శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తిక విద్వజ్జనమనః ప్రసాదన హేతోః
శ్రీభగవత్పాదే నానాదేశాస్థితానేక ప్రాచీనలిఖి
తపుస్తకసాహాయ్యకాద్యథామతిపరిశోధ్యపరిష్కృతః
ఏకాగ్నికాండీయ మంత్రప్రశ్నానుసారేణ అగ్ని
ముఖాద్యద్భుతోత్పాతశాంత్యంత విధివిధాయకః
ప్రాధాన్యేన వివాహాదిపంచదశసంస్కారప్రతిపాదకః
అష్టపటలత్రయోవింశతి ఖండాలంకృతసూత్ర
సముదాయరూపః

శ్రీమదాపస్తంబీయగృహ్యప్రశ్నః.

శ్రీమన్మహీమండల మండనాయమానమహీశూరపురీ
మధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్నసింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజమహారాజాశ్రితేన
☞ ధర్మాధికారి [illegible]యంగార్యేణ
శ్రీమహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయాం
జయవత్సరే ముద్రాపితో విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యం సార్ధ ఏకరూప్యకం

సన్ ౧౮౯౪

త్రిపురోపాసన తాత్పర్యప్రకాశన శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౫	౯	౧-౯	౧-౨-౧	౩౪	౭	భవతు	భవతి
	౨౫	౧,౧,౧౯	౧,౧౫,౧	౩౬	౧౩	సాంగారి	సాంకారి
౮	౨	౫,౧౫	౫,౧౭	౩౭	౩	సాంగారి	సాంకారి
	౨౪	౨ ౧౧	౨,౧౦	౪౦	౯	ధీనాం	దీనాం
౧౨	౧౧	౧౧,౨౦	౧౧,౧౯	౪౭	౧౬	స,౧,౪,౭	మంత్రపత్రి శ్లో ౧,౪
౧౩	౨౦	శ్రాద్ధా	శ్రాద్ధా				
	౨౩	ధత్తే	దత్తే	౫౨	౧౪	బ్రాహ్మ	బ్రహ్మ
౧౫	౯	ఇయా	ఆయా		౧౬	౫,౧౩	౫,౧౪
	౧౮	పరి	పరీ	౫౬	౧౭	మిత్యా	మిత్య
౧౬	౨	సంస్కారె	సంస్కారో	౬౪	౨౧	౨,౧౯	౨,౨౧,౬
	౧౩	ఆవస్న	అవస్న	౬౭	౧౪	౨,౧,౧	౨,౧,౪
	౨౩	నానాం	ననామ	౬౮	౩	దేశోఽపి	దేశేపి
౧౭	౨౩	స్ప్రమ్భ	స్తమ్భ	౬౯	౨౪	౧౩,౧౪౯	౧౩,౧౪,౯
౧౮	౨౫	౪,౨౩	౪,౨౧	౭౦	౨౪	కర్మణ	కర్మణి
౨౦	౨	౫,౧౮	౫,౨౧	౭౧	౨౪	మృష్టం	మృష్టం
	౨౫	ణరం	రణం	౭౪	౩	౯,౧,౨౨	౯,౧,౨౩
౨౧	౪	విహితం	విహితం	౭౫	౨౧	తస్న	తత్స
	౬	౩,౫,౭	౩,౩,౭	౭౬	౨౪	జయాతి	జయాదీ
౨౩	౯	౨,౧,౫	౨,౧,౫	౭౮	౨౧	౯,౧౫,౫	౯,౧౫,౩
	౧౩	౨,౩	౨,౬		౨౨	మూవదే	స్థూపదో
౨౪	౧౮	ప్రహా	ప్రహ	౭౯	౨౪	హారణం	విహారణం
౨౬	౩	తేఃసూ	తేస్సూ	౯౧	౪	౭,౨,౩	౭,౨౩
౨౭	౯	౨౨,౧	౭,౨౩	౧౦౨	౪	ఏతము	ఏవము
౨౮	౭	౫,౧౮	౫,౨౦	౧౦౩	౬	౧,౧౪	౧,౪౧
	౧౯	౫,౨	౫,౧	౧౦౬	౨౨	ఆసీయ	ఆదీయ
౩౨	౧౯	శంఖందు	శంఖదు	౧౭౩	౨౨	న్త్వన్యం	న్త్వస్యం
౩౩	౨౪	౫,౧౨	౫,౧౩	౧౭౯	౧౮	మృశేత్-౩	మృశేత్ ౬

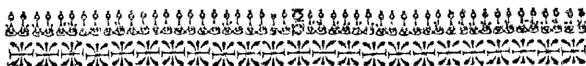
శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యసూత్రస్య విషయసూచీ

౮ శ్రీమదాపస్తంబీయగృహ్యప్రశ్న విషయసూచీ

 శ్రీమహాప్రస్థగృహ్యప్రశ్నవిషయసూచి

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః

*శ్రీమదాపస్తమ్బప్రణీతం-గృహ్యసూత్రమ్ *

శ్రీసుదర్శనాచార్యకృత తాత్పర్యదర్శన సహితమ్

యో వర్ణైరిజ్యతే నిత్యైః కర్మభిశ్చాదితైర్ద్విజైః (౧) తేభ్యోఽపవర్గదో యశ్చ తం నమామ్యచ్యుతం హరిమ్ ॥ ౧ ॥ ఆపస్తమ్బమునిం వన్దే మన్దధీహితకామ్యయా । యోఽనుష్ఠేయపదార్థానాం క్రమకల్పమకల్పయత్ ॥ ౨ ॥ యత్కృతం వేదవద్భాష్యమాద్రియన్తే విపశ్చితః । స కపర్దీ చిరంజీయాద్వేదవేదార్థతత్త్వవిత్ ॥ ౩ ॥ (౨) సుదర్శనార్యః కురుతే గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయమ్ । కేవలం వైదికశ్రద్ధాప్రేరితో మన్దధీరపి ॥ ౪ ॥

ఓమ్ ॥ అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యన్తే ॥ ౧ ॥

అథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థః । తదర్థం పూర్వవృత్తముచ్యతే । ఇహ హి యజ్ఞా ఏకవింశతిభేదాః । తత్ర చ సప్త పాకయజ్ఞసంస్థాః, ఔపాసనహోమో వైశ్వదేవం పార్వణమష్టకా మాసిశ్రాద్ధం సర్పబలిరీశానబలిరితి । సప్త చ హవిర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢపశుబన్ధస్సౌత్రామణిః పిణ్డపితృయజ్ఞాదయో దర్వీహోమా ఇతి । సప్తైవ చ సోమసంస్థాః, అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి । ఏతే చ నిత్యాః నియతప్రదోషాదికాలీనజీవననిమిత్తకా ఇత్యర్థః । కుత ఏతే నిత్యాః? । “జాయమానో వై బ్రాహ్మణస్త్రిభిరృణవా జాయతే బ్రహ్మచర్యేణ ఋషిభ్యో

పాఠభేదాః ॥—॥ (౧) భోగాపవర్గదః, అవ్యయం హరిం, అచ్యుతం హరం, అద్వయం హరిం ॥—॥ (౨) సుదర్శనాఖ్యః, తాత్పర్యదర్శనం ॥—॥

యజ్ఞేన దేవేభ్యః ప్రజయా పితృభ్యః" (తైత్తిరీయసంహితా౬-౩-౧౦)ఇత్యత్ర యజ్ఞేనేత్యేకవచనం "యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామః"(ఆపస్తంబపరిభాషా౧-౧) ఇతివజ్జాత్యభిప్రాయం మన్యమానస్య భగవతో వసిష్ఠస్య ' నైయమికం హ్యేతదృణత్రయం సంస్తుతమ్'(వసిష్ఠసంహితా౧౧-౪౮)ఇతివచనేనైషామ వశ్యానుష్ఠేయత్వావగమాత్ । తథా " సాయంప్రాతరతఊర్ధ్వమ్" (ఆప- గృహ్య-౭-౧౯) " యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి, 'వసంతే వసంతే జ్యోతిష్టోమేన యజేత" (ఆప- శ్రౌత- ౧౦-౨-౫) ఇత్యేవమాదిభిః " అహరహః ప్రయుజ్యతే" (తై-బ్రా-౨-౧-౩) అర్ధమాసేఽర్ధమాసే ప్రయుజ్యతే (తై-బ్రా-౩-౨-౮) "పునర్భర్త్ర్యోఽన్యస్యామపీద్ధో భవతి' (తై-బ్రా-౩-౨-౩) ఇత్యేవమాదిభిః,(౧)కర్మణ్యారమ్భనాన్తదేనచ ప్రయోగాభ్యాసావగమాత్ । తథైవ సోమస్యేష్ట్యాదేశ్చాకరణే ఐంద్రాగ్నపశువిభ్రష్ట్యాది ప్రాయశ్చిత్తవిధానేన ప్రత్యవాయోత్పత్త్యవగమాత్ । తథైవ 'స ఏతాగ్శ్చతుర్హోతౄనాత్మస్పరణానపశ్యత్' (తై-బ్రాహ్మణ-౨-౩-౭)ఇతి అగ్నిహోత్రాదిసోమాంతానామాత్మనిష్క్రయణార్థత్వావగమాత్।(౨)నతుసౌర్యాదివత్కేవలంకామ్యాః,ఉక్తహేతూనాం సర్వేషామనుపపత్తేః । యతఏవైతే నిత్యాఃఅతఏవ ' అనాహితాగ్నితా స్తేయమ్' (మను-౧౧—౬౫) ఇత్యనాహితాగ్నితాయా ఉపపాతకగణే పాఠః। అతఏవ నిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానమ్ । కామ్యసిద్ధిస్తు నిత్యానుష్ఠానేనైవగుణఫలాధికారవిధయా ప్రాసంగికీభవతు। మీమాంసకమత్యాతుయద్యపికామ్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానం,కామ్యానుష్ఠానేన చ(౩)నిత్యసిద్ధిఃప్రసంగాత్।తథాపికల్పసూత్రకారాణాంప్రక్రియయాసాధికారత్వేన(౪)ప్రయుక్తిశక్తియో(గ్య)గి)తయాఅన్యతో ప్రయుక్తానిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తిరప్యుపపన్నా। యథావివర(ణా దా)ణమతే)

---

(౧) కర్మారమ్భప్రభృతిప్ర......త్ ॥—॥ (౨)సౌర్యాదివత్ ఇతి న ॥
(౩)నిత్యసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ॥—॥ (౪) ప్రయుక్తశక్తియోగితయా, ॥—॥

స్వవిధిప్రయుక్తమధ్యయనమితి । తస్మాత్ మన్దమధ్యమోత్కృష్టబుద్ధిభి
స్సర్వైరపి త్రైవర్ణికైరేతేఽవశ్యం కర్తవ్యాః । తే చ నానాశాఖాపఠిత
కా నానాశాఖాన్తరస్థాంగకా మీమాంసాన్యాయసహస్రనిర్ణేయప్ర
వచనవ్యక్తికా మన్దబుద్ధిభిరిదానీన్తనైర్దుర్జ్ఞానాః । అజ్ఞానే చాను
ష్ఠాతుమశక్తాః కథంచన ప్రచ్యవేయురితి కృపావిష్టచేతస్కతయా సూత్ర
కారేణ 'యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామః' (ఆప-పరి-౧-౧) ఇతి పరిభాషాయామే
కవింశతియజ్ఞా సామాన్యతః (సంక్షేపతశ్చ) వ్యాఖ్యాయ తావన్మాత్రే
ణానుష్ఠానానుపయోగాత్ 'అథాతో దర్శపూర్ణమాసౌ' (ఆప-శ్రౌ-
౧,౧-) ఇత్యారభ్య శ్రౌతా హవిర్యజ్ఞాస్సోమసంస్థాః క్షామవత్యాదయో
నైమిత్తికాః ప్రసంగాత్కామ్యాశ్చ (అ)వి)శేషతో వ్యాఖ్యాతాః ॥ ..
అథ అనంతరం । ఆచారాత్—ఆఙ్ ఇత్యుపసర్గస్య అవిచ్ఛేదో
వ్యాప్తిరభిప్రేతోఽర్థః । చారః చరణం ప్రవర్తనమ్, 'పిండపితృయ
జ్ఞేన చరంతి' (ఆప-శ్రౌ-౧-౭-౬) ఇత్యాదౌ దర్శనాత్ । తేన యత్స
ర్వేషు దేశేషు సర్వేషు కాలేషు చ సర్వైస్త్రైవిద్యవృద్ధైశ్శిష్టైర్లౌకిక
ప్రయోజనాభావేఽప్యవిచ్ఛిన్నమవిగానేనాద్రియమాణం అతఏవ మూలా
న్తరాసమ్భవాత్స్వమూలభూతవేదానుమానే లింగభూతం కర్మసుప్ర
వర్తనం స ఆచారః । తస్మాదాచారాత్ అనుమితైర్వేదైః యాన్యౌ
పాసనహోమాదీని పాకయజ్ఞశబ్దవాచ్యాని పాణిగ్రహణాదీని చ యజ్ఞేష్వ
ధికరిష్యమాణ దేహసంస్కారార్థాని కర్మాణి గృహ్యన్తే జ్ఞాయన్తే క
ర్తవ్యత్వేన । తాని । వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః । యతఏవ ఆచారాను
మేయవేదావగమ్యాని గార్హ్యాణి కర్మాణి అతఏవ తేభ్యః ప్రథమమను
ష్ఠేయేభ్యోఽపి పూర్వం శ్రౌతానాం వ్యాఖ్యానం కృతమ్ । ప్రత్యక్షశ్రుతి
విహితేషు జిజ్ఞాసాయాః ప్రథమభావిత్వాత్, అనుమితవేదార్థజిజ్ఞా
సాయాశ్చరమభావిత్వాత్, జిజ్ఞాసాశాన్త్యర్థత్వాచ్చ వ్యాఖ్యానస్యేతి ।
అత్ర చ ఆచారాదిత్యాచారేణోపలక్ష్య గార్హ్యాణి కర్మాణి వదన్నేవం

జ్ఞాపయతి । ఇహ సాక్షాదనిబద్ధానామపియేషాం ‘ జమదగ్నీనాంతుప ఞ్చావత్తమ్’ (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౫-౨) ఇత్యాదీనాం పదార్థానామాచారః కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తస్స్యాత్ తేపి వేదమూలా ఏవేతి । కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తిశ్చాధిక పౌనరుక్త్యాదిభిశ్శ్రౌతే దర్శనేన గృహ్యాంతరైర్ధర్మశాస్త్రైః న్యాయబలేన సంప్రదాయవిద్వ్యాఖ్యాతృవచనైర్వానిశ్చేతవ్యా । ఇదంచాధికారసూత్రమ్ । యాన్యంగాన్యుత్తరత్ర ‘పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః’ (ఆప-గృ-౧,౪) ఇత్యాదీని వక్ష్యంతే తేషాం గార్హ్యకర్మార్థతాం, శ్రౌతానాం సార్వత్రికాణామపి స్వతోఽనిదమర్థతాం చ జ్ఞాపయితుమ్। ఏతచ్చ(సమానో)ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥ ....

కేచిత్ — కర్మాణీత్యేతద్గృహ్యేవక్ష్యమాణాన్యస్మచ్ఛరణార్థాన్యే, వ్యనతుధర్మశబ్దాధికృతధర్మశాస్త్రోక్తవత్సర్వార్థాని।తథాశ్రౌతానంతరం గార్హ్యాధికారః శ్రౌతోక్తసార్వత్రికధర్మాణామిహప్రాప్త్యర్థ ఇతి

ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు కార్యాణి ౨

ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః । పుణ్యాహస్త్వహ్నో నవధా విభక్తస్యాయుజో భాగాః ప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్న పరాహ్ణసాయంశబ్దవాచ్యాః పుణ్యనక్షత్రాపరపర్యాయాః పంచ । ‘ సమానస్యాహ్నః పంచపుణ్యాని నక్షత్రాణి (తై-బ్రా-౧-౫-3) ‘ మిత్రస్యసంగవః । తత్పుణ్యం తేజస్వ్యహః’ (తై,బ్రా,౧-౫-3) ఇత్యాదిశ్రుతేః । యుగ్మాస్త్వశ్లీలాని చత్వార్యశ్లీలాని’ (తై-బ్రా-౧-౫-3) ఇతి శ్రుతేః॥.............. ...

కేచిత్ — కృత్తికాదివిశాఖాంతాని దేవనక్షత్రాణి పుణ్యాహః‘యాన్యేవ దేవనక్షత్రాణి । తేషుకుర్వీత యత్కారీస్యాత్ । పుణ్యాహ ఏవకురుతే’)తై-బ్రా-౧-౫,౨) ఇతి శ్రుతేః ॥ ....

ఉదగయనేత్యాదిరయం సమాసోద్వంద్వః । తేషు కార్యాణి।గార్హ్యాణీతి శేషః । ఏషాం సముచ్చయః న వికల్పః । ఏతచ్చ సామా

స్యవిధానం తత్రతత్ర విశేషవిధానేనాపోద్యతే నియమ్యతే చ । ఏవము దగయనాదీనాం విధానే సత్యపి క్వచిదనియమః ప్రతిభాసతే । 'సర్వ ఋతవో వివాహస్య' (ఆప,గృ,౨,౧౨) ఇతి వచనాత్ యదా దక్షిణా యనేపి వివాహస్స్యాత్తదా సమావర్తనం తత్కాలసమీపకాల ఏవ। ఇతరథాఉదగయనసమాప్తస్య శరది వివాహేఽసతి బహుకాలవ్యవధానే

అనాశ్రమీ న తిష్ఠేత దినమేకమపి ద్విజః ॥ (దక్షసం,౧,౧) ఇతి నిషే ధాతిక్రమప్రసంగాత్ । కించ ఆశ్వలాయనగృహ్యే 'ఉదగయన ఆపూ ర్యమాణపక్షే కల్యాణే నక్షత్రే చౌలకర్మోపనయనగోదానవివాహాః' (ఆ శ్వ,గృ,౧,౪) ఇత్యత్ర చౌలవికారత్వాదేవ గోదానస్య ఉదగయనప్రా ప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిః తద్వికారాంతరే సమావర్తనే ఉదగయననియ మనివృత్త్యర్థ ఇతి గమ్యతే । తథా బోధాయనీయే సమావర్తనస్య చౌ లవికారత్వాదేవ ఆపూర్యమాణపక్ష(ప్రా)ప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిరుదగయ (న)నా) నియమార్థ ఇతి గమ్యతే । తథా గృహనిర్మాణప్రవేశయోః జ్యోతి శ్శాస్త్రే దక్షిణాయనస్యాపి విధానాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ ఉదగయ నానియమః । తథా అపరపక్షేప్యాపంచమ్యాః జ్యోతిశ్శాస్త్రాదేవ శిష్టాః క ర్మాణ్యాచరంతి । తథైవ జ్యోతిశ్శాస్త్రాదన్న(ప్రా)శనగృహనిర్మాణప్ర వేశౌ రా(త్రా)వప్యాచరంతి । తథైవ యదా పుణ్యాహాః జ్యోతిషో క్తదోషోపహతాః తదా అశ్లేషాస్వపి తదుక్తగుణయుక్తేషు అవిగానేనక ర్మాణ్యాచరంతి । జ్యోతిశ్శా(స్త్ర)మపి వేదాంగత్వాదగృహ్యమాణ కా రణత్వాత్, శిష్టపరిగృహీతత్వాచ్చ కల్పసూ(త్రా)దివదాదరణీయమేవ। నిర్ణయే తు శిష్టాః ప్రమాణం సర్వత్ర ॥...... ....

యజ్ఞోపవీతినా ॥ 3 ॥

కార్యాణీతి సంబంధః । నను యజ్ఞోపవీతం పాకయజ్ఞేషు 'ప్రా గపవర్గాణి' (ఆప-ప-౨-౧౪) ఇత్యాదినా సిద్ధమ్ । వివాహాదిహోమే షు జపాదిషు చ 'హోమే జప్యకర్మణి' (ఆప-ధ-౧-౧-౧౫) ఇత్యాది

నా । అతో౽త్రైతద్విధిర్వ్యర్థః । సత్యమ్ । యత్ర ప్రాప్తిర్హోమస్తు ప్రత్యవరోహణాదిషు తత్రాయం విధిస్స్వార్థ ఏవ ॥ ....

ప్రదక్షిణమ్ ॥ ౪ ॥

కార్యాణీత్యేవ సంబంధః । ఇదం తు ప్రాదక్షిణ్యం పాకయజ్ఞేషు తతో౽టిషు చ వివాహాదిషు పరిభాషాసిద్ధమపి వ్యతిరిక్తగార్హ్యార్థం విధీయతే । 'తథాపవర్గః' (ఆప-గృ-౧-౬) ఇతి చేత్థమేవ॥ ...

పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః ॥ ౫ ॥

కార్య ఇతి శేషః। అయం తు సర్వేష్వపి యజ్ఞాయజ్ఞరూపగార్హ్యేషు ప్రాప్తత్వాద్విధీయతే ॥ ....

తథా౽పవర్గః ॥ ౬ ॥

పురస్తాదుదగ్వాక్రియాపరిసమాప్తిః కార్యేత్యర్థః । నను 'పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః' ఇతి విధేరేవ సమంతపరిషేకాదావర్థసిద్ధత్వాన్నారబ్ధవ్యం 'తథా౽పవర్గః' ఇతి ।న। అనారభ్యమాణే౽స్మిన్ సూత్రే ప్రాచీలేఖోత్పవనాదేరుదీచీ లేఖాకుటీకరణాదేశ్చాపవర్గః ప్రత్యగ్దక్షిణా చ స్యాత్ । అతస్తద్బాధనాయేదమారబ్ధవ్యమేవ ।........ ..

కేచిత్ — ప్రాచీనాం లేఖానాముదగుపక్రమః, ఉదీచీనాం చ ప్రాగపవర్గః, అగ్నిపరిస్తరణవదుభయవిధ్య(ర్థ)సంభవాత్ ఇతి ॥ .. ...

అపరపక్షే పిత్ర్యాణి ॥ ౭ ॥

కార్యాణీత్యేవ । అయం చ విధిస్స్వతంత్రపిత్ర్యోద్దేశేన । అంగానాం తు సహప్రయోజ్యానాం ముఖ్యకాలత్వేన కాలవిధ్యపేక్షా౽భావాత్ । ఏష చ న పూర్వపక్షమాత్రాపవాదః । కింతర్హి? సర్వాపవాదార్థం విధ్యంతరమ్ । ఆః ! కుత ఏతజ్జ్ఞాయతే? । 'న చ నక్తం శ్రాద్ధమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౨౩) ఇతి జ్ఞాపనాత్ । యది హ్యయం పూర్వపక్షమాత్రాపవాదస్స్యాత్, తత ఉదగయనాదీనాం త్రయాణామపవాదాభావాద్రాత్రావప్రసక్తేః ప్రతిషేధో న స్యాత్ । అస్తి చ ప్రతిషే

గః, ఇత్యతో జ్ఞాయతే విధ్యంతరమేవేతి । ప్రయోజనం త్వవిశేషేణ దక్షిణాయనే ప్యపరపక్షేహ్ని కామ్యశ్రాద్ధాని కర్తవ్యానీతి । మాసి శ్రాద్ధం తు ‘మాసిమాసి కార్యమ్’ (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౪) ఇతి వీప్సయా దక్షిణాయనేపి సిద్ధమేవ । నన్వస్మిన్సతి ‘మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే’ (ఆప-గృ-౨౧-౧) ఇతివిధిః కిమర్థః? । నియమార్థః । తథాహి అపరపక్షఏవ మాసిశ్రాద్ధమ్, నపునర్దైవాన్నానుషాద్వా విఘాతాదపరపక్షేఽతిక్రాంతే ‘సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య’ ఇత్యాదివత్పూర్వపక్షేపి కర్తవ్యమ్ । కింతు ప్రారబ్ధస్మార్తనిత్యకర్మవ్యాపత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమేవ । తచ్చ ‘భూర్భువస్సువస్స్వాహా’ ఇత్యేకో హోమస్సర్వప్రాయశ్చిత్తాఖ్యః । ‘యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా భూర్భువస్స్వరితి సర్వా అనుద్రుత్యాహవనీయఏవ జుహుయాత్’ (ఐ-బ్రా-౨౫-౩౪)ఇతి బహ్వృచశ్రుతేః । అయంచాత్రౌపాసనే, నైమిత్తికైకవిధిపరశ్రుతిస్థాహవనీయశబ్దస్య న్యాయతోనిమిత్తవత్కర్మార్థాగ్ని మాత్రప్రదర్శనార్థత్వాత్ । ఉపవాసశ్చ కార్యః । వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాంసమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపేచ ప్రాయశ్చిత్త మభోజనమ్॥(మను-౧౧-౨౦౩)ఇతిమనువచనాత్ । ఆత(మనాత్)మితోః)ప్రాణాయామశ్చ, ‘నియమాతిక్రమే చాన్యస్మిన్’(ఆప-ధ-౨-౧౨-౧౫) ఇతి వచనాత్ । ఏతేషాం సముచ్చయ ఏవ న వికల్పః, ‘ఏకస్మిన్ దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సముచ్చీయేరన్’ (ఆప-శ్రౌ-౯-౧-౨) ఇతి దర్శితత్వాత్ ॥ ....

ప్రసంగాదన్యేషాం లోపేఽపి ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే । ఏవమన్యేషామపి ప్రారబ్ధానాం పాకయజ్ఞానాం వ్యాపత్తౌ, గౌణకాలేఽప్యతిక్రాంతే । గౌణకాలేతు సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం తేఽనుష్ఠేయాః । ఔపాసనహోమస్యతు బహుకాలాతిక్రమే అష్టభ్యోహోమకాలేభ్యః పూర్వంప్రత్యేకం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం అతీతహోమాః

కేతాన్వయః । అత్రోపవాసప్రాణాయామయోరాచారో న దృశ్యతే। లో
ర్వేఽన్తు ధార్యమాణేఽప్యగ్నౌ 'అనుగతో మన్థ్యః' (ఆప-గృ-౫-౧౫)
ఇత్యాదిష్వగ్న్యుత్పత్తిప్రాయశ్చిత్తే భణతః, 'చతూరాత్రమహూయ
మానేఽగ్నిర్లౌకికస్సమ్పద్యతే' ఇతి వచనాత్ । యదిపునరాలస్యాది
నోత్సన్నాగ్నిరేవ చిరకాలం వర్తేత తదా స్మృత్యంతరతస్తత్కాలా
నురూపం కృచ్ఛ్రాదికం హోమద్రవ్యదానంచ వేదితవ్యమ్ । స్వకాలే అ
నారబ్ధానాంతు పాకయజ్ఞానాం సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వాఽఽరంభః
కర్తవ్యః—కేచిత్ పాకయజ్ఞానాం స్వకాలేష్వనారమ్భే ఆరబ్ధానాంచాక
రణే గౌణకాలాతిక్రమేచ చతుర్గృహీతేనాజ్యేన సగ్రహేణ సప్తహో
త్రం జుహ్వతి । యద్యపి 'సప్తహోత్రా యజ్ఞవిభ్రష్టం యాజయేచ్చ
తుర్గృహీతేనాజ్యేన' (ఆప-శ్రౌ-౧౮-౧౮-౧౧) ఇతి శ్రౌతోదర్వి
హోమః యజ్ఞవిభ్రేషే యుక్తః । తథాపి 'ఏషావా అనాహితాగ్నేరిష్టిర్య
చ్చతుర్హోతారః' (ఆప-శ్రౌ-౧౮-౧౩-౨) ఇత్యుపక్రమ్య 'ఆహితాగ్నేస్తా
న్ప్రతీయాదుభయోరితరాః' (ఆప-శ్రౌ-౧౮-౧౫-౫) ఇత్యుపసంహారాత్
గార్హ్యే విభ్రేషే ఆహుత్యప్రాయశ్చిత్తావిధానేనాపేక్షితత్వాచ్చ తద్వి
భ్రేషేపి యుక్తమేవేతి । తత్తుకపర్దిస్వామినోక్తమ్ ॥

జాతకర్మాదీనాంతు స్వకాలాతిక్రమే సర్వప్రాయశ్చిత్తపూ
ర్వకం తదనుష్ఠానం । కర్మాంగానాంతు లోపే సర్వప్రాయశ్చిత్తంప్రా
ణాయామశ్చ । అనుష్ఠానంచాచారాదుపకారకాణామాకర్మసమాప్తేః ।
ద్రవ్యసంస్కారాణాంతు ద్రవ్యోపయోగాత్పూర్వమేవసమ్భవతాం ।పా
కయజ్ఞేష్వాగ్నిహోత్రికవిధౌ(తూ)చో)పనయనేచాంగవ్యాపత్తౌ 'భువ
స్స్వాహా' ఇతి తత్తత్కర్మా(ంగా)గ్నౌ హోమః । 'అనాజ్ఞాతం' ఇ
తి తిసృభిశ్చ హోమోజపోవా । భువరనాజ్ఞాతవిధ్యర్థయోర్వికల్పోవా
బ్రాహ్మణావేక్షోవిధిః (అప-గృ-౨-౧౧) ఇతి 'శ్రుతితస్సంస్కారః' (ఆ
ప.ధర్మ. ౨-౧౭) ఇతి శ్రౌతప్రాయశ్చిత్తప్రత్యర్థత్వాత్ । నను

ఘసః ఇతి దక్షిణాగ్నౌ 'అనాజ్ఞాతం' ఇతి హోమాభావః । తత్త్వమ్ ఇహ హోమోపాస్త్యభావాత్ నైమిత్తికానామప్యంగత్వేనేతరాంగస త్వవిధానాగ్నౌ హోమస్యాయుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్—సర్వేషు గార్హ్యకర్మసు తదంగేషు చ ధ్రౌవ్యే 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' ఇతి న్యాయేన గృహ్యసూత్రోక్తాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యాహుః । తచ్చిన్త్యమ్ ॥

అలంప్రాసంగికేన । ప్రకృతముచ్యతే । యత్తు " అపరపక్షస్యాపరాహ్ణే శ్రేయాన్ (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౫)ఇత్యపరపక్ష-విధానమపరాహ్ణవిధానార్థమనువాదః । యథా పాత్నీవతే 'సర్వత్రానువషట్కరోత్యద్వైదేవత్యర్తుగ్రహాదిత్యసావిత్రపాత్నీవతవర్జమ్'(ఆప-శ్రౌ-౧౨-౨౮-౨) ఇత్యనువషట్కారాభావే ప్రాప్తేఽపి 'అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్' ఇత్యుపాంశ్వనువషట్కారవిధానార్థం 'నానువషట్కరోతి । అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్' (ఆప. శ్రౌ. ౧౩.౧౪-౯-౧౦) ఇతి । 'సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సు' (ఆప.ధర్మ.౨.౧౬.౭) ఇతిత్వహర్విశేషణార్థం । అపరపక్షస్యాహస్స్వేవమాసిశ్రాద్ధం న పూర్వపక్షస్యాహస్సు వికల్పేనాప్యభిమతమితి । ఇతరథా ఆశౌచాదతిక్రాంతేఽపరపక్షే

దైవాత్పిత్ర్యాణాం శ్రాద్ధేతు ఆశౌచం జాయతే యది ।
ఆశౌచేఽథవ్యతీతే వై తేభ్యశ్శ్రాద్ధం ప్రదీయతే ॥

ఇతి స్మృత్యంతరాత్కదాచిత్పూర్వపక్షస్యాహస్స్వపి వికల్పేనేదం స్యాత్ । నిత్యశ్రాద్ధంతు 'ఏవంసంవత్సరమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౧౨) ఇతి అత్యంతసంయోగే ద్వితీయాబలాత్పూర్వపక్షేఽపి ॥

ప్రాచీనావీతినా ॥౮॥

పిత్ర్యాణి కార్యాణీతి శేషః । ఇదంతు వాసోవిన్యాసభేదవిధానం స్వతంత్రాస్వతంత్రసర్వపిత్ర్యార్థమ్. 'ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి' ఇత్యనేన వాక్యేన అవిశేషావగమాత్. ఉద్దేశ్యే పిత్ర్యమాత్రే లబ్ధే అధి

(శ్రా)ద్ధాదౌ ప్రసక్తే స్వాతన్త్ర్యేణ విధానే వాక్యభేదాపత్తేః, అంగేష్వపి ప్రాచీనావీతే విశేషో ‘ అపసవ్యం పిత్ర్యే’ ఇతి వచనాపేక్షితత్వాభావాచ్చ । తేన యాని స్వతన్త్రాణి యథా ప్రధానాహుతయః, యాని చాస్వతన్త్రాణి యథా ద్వితీయసమార్జనాదీని, తాని సర్వాణ్యేవ ప్రాచీనావీతినా కార్యాణి । ఇత్థమేవ ‘యజ్ఞోపవీతినా’ ఇత్యపి । తేన పిత్ర్యాంగాన్యపి దైవాన్యాఘారాదీని యజ్ఞోపవీతినైవ । ఇతరాఙ్గానాం తు పాత్రప్రయోగాదీనాం తత్తత్ప్రధానవదేవ ॥

కేచిత్—అంగానాం ప్రధానధర్మతా న్యాయ్యేతి పిత్ర్యాంగాని దైవాన్యపి ప్రాచీనావీతినా, దైవాంగాని పిత్ర్యాణ్యపి యజ్ఞోపవీతినేతి । తచ్చింత్యమ్ ॥

ప్రసవ్యమ్ ॥౯॥

తత్రైవ శేషః ॥

దక్షిణతో౽పవర్గః ॥౧౦॥

పిత్ర్యేషు కార్యేష్వితి శేషః । అత్ర ‘ ప్రాచీనావీతీ’(ఆప.పరి.౨.౧౬) ఇత్యాదిపరిభాషయా ఏషాం త్రయాణామపి సిద్ధత్వాత్ అపాకయజ్ఞనిత్యషోడశశ్రాద్ధాద్యర్థో విధిః ॥

నిమిత్తా(వే)పే)క్షాణి నైమిత్తికాని ॥౧౧॥

నైమిత్తికాన్యాగ్రయణాతిథ్య సీమంతాదీని । నిమిత్తా(వె)పె)క్షాణి నిమిత్తాని వ్రీహిపాకాదీన్యవానుష్ఠానే(వె)పె)క్షంతే నోదగయనాదీనీత్యర్థః । అత్రాపి సంభవతః పూర్వపక్షాదేర్నాపవాదః॥

ఏవం ప్రయోగానుబంధం కాలాదికముక్త్వా ఇదానీం సర్వగాహ్యార్ధప్రధానహోమానాం సాధారణతంత్రనామానం ప్రాచ్యోదీచ్యాంగసముదాయం ప్రయోజ్యభేదమాహ ‘ అగ్నిమిద్ధ్వా ’ ఇత్యాది ‘మంత్రసన్నామః ’ (ఆప.గృ.౨-౮)ఇత్యంతేన ॥

అగ్నిమిద్ధ్వా ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి ॥౧౨॥

[illegible]

అత్రైవ ఔపాసనాగ్నివిశేష ప్రతిపత్త్యర్థం స్మార్తాగ్నిర్నిరూప్యతే । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్ ।

కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ । (యా. స్మృ. ౧-౯౭) ఇతి । అస్యార్థః। గృహీ గృహస్థః సపత్నీకః స్మార్తం కర్మ వివాహాగ్నావౌపాసనాగ్నౌ కుర్వీత। యస్య కర్మణః ప్రయోగో గృహ్యకల్పే విహితః తథా న్యాయం ఫలశ్రవ్యత్వాగానపత్యాది ఫలభాగ్జాయాపత్యోర్వైస్సహత్వం తత్కర్మణామౌపాసనే కర్తవ్యత్వాత్ । అథవా యస్య ఔపాసనస్య కర్మణః ఫలం సాక్షాత్ కర్మాంగద్వారేణ వా జాయాపతిగామ్య న్యతరగామి వా భవతి తత్కర్మ గృహ్యౌపాసనే కుర్యాత్. ‘ కుర్వీత’ ఇత్యాత్మనేపదశ్రవణాదితి । ఏవంచ స్మార్తాని పాకయజ్ఞహోమాదీని ఔపాసనాగ్నౌ కర్తవ్యాని । గృహప్రవేశోఽపి తత్కర్మణస్స్వశాస్త్రైః జాయాపత్యోరుభయోః కర్తృత్వాదౌపాసన ఏవ । తథా పిత్రాదేః పితామహాదేశ్చ సపిండీకరణమప్యౌపాసనే । సపిండీకరణఫలస్య ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వప్రాప్తి రూపస్యాభ్యుదయిక మాసిశ్రాద్ధా సంప్రదానార్హత్వాత్, తత్ఫలస్యచ జాయాపతిగామిత్వాదితి । అత ఏవ సపిండీకరణం సత్స్వపి పుత్రేష్వేకకర్తవ్యమ్, ఏకేనాపి కృతే కృతతయా సమ్ప్రదానత్వసిద్ధేః । అతో యత్ర పత్న్యాస్సహత్వం క్రియాఫలం వా జాయాపతిగామి తత్కర్మ ఔపాసన ఏవ । యస్తు పుత్రోఽనగ్నిరనుపనీతాదిః సంవత్సరే పూర్ణేఽన్యో వా కర్తవ్యత్వాత్ సపిండీకరణం కరోతి, తదా శ్రోత్రియాగారాద్వాహృతేఽగ్నౌ, బోధాయనేన ‘అథవా శ్రోత్రియాగారాదేవ తమౌపాసనమ్’ ఇత్యౌపాసన సంస్తవాత్, ఆచారాచ్చ । అనుపనీతోఽపి పుత్రశ్శ్రాద్ధాధికార్యేవ॥

అహరత్యనుపనీతోఽపి వినాప్యగ్నిం వినాఽఽపదమ్ ॥ (మను-౨ ౧౭౨) ఇతివచనాత్ ‘నబ్రహ్మాభివ్యాహారయేదన్యత్రస్వధానినయనాత్’ (గౌ.సం.౨-౪) ఇతి గౌతమవచనస్థ స్వధాశబ్దస్య సకలౌర్ధ్వదైహిక

పృథక్ స్థానాంతరత్వాచ్చ ।

భ్రాతా వా భ్రాతృపుత్రో వా సపిండశ్శిష్య ఏవ వా ।
సపిండీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః ॥

ఇతి వచనాత్ యదా భ్రాతృపుత్రాదిః కరోతి తదా యథోక్త సహత్వ ఫలభాగిత్వయోరభావాత్ శ్రౌత్రియాగారాదాహృతాగ్నావేవ

అన్యేతు—భ్రాత్రాదిగతపితృత్వ ప్రాప్తిరపి పుత్రగతపూతత్వాది ఫలవత్ పతిగామి ఫలమిత్యౌపాసనే । తచ్చింత్యమ్ ॥

తథా జాతకర్మచౌలోపాకరణ సమావర్తనగోదానసమావర్తనాన్యపి తద్ధోపనయనమపి । ఆచార్యకరణసిద్ధ్యంగ (సిద్ధ్యర్థ)విధ్యంగ) విధ్యర్థ) ముపనయమితి మతేఽపి నాచార్యస్యౌపాసనే । తస్యనిత్య ధార్యత్వాత్ 'త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి' (ఆప,గృ.౧౧,౨౦) ఇతి సూత్రవిరోధాత్ । వివాహోపక్రమే, "నిర్మంథ్యేనా అసమ్భవా ద్వివాహజన్యౌపాసనస్య । సంభవేపి ప్రథమౌపాసనస్య, న తస్మిం ద్వితీయాదివివాహః. 'యాం కామయేత రాష్ట్రమస్యై ప్రజాస్యాదితి తస్యా ఔపాసనే, ఇతి ప్రతిభార్య మౌపాసనభేదావగమాత్, బౌధాయనీయే అగ్నిద్వయసంసర్గ విధానాత్, ఆచారాచ్చ । కర్మార్థస్యౌపాసనస్య సంస్కృతే దేశే, అనుపసమాహితస్యాన్యస్యవాఽగ్నేః 'యత్ర క్వచాగ్నిమ్' (ఆప.ధ.౨-౧-౧౩)ఇతి ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా అగ్నిప్రతిష్ఠాపనం కర్తవ్యమ్ ॥

కేచిత్—ఇదం నాగ్న్యంగం, కర్మాంగమేవేతి ప్రతికర్మకార్యమ్- ఉఖాయాం చాగ్నేర్ధారణమితి

అథ సూత్రం వ్యాఖ్యాయతే । అగ్నిమిద్ధ్వా । ఇంధీతేత్యర్థః ॥ యద్యప్యర్థప్రాప్తమగ్నేరింధనం, తథాప్యేతద్వచనాత్ ఇద్ధమపి పునరింధీత । అత్ర విధ్యర్థ లిఙాదౌ గ్రాహ్యే క్త్వాగ్రహణమింధనస్య పరిస్తరణపూర్వకాలతానియమార్థం । తేన ఇద్ధనానంతరం పరిస్తరణ

మేవకార్యం. నను తయోర్మధ్యే అవస్థానమపి సూత్రకారేణోక్తం మార్జనసంభారోపకల్పనంచ ॥

నన్వేకస్మిన్ సూత్రే ఇంధనపరిస్తరణయోర్విధానే వాక్యభేదస్స్యాత్ । సత్యమ్ । నతు సూత్రే వాక్యభేదో దోషః- సూచనాత్ సూత్రమితి నిర్వచనాత్ । ఇదమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రయోజనంచ సర్వే వ్యాఖ్యాతారో గృహ్ణాను । ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి । సర్వాసుదిక్షు ప్రాగగ్రైః కుశైరగ్నిం పరిస్తృణాతి ॥

ప్రాగుదగగ్రైర్వా ॥౧౩॥

అథవా ప్రాగగ్రైరుదగగ్రైశ్చదర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి । దక్షిణత ఉత్తరతశ్చ ప్రాగగ్రైః పశ్చాత్పురస్తాచ్చోదగగ్రైః, 'ఉదగగ్రాః పశ్చాత్పురస్తాచ్చ' ఇతి శ్రౌతే దర్శనాత్ । ఏతాన్ కుశాన్ దక్షిణానుత్తరాన్ కరోతి, ఉత్తరాంశ్చాధరాన్ బోధాయనభరద్వాజ గృహ్యవ్యాఖ్యాముక్తత్వాత్ 'దక్షిణతః పశ్చాదుపరిష్టాద్భవత్యధస్తాదుత్తరః' ఇతి । అత్ర 'అగ్నిమిద్ధ్వా' ఇతి ప్రకృతే ప్యగ్నౌ 'అగ్నిమ్' ఇతి పునర్వచనం నియమార్థం । అగ్నిమేవపరిస్తృణాతి' నాన్యదంగమపీతి । తేన ఉత్తరేణ పూర్వేణవానిహితముదకం బహిరేవ భవతి ॥

కేచిత్ — అతంత్రకేష్వపి కర్మస్వగ్నిః పరిస్తీర్యత ఇతి నియమార్థమితి ॥

దక్షిణాగ్రైః పిత్ర్యేషు ॥౧౪॥

పిత్ర్యేషు మాసిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సర్వాసుదిక్షు దక్షిణాగ్రైః పరిస్తృణాతి ॥

దక్షిణాప్రాగగ్రైర్వా ॥౧౫॥

యద్వా, దక్షిణాగ్రైః ప్రాగగ్రైశ్చదర్భైః । పశ్చాత్పురస్తాచ్చ దక్షిణాగ్రైః ఉత్తరతో దక్షిణతశ్చప్రాగగ్రైః । అత్ర ఉత్తరానుత్తరాన్ దక్షిణాంశ్చాధరాన్ కుర్యాత్ । తథా ప్రాగుపక్రమ్య ప్రసవ్యం స్తృణాతి

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్త్సంస్తీర్య ద్వంద్వం న్యంచి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దేవసంయుక్తాని ॥ ౧౫ ॥

అగ్నేరుత్తరతో౽పహారేణ దర్భాన్ సంస్తృణాతి । ఏతే చ ప్రాగగ్రాః బోధాయనగృహ్యాత్ । ప్రక్షిప్తం చ స్తరణం సముపసర్గాత్ । ఉదక్స్తరణాపవర్గః । పిత్ర్యేష్వగ్నేరుత్తరత ఏవ ప్రాగగ్రైః 'ఉత్తరత ఉపచారో విహారః' (ఆప.ప.౨-౧౨) ఇతి సిద్ధే పునరుత్తరేణేతి వచనాత్- ప్రకృతేష్వగ్నౌ 'అగ్నిమ్' ఇత్యధికశబ్దస్య అధికారార్థపరత్వస్య యుక్తత్వాత్, పరిస్తరణవద్విశేషస్యానుక్తేశ్చ । అపవర్గస్తు దక్షిణత ఏవ। దేవసంయుక్తాని, దేవకర్మసంయుక్తాని । పాత్రాణి దర్వ్యాదీని । ద్వంద్వం, ద్వే ద్వే । న్యంచి, అధోబిలాని । ప్రయునక్తి, సాదయతి । నను ఉత్తరత్ర 'మనుష్యసంయుక్తాని' 'పితృసంయుక్తాని' ఇతి విశేషణేనైవ సిద్ధత్వాత్. 'దేవసంయుక్తాని' ఇతి వ్యర్థం । న । దైవాని హి కర్మాణి ద్వివిధాని- పురుషార్థరూపాణి మనుష్యసంస్కారకాణి చ । తత్రోభయత్రాపి దైవపాత్రాణాం దర్వ్యాదీనాం ద్వంద్వతాసిద్ధ్యర్థత్వాత్ ॥

తత్ర మనుష్యసంస్కారకర్మార్థేషు కేషుచిత్పాత్రేష్వపవాదమాహ ॥

సకృదేవ మనుష్యసంయుక్తాని ॥౧౬॥

మనుష్యసంయుక్తాని మనుష్యద్వారా సంయుక్తాని అశ్మవాసోమేఖలాదీని సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయునక్తి పాత్రబహుత్వేప్యుపాయేన ॥

కేచిత్—మనుష్యసంస్కారకర్మసు దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి॥

ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని ॥౧౭॥

పితృకర్మార్థాని దర్వ్యాదీని స్వధాపాత్రాదీని చ ఏకమేకం ప్రయునక్తి

పవిత్రయోస్సంస్కార ఆయామతః పరిమాణం ప్రోక్షణీసంస్కారః పాత్రప్రోక్ష ఇతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥౧౮॥

పవిత్రయోస్సంస్కారో దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యః పవిత్రే జనం కార్యే । సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రే కురుతేతృణం కాష్ఠంవాఽన్తర్ధాయ ఛినత్తి, న నఖేన । తతోఽప ఉపస్పృశేత్ । 'రౌద్రరాక్షస' (ఆప.ప.౭-౯) ఇతి వచనాత్ ॥ తతస్తయోర్మూలాదారభ్యాఽగ్రాదద్భిర్మార్జనమ్ । తయోశ్చాయామతః పరిమాణం దర్శపూర్ణమాసవదేవ । యద్యపి 'పవిత్రయోస్సంస్కారో దర్శపూర్ణమాసవత్' ఇతి వచనాదేవ తద్వదాయామతః పరిమాణం ప్రాప్తమ్ । తథాపి, యదాయామతః పరిమాణం ప్రాదేశమాత్రావితి తదేవ తద్వత్, నత్విహ పృథుత్వేనాపి సామ్యమిత్యేవమర్థం 'ఆయామతః పరిమాణమ్' ఇతి పునర్వచనమ్ ॥

కేచిత్—పవిత్రయోరాయామతః పరిమాణం దర్శపూర్ణమాసవత్, నత్విధ్మస్య దర్భాగ్రయోశ్చాజ్యే ప్రత్యస్యమానయోరితి నియమార్థం పునర్వచనమ్ । ఏవంబ్రువతైవ సూత్రకారేణ దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమిధ్మస్యదర్భాగ్రయోశ్చసంస్కారః ప్రసిద్ధవదభ్యనుజ్ఞాతః తథైవ చాచారః । తేన ఖాదిరపాలాశో వా శుల్బసన్నద్ధ ఇధ్మో విస్రస్య త్రిః ప్రోక్షితవ్యః । పార్వణవచ్చపూర్వేద్యుస్సన్నద్ధవ్యః । దర్భాగ్రే చ 'తృణం కాష్ఠం వా' (ఆప. శ్రౌ. ౧-౧౧-౭) ఇత్యాదివిధినా సంస్కృత్యాజ్యే ప్రత్యసితవ్యే । అత్ర చ యద్యప్యయమర్థః 'ఆయామతః' ఇతి వా 'పరిమాణం' ఇతి వాన్యతరేణ సిద్ధః తథాపి నియమాన్తరార్థమేవముక్తమ్ । ఆయామత ఏవ యత్పరిమాణం తదేవ పవిత్రయోః దర్శపూర్ణమాసవత్, నసంఖ్యాతః పరిమాణం । తేనేధ్మస్య సంఖ్యాపరిమాణం దార్శపూర్ణమాసికమేవ 'ఏకవింశతిదారుమిధ్మమ్' (ఆప. శ్రౌ. ౧-౫-౬) ఇతి ఆయామస్యైవ పవిత్రయోర్నియమితత్వాత్ । యద్యప్యనూయాజాభావాదేకవింశత్యా న కార్యం, తథాప్యేతద్బలాత్తత్స్థానే జయాదయః కల్ప్య (ఇత్య)ఇతి)యుక్తం భూయిష్ఠంచ పూర్వవ్యాఖ్యానేన అన్యథా సి

నైవ హోత్రే కల్పయంతి ॥

ప్రోక్షణీసంస్కారే పి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ । ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం అన్తర్హితాయాం వైకంకత్యాం స్రుచ్యప ఆనీయతాభ్యాం త్రిరుత్పూయ ప్రోక్షేత్ । పాత్రప్రోక్షణమపి తద్వత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తానాని పాత్రాణి కృత్వేధ్మం చ విస్రస్య తాభిస్సపవిత్రేణపాణినా త్రిః ప్రోక్షేత్ ॥

అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితే పాత్రేఽప ఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పూయ సమం ప్రాణైర్హృత్వోత్తరేణాగ్నిం దర్భేష్వాసాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య ॥ ౨౮ ॥

అగ్నేరపరేణ పశ్చాత్పవిత్రాన్తర్హితే కస్మింశ్చిత్పాత్రేఽప ఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పునాతి । అత్ర ప్రకృతయోరపి పవిత్రయోః పునర్గ్రహణాత్పాణ్యోః ప్రాగగ్రత్వమాచారసిద్ధమ్ । 'అంగుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాముత్తానాభ్యాం పాణిభ్యామ్' (ఆశ్వ. గృ. ౧-3-3) ఇత్యాశ్వలాయనోక్తం చ జ్ఞాపితమ్ । తతస్తా అపస్సమం ప్రాణైర్హృత్వా ప్రాణస్థానాభ్యాం ముఖనాసికాభ్యాం సమముద్ధృత్య ఉత్తరేణాగ్నిం పునస్తీర్ణేషు దర్భేష్వాసాదయతి 'దర్భేషు' ఇతి వచనాత్ । (అన్యేష్వాస్తీర్ణేషు (అన్యేషు పునస్తీర్ణేషు) తతో దర్భైః ప్రచ్ఛాదయేత్ । అత్ర 'అపరేణాగ్నిం' ఇత్యగ్నిగ్రహణం పాత్రాణామపరేణ మాభూదితి । 'ఉత్తరేణాగ్నిమ్' ఇతి తు పాత్రవ్యవధాననివృత్త్యర్థమ్ ॥

బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య ॥ ౨౯ ॥

అగ్నిమిద్ధ్వేతి ప్రకృతత్వాత్ అగ్నేర్దక్షిణతో దర్భేషు కంచి ద్బ్రాహ్మణముపవేశయేత్ । న తు దర్శపూర్ణమాసవ(ద్బ్రహ్మా)ద్బ్రహ్మణం, సమానవిధాన వచనానాం చోదనాలింగాని వినాత్ర తదీయస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్త్యభావాత్ 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య' ఇతి కృత్స్నవిధానాచ్చ । తేనాత్ర బ్రహ్మధర్మాః వరణాల్పణనిరసనాదయో

[illegible]

అన్యే తు — శ్రోత్రియే బ్రహ్మిష్ఠే బ్రాహ్మణాన్ప్రాప్తం పరేషు విశిష్టోఽభ్యస్తః త
త్రైవ బహ్వృచానాం [illegible] బ్రహ్మత్వే వాదితః । శ్రౌత్రే పి 'బ్రాహ్మణం బ్రహ్మాణం వృణీతే' ఇతి లక్షణయా బ్రహ్మత్వవిధానాత్ । తేన సాధనం తద్బ్రహ్మధర్మా ఇహ నేతి । తన్న । స్మార్తే హ్యేతస్య బ్రాహ్మణశబ్దస్య శ్రుత్యర్థత్యాగేన [illegible] యుక్తత్వాత్ । న చ దక్షిణతో నిషాదితస్య బ్రాహ్మణమాత్రస్య బ్రహ్మత్వం సూత్రకారస్యేష్టమ్ । యది హి తథా స్యాత్, 'యం బ్రాహ్మణం విద్యాం విద్వాంసం యశో నేచ్ఛేత్' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౬) ఇత్యుక్తార్థైః ఏతైర్వాక్యైః 'బ్రహ్మణే వరం దదాతి' ఇతి బ్రూయాత్, న పునస్త్రిగుణైః 'యో దక్షిణత ఆస్తే తస్మై వరం దదాతి' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౯) ఇతి । సంభవతాం ధర్మాణాం ప్రాప్తౌ మన్త్రాణామపి ప్రాప్తిర్దుర్వారా । 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య' ఇత్యత్రానుక్తానాం మన్త్రాదీనాం పరిసంఖ్యేయం చేతి వదతాం చోక్తరీత్యా స్వార్థపరత్వే సంభవతి దోషత్రయయుక్తపరిసంఖ్యాశ్రయణం నిర్హేతుకమ్ ॥

ఆజ్యం విలాప్యాపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్యోదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్య జ్వలతావద్యుత్య ద్వే దర్భాగ్రే ప్రత్యస్యత్రిః పర్యగ్నికృత్వోదగుద్వాస్యాఙ్గారాన్ప్రత్యూహ్యోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ పవిత్రే అనుప్రహృత్య॥౨౨॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ప్రథమః ఖండః

యద్యపి 'సర్పిరాజ్యం ప్రతీయాత్' (ఆప.ప.౧-౭౯) ఇతి పరిభాషాసిద్ధం విలాపనం, తథాపి విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థేఽగ్నౌ కర్తార్థం

పునర్విలాపయేత్ । తతోఽగ్నేః పశ్చాత్ప్రాసాదితాయాం పవిత్రాంతర్హి-తాయామాజ్యస్థాల్యాం తదాజ్యమానయేత్ । ‘ఆజ్యం విలాప్య’ ఇతి ప్రకృతేఽపి పునరాజ్యగ్రహణమాజ్యస్యైవ నిర్వాపాదయః ‘న పునః ‘దధ్న ఏవాఞ్జలినా జుహోతి’ (ఆప. గృ. ౨౨,౧౦) ఇత్యత్ర పశుప్రభవ(స్య) హోమద్రవ్యత్వే(సమానే)ఽపి య(ది)(దీయ)తదీయ [న్యాయాద్దధ్నో(నిర్వాపాదయోన)భవేయు రిత్యేవమర్థమ్ ॥

కేచిత్—అతఃత్రకేఽపి కర్మణ్యాజ్యం నిర్వాపాదిభిస్సంస్కార్యమిత్యేవమర్థమితి ॥

అగ్నిమిత్యగ్నేరేవ పశ్చాన్నబ్రాహ్మణస్యేతి ॥

కేచిత్తు—అన్యస్మిన్నగ్నౌ విలాపనం, హోమార్థాగ్నేరేవ పశ్చాన్నిర్వాప ఇత్యేవమర్థమితి ॥

అథాంగారానుదీచో నిరూహ్య నిర్వర్త్య, తేష్వంగారేషు ఆజ్యమధిశ్రిత్య. జ్వలతా తృణేనావద్యుత్య అధోగామిన్యా దీప్త్యా ద్యోతయిత్వా ద్వే దర్భాగ్రే అనియతాయామే తృణాద్యంతర్ధాయ చ్ఛిత్వాఽద్భిస్సంస్పృశ్య తే యుగపదాజ్యే ప్రక్షిపేత్. ‘ద్వే’ ఇత్యధికశబ్దాత్, ఆచారాచ్చ । అథోల్ముకమాదాయాజ్యం ప్రదక్షిణం త్రిః పర్యగ్నికృత్వా సమస్తతోఽగ్నిమావర్త్య తదుదగవతారయేత్ । అత్ర నిరూహణోద్వాసనయోరుదగపవర్గస్య ‘తథాఽపవర్గః’ (ఆప, గృ. ౧-౬) ఇతి సిద్ధస్య పునర్విధానమేతయోర్నిత్య ముదగేవాపవర్గః. న తు దైవే వికల్పేనాపి ప్రాగపవర్గః, నాపి పిత్ర్యే దక్షిణతోపవర్గ ఇతి నియమార్థం । తత్రైవ పిత్ర్యేష్వేతయోర్మధ్యస్థం పర్యగ్నికరణమపి సందంశన్యాయాద్దైవవత్ప్రదక్షిణమేవ । ఇత్థమేవ శిష్టాచారః । తతోఽంగారాన్ పూర్వం నిరూఢాన్ ప్రత్యూహ్య పునరాయతనస్థాగ్నినా సంయోజ్య । అత్రాజ్యసంస్కారకాణాం అంగారాణాం ప్రత్యూహనవిధానాత్ ‘అపవృత్తే కర్మణి’ (ఆప. పరి. ౪-౨౩) ఇతి న లౌకికత్వమ్ । అవద్యోతసపర్యగ్నికర

ణాగ్నేర్వస్తు యథా ఆయతనస్థానమాధానం తథా బర్హిరాగ్నేయ్యాః పర్యుక్షణస్యాపి లౌకికత్వాత్ త్యాగః । యథాతు బర్హిస్తరణం తస్మిన్నేవ పక్షే । అథ ప్రాగ్వదుదగగ్రైర్దర్భైః పరిస్తీర్య పురస్తాదారభ్య పశ్చాత్ పురస్తాదుదగగ్రైః ప్రదక్షిణమావృత్య । అత్ర పురస్తాదారభ్య పశ్చాచ్ఛిత్వా పురస్తాత్ పరిసమాప్తిః ॥

కేచిత్ — ఆజ్యోపలాభ్యవపరిషమాహుః ॥

తతస్తే పవిత్రే అనుప్రహృత్య ఆచారానుకూలం ప్రహృత్య, యది గ్రన్థిమాన్ ఏతద్వాపి ప్రస్తారాద్భిస్సంస్పృశ్య ప్రాగగ్రే అగ్నౌ ప్రహరేదిత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ప్రథమః ఖణ్డః

అథ ద్వితీయః ఖణ్డః.

యేన జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భై స్సంమృజ్య పునః ప్రతితప్య ప్రోక్ష్య నిధాయ దర్భానద్భి స్సంస్పృశ్యాగ్నౌ ప్రహరతి ॥౧॥

యేన పాత్రేణ దర్వ్యా స్రువేణాఞ్జలినా వా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్యేత్యాది వ్యక్తార్థమ్ । దర్వ్యాశ్చ హోమపాత్రత్వం 'దర్వ్యైవమాధాయాజ్యేనాభ్యానయేత్' (ఆప. గృ. ౧-౭-౯) ఇత్యన్యస్యాపి వాక్యస్య సిద్ధవద్దర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । బోధాయనేన తు 'నిర్వృతి గృహీత్వా వైదపీ' ఇతి దర్వీనిందాసు స్రువవిధానార్థా, న తు దర్వ్యా నిషేధార్థా । అతో దర్వీస్రువయోర్వికల్పః । తత్ర కేవలాజ్యహోమేషు స్రువే వదర్వ్యాం స్రువేణ వా, ఉపస్తరణాద్యభావాత్ । చర్వాదిహోమేషు తు ద్వే దర్వ్యా స్రువేణ వా, ఉపస్తరణాద్యర్థం హోమార్థం చ । ఉపస్తరణాద్యర్థస్యాపి సంస్కారః ఉపస్తరణాది ప్రదానాన్తస్య హోమపదార్థత్వాత్, శ్రౌతే స్రువస్యాపి సంస్కారదర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । దర్వ్యాదీనాం త్రయాణాం తన్త్రవద్ధోమేష్వేవ సంస్కారః, అతన్త్రికే

హస్తం తాపయతి ఇతి ద్రష్టవ్యం సూత్రే । తేన 'అప ఉపస్పృశ్య త్రయా

ం హుయాత్. (ఆప.గృ. ...) "పరిషిచ్య ...ణామిశ్రాణి' (ఆప.

గృ.౧౪-౬) ఇత్యాదిషు సమిదాద్యుపస్థానాం సంస్కారః । అత్రాగ్నిప్రతి

తప్యాగ్నౌ ప్రహరతిప్రభృతిష్ట్వగ్నిగ్రహణమేవం సామాన్యం కృత్స్నవి

ధిరితి జ్ఞాపయితుం । తేన 'స్రువమగ్నౌ' (తై-బ్రా.౩-౩-౧) ఇత్యాదిష్వై

ష్టికః స్రుక్సంమార్జనసమార్జనాదిష్వనుపవృత్తిప్రసంగఏవ ॥

కేచిత్—అగ్నౌ ప్రతితప్యాగ్నౌ ప్రహరతీతి ప్రయోజనాంతర ము

క్త్వాదగ్ని గ్రహణాదైష్టికస్రుక్సమ్మార్జనధర్మాణ్యపి భవంతీతి ॥

ప్రతితపనం త్వస్మిన్నేవాగ్నౌ । ఇహ చ సంమార్జనదర్భాణామగ్నా

వేవ ప్రహరణమ్, న పునర్వైకల్పికం । తథా యేన జుహోతీత్యత్ర సా

మాన్యవచనమ్, 'మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేన'(ఆప.గృ.౨-౨

-౮) ఇత్యాద్యుక్తంత్రికేపి కర్మణి అగ్నిహోత్రికే చ విధౌ హోమార్థస్యా

త్రస్యాపి సంస్కారో యథాస్యాదిత్యేవమర్థమ్ । అంజలౌ స్రువపూర్ణపహో

మే అపవాసప్రత్యర్థేన 'పాణినా' (ఆప.గృ.౨-౨-౧) ఇతి య

త్నేనాంజలిహోమా అపూర్వా యావదుక్తధర్మాణ ఇతి జ్ఞాపనాన్న

సంస్కార ఇతి ॥

శమ్యాః పరిధ్యర్థే వివాహోపనయన స
మావర్తనసీమంతచౌలగోదానప్రాయశ్చిత్తేషు ॥ ౨ ॥

వివాహాదిషు కర్మసు పరిధ్యర్థే పరిధీనాం కార్యే పరిధీనాం స్థా

న ఇతి యావత్, శమ్యాః యుగకీలా భవంతి । తాశ్చ పలాశాదీనామ

న్యతమేన కృప్తాః పరిధిస్థాల్యాయామాః, తత్స్థానాపన్నత్వాత్ । యు

క్తం చైతత్, యస్మాదేవంవిధవివయే వాతికాకాంపాద్యైరుక్తమ్॥

'సంభవంతీ ఖలె వాటిఖాదిరికేష్వబాధ్యతే' । ఇతి । అత్ర వివా

హశబ్దేన స్థాలీపాకవర్జితః సాంగో వివాహో గృహ్యతే । తద్వ్యజనకా

రం పార్వణేనేత్యత్ర వక్ష్యామః । సీమంతే శమ్యావిధానాదేవ తది

కా(రాత్) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] పరి [illegible] ప్రాయశ్చిత్తే చ 'అగ్నిర్ [illegible]' ([illegible]) ఇత్యాదినాభిహితం । అత్రైవ '[illegible]' ([illegible]) ఇత్యాదిషు [illegible] [illegible] 'పరిధీన్పరిదధాతి' (తై.బ్రా. ३-६-2) ఇత్యనువిధానాత్ [illegible] [illegible] సూత్రకారస్యాభిప్రాయః, 'సమ్యక్ పరిధ్యర్థే' ఇతి [illegible] కృత్వ తత్ర [illegible] సమ్యగభిధానాత్, ఆచారాచ్చ ॥

అగ్నిం పరిషించత్యదితే ఽనుమన్యస్వేతి దక్షిణతః ప్రాచీనమనుమతే ఽనుమన్యస్వేతి పశ్చాదుదీచీనం సరస్వత్యనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః ప్రాచీనం దేవ సవితః ప్రసువేతి సమన్తమ్ ॥ ३ ॥

అగ్నిమేవోదకేన పరిషించతి న పరిధ్యాద్యన్తర్గతమపి । తన్మన్త్రమాహ అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదినా । ప్రాచీనం ప్రాగాయతమ్ । ఉదీచీనముదగాయతమ్ । సమన్తం సర్వతః । అత్ర "దేవసవితః ప్రసువ" ఇత్యేతావానేవ మన్త్రః, న చ ఆదిప్రదేశః । తథా నోత్తరే పరిషేచనే ప్రాసావీరితి ప్రసువపదస్యోహః । వైశ్వదేవకాణ్డే ప్రశ్నాభిధాన ఏవ సమామ్నాతానాం 'అదితేఽనుమన్యస్వ' ఇత్యాదీనామష్టానాం యజుషాం పూర్వోత్తరపరిషేచనయోరష్టసు వ్యాహారేషు ప్రతిష్ఠానార్థ్యం వినియోగాత్, వాజపేయప్రకరణస్థాయా ఋచః సర్వత్రాపి వినియోగాయోగ్యత్వాత్, ఆదిప్రదేశే సముదాయలక్షణాపత్తేః, యజుఃప్రాయే మన్త్రాష్టకే ఋచో ఽప్రతీతత్వాత్, ఊహపక్షే అపరిహార్యప్రసంగాత్ 'తస్మాదృచం నోహేత్' ఇతి బహ్వృచశ్రుతివిప్రతిషిద్ధస్య గ్రహణప్రసంగాత్, అస్మదీయానామాచారాచ్చ । విస్పష్టం చైతత్ బోధాయనానాం 'అన్వమగ్స్థాః ప్రాసావీరితి మన్త్రాన్తాన్ సన్నమయతి' ఇతి ।

ఏవం చోత్తరపరిషేచనే 'అన్వమగ్ంస్థాః ప్రాసావీః' ఇతి పూర్వమంత్రస్య విశేషమాత్రస్య పాఠః, న పునరూహః । యథాగ్నౌ 'ఏతేనైవత్రిష్టుభేనచ్ఛందసాఽహరిష్టకాముపదధే' ఇతి । సన్నామశబ్దశ్చాత్ర గౌణః । అత ఏవైతే మంత్రాః వైశ్వదేవకాండముపాకృత్య ప్రాగుత్సర్జనాదధ్యేతవ్యాః బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణయోశ్చ ॥

పైతృకేషు సమంతమేవ తూష్ణీమ్ ॥ ౪ ॥

పైతృకేషు కర్మసు సమంతమేవ పరిషించతి, న 'దక్షిణతః ప్రాచీనం' ఇత్యాది । తచ్చ తూష్ణీమ్ ॥

ఇధ్మమాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥ ౫ ॥

ఇధ్మమగ్నావాదధాతి । స చ ఖాదిరః పాలాశో వా పంచదశసంఖ్యాకోఽర్థలక్షణస్థాల్యాయామః, ఇధ్మనామధేయాత్, శ్రౌతే దర్శనాచ్చ । యుగపచ్చాధానం, 'ఇధ్మమ్' ఇత్యేకవచనేన సముదాయస్య వివక్షితత్వాత్ । తచ్చ తూష్ణీం, మంత్రస్యావిధానాత్ ॥

అన్యే— 'తూష్ణీమ్' ఇత్యారభ్యదమేకం సూత్రంకృత్వా, హిరణ్యకేశినాంయో మంత్రః 'అయం త ఇధ్మః' ఇతి- సః 'అనుక్తమన్యతోగ్రాహ్యమ్' ఇతిన్యాయేన నోపసంహర్తవ్య ఇతి వ్యాచక్షతే । తేషాం పైతృకేషు సమంతపరిషేచనం సమంత్రకంస్యాత్ ॥

కేచిత్—గృహ్యాన్తరాత్, ఇధ్మ్నోఽభిఘార్యాధేయః ఇతి ॥ ఆఘారౌ ఆఘారనామకౌ హోమౌద్వౌ । ఆఘారయతి దీర్ఘధారయాజుహోతి, దర్శపూర్ణమాసవత్ । 'ఉత్తరం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య...... దక్షిణాప్రాంచం ఋజుం సంతతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి' (ఆప. శ్రౌ. ౨,౧౨-౭) 'దక్షిణంపరిధిసంధిమన్వవహృత్య' (ఆప-శ్రౌ.౨-౧౩-౧౧) 'ప్రాంచముదంచమ్' (ఆప. శ్రౌ. ౨.౧౪.౧) ఇత్యాది 'ఋజూప్రాంచౌహోతవ్యాతిర్యంచా

వా వ్యతిషక్తావవ్యతిషక్తౌ వా' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౨-౭) ఇతి వైకల్పికా స్త్రయ ఆఘారపక్షా ఏవదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యా కర్తవ్యాః, న పునర్ద్వితీయాఘారస్య 'పూర్వార్ధేమధ్యే పశ్చార్ధే వా జుహుయాత్' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౪-౮) ఇత్యన్యాఘారపక్షోఽపి । ఇమౌచ ద్వావప్యాసీనో దర్వ్యా తూష్ణీమాఘారయతి, దర్వీహోమానామపూర్వత్వే నైష్టికాఘార ధర్మాణాం మన్త్రాణాంచా ప్రాప్తేః । తూష్ణీమితి 'తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్హుత్వా' (ఆప.గృ.౨.౬.౮) ఇతివత్ స్వాహాకారస్యాపి నివృత్త్యర్థం । అతఉభయోరాఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా "యత్తూష్ణీం తత్ప్రాజాపత్యమ్' (తై.బ్రా.౨-౧.౪) ఇతి శ్రుతేః । కథం పునరిమావజుహోతిచోదనౌ దర్వీహోమౌ ? ఉచ్యతే । యద్యపి జుహోతీత్యేవం న చోదనాఽస్తి, తథాప్యాఘారయతీతి దీర్ఘధారాగుణకజుహోతిచోదనార్థత్వాత్, యాజ్ఞికప్రసిద్ధేశ్చ దర్వీహోమావేవ । కించ 'అథాజ్యభాగౌ జుహోతి' (ఆప.గృ.౨-౩) ఇత్యాజ్యభాగౌ స్పష్టమేవ దర్వీహోమౌ, తత్సాహచర్యాదాఘారావపి తథా ॥ యథా । అంశారనారభ్యాధీతస్య వినియోగసన్నిధేరభావేఽప్యదాభ్యసాహచర్యాత్ సామనియోగసమ్బన్ధః । ఏవం (వా)వ్యాఖ్యా(త)న)మ్ । ఆఘారావాఘారయతి । 'పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః' (ఆప.గృ.౧-౪) ఇత్యేతస్మాత్పరత్వేన ప్రబలాం 'తథాపవర్గః' (ఆప.గృ-౧-౬) ఇతి గార్హ్యపరిభాషామనుసృత్య ప్రాగపవర్గాభ్యా ముదగపవర్గాభ్యాంవా దీర్ఘధారాభ్యాం జుహోతి, నతు కోణదిగపవర్గాభ్యాం । నాప్యైష్టికాఘారధర్మా మన్త్రాశ్చ, అపూర్వత్వాదేవ । దేవతేతు దర్శపూర్ణమాసవత్ ప్రథమస్య ప్రజాపతిః, ద్వితీయస్యేన్ద్ర(ఇత్యర్థః)ఇత్యేవమర్థం) తూష్ణీమితి పూర్వవదేవ ॥

అన్యేతు—ఆఘారావితినామధేయం 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతి ఇతివత్ ఐష్టికాఘారధర్మాతిదేశకమ్ । అత్ర 'స్రువేణ ధ్రువాయా ఆ

జ్యహావాయోర్నో ఽగ్నావాఘారావాఘారయతి' (ఆప. శ్రౌ. ౨-౧౨-౭) 'జుహ్వోపహితే బహోమావపత్రే' (ఆప. శ్రౌ. ౨.౧౩-౨) ఇత్యాదిషు సర్వేషు ఆఘారధర్మేషు రత్నంత్రేషు చ ప్రాప్తేషు 'ఆఘారావాఘారయతీ'ఇతి పరిసంఖ్యార్థమ్ । ఆఘారయతీతి దీర్ఘధారాధర్మకావేవ హోమౌ పర్యాత్, నాన్యధర్మకావితి । తూష్ణీమితి తు ధర్మాన్తరభేదానాం మన్త్రాణాం నివృత్త్యర్థం । దర్శపూర్ణమాసవదితి త్వనర్థకమేవేత్యాహుః । తస్మాద్దర్వీహోమయోః పూర్వయోః విశేషతశ్చ అంగభూతయోః ధర్మాతిదేశానపేక్షత్వాత్ స్వతశ్చ నామ్నో ధర్మలక్షణాయా అయుక్తత్వాత్, ఆఘారయతీత్యేవం వచసతి గత్యంతరే పరిసంఖ్యాయా అన్యాయ్యత్వాత్ - ఆఘారవృత్తిధర్మపరిసంఖ్యానే చాతిదేశవైఫల్యాత్ పరిసంఖ్యాయాశ్చ మంత్రపరిసంఖ్యానేపి సామర్థ్యాత్ తూష్ణీంపదస్య వైయర్థ్యాపత్తేః, దర్శపూర్ణమాసవదితి పదం వ్యర్థమితి స్వేనైవోక్తత్వాత్, ఆఘారావాఘారయతీతి చ పదయోరతిదేశపరిసంఖ్యార్థత్వే హోమవిధాయక శబ్దాభావాత్, తదభావాయేచ పరిసంఖ్యాత్యాగే సర్వేషామాఘారధర్మాణాం శిష్టాచారవిరుద్ధానుష్ఠానాపాతాత్. ఆజ్యభాగాదీనామపీష్టమతి దేశే అభ్యుపేయే తత్రాప్యైష్టికాజ్యభాగాదిధర్మాణాం సర్వేషామనుష్ఠానప్రసంగాచ్చ । తస్మాత్పూర్వే ఏవ వ్యాఖ్యానే సు(ష్ఠూ)ష్ఠూక్తే)

యతో పూర్వావేవాఘారౌ, యతశ్చ 'సమిదభావశ్చ । అగ్నిహోత్రవర్జం' (ఆప.ప.౩-౮-౯) ఇతి పరిభాషా, అతఏవ ఆఘారసమిధోర్నివృత్తిః ॥

అన్వేకగ్వంతి । తస్మిన్ పక్షే పరి(ధిని)ధానానంతరం శ్రౌతే తథా దృష్టత్వాత్ ॥

అనూయాజసమిత్ అనూయాజాభావాదేవ నివృత్తా । తేనేద్ధ్మసన్నహనం పరిధిభిస్సహాష్టాదశధా,వింశతిధా వా, నవననైకవింశతిధా॥

అథాజ్యభాగౌ జుహోత్యగ్నయేస్వాహే త్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే సోమాయస్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే సమంపూర్వేణ ॥౬॥

అథ ఆఘారానంతరం అర్ధకృత్యమప్యకృత్వాఽఽజ్యభాగ నామకావపూర్వౌ హోమౌ జుహోతి । తత్ర ప్రథమమగ్నయే స్వాహేతిమంత్రేణాగ్నే రుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, ప్రాగుదీచ్యామిత్యర్థః । ద్వితీయంసోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, దక్షిణపూర్వస్యామిత్యర్థః । సమంపూర్వేణ ఆఘారసమ్భేదమవధిం కృత్వాఽక్ష్యయా రజ్వాయావత్యంతరే పూర్వోఽహుతస్తావత్యంతర ఏవోత్తరం జుహోతి, నపునస్సన్నికృష్టం విప్రకృష్టంవా ॥

యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్రాష్ట్రభృతఃప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్విహృతాఃసౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యదస్య కర్మణోఽత్యరీరిచం యద్వా న్యూనమిహాకరమ్ । అగ్నిష్టత్స్విష్టకృద్విద్వాంత్సర్వంస్విష్టం సుహుతం కరోతు స్వాహేతి ॥౭॥

యథోపదేశం యేన యేన హవిరాదినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయ ఉపదిష్టాస్తేన తేన విధానేన తా హుత్వా- జయాః చిత్తంచ స్వాహేతి త్రయోదశ అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావత్వస్మిన్నితి సానుషంగా అభ్యాతానా అష్టాదశ, ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతో ద్వావింశతిః తత్ర ఋతాషాడిత్యనుద్రుత్య తస్మైస్వాహేత్యంతేన ప్రథమాహుతిం జుహోతి । తాభ్యస్స్వాహా ఇత్యేతావతైవోత్తరామ్ । ఏవముత్తరే పంచ పర్యాయాః । తత్ర 'నామ స ఇదం బ్రహ్మ' ఇత్యనుషంగః । తాభ్యః స్వాహా' ఇతి చ । 'భువనస్యపతే...స్వస్తింస్వాహా' ఇతిత్రయోదశీ । పరమేష్ఠీత్యాదయః పూర్వవచ్చత్వారః పర్యాయాః । 'స నో భువన

స్య పతే .....యస్మస్వాహా ఇతి ద్వావింశీ । ప్రజాపతే న త్వదేతా
న్య ఇతి ఋక్ప్రాజాపత్యా । ‘ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవన
యేత్’ (తై. బ్రా. ౩-౭-౧) ఇతి శ్రుతేః । సూత్రకారేణ ‘ప్రజాపతేన
త్వదేతాన్యన్య ఇతి ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవనీయ’ (ఆప-శ్రౌ-౯-
౧-౪) ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । వ్యాహృతీః విహృతాః- ‘భూస్స్వాహా,
భువస్స్వాహా, సువస్స్వాహా’ ఇతి । సౌవిష్టకృతీ ‘యదస్య’ ఇతి ఋక్
అత్ర చాస్యాః స్విష్టకృద్దైవతాకత్వం లింగాదేవ సుగమమ్ । దేవతాజ్ఞా
నస్య కర్మాంగత్వమపి ‘యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛందో దేవతా
బ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతి వాఽధ్యాపయతి వా స్థాణుమ్ఋచ్ఛతి’
ఇత్యాదిశ్రుతేః.

అవిదిత్వా ఋషిం ఛందో దైవతం యోగమేవచ ।
యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీయాన్ జాయతే తు సః॥

ఇతి స్మృతేశ్చ సిద్ధమ్ । అతో యత్రార్షేయాదిజ్ఞానానాం నై
వంవిధః పునర్విధిః తత్ర తాని పాక్షికాణీతి గమ్యతే । ఏవమేతా జయా
దికా అష్టపంచాశదాహుతీః ప్రధానహోమానంతరముపజుహోతి ।య
త్రాపి సర్పబల్యాదౌ పార్వణాతిదిష్టః స్విష్టకృత్ తత్రాపి ప్రధా
నాహుత్యనంతరమేవైతాః । తతః స్విష్టకృత్, క్త్వాప్రత్యయాత్, ఉపో
పసర్గాచ్చ ॥

కేచిత్—స్విష్టకృతోఽనంతరం జయాదయః ‘అగ్నిః స్విష్టకృద్ద్వితీ
యః’ (ఆప-గృ-౭-౭) ఇతి స్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యత్వ జ్ఞాపనాదితి । న
ను యద్యత్రైవ సర్వప్రధానహోమానంతరం సాధారణ్యేన జయాదయ
ఉపదిష్టాః, కిమర్థం తత్ర తత్ర ‘జయాదిప్రతిపద్యతే’ ఇతివచనమ్? ఉ
చ్యతే । యత్రైతద్వచనం నాస్తి పార్వణాదౌ న తత్ర జయాదయ ఇ
త్యేవమర్థమ్।ఏవంతర్హ్యత్రసాధారణవిధానమేవానర్థకం।న, కేవలం
జయాది విధ్యర్థత్వాత్ । అన్యథా వివాహాదావేతేష్వనారమ్భో(పి)

న్ప్రాప్తేః । కిఞ్చ, అస్మిన్ననతి తత్ర తత్ర జయాద్యుపహోమానాం త్వాది మన్త్రస న్నామ ఇత్యాదౌ గురుగ్రన్థస్థపునరుక్తపరిహారస్యాప్రసక్తేః । తస్మాదన్వా రమ్భణీయాదినివృత్త్యర్థం గ్రన్థలాఘవార్థం చేదం సాధారణవిధానమ్॥

కేచిత్—యత్రాజ్యభాగాన్తం పురస్తాత్తన్త్రం తత్ర సర్వత్ర జయా ద్యుత్తరతన్త్రం, ఏతయోరైక్యే 'యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః' ఇత్య విశేషేణ ప్రధానహోమానాం విధానాత్ । ఆగ్నేయేఽపి చ స్థాలీపాకే జయాదిర్నివర్తత ఏవ 'సిద్ధముత్తరం' (ఆప-గృ-౭-౧౯) ఇతి పదద్వయసూ త్రేణ జయాద్యుత్తరతన్త్రోపదేశాత్, మాసిశ్రాద్ధేఽపి 'పార్వణేన' (ఆప గృ-౨౨-౧) ఇత్యతిదేశాత్ । ఆజ్యహోమేషు జయాద్యనన్తరం శ్రౌత వత్తూష్ణీం పరిధీనగ్నౌ ప్రహృత్య తాన్ దర్వీసంస్రావేణాభిజుహోతి ప రిధీనాం సంస్కారాణాం శ్రౌతవదన్యోపజ్ఞానస్యాకర్తృత్వాత్, కృతకార్యా ణాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్, ఆచారాచ్చ । శమ్యాశ్చేత్, అగ్నౌ కాలే అపోహ్యాః 'అథ శమ్యా అపోహ్య' (బో-గృ-౮-౫) ఇతి బోధాయనవ చనాత్, ఆచారాచ్చ ॥

పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమగ్‌స్థాః ప్రసా

వీరితి మన్త్రసన్నామః ॥౮॥

అగ్నిపరిషేచనం పూర్వవత్ । అయం తు విశేషః, అదితేఽనుమన్య స్వేత్యాదిషు త్రిషు అనుమన్యస్వేత్యస్య స్థానే 'అన్వమంస్థాః' ఇతి, దే వసవితరిత్యత్ర 'ప్రసువ' ఇత్యస్య స్థానే 'ప్రాసావీః' ఇతి । అత్ర శ్రౌతవత్ ప్రణీతా విముఞ్చతి తూష్ణీం కృతకార్యాణామాసాం ప్రతిప త్త్యపేక్షత్వాత్–'ప్రణీతాభ్యోదిశోభ్యుపనీయ' (బో-గృ-౩౮) ఇతి బోధాయనవచనాత్, ఆచారాచ్చ । బ్రాహ్మణశ్చ యథాశక్తి దానమా నాదినా సత్కృతో గచ్ఛేత్ ॥

అత్రేయం స్థితిః । అగ్నిమిద్ధ్వేత్యాది మన్త్రసన్నామ ఇత్యన్తః ప్రాచ్యోదీచ్యాఙ్గసముదాయః సర్వగార్హ్యప్రధానహోమానాం సా

ధారణః ‘ యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా’ ఇతిప్రాచ్యోదీచ్య పదార్థాపేక్షయా హోమా (నామ)నాం విశేషేణ ప్రాధాన్యాభిధానాత్ । ఏవంచాహోమేషు నామకరణాదిషు తంత్రస్యాప్రసంగఏవ। నన్వేవమ్‘అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే’ ఇతి కిమర్థ స్తత్రతత్ర పునరుపదేశః । ఉచ్యతే । యత్ర కేవలాజ్యహవిష్షూపనయనాదిషుఽస్యాపదేశ స్తత్రైవేదం తంత్రమ్ । యత్ర పునః ‘ అపివోత్తరయా జుహుయాత్ ’ (ఆప-గృ-౫-౧౭) ‘ కామమన్యభ్యాంవా జుహుయాత్ ’ (ఆప-ధ-౧-౨౬-౧౩) ఇత్యాదిషు నోపదేశః నైవ తత్రేదం తంత్రమితి నియమార్థః కృతఃపతత్ । కేవలాజ్యహవిష్ష్వేవ ప్రయోజనాన్తర మంతరేణాస్యతంత్రస్యోపదేశాత్ । ఉపాకరణసమాపనాదీనాం తు తత్ర తంత్రోపదేశాభావేపి కూష్మాండైర్జుహుయాద్ఘృతమ్ ’ ఇత్యాదేరివ తంత్రార్థత్వావగమాత్ అనేన సాధారణవిధానేనైవ తంత్రమ్ । తంత్రార్థత్వావగమస్తు (కృత్స్నవిధానాభావాత్) గృహ్యాంతరేషు తంత్రవతామేవోపదేశాత్ ఆప స్తమ్బదర్శనానుగతోపదేశాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ యద్యేవమాజ్యౌషధహవిష్కేపి వివాహే కిమర్థ స్తంత్రోపదేశః? । ఉచ్యతే । లాజహోమానాం కృత్స్నవిధానేన తంత్రానపేక్షత్వాత్ ఉపనయనాదివదాజ్యహోమార్థ ఏవతంత్రోపదేశః । తథా ‘త స్మిన్నుపవిష్ట ఉత్తరోవరః ’ (ఆప.గృ.౪-౯) ఇత్యస్యానంతరమేవ అగ్నేరుపసమాధానాది, నతు ‘యథాస్థానముపవిశ్య ’ (ఆప.గృ.౫-౨) ఇత్యస్యానంతరమితి క్రమార్థశ్చ । తథా కేవలౌషధహవిష్షిస్థాలీపాకేపి క్రమార్థ ఏవ । యద్యపి శ్రౌతే దర్శనాత్ పాత్రప్రోక్షణానంతర మవఘాతాది యుక్తమ్. తథాప్యేతద్వచనబలాత్ తంత్రాత్పురస్తాదేవేతి । ఐశానేపి స్థాలీపాకే స్థండిలకల్పనాంతే తంత్రమ్, నతు పార్వణవద్గ్రహఏవ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణానంతరమితి క్రమార్థఏవ ॥

కేచిత్—కల్పాంతరవిహితేషు అప్రాకృణాతిదశేషు అజ్యహోమేషు

తంత్రార్థేషు 'కూశ్మాండైర్జుహుయాద్ఘృతమ్' ఇత్యాదిష్వస్య తన్త్రస్య ప్రవృత్త్యర్థం యథోపదేశమితి సామాన్యవిధానమ్ । అత్రత్యేషు తు వివాహాదిషు యేష్వేవ పునర్విధానం లిఙ్గైస్సన్నాస్యః (ప్రణి)పణ్య)హోమాదిష్వితి నియమార్థం తత్రతత్ర తన్త్రవిధానమ్ । పిత్ర్యేషుతు 'ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని' (ఆప.గృ. ౧,౧౭) ఇత్యాదివిశేషవిధానాత్ తన్త్రసిద్ధిరితి ॥

ఏవం సర్వగార్హ్యహోమానాం సాధారణం స్మార్తం విధిముక్త్వా, ఇదానీం పాకయజ్ఞేషు వైకల్పికం శ్రౌతం విధిమాహ ॥

లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః ॥౯॥

లోకయన్తి వేదైర్వేదార్థానితి లోకాః త్రైవిద్యవృద్ధాః శిష్టాః ద్విజన్మానః । తైర్లోకైరాచర్యన్తే యాని కర్మాణి తాని లౌకికాని తేషాం మధ్యే సప్తానాం ఔపాసనహోమాదీనాం పాకయజ్ఞశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన ప్రసిద్ధః నతు శ్రౌతానాం, వివాహాదీనాంచ, తత్ర లోకానామప్రయోగాత్ । యది లోకప్రయోగాదేవైషాం పాకయజ్ఞనామతా ప్రసిద్ధైవ తర్హి 'పాకయజ్ఞేషు బ్రాహ్మణోక్తో విధిః' ఇత్యేతావతాఽలమ్ కిమర్థం 'లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః' ఇతి । ఉచ్యతే । పాకేన పక్వేన చరుణా సాధ్యో యజ్ఞః పాకయజ్ఞః ఇత్యేవం వ్యుత్పన్నసంజ్ఞానువాదాత్ నాన్తరీయకావగతశ్చరురేవాగ్నిహోత్రికవిధో హవిః న పునర్వ్యన్తరవదాజ్యాదికమపీతి నియమజ్ఞాపనార్థమ్ । బోధాయనేనతు అత్రాజ్యమ్ హవిరుపదిష్టమ్ । న త్వాగ్నిహోత్రికం హవిరిహ భవతి, అగ్నిహోత్రధర్మప్రాపక ప్రమాణాభావాత్ । 'ద్విర్జుహోతి' (ఆప.గృ ౨-౧౧) ఇత్యేవమాదయః పునః పఞ్చపదార్థాః వచనబలాద్భవన్తి । దేవతాస్తు తత్తన్మన్త్రప్రతిపాద్యా ఏవ ॥

తత్ర బ్రాహ్మణోక్తో విధిః ॥౧౦॥

తత్ర తేషు పాకయజ్ఞేషు మధ్యే పార్వణాదిషు పఞ్చసు బ్రాహ్మణో

వేక్షో విధిర్భవతి । యో విధిః ప్రత్యక్షమేవ బ్రాహ్మణమపేక్షతే, నాగ్నిమిద్ధ్వేత్యాదివల్లోకాచారానుమేయం సోఽప్యేష వికల్పేన భవతీత్యర్థః । నానయోర్విభిన్నార్థయోః సంసర్గః । నాపి స్మార్తస్యానేన బాధః । ప్రత్యక్షబ్రాహ్మణస్యాపి స్మృత్యనువాదే కల్పసూత్రాధికరణన్యాయేన స్మృతితుల్యప్రమాణత్వాత్ । అత ఏవ 'సర్వం పాప్మానం తరతి తరతి బ్రహ్మహత్యాం యోఽశ్వమేధేన యజతే' (తై.సం.౫-౩-౧౨) ఇతి శ్రుత్యా 'యజేత వాశ్వమేధేన' (మను. ౧౧-౭౫) ఇతి మనుస్మృత్యనువాదే అశ్వమేధద్వాదశవార్షికయోర్వికల్పః । బౌధాయనీయే చ వ్యక్తోఽయమర్థః తత్రోదాహరంతి ॥

'ఆఘారం ప్రకృతిం ప్రాహ దర్విహోమస్య బాదరిః ॥
అగ్నిహోత్రం తథాఽఽత్రేయః కాశకృత్స్నస్త్వపూర్వతామ్ ॥ ఇతి తాం నమినః సంసాదమేవ నాదేశాత్' ఇతి । హోమమంత్రాదయస్తు విద్యాంతరీయా అర్థాదాచారాచ్చేహాపి భవంతి । యద్యస్యాపి స్మృతితుల్యమేవ ప్రామాణ్యం కిమర్థం 'బ్రాహ్మణాపేక్షః' ఇతి ? । ఉక్తోత్తరమేతత్ । అగ్నిహోత్రికవిధౌ ప్రోక్తే 'యది యజుష్టః' (ఐ.బ్రా.౨౫-౩౪) ఇతి శ్రౌతం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । న తు స్మార్తనాశే 'యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా' (ఐ.బ్రా.౨౫-౩౪) ఇతి ॥

ద్విర్జుహోతి ద్విర్నిమార్ష్టి ద్విః ప్రాశ్నాత్యుత్సృప్యాచామతి నిర్లేఢీతి ॥౧౧॥

సర్వే ప్రధానహోమాః ప్రధానహోమత్వసామాన్యాదేకో హోమ ఇత్యభిప్రేత్య స్విష్టకృదపేక్షయా శ్రుతిః ద్విర్జుహోతీత్యాహ న పునర్ద్విరేవ జుహోతీతి । 'సప్తదశ ప్రాజాపత్యాన్' (తై.బ్రా.౧,౩-౪) ఇతివదిహ సంప్రతిపన్నదేవతైకత్వాభావాత్ ॥

కేచిత్ — యావంతః ప్రధానహోమాస్తావంతి చతుర్గృహీతాని స్రుచి సహావదాయ హోమమంత్రాన్ సర్వాన్ అనుద్రుత్య సకృదేవ జుహ్వతి ॥

ద్విర్నిమార్ష్టీత్యాది స్వకార్యార్థమ్ ॥

ప్రయోగస్తు—న పరిస్తరణదర్వీసంస్కారౌ ప్రస్తరణాదీని, అత్రానుపదేశాత్ । చరుపాకస్త్వర్థాద్విధీయత ఏవ । తేన చరుణా ప్రధానాహుతిస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణేభ్యః పర్యాప్తేన దర్వీం పూరయిత్వా పరేణాగ్నిం దర్భేషు సాదయిత్వోదాయ తత్తన్మన్త్రైః సర్వాః ప్రధానాహుతీః క్రమేణ హుత్వా దర్వ్యాస్తతో లేపమాదాయ దర్భైర్నిమృజ్య శేషాత్స్విష్టకృతే హుత్వా ప్రాచీనావీతీ పునర్లేపమాదాయ దక్షిణతో భూమ్యాం నిమృజ్యాప ఉపస్పృశ్య యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యా లేపమంగుల్యోదాయ ప్రాశ్య శుద్ధ్యర్థమాచమ్య పునరప్యేవం కృత్వా ఉదఙ్ఙావృత్యోత్సృష్ట దర్వ్యా హవిశ్శేషం సర్వం భక్షయిత్వా తాం నిర్లేహ్యాచమ్య తాం దర్భైరద్భిః ప్రక్షాళయేదితి ॥

నను వైశ్వదేవౌపాసనహోమయోః కస్మాన్నాయం విధిః? ఉచ్యతే తత్ర ‘ఉభయతః పరిషేచనం’ (ఆప.గృ.౭-౨౨) ఇతి ఏకకార్యయోః ద్వయోరపి విధ్యోః పరిసంఖ్యానాత్ । అతఏవ బర్హిర్లేపప్రతిపత్త్యోరభావాచ్చ ॥

కేచిత్తు—పాకయజ్ఞ ఇత్యత్ర పాకశబ్దస్యాల్పవాచకత్వాత్ వివాహాదయోఽపి సామాన్యాపేక్షయా పాకయజ్ఞా ఇతి తేష్వప్యయం విధిరితి । తన్న, తేషాం మనుష్యసంస్కారార్థత్వేన అప్రాధాన్యాత్ ప్రధానవాచియజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః ॥

ఏకాగ్నివిధికాండే వివాహమన్త్రాణాం పూర్వమామ్నానాత్ వివాహమేవ పూర్వం వ్యాఖ్యాస్యన్ తస్యోదగయనాది నియమాపవాదేన కాలమాహ ॥

సర్వ ఋతవో వివాహస్య శైశిరౌ మాసౌ పరిహాప్యోత్తమం చ నైదాఘమ్ ॥ ౧౨ ॥

సర్వే ఋతవః ప్రత్యేకం మాసద్వయరూపాః వివాహస్య కాలాః

ద్వాదశాపి మాసాః సాపరపక్షాదికాః కాలేష్వేవ కాలా ఇత్యర్థః ॥
ఋతవ ఇత్యనేన లక్షణయా మాసా ఏవ వివక్షితాః సర్వ ఏవ ఇతి కుతో
వగమ్యతే? ఉచ్యతే । శైశిరౌ మాసావితి మాసపర్యుదాసాత్ । అన్య
థా విధిపర్యుదాసయోరేకవిషయత్వాత్ లఘుత్వాచ్చ శిశిరం పరిహాప్యే
తి బ్రూయాత్ । ప్రయోజనంతు వివాహస్య పూర్వపక్షాది నియమాభా
వః । యత్ర పునరుపనయనాదావేవం విధహేత్వభావాదృతోరేవ విధి
త్సా । తత్ర ద్రవ్యవదానద్వారా పురోడాశస్య యాగసాధనత్వవత్
సామాన్యవిధ్యపేక్ష పూర్వపక్షాదిద్వారేణాపి ఋతోః కర్మసాధన
త్వ సిద్ధేః పూర్వపక్షాదిర్నియత ఏవ । శిశిరస్యర్తోః యౌ ద్వౌ మాసౌ
మాఘఫాల్గునౌ, నిదాఘస్య గ్రీష్మస్య యశ్చోత్తమోంత్య ఆషాఢః, తౌ
నేతాంస్త్రీన్ మాసాన్ పరిహాప్య వర్జయిత్వా । అత్రోత్తమమితి తమ
ప్ప్రత్యయాత్ యస్సరతోంత్యో నైదాఘః, యశ్చాధికమాసతో ద్వితీ
య ఆషాఢః తావపి పర్యుదస్తౌ ॥

సర్వాణిపుణ్యోక్తాని నక్షత్రాణి ॥౧౩॥

యాని జ్యోతిషే పుణ్యోక్తాని శుభఫలప్రదత్వేనోక్తాని నక్షత్రాణి
నక్షత్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ తిథ్యాదీన్యపి । తత్ర పుణ్యోక్తాని
సర్వాణ్యత్రోపసంహర్తవ్యాని ॥

తథామంగళాని ॥౧౪॥

శంఖదుందుభివీణాతూర్య వాదిత్రసంప్రవాదనాని కులస్త్రీగీ
తాని కేశశ్మశ్ర్వాదిప్రకల్పనాహతధౌతాచ్ఛిద్రవిచిత్రవాసోధారణ గం
ధానులేపన సుగంధ స్రగ్ధారణాపదాతిగమనచ్ఛత్రధ్వజాదీని శిష్టాచార
ప్రసిద్ధాని మంగళాని వివాహే ఉపసంహర్తవ్యాని ॥

ఆవృతశ్చస్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్ ॥౧౫॥

ఆవృతః క్రియాః వైవాహిక్యః అవిశేషాత్సమంత్రకా అమంత్రకా
శ్చ । తాస్సర్వా ఆస్త్రీభ్యః సర్వవర్ణేభ్యస్సకాశాదవగమ్య ప్రతీయే

[illegible] ద్విత్రిణివివాహోక్తౌ । ఇతి [illegible] [illegible] సంబన్ధావాన్ [illegible] (ఆప. [illegible]) యకుటుంబిన్యాః పూజాయాః, తాశ్చ యథాజనపదం యథాచారం యథాకులం యథా(స్త్రీ)పుంసం ప్రష్టవ్యా ఏవ, నతు సర్వాః సర్వత్ర సముచ్చితాః ॥

ఇన్వకాభిః ప్రసృజ్యంతే తేవరాః ప్రతినందితాః ॥ ౧౬ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వితీయఃఖండః

ఇన్వకాభిఃమృగశిరసి 'నక్షత్రేచలుపి'(పాణినీయే-౨-౩,౪౫)ఇతిస సప్తమ్యర్థే తృతీయా । వేవరాః వరయితారో మృగశిరసి ప్రసృజ్యంతే కన్యావరణార్థం ప్రేష్యంతే, తేచ సుహృద్భిః ప్రతినందితాః ప్రకర్షేణ పూజితాః, సిద్ధార్థా భవంతీత్యర్థః ॥ ****************

ఇతిశ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వితీయఃఖండః

అథ తృతీయఃఖండః

మఘాభిర్గావో గృహ్యంతే ॥ ౧ ॥

'ఆర్షే దుహితృమతే మిథునౌ గావౌ దేయౌ' (ఆప.ధ.౨-౧౧-౧౮) ఇతి వచనాదార్షే వివాహే వరైర్దీయమానాగావో దుహితృమద్భిర్మఘాసు గృహ్యంతే । ఏతదుక్తం భవతి ఆర్షంవివాహం మఘాస్వేవ కుర్యాత్,నబ్రాహ్మాదివత్ నక్షత్రాంతరేపీతి ॥

ఫల్గునీభ్యాం వ్యూహ్యతే ॥ ౨ ॥

అత్రచ వధూః ఫల్గున్యోరేవ వ్యూహ్యతే నీయతే స్వగృహాత్, నతు 'తాం తతః' (ఆప. గృ-౫-౧౨) ఇతి వచనాత్ బ్రాహ్మాదివత్తదానీమేవ ॥

కేచిత్— ఇన్వకాభిరిత్యాది ఫల్గునీభ్యాం వ్యూహ్యతే ఇత్యంతము త్రంచేత్రే స్వకాశబ్దస్య వ్యాఖ్యానాత్ శాఖాంతరీయా గాథేతి కల్పయంతః, మఘాసు గవాం క్రయాదినా స్వీకారః, సేనాయాశ్చ యుద్ధేవ్యూహః అవిశేషాత్ పూర్వయోరుత్తరయోర్వా ఫల్గున్యోరితి ప్రకృతానుపయోగితయా వ్యాచక్షతే ॥

యాంకామయేత దుహితరంప్రియాస్యా
దితితాం నిష్ట్యాయాం దద్యాత్ప్రియైవభవతు(నే)నై)వ
తుపునరాగచ్ఛతీతి బ్రాహ్మణావేక్షోవిధిః ॥౩॥

ఇయం భర్తుః ప్రియాస్యాదితి యాం దుహితరం పితా కామయేత తాం నిష్ట్యాయాం స్వాతౌ వరాయదద్యాత్ । సా తస్యప్రియైవ భవతి నెపతు నైవచ రోగదారిద్ర్యాదినా పీడ్యమానాఽర్థినీపునః పితృగృహమాగచ్ఛతి, స్వగృహఏవతస్యాస్సర్వేఽర్థాస్సమ్పద్యంత ఇతి బ్రాహ్మణావేక్షోవిధిః॥అత్రాపిపూర్వవత్ స్వాతిపుణ్యోక్తనక్షత్రైర్వికల్పః

ఇన్వకాశబ్దో మృగశిరసి ॥౪॥

నిష్ట్యాశబ్దస్స్వాతౌ ॥౫॥

ఏతే సూత్రే వ్యక్తార్థే ॥

వివాహేగౌః ॥౬॥

వివాహస్థానే గౌస్సన్నిధాప్యా ॥

గృహేషుగౌః ॥౭॥

తథా గృహేషు శాలాయాం అన్యాగౌస్సన్నిధాప్యా ॥

కిమర్థమిత్యతఆహ ॥

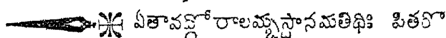
తయావరమతిథివదర్హయేత్ ॥౮॥

తయా వివాహస్థానే సన్నిధాపితయా గవా, నత్వనంతరోక్తయా, వరమతిథివత్ అతిథిం యథా అర్హయేత్ పూజయేత్ । తయాహవిరుత్పత్తిద్వారేణోత్సర్గద్వారేణ వాంగభూతయా యుక్తేన మధుపర్కేణ

ణ వరమవేదాధ్యాయినమపి పూజయేదిత్యర్థః ।

యోస్యాపచితస్తమితరయా గవా ॥

యోస్య వరస్య పితాచార్యత్వాదినా సమ్బన్ధీ, లోకే చాపచితో విద్యాభి(జనాది)జనసమ్పత్త్యా । యథావ వరస్యాపచితః పూజ్యః । త మితరయా గృహ్యమాణ సన్నిధాపితయా అతిథివదర్హణమితి సంబన్ధః । ఏతన్మధుపర్కద్వయమపి వివాహాంగం ప్రకరణాత్ । వాక్యశేషస్మార్త్వేతు 'ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞేపరివివాహవితాయచ(కస్వ చిచ్ఛద్రో నాస్తి)ఇతి బ్రూయాత్ । ప్రత్యేత 'అతిథిః పితరో వివాహశ్చ' (ఆప. గృ- 3-౧౦) ఇతి వివాహసంబన్ధమేవాహ । నను వరశ్చాపచితం చాతిథివదర్హయేదితి వక్తవ్యే 'వివాహే గౌః' ఇత్యాదికిమర్థం ఉచ్యతే । ఉభయోః పూజయోర్భిన్నదేశత్వేన ... తన్త్రితాస్యాత్ । 'సర్వేభ్యో ... (కా-)కామ)వి భవత్వాత్(వైకామంవిభావిత్వాత్)'ఇతి కల్పాన్తరే సర్వేభ్యోఽర్హయిత్వ గోష్వేకత్వేన గవైకత్వదర్శనాదిహాపి వరాపచితయోరేకత్వేన ప్ర సక్తంగవైకత్వం మాభూదితిప్రతిషేధార్థంచ ॥

ఏతావద్గోరాలమ్భస్థానమతిథిః పితరో వివాహశ్చ ॥ ౧౦ ॥

అతిథిర్వేదాధ్యాయ్యాగతః, పితరోష్టకాకర్మ, వివాహశ్చేతి య దేతత్త్రయం ఏతావత్ గవాలమ్భాంగకర్మనిమిత్తం । ఏతదుక్తం భవ తి । యథాఽతిథిఃపితరశ్చ గవాలమ్భాంగకర్మనిమిత్తభూతాః ఏవం వివా హోప్యస్మాదేవ వచనాద్విశేషణాంతరనిరపేక్షఇతి । యద్యేతత్సూత్ర మేవం నవ్యాఖ్యాయేత తదా 'గౌరితి గాంప్రాహ' (ఆప. గృ. ౧3- ౧౫)శ్వోభూతే దర్భేణగాముపాకరోతి (ఆప. గృ. ౨౨.3) 'వివా హే గౌః' (ఆప. గృ. 3,౬) ఇత్యేతైరేవ సిద్ధత్వాత్ వ్యర్థమేవ స్యా త్ తేన అవేదాధ్యాయిభ్యామపి వరాపచితాభ్యాం ధర్మోక్తగౌరపి

తో మహాపద్యోదేయః । ఏదాధ్యాయిభ్యస్తు తత్సహితఇతి॥

కేచిత్—ఏతత్త్రయమేవాస్మాకం గోరాలంభస్థానమ్. నపునరన్యేషా
మిష వికల్పేనాతిశాసబలిష్యాలగవాపరనామా ।ఏవంవదన్నస్మాకమపి క
ల్పాంతరోక్తానపి విశేషాత్ వికల్పేనానుజానాతీతి ॥

అథ వివాహే వర్జనీయాః కన్యా ఆహ—

సుప్తాంరుదంతీం నిష్క్రాంతాం వరణే ప
రివర్జయేత్ ॥ ౧౧ ॥

యా వరేషు వరణార్థం ప్రాప్తేషు స్వపితి, యా రోదితి, యా వా
గృహాన్నిష్క్రామతి, తా ఏతా వరణే పరివర్జయేత్ అత్యంతం వర్జ
యేత్, బుద్ధౌ జ్యోతిషాదిభిర్జ్ఞాతాయామపి యతస్స్వాపాదీనామత్ర
స్వద్ధిలింగత్వం (ప్రబలత్వం చ) వివక్షితమ్ ॥

దత్తాంగుప్తాం ద్యోతాం వృషభాం శరభాం
వినతాం వికటాంముండాం మండూషికాం సాంగారి
కాంరాతాంపాలీం మిత్రాం స్వనుజాం వర్షకారీంచ
వర్జయేత్ ॥ ౧౨ ॥

దత్తాద్యాః పంచదశకన్యా వర్జయేత్ । దత్తా అన్యస్మై వాచా ప్రతి
శ్రుతా, ఉదకపూర్వం వా ప్రతిపాదితా । గుప్తా అదర్శనార్థం కం
చుకాదిభిరావృతా, ప్రయత్నసంరక్ష్యమాణా వా దౌశ్శీల్యాదిశంకయా?
ద్యోతా పింగాక్షీ, బభ్రుకేశా వా, విషమదృష్టిర్వా । ఋషభా ప్రధా
నా, ఋషభస్యేవ శరీరం గతిః శీలం వా యస్యాస్సా, కకుద్వాస్తి య
స్యాస్సా । శరభా శీర్ణదీప్తిః, సర్వసిలలోమ్నీ వా, అరూపా వా, నిష్ప్రభా
వా (నిష్ప్రభా వా ఇతి నాస్తి క్వచిత్)

కేచిత్—దర్శనీయా, యతస్సా జారకామ్యా ॥

వినతా కుబ్జా । వికటా వికటజంఘా, విస్తీర్ణజంఘా వా । ముండా
అపనీతకేశా, అజాతకేశా వా । మండూషికా అల్పకాయా, అరుణదతీ

వా, మహానాసికా(గ్నా) స్థూలనాసికా వా)

అపరే—వామనాంగా, వక్రాంగా వా ॥

సాంగారికా గర్భస్థాయాం యస్యాం సత్యాం మాతా భర్తుర్[illegible] సంచయనకారికా, కులాన్తకస్య మహాత్మ్యత్వం గతా వా । రాత్రౌ పశ్చి[illegible] లా కం(మ)తు)కాది క్రీడాప్రియేత్యర్థః, ఋతుస్నాతా వా ॥

కేచిత్—రతిశీలా విపరీతోపభోగశీలేత్యర్థః ॥

పాలీ వత్సక్షేత్రాదిపాలికా । మిత్రా బహుమిత్రా, సఖీవా ॥ స్వనుజా శోభనానుజా యస్యాస్సా, నతు శోభనోఽనుజోయస్యాః, శోభనాయా మనుజాయాం కదాచిత్ప్రమాదస్స్యాదితి ॥

కేచిత్—వరజన్మనసంవత్సరవవ పశ్చాజ్జాతేతి ॥

వర్షకారీ- వరాద్వర్షేణాధికా। యాఽస్యాంతం (స్రవతి)స్రవంతీ) సా వా । పరివర్జయేదిత్యనుషంగే సత్యపి వర్జయేదితి పునర్వచనం బ్రాహ్మాదిషు సర్వేష్వవివాహేష్వాసాం ప్రతిషేధార్థమ్, అసతిగత్యంతరే. బుద్ధావపి పరీక్షితాయాం దత్తేతరాసామపనిషేధార్థం వా ॥

నక్షత్రనామా నదీనామా వృక్షనామాశ్చ గర్హితాః ॥ ౧౩ ॥

నక్షత్రస్య నామేవ నామ యాసాం తా నక్షత్రనామాః । ఏకస్య నామశబ్దస్య లోపః ఉష్ట్రముఖవత్ । ఏవముత్తరయోరపి విగ్రహః । రోహిణీ చిత్రేత్యేవమాదయో నక్షత్రనామాః । గంగేత్యాదయో నదీనామాః । శింశపేత్యాద్యా వృక్షనామాః । గర్హితాః వర్జనీయాః ॥

సర్వాశ్చ రేఫలకారోపాంతా వరణే పరివర్జయేత్ ॥ ౧౪ ॥

రేఫో వా లకారో వా యాసాం నామ్న ఉపాంత ఉపధేత్యర్థః, యథా గౌరీ శాలీత్యాది । శేషం స్పష్టమ్ । అత్ర చకారేణ గర్హితా ఇత్యనుకర్షణాత్ ఆసాం వర్జనీయత్వే సిద్ధే ‘సర్వా వరణే పరివర్జయే

లౌ ఇతి వ్యర్థం । న, సుగ్రహార్థత్వాత్ । అథవా యా ఏతా రేఫలకారోపాంతా గారీశాలీత్యాద్యాః, యాశ్చ ప్రకారాంతరేణాపి స్మృత్యంతరోక్తా రేఫలకారోపాంతాః, యథా సగోత్రా సమానప్రవరా పుంశ్చలీతి తాస్సర్వా వర్జయేదితి జ్ఞాపనార్థం । ఇదంత్విహ వక్తవ్యమ్ । అసత్యపి గత్యంతరే వ్యక్తేష్వృద్ధిలింగే సగోత్రాదీనాం సర్వథా నిషేధ ఏవ । గార్గ్యాదీనాంతు న తథా, గుప్తాదీనామివేతి ॥

కేచిత్ — నక్షత్రనామేత్యాదికేయం శాస్త్రాంతరగీతా గాథా, తస్యాః పాదపూరణాని సర్వాణ్యవర్ణాని వర్జయేదితి పదానీతి పరికల్పయన్తో యస్మాన్నక్షత్రాదినామా రేఫలకారోపాంతాశ్చ గర్హితాః, తస్మాత్తాస్సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి వ్యాచక్షతే ॥

శక్తివిషయే ద్రవ్యాణి ప్రతిచ్ఛన్నాన్యుప
నిధాయ బ్రూయాదుపస్పృశేతి ॥ ౧౫ ॥

శక్తిస్సామర్థ్యమ్ । విషయోఽవకాశః । అస్యాం బుద్ధిపరీక్షాయాం వరతత్పక్షిణాం సామర్థ్యస్యావకాశే సంభవతి, యది కన్యా చ తదీయాశ్చేమాం పరీక్షామభ్యుపగచ్ఛేయురిత్యర్థః । యత ఏవాత్ర శక్తివిషయ ఇత్యాహ, అత ఏవైషా బుద్ధిపరీక్షా జ్యోతిషాదిభిర్వైకల్పికీ, సతు నిత్యవద్వివాహాంగమ్ । ద్రవ్యాణి వక్ష్యమాణాని మృత్పిండేషు చ ప్రతిచ్ఛన్నాన్యేకస్మిన్ భాజనే నిధాయ కన్యాం సమీపే చ కృత్వా, తాం బ్రూయాదేషాం పిండానామేకముపస్పృశేతి ॥

తాని తానీత్యత ఆహ—

నానాబీజాని సంసృష్టాని వేద్యాః పా
ంసూన్ క్షేత్రాల్లోష్టం శకృచ్ఛ్మశానలోష్టమితి ॥ ౧౬ ॥

నానాబీజాని వ్రీహియవాదిబీజాని । సంసృష్టాన్యేకస్మిన్ పిండే క్షిప్తాని । వేద్యాః సౌమిక్యాః ఆహృతాన్ పాంసూన్ । క్షేత్రాత్ సస్యసంపన్నాదాహృతం లోష్టం । అవశిష్టం ప్రసిద్ధం ॥

పూర్వేషాముపస్పర్శనే యథాలిఙ్గమృద్ధిః ॥ ౧౭ ॥

పూర్వేషాం చతుర్ణాముపస్పర్శనే యథా(యో)లి(ఙ్గ)మృద్ధిః । స్థానాం బీజానాముపస్పర్శనే ప్రజానాం సమృద్ధిః । వేద్యాః పాంసూనాం+యజ్ఞానాం। క్షే(త్రా)ల్లోష్టస్య+సస్యానాం । శకృతః+పశూనామితి । బుద్ధినిశ్చయాద్వివాహకర్తవ్యతానిశ్చయ ఇత్యర్థః ॥

ఉత్తమం పరిచక్షతే ॥ ౧౮ ॥

ఉత్తమం శ్మశానలోష్టం పరిచక్షతే గర్హన్తే శిష్టాః, జాయాపత్యోరన్యతరస్య వా మరణలిం(గా)గత్వా)దితి ॥

ఉద్వాహ్యామాహ—

బన్ధుశీలలక్షణ సమ్పన్నామరోగాముపయచ్ఛేత ॥ ౧౯ ॥

అత్ర సమ్పన్నామితి ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే । బన్ధుసమ్పన్నాం ప్రశస్తాభిజనాం । శీలసమ్పన్నామాస్తిక్యాది గుణాన్వితాం । లక్షణసమ్పన్నాం గూఢగుల్ఫత్వాది(స్త్రీ)లక్షణయుక్తామ్ । అరోగాం క్షయాపస్మారకుష్ఠాద్యచికిత్స్యరోగరహితామ్ । ఉపయచ్ఛేత ఉద్వహేత్ ॥

అథ వరగుణానాహ—

బన్ధుశీలలక్షణసమ్పన్నః శ్రుతవానరోగ ఇతి వరసమ్పత్ ॥ ౨౦ ॥

బన్ధుశీలలక్షణసమ్పన్న ఇతి పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయమ్ । శ్రుతవాన్ శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః అవిదుషశ్చోదిత కర్మాణ్యనధికారాత్ ధర్మార్థత్వాచ్చ వివాహస్య । అరోగ ఇతి పూర్వవత్ తస్యాప్యసమర్థత్వేనానధికారాత్ । (ఇత్యే)(ఏ)వం భూతా వరసమ్పత్ । ఏవంగుణాయ వరాయ కన్యా దేయేత్యర్థః ॥

అథ క్రీనస్సృమే వరీయం పఠమాహ—

యస్యాం మనశ్చక్షుషోర్నిబంధస్త
స్యామృద్ధిర్నేతరదాద్రియేతేత్యేకే ॥ ౨౧ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే తృతీయఃఖండః.

సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః

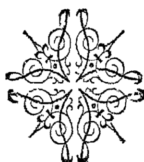
యస్యాం కన్యాయాం వరస్య మనశ్చక్షుషోర్నిబంధః నితరాంబంధనం, యస్యామాసక్త్యతిశయేన మనశ్చక్షుషీ నిబద్ధే ఇవ తిష్ఠత ఇత్యర్థః తస్యాం జాయాయాం సత్యాం ధర్మార్థాదీనాం సమృద్ధిః, నేతరద్గుణదో(ష) షానురాగ)లేశేన మాద్రియేతేత్యేకే బ్రువతే । ఏతదుక్తం భవతి, అత్ర మనశ్చక్షుషోర్నిబన్ధ ఏవాదరణకారణం సతు జ్యోతిషాదినా జ్ఞాతాగుణాః । తథా తదభావ ఏవపరివర్జనే కారణం, న స్వాపాదయోదోషా ఇతి । ఉభయోరపి మతయోర్దత్తాదీనాం నిషేధమాద్రియేతైవ 'సవర్ణా పూర్వశాస్త్రవిహితాయామ్' (ఆప. ధ. ౨-౧౩-౧) 'అసమానార్ష గోత్రజాం' 'పంచమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం' ఇత్యాదివచనజాతాత్ ॥

ఇత్థం సుదర్శనాచార్యేణ (గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయం (సూత్రతాత్పర్యదర్శనమ్)

ప్రథమే పటలేఽకారి యథాభాష్యం యథామతి ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే తృతీయఃఖండః

సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః

ద్వితీయః పటలః

పఞ్చమః ఖణ్డః

పూర్వత్ర 'ఐన్ద్రవాభిః ప్రష్టవ్యతే' (ఆప-గృ-౨-౧౬) ఇతి వి
వాహాదయోఽనో పదార్థాః కాలో(ప)(ది)హితః ।

ఇదానీం తద్విధిమాహ—

**సుహృదస్సమవేతాన్మన్త్రవతో వరాన్
ప్రహిణుయాత్ ॥ ౧ ॥**

సుహృద ఆత్మగామిత్రాణి । సమవేతాన్ అన్యోన్యం ప్రీత్యేకకా
ర్యాన్ । మన్త్రవతః మన్త్రబ్రాహ్మణవతః, 'ఋషిర్మన్త్రవతః' (ఆ
ప,ధ-౨-౧౪-౧౩) ఇతి పన్త్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । వ
రాన్ వరయితౄన్ । వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేత్ ॥

ఏతే యజ్ఞా బ్రాహ్మణాశ్చేతి కేచిత్ ॥

తానాదితో ద్వాభ్యామభిమన్త్రయేత ॥ ౨ ॥

తాన్ ప్రస్థితాన్ । మన్త్రసమామ్నాయస్యాదితః 'ప్రసుగ్మన్తా'
ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యాం అభిమన్త్రయేత । అభిమన్త్రణం అభిము
ఖ్యేన మన్త్రస్యోచ్చారణం । అనుమన్త్రణమన్వీక్షణం, అనుమన్త్రయిత
వ్య ద్రవ్యగతచిత్తేనేతి తు భేదః ॥

అథ సూత్రస్యాపూర్ణత్వాత్ప్రయోగ ఉచ్యతే—

కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య, ప్రసుగ్మ
న్తేతి ద్వాభ్యాం వరానభిమన్త్ర్య 'యూయమముష్మాత్కులాత్సహ్యాం
కన్యాం వృణీధ్వమ్' ఇతి ప్రేషయేత్ । తతస్తే దుహితృమతో గృహం గ
త్వా, కన్యాం చ తత్సగోత్రత్వాది దోషరహితాం బన్ధ్వాదిగుణ సమ్ప
న్నాం చ యత్నతోఽవధార్య దుహితృమన్తం పిత్రాదికం 'గౌతమ
గోత్రాయ విష్ణుశర్మణే భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యో

వృణీమహే' ఇతి బ్రూయుః । తతస్స పిత్రాదిర్దాస్యామీతి ప్రతిబ్రూయాత్ । తతస్తే ప్రత్యేత్య సిద్ధార్థావయమితి వరాయ వేదయేయుః । ఏతచ్చ వరప్రేషణాద్యాసురార్షయోరేవ, నాన్యేషు, అర్థలోపాత్ । అన్యస్మిన్నహని వివాహః తతః పూర్వమేవపంచమేత్యతియేవాఽహని యథాశిష్టాచార మంకురారోపణం కుర్యాత్ । తథాశ్వో వివాహ ఇత్యద్య వివాహ ఇతిచ । 'తథా మంగలాని' 'ఆవృతశ్చా స్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్' (ఆప,గృ-౨-౧౪-౧౫) ఇత్యుక్తాని కర్మాణి వరో వధూశ్చ యథాకాలం యథాయోగ్యం కురుతః ॥

కేచిత్—పూర్వేద్యుర్నాందీశ్రాద్ధం కల్పాంతరాదితి ॥

తతః పిత్రాదిః స్వకులం ప్రాప్తాయ వరాయ కన్యాముదకపూర్వాం దద్యాత్, ఇమాం వత్సగోత్రజాం (లక్ష్మీదాయీం(లక్ష్మీం)లక్ష్మీనామ్నీం) లక్ష్మీదాయాం) గౌతమగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి । గాంధర్వరాక్షసయోస్తు న ప్రతిపాదనం దాతృవ్యాపారానపేక్షత్వాత్ । తతస్తాం వరః ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానే 'యత్రక్వచాగ్నిం' (ఆప-ధ-౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినాఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, తత్రైవ యస్యాం శాలాయాం కన్యాఽఽస్తే తాంగత్వా మధుపర్కం ప్రతిగృహ్ణాతి యథార్హం యథావిధి । ఏవమేవ వరాపచితోఽపి ॥

అనంతరం వరః కిం కుర్యాదిత్యత్రాహ—

స్వయం దృష్ట్వా తృతీయాం జపేత్ ॥ ౩ ॥

వరః స్వయం కన్యాం దృష్ట్వా 'అభ్రాతృఘ్నీం' ఇతి తృతీయాం ఋచం జపేత్ । దృష్ట్వైవ చక్షు(ః)షీ) ఉపసంహరతి । జపశ్చ సర్వత్రచాతుస్స్వర్యేణ, నతు కరణమంత్రాదివదేకశ్రుత్యా 'ఏకశ్రుతిదూరాత్సంబుద్ధౌ' పా-౧-౨-౩౩) 'యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామసు' (పా-౧.౨-౩౪) ఇతి వచనాత్ । అత్ర చ స్వయమితి విశేషణం వరయితౄణాం ప్రకృతానామయం జపో మాభూదితి ॥

కేచిత్ — స్వయం వధూమేవ దృష్ట్వా జపేత్, న తు వరా ఇతి ॥

స్వయందృష్ట్వేత్యాదిచ సర్వవివాహానా మవికృతమ్ ॥

చతుర్థ్యా సమీక్షేత ॥౪॥

'అఘోరచక్షుః' ఇత్యనయా సమీక్షేత । వధ్వా దృష్టౌ స్వదృష్టిం నిపాతయితి- అఘోరచక్షురపతిఘ్న్యేధీతి మంత్రలింగాత్ ॥

కేచిత్ — సమీక్షేత అవయవశో నిరీక్షేతేతి ॥

అత్ర వరో వధూశ్చ దర్భేష్వాసీనౌ దర్భాన్ ధారయమాణౌ కృతప్రాణాయామౌ సంకల్పయేతే, 'ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజా శ్చోత్పాదయితవ్యాః' ఇతి ॥

అంగుష్ఠేనోపమధ్యమయా చాంగుల్యా దర్భం సంగృహ్యోత్తరేణ యజుషా తస్యా భ్రువోరంతరం సంమృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౫॥

ఉపమధ్యమా ఉపకనిష్ఠికా, న తు ప్రదేశినీ, తస్యా విస్రంసికేతి వ్యపదేశాత్ । ఉత్తరేణ యజుషా 'ఇదమహం యా త్వయి' ఇత్యనేన । శేషం వ్యక్తమ్ । దర్భం నిరస్యాప ఉపస్పృశేత్ ॥

ప్రాప్తే నిమిత్త ఉత్తరాం జపేత్ ॥౬॥

'జీవాగ్ రుదంతి' ఇతి మంత్రలింగానురూపే నిమిత్తే ప్రాప్తే మాత్రాదిభిః కన్యకయా వా అన్యోన్యవియోగచింతయా రోదనే కృతే ఇమామృచం జపేత్ ॥

యుగ్మాంత్సమవేతాన్మంత్రవత ఉత్తరయా ద్భ్యః ప్రహిణుయాత్ ॥౭॥

యుగ్మాన్ సమసంఖ్యాకాన్ । సమవేతాన్ మంత్రవత ఇతి పూర్వవత్ ఉత్తరయా 'వృక్షతూర్యారం' ఇత్యేతయా ప్రైషత్వాదుచ్చైః ప్రయుక్తయాఽద్భ్యః ప్రహిణుయాత్ వధూస్నాపనార్థా అప ఆహర్తుం ప్రేషయేత్ । ఏతే చ బ్రాహ్మణా ఏవ 'అస్యై బ్రాహ్మణాః' ఇతి మంత్ర

లింగాత్ । తేన బ్రాహ్మణా యాస్వప్సు పురుషాస్స్నానాదిషు పూర్వం సమ్భృతాస్తాస్వప్స్వేవ కాద్యుపసనీయాప ఆనయన్తి, ‘ అపఙ్ఘ్నీః ’ ఇతి మన్త్రలింగాత్ ॥

ఉత్తరేణయజుషాతస్యాశ్శిరసి దర్భేణ్వం
నిధాయ తస్మిన్నుత్తరయా దక్షిణంయుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠా
ప్య ఛిద్రే సువర్ణముత్తరయాన్తర్ధాయోత్తరాభిః ప
ఞ్చభిస్స్నాపయిత్వాఽహతేన వాససాఽఽ
చ్ఛాద్యోత్తరయా యోక్త్రేణ సన్నహ్యతి ॥౮॥

దర్భేణ్వం, దర్భైః పరికల్పితమిణ్వం నిగళాకృతి పరిమణ్డలాకారమిత్యర్థః (నిగళాకృతిః పరిమణ్డలాకారం ఇత్యర్థః) తదుత్తరేణ యజుషా ‘అర్యమ్ణో అగ్నిం’ ఇత్యనేన వధ్వాశ్శిరసి నిధాయ తస్మిన్నిణ్వే పరయోత్తరయా ‘ ఖేనస ’ ఇత్యేతయా (క్వచిదుపరి ఇతి నాస్తి) దక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం యుగస్య దక్షిణచ్ఛిద్రం దక్షిణస్యాసరోబాహ్యచ్ఛిద్రం । ప్రతిష్ఠాప్య, ఛిద్రే సువర్ణముత్తరయా ‘ శం తే హిరణ్యం ’ ఇత్యేతయాఽన్తర్ధాయ, ఉత్తరాభిః ‘ హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయః పావకాః ’ ‘ ప్రచక్రముర్హిత్వా ’ ఇత్యాదిభిః పఞ్చభిః ఋగ్భిః స్నాపయతి (క్వచిత్ప్రచక్రముర్హిత్వేతి నాస్తి) ఏతచ్చ పఞ్చానామన్తే సకృదేవ ‘ వచనాదేకకర్మణ బహుమన్త్రత్వ ’ (ఆప-ప-౧-౪౭) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఏవం సర్వత్ర ఏవంవిధేష్వన్నప్రాశనాదిషు ॥

కేచిత్ —పఞ్చభిరితివచనాత్ ప్రతిమన్త్రమితి । తన్న తిసృభ్యోఽపి శిష్టయోర్వికల్పనివృత్త్యర్థత్వాదస్య ఇతరథాక్రియాభ్యావృత్తివాచకప్రత్యయాప్రతిగుణత్వార్థంప్రధానస్నానాభ్యావృత్తికల్పనాపత్తేః ప్రయుక్తిగౌరవం చ ॥ (క్వచిత్తిసృభ్య ఇత్యారభ్య ఇతరథేత్యన్తం నాస్తి)

ఉత్తరయా ‘ పరిత్వాగిర్వణో గిరః ’ ఇత్యేతయా । అహతేన అనివసితేన వాససా పరిధాప్య, ద్విరాచమయ్య, ఉత్తరయా ‘ ఆశాసానా

సౌమనసమ్' ఇత్యేతయా యోక్త్రేణ సన్నహ్యతి । కృత్స్నవిధానం చేదం॥

కేచిత్ — విశిష్టసన్నహనవిధిప్రదర్శనార్థమితి॥

అథైనాముత్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహీత్వాఽగ్నిమభ్యానీయాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వరః ॥౭॥

అథశబ్ద ఉక్తార్థః, అర్థాన్తరప్రకృతిప్రదర్శనార్థ ఇతి । ఏనాం వధూం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా, ఉత్తరయా 'పూషా త్వేతో నయతు' ఇత్యేతయా అగ్నిమభ్యానీయాగ్న్యభిముఖమానయతి, నయత్విత్తి మన్త్రలిఙ్గాత్ వ్యవహితేఽపి నయనే వినియోగాత్ । అగ్నేరపరేణ పశ్చాదుదగగ్రం, (క్వచిత్తు ప్రాగగ్రమిత్యేకమపి) కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటే యుగపదుపవిశతః, యథోత్తరో వరో దక్షిణా వధూః ॥

అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే ఽగ్రే నామాదితో ద్వాభ్యామభిమన్త్రయేత ॥౮॥

అయమపి ప్రాగ్విధేశేషప్రయోగార్థ ఇత్యేకే పఠేయ । యది స్యుర్లాజహోమాః స్త్రన్త్రిహానాశ్చ ఆగన్తుకాః, తదా స క్రియతన్త్రవిధానార్థః । అగ్నే ఇతి ప్రాప్నుయాత్ ॥

కేచిత్ — కల్పాన్తరసిద్ధోపస్థానానన్తర్యప్రదర్శనార్థమితి ॥

ఏనాం వధూం పరస్తాదిత అనుపాంశు 'సోమః ప్రథమః' ఇత్యస్యా 'సోమః ప్రథమః' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యామభిమన్త్రయేత ॥

అథాస్యై దక్షిణేన నీచా హస్తేన దక్షిణముత్తానం హస్తం సఙ్గృహ్ణీయాత్ ॥౯॥

అనేన నిత్యవిధినా 'సాభివాఙ్గుష్ఠమ్' ఇత్యేతావన్మాత్రస్య వ్యవహితస్యాపి సమ్బన్ధః । ఇతరథా న ఇతి న బ్రూయాత్ । అస్యై అస్యాః వధ్వాః, షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ । ఉత్తానం దక్షిణం హస్తం వరస్స్వేన నీచా న్యగ్భూతేన దక్షిణహస్తేన । అభివాఙ్గుష్ఠమ్ । అభిరుపర్యర్థః । ఇ

వత్యవధారకః । ఉపర్యంగుష్ఠమేవ గృహ్ణీయాత్ ॥

అథ కామ్యంవిధిద్వయమాహ—

✳ యదికామయేత (స్త్రీ) రేవ జనయేయమి త్యంగులీరేవ గృహ్ణీయాత్ ॥౧౨॥ ✳

అంగులీరేవనాంగుష్ఠమ్ । శేషం నిత్యవత్ ॥

✳ యదికామయేత పుంసఏవ జనయేయమిత్యంగుష్ఠమేవసాభీవాంగుష్ఠమభీవలోమానిగృహ్ణాతి॥౧౩॥ ✳

అభీవలోమాని, యథా వరస్యాంగుష్ఠలోమాని సర్వాణ్యవోపరిభవంతి తథా గృహ్ణాతి । శేషం నిత్యవదేవ । అతోవధ్వంగుష్ఠమప్యుత్తానం పూర్వోక్తస్య నిత్యస్య కామ్యయోశ్చ మంత్రానాహ—

✳ గృహ్ణామిత ఇత్యేతాభిశ్చ తస్రుభిః ॥౧౪॥ ✳

గృహ్ణాతీతి సమ్బంధః । సర్వాసామంతఏవ ॥

✳ అగ్నేనాముత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదాప్రాచీము దీచీం వా దిశమభిప్రక్రమయత్యేకమిషఇతి॥౧౫॥ ✳

అథాగ్నేరమూరేణోత్తరగత ఆరభ్యైనాం దక్షిణేన పచా పాదేన ప్రాచీముదీచీంవా దిశమభిప్రాగాయతాన్యుదగాయతాని వా సప్త పదాని ప్రక్రమయతి ‘ ఏకమిషే ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ‘ విష్ణుస్త్వాన్వేతు ’ ఇత్యనుషక్తైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥

✳ సఖేతిసప్తమే పదేజపతి ॥౧౬॥ ✳

✳ ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే తురీయఃఖండః ✳

స వరస్సప్తమే పదే నిహితే ‘ సఖాసప్తపదా ’ ఇత్యాది ‘ సూనృతే ’ ఇత్యంతం జపతి, చాతుస్స్వర్యేణైవ॥ *****************

✳ ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతేగృహ్యతాత్పర్యదర్శనేతురీయఃఖండః ✳

అథ పంచమఃఖండః

ప్రాగ్ఘోమాత్ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వా యథా స్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్జుహోతి సోమాయజనివిదే స్వాహేత్యేతైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥౧॥

సహేతి జపిత్వా, ప్రాగ్ఘోమాత్, హోమాత్ప్రాక్ అగ్నిప్రదక్షిణమేవ వధ్వా సహ కుర్యాత్ న్యదర్థకృత్య మావశ్యకమపి, ప్రాగ్ఘోమాదిత్యధిక గ్రహణాత్ । తతో యథాస్థానం 'ఉత్తరో వరః' ఇత్యుక్తస్థానానతిక్రమేణ తత్సన్నియమేన ఉపవిశ్య వధ్వా మన్వారబ్ధాయాముత్తరాః ఉత్తరమంత్రకరణికా ఆహుతీర్హోమాన్ జుహోతి । కేపునస్త ఉత్తరే మంత్రాః ? కథంచ జుహోతి? ఇత్యత ఆహ— 'సోమాయజనివిదే' ఇత్యాదయష్షోడశమంత్రాః । తేషామాదితశ్చత్వారి యజూంషి 'ప్రేతో ముంచతి' ఇత్యాదయో ద్వాదశర్చః । ఏతైః ప్రతిమంత్రం ప్రతిస్వాహాకారం జుహోతి, న పునః 'యజ్ఞంస్వాహా వాచిస్వాహా వాతే ధాస్స్వాహా' (తై-సం,౧-౧,౧౩) ఇతివత్ 'అవదీక్షామదాస్థస్వాహా' (తై.స-౧-౪-౪) ఇత్యేతైర్నైవ స్వాహాకారేణ హోమః । పూర్వేషాం (మ)హోమార్థతాచ । జుహోతి శబ్దార్థశ్చ తద్ధితేన చతుర్థ్యా మంత్రలింగాదినా వా ప్రతిపన్నాశ్చోదితా దేవతాశ్చోదితేనైవ చతుర్థ్యంతశబ్దేనోద్దిశ్య యజమానేన త్యక్తస్య హవిషశ్చోదితాధారే ప్రక్షేపః । ఇహచ మంత్రలింగాత్సోమాదయో దేవతాః । తాశ్చ న జనివిత్త్వాదివిశేషణ విశిష్టాః । హోమవిధ్యనుపపత్త్యాహి మంత్రప్రతిపన్నానాం దేవతాత్వం కల్ప్యం, సాచ దేవతామాత్రకల్పనయా శామ్యతి । న పునర్నిర్బీజాం గుర్వీం విశిష్టకల్పనాం (ప్రయుక్తిగౌరవా (కల్పనాప్రయుక్తగౌరవా) పాదికామయుక్తామపేక్షతే । నచ గ్రాహకమంత్రామ్నాతయోరనుపపత్త్యా విశిష్టానాం దేవతాత్వకల్పనా । విశేషణానాం 'మూర్ధాక్ష

[illegible] కృత్స్నత్వాత్ [illegible] పి [illegible] త్ । [illegible] సర్వశాఖాప్ర [illegible] [illegible] । [illegible] [illegible] యజ్ఞ [illegible] [illegible] । [illegible] 'య [illegible]' ([illegible]) ఇత్యాదయో సహోఙ్క్తయః । [illegible] ॥

[illegible] ॥౨॥

[illegible] ॥

అథాస్యా అఞ్జలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానావప్యాభిఘారయతి ॥౩॥

తస్యాస్సోదర్యో లాజానావపతీత్యేకే ॥౪॥

ఏతే ఽపి హూర్త్రి స్విష్టార్థే । అవాన్తరాజానాం త్రిరావాపో జుహోతీనాం । లాజహోమార్థాస్త్రావాణి 'అస్యా అఞ్జలావుపస్తీర్య' ఇత్యాది కృత్స్నవిధానాత్ । (అతః) పార్వణాతిదేశాభావాత్ । (అతస్తన్త్రాభావాత్పాకయజ్ఞధర్మాఞ్జలిసంస్కారాగ్నిముఖ) పాకయజ్ఞమార్గ (అగ్నిముఖ) ప్రత్యభిఘారణాదయస్తస్మిన్ ప్రధానా [illegible] దేవ ॥

కేచిత్ — కృత్స్నవిధానాదేవ సాధారణతన్త్రస్య ప్రాప్త్యభావాత్ లాజకిం శుకహోమేన [illegible] యేన జుహోతీత్యాద్యఞ్జలిసంస్కారమపి నేచ్ఛన్తి ॥

జుహోతీయం నారీతి ॥౫॥

వర ఏవ 'ఇయం నారీ' ఇత్యనయా ఋచాఽభిన్నేన వధ్వఞ్జలినా దైవతీర్థేన లాజాన్ జుహోతి । న పార్శ్వేన, ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥

కేచిత్ — ‘ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వా యథాస్థానముపవిశ్య’ ఇత్యేష విధిః త్రిరావృత్తే ఉపస్థితే ప్రథమావృత్త్యైవం రూపయథాస్థాన నియమాభావేన యుజ్యతే । కుతః? యతో వివాహో వధూప్రాధాన్యేన తస్యా అభ్యంతరీభావో న్యాయసిద్ధః । వధూప్రాధాన్యం చ స్త్రీణాం అపునర్వివాహాదేవ వేదితవ్యమితి । ఏతచ్చ ‘తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వరః’ (ఆప.గృ-౪.౯) ఇత్యత్రహాత్రే వ్యాఖ్యాతమ్ । అతో యథాస్థానానువాదేన పరిభాషాసిద్ధోపదేశేన నియమార్థ ఏవాయం విధిః । ఉత్తరాష్ఠోడశైవా(జ్యా)హుతిః । ఉపవిశ్య జుహోతి, న లాజహోమోఽపి । తే త్వస్మాదేవ నియమాద్బహుతరగృహ్యాంతరానురోధాచ్చ అవిగీతాస్తదీయాచారముల్లఙ్ఘ్యాపి తిష్ఠతైవ హోతవ్యా ఇతి । తన్న, యత ఔపాసనోత్పాదనద్వారా దేహసంస్కారోత్పాదనద్వారా చ జాయాపత్యోరుభయసాధ్యయజ్ఞోపకారకే వివాహే తయోస్సమమేవ స్వామిత్వలక్షణం ప్రాధాన్యం । అపిచ, చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగే యస్స్వయా ధర్మః కర్తవ్యస్సోఽనయా వధ్వా సహేతి పత్న్యాస్సహత్వవచనాత్ ప్రత్యుత అప్రాధాన్యమేవ స్త్రీణాం । అపునర్వివాహస్త్వసామప్రాధాన్యేఽపి ‘తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే’ (తై-స-౬-౬,౪) ఇతి నిషేధబలాదేవోపపద్యతే (౧) తస్మాన్న్యాయతోఽభ్యంతరీభావస్య నియమే విపర్యయే వా ప్రాప్తే, ఉపదేశేనానువాదేన యథాస్థానముత్తర ఏవ వర ఇత్యేతన్నియమార్థ ఏవాయంవిధిః । తేన లాజహోమా అప్యాసీనేనైవ హోతవ్యాః ।తస్య ‘ఆసీనో దర్వీహోమాన్ జుహోతి’ (ఆప-ప-౩-౧౦)

---

(౧) (అపిచేత్యాది ఉపపద్యత ఇత్యంతస్య స్థానే అయంపాఠః)ప్రత్యుత యస్స్వయా ధర్మశ్చరితవ్యస్సోఽనయా సహేతి చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగ ఏవ తయా సహత్వవచనాదప్రాధాన్యమేవ తస్యాః । యతశ్చోభయథాపి “తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీ విందతే” ఇతి నిషేధాదేవ స్త్రీణామపునర్వివాహః ॥

తత్ర సమిదాధానహోమానామవిశేషేణాస్మాక- చోదితత్వాత్, స్వాహాకారప్రదానమపి హోమానామవిగృహ్యాన్తరాణామనుపసంహార్యత్వాచ్చ।

ఉత్తరాభిస్తిసృభిః ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వాఽశ్మానమాస్థాపయతియథా పురస్తాత్ ॥౬॥

ఉత్తరాభిః ‘ తుభ్యమగ్రేపర్యవహన్ ’ ఇత్యాదిభిస్తిసృభిః॥

హోమశ్చోత్తరయా ॥౭॥

లాజహోమశ్చోత్తరయా “ అర్యమణంనుదేవమ్ ’ ఇత్యేతయా ॥

పునఃపరిక్రమణమ్ ॥౮॥

అగ్నిప్రదక్షిణమ్ ॥

ఆస్థాపనమ్ ॥౯॥

(అశ్మనః)ఆత్మనః)

హోమశ్చోత్తరయా ॥౧౦॥

‘త్వమర్యమా భవసి ’ ఇత్యేతయా ॥

పునఃపరిక్రమణమ్॥౧౧॥

‘ హోమశ్చోత్తరయా ’ ఇత్యాదిషు పంచసు సూత్రేషు ‘ యథా పురస్తాత్ ’ ఇత్యనుషంగః । కార్యః కార్యమితిచ యథాలింగంవాక్యశేషః

జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౧౨॥

ఏతదుక్తాభిప్రాయం, యత్ర వచనం తత్రైవ జయాదయో, నాన్యత్ర, అనాజ్యభక్షేష్వపినాస్తీతి ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరాభ్యాంయోక్త్రంవిముచ్యతాం తతః ప్రవాహయేత్ప్రవాహయేత్ ॥౧౩॥

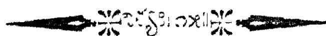
పరిషేచనాన్తం కృత్వా, సామర్థ్యాత్తంత్రశేషం సమాప్యేత్యర్థః। తేన శమ్యాపోహనప్రణీతావిమోక(బ్రాహ్మణో)బ్రహ్మా)ద్వాసనాన్యపి కరోతి । ఉత్తరాభ్యాం ‘ ప్రత్వాముంచామి ’ ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యామ్ । యోక్త్రం విముంచతి । తతః అనంతరం తాం వధూం హస్తి

సమస్యేద్వా ప్రవాహయేత్ । శిలాయామాహితా ... సమస్యేద్వా
ప్రవాహయేత్ । ఉభయత్ర 'స్వపతిహాస్తై' (ఆ-గృ-౧-౬-౧౨)
ఇతివాక్యాభ్యసనమ్ । వాక్యద్వయం తు తల్పాదిమాత్రే, నాస్త్యత్ర
రోనుకల్ప ఇతి జ్ఞాపయితుమ్ । అత్ర విముచ్యేతి క్త్వాప్రత్యయ ఏష స్యపిత
త ఇతి యదాహ తజ్జ్ఞాపయతి నాస్యం క్త్వా ప్రత్యయ ఏవ త్రం ఏవ
నం పూర్వకాలతాం సమానకర్తృకతాం వా విదధాతి । కదాచిత్కే
వలక్రియావిధానమేవ సిద్ధవదనువదతి, యథా 'పాదం కృత్వాఽగ్నిం ప
రిస్తీర్య' (ఆప-శ్రౌ.౧౧-౨-౧౪) ఇతి అత్ర హి న పాదకరణస్య పరిస్తరణపూ
ర్వకాలతా, వేదపరివాసనవిధానా(వేదాగ్రనిధానా)న్వాగ్నిష్ఠేదర్భా)
గ్న్యగారసమూహనాయ తనోపలేపనానాముపవేశనస్యైకకర్తవ్యత్వాత్ ।
తథాత్రాపి 'పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరార్ధాస్తం పాత్రాణి ప్రయునక్తి'
ఇతి ప్రణీతామోక్షణాదేరనన్తరమేవ కర్తవ్యత్వాత్ । తథా దర్శపూర్ణమాసే 'ప
త్న్యగ్నికాలే శ్రౌతం హవిరితి ప్రత్యక్త్వా తమాచామాహవనీయం గ
త్వా' (ఆప. శ్రౌ.౧౩-౩-౪) ఇతి తత్రాపి ప్రతిప్రస్థాతా దక్షిణమర్జన
స్యాత్తార్జ, హోమకర్త్రాధ్వర్యుః తతస్సమానకర్తృకత్వాభావః । తత్రైవా
న్యత్రాప్యశ్వమేధే 'దక్షిణాపస్థాన్వాహం చ త్వం చ వృత్రహన్నితి బ్ర
హ్మా యజమానస్య హస్తం గృహ్ణాతి' ఇతి । తత్రైవాత్ర 'స్థిరే భవ ఇ
త్యేతద్వాచయిత్వా గురవే వరం దత్వోపధాయ పైత్యస్థానస్య' (ఆప-గృ.
౧౧-౧౭) ఇతి ॥

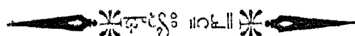

సమోప్యైతమగ్నిమనుహరంతి ॥౧౪॥

ఏతం వివాహాగ్నిం సమోప్యోఖాయామనుహరన్తి అన్వారోహేస వ
ధ్వాః పశ్చాన్నయన్తి పరికర్మిణః । ఏతమితి గ్రహణం వివాహాగ్నేరౌ
పాసనాఖ్య (స్య) సంస్కారశబ్దాభివ్యంగ్యస్య ప్రయాణేఽపి నిత్యం
ప్రత్యక్షనయనార్థమ్ । అగృహ్యమాణే త్వేతమిత్యస్మిన్నదృష్టార్థం స
వార్థస్య లౌకికాగ్నేరనుహరణం స్యాత్ । ఔపాసనస్య చ గృహ్య

త్రకేణ ప్రయాణే విహితం సమారోపణం స్యాత్ ॥

పాణిగ్రహణాదారభ్య సర్వాచారలక్షణకర్మార్థమయమగ్నిర్నిత్యః, యావజ్జీవం నోత్సృజ్యతే, ‘ పాణిగ్రహణాదిరగ్నిస్తమౌపాసనమిత్యాచక్షతే తస్మిన్ గార్హ్యాణి కర్మాణి ’ ఇతి హిరణ్యకేశివచనాత్ । అతః సాంగే వివాహోపసమాప్తేఽపి ‘ అపవృక్తే కర్మణి లౌకికస్సంపద్యతే ’ ఆప,ప,౪-౨౩) ఇతి న భవతి ॥

నిత్యత్వసిద్ధ్యై భాష్య ఇత్యాదిమ్యాత్ ప్రయాణావస్థస్య సమిధ్యాత్మన్యరణ్యోర్వా సమారోపణం గృహ్యాంతరవిహితం వికల్పేనాపి న స్యాత్ । యథా ‘ జుహ్వాస్స్రువేణ వా సర్వప్రాయశ్చిత్తాని జుహోతి ’(ఆప.శ్రౌ ౨,౧౧.౧) ఇత్యత్ర ‘ అధ్వర్యుః కర్తా ’(ఆప-ప,౧-౨౬) ఇతివచనాత్ అధ్వర్యురేవ కర్తా(నాన్యేషాం కర్తృత్వం) నతు ‘ జుహోతి జపతీతి ప్రాయశ్చిత్తే బ్రహ్మణామ్ ’(ఆశ్వ.శ్రౌ.౧,౧-౧౬) ఇత్యాశ్వలాయనసూత్రవిహితో బ్రహ్మాపి కల్పేనాపి । ఏవంచ ‘ సమోప్యైతమగ్నిమనుహరంతి ’(ఆప.గృ.౯-౧౩) ఇతి సర్వస్య ధర్మోఽయం నవైవాహికప్రయాణస్యైవ । యథా ‘ సమోప్య(తరాం)తా)వగ్నీ అనువ్రోప్య ’ ఇత్యాగ్నికప్రయాణాదౌ విహితో ధర్మస్సర్వార్థః । ఏవంవిధేషు యద్యపి యాజ్ఞికా వికల్పం నేచ్ఛంతి, తథాపి వికల్పోఽస్తీత్యత్ర జ్ఞాపకం భవతి । ‘ సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయాం యథర్తు గచ్ఛతః పుత్రాస్తేషాం కర్మభిస్సంబంధః ’ ‘ దాయేనావ్యతిక్రమశ్చోభయోః, పూర్వవత్యామసంస్కృతాయాం వర్ణాంతరే చ మైథునే దోషః ’(ఆప-ధ-౨-౧౩-౧-౨-౩) ఇత్యసవర్ణాదారసంగ్రహణం ప్రతిషిద్ధస్యాప్యయమేవాహ సూత్రకారః ‘ సత్రయాణాం వర్ణానామ్ ’ (ఆప-ప-౧-౨) ఇతి త్రయాణామిత్యేతస్య పదస్యార్థో భాష్యకారేణ వ్యాఖ్యాతః । తిస్రో హి తస్య భార్యాస్సవ

[illegible] వివాహాద్ [illegible], [illegible] [illegible]దితి ఇతి । [illegible] సంగ్రహ[illegible] [illegible] । [illegible] ఏష ఏవ [illegible] వికల్పస్య జ్ఞాపకమేవ ॥

అన్యాధానస్య [illegible] మాహ—

అనుగతో మన్థ్యః ॥౧౭॥

యద్యయమగ్నిరనుగతః వివాహాగ్నిస్స్యాత్ తదా మన్థ్యః తేభ్య ఏవావస్థానేభ్యోఽభిమన్థితవ్యః । యది తాని న స్యురసమర్థాని వా తదాన్య భస్త్రా అరణీస్సంస్పృశ్య మన్థితవ్యః ॥

శ్రోత్రియాగారాద్వాహార్యః ॥౧౮॥

అథవాఽధీతవేదస్య గృహాదాహార్యః । అయం చ ప్రతిపత్తివికల్పః యది మథితేఽగ్నౌ వివాహస్తదా మన్థ్యః । యద్యాహృతేఽగ్నౌ తదాహార్యః । నష్టేఽపహృతే వాఽగ్నావియమేవోత్పత్తిః । అనుగత ఇత్యస్య నష్టాపహృతయోః ప్రదర్శనార్థత్వాత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తమాహ—

ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వా ॥౧౯॥

అన్యతరస్య కాలస్య అహ్నో వా రాత్రేర్వా సంబన్ధీ ఉపవాసః అనశనం భార్యాయాః పత్యుర్వా భవతి । చకారోఽగ్న్యుత్పత్తి ప్రాయశ్చిత్తయోస్సముచ్చయార్థః । యద్యహని రాత్రౌ వా ప్రాగ్భోజనాదనుగతిస్తదా మథిత్వాఽఽహృత్య వాఽఽయత్రీకృత్వ చతి విధినోపసమాధాయ 'యద్యవిజ్ఞాతా సర్వా వ్యాపద్వా' ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వా కాలశేషముపవసేత్ । యది భోజనాదూర్ధ్వం తదా తత్కాలశేషమాగామికాలం చ । సర్వథానువిజ్ఞాతమాత్ర ఏవానుగమనే ఉత్పాదనాదికార్యం, నిమిత్తానంతరం నైమిత్తికస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ ॥

అన్యేతు—భార్యాపత్యోరుభయోరప్యుపవాసో న వికల్పః, స్వామిత్వావిశేషాత్ ‘ పర్వసు చోభయోరుపవాసః ’ (ఆప-ధ-౨.౧-౪)ఇతి స్మార్తే సముచ్చయస్య దృష్టత్వాచ్చ । వా శబ్దస్తు చార్థ ఇతి । తేషాముపవాసశ్చాన్యతరస్యేత్యేతావదేవాలంసూత్రం । అర్థాదేవ స్వామినోరుభయోరప్యుపవాసో భవిష్యతి ॥

కేచిత్ — ‘ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వాఽనుగతే ’ ఇతి సూత్రం ఛిత్వా వ్యవహితాన్వయకల్పనయా వ్యాచక్షతే, అనుగతేఽగ్నౌ భార్యాయాః పత్యుశ్చోపవాసోఽన్యతరస్యేతి । అత్ర ప్రకృతేఽపి పునరనుగతఇతి గ్రహణమధికయత్నమంతరేణైవం విధానాం ప్రాసంగికార్థతా న స్యాత్, కింతు పదమత్ర కృతార్థమేవేతి జ్ఞాపయితుమితి ॥

అనుగతేఽపివోత్తరయా జుహుయాన్నోపవసేత్ ॥౨౦॥

అపివా అగ్నావనుగతే ఉత్తరయా ‘ అయాశ్చాగ్నే ’ ఇత్యేతయా ఆజ్యం జుహుయాన్నోపవసేత్ । అనుగత ఇతి పునర్వచనాన్నష్టాపహృతయోరగ్న్యోరయం వికల్పః, కింతూపవాసఏవ । అపివేత్యనేనైవ ఉపవాసపక్షే వ్యావృత్తే, నోపవసేదిత్యారమ్భాదుపవాసమాత్రేణైవాయం వికల్పః । (సర్వ)ప్రాయశ్చిత్తం త్వత్రాప్యస్త్యేవ ॥

ఉత్తరారథస్యోత్తమ్భనీ ॥౨౧॥

ఉత్తరా ‘ సత్యేనోత్తభితా ’ ఇత్యేషారథస్యోత్తమ్భనీ, ఉత్తమ్భనే కరణమంత్రః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం యునక్తి దక్షిణమగ్రే ॥౨౨॥

ఉత్తరాభ్యాం ‘ యుంజంతి బ్రధ్నం ’ ‘ యోగేయోగే ’ ఇతి ద్వాభ్యాం అశ్వావనడ్వాహౌవాయుగధురో(రా) బధ్నాతి । తయోశ్చ దక్షిణంవాహం పూర్వం యునక్తి । ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకం, నైకైకయా । (యద్యేకైకయాతదోత్తరాభ్యామితి ద్వివచనమవివక్షితా

ర్థనస్యాపి స్వశబ్దేనాభిధానాత్) అత్రైవ ఉత్తరాభ్యామితి ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామ్వ వాచేత్సైకశేషేణ సహాభిధానాత్ప్రత్యేకమప్రయోజనక్రియాపేక్షయేతరేతరయోగా భిహితయోర్ద్వయోరపి మన్త్రయోస్సహితయోర్వినియోగాత్ 'ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి' (ఆప-ప-౧-౪౧) ఇత్యస్యాపవాదః । నన్వేవం ద్వితీయస్య మన్త్రస్యార్ధర్చాభిధానాత్? సత్యమ్ । తథాపి, ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకమితి పరమాప్తభాష్యకారవచనాదేకైకవాహయోజనే సహితమన్త్రద్వయాచారః కృత్స్నదేశకాలకర్తవ్యాప్త ఇత్యనుమీయతే॥

ఆరోహతీముత్తరాభిరభిమన్త్రయతే॥౨౩॥

రథమారోహతీమారోహన్తీం వధూమ్। సమభావశ్ఛాన్దసః। 'సుకింశుకమ్' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిరభిమన్త్రయతే । రథమేవారోహన్తీం నాశ్వాదిం, సుచక్రమితి లిఙ్గవిరోధాత్ । 'ఉదుత్తమమ్' ఇతివా తిసృభిరశ్వాదికమారోహన్తీమభిమన్త్రయతే ॥

సూత్రే వర్త్మనోర్వ్యవస్తృణాత్యుత్తరయా నీలం దక్షిణస్యాం లోహితముత్తరస్యామ్॥౨౪॥

వర్త్మనోః వర్తన్యోరిత్యర్థః । నీలం దక్షిణస్యామితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్ । రథస్య భావిన్యోర్వర్తన్యోః 'నీలలోహితే భవతః' ఇత్యేతయా ద్వే సూత్రే వ్యవస్తృణాతి తిర్యక్ స్తృణాతి । ఏతచ్చ యుగపత్, నీలలోహితే భవత ఇతి ద్వివచనలిఙ్గాత్ । తయోశ్చ సూత్రయోర్దక్షిణస్యాం వర్తన్యాం నీలం వ్యవస్తృణాతి, ఉత్తరస్యాం చ లోహితమ్॥

తే ఉత్తరాభిరభియాతి ॥౨౫॥

'యే వధ్వశ్చన్ద్రమ్' ఇతి తిసృభిర్వ్యవస్తీర్ణే సూత్రే అభియాతి ఉపరి గచ్ఛతి ॥

తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే చోత్తరాం జపేత్ ॥ ౨౬ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పఞ్చమః ఖణ్డః

[illegible] ప్రాణాయామా(గర్భాది) కండూయనార్థం [illegible] । [illegible] । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే 'తా మందసానా' ఇత్యేతాం జపేత్ । తీర్థాదీనాం చాన్యతమవ్యతిక్రమేఽపి కృతాన్నయా ఏవ జపః, న త్వేతత్పదరహితాయాః, యతో లింగాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ, 'ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే' ఇతివత్ । నన్వత్రాచారాచ్ఛ్రుతేరనుమేయేతి న తయా లింగబాధోయుక్తః । మైవం, లింగస్యాత్ర (శ్రుతివిహితశేషవిషయ(శ్రుతివిహితప్రత్యక్ష)సాపేక్షత్వాత్ । తత్ర హ్యనుమేయశ్రుతేర్దౌర్బల్యం, యత్రాస్యాః ప్రత్యక్షశ్రుత్యైవవిరోధః । అతోఽనుమేయాపి శ్రుతిస్సాపేక్షలింగబాధకైవ । వృత్తిభేదస్తు తీర్థాదిశబ్దానాం తత్తద్వ్యతిక్రమే మంత్రప్రయోగభేదాదుపపద్యతే । అతస్తీర్థవ్యతిక్రమేఽపి స్థాణుపథశబ్దా (దుర్గతి(వ్యతిక్రమ)స్థానసామాన్యాత్తీర్థమేవాభివదతః । ఏవం స్థాణుమితరౌ । చతుష్పథమపీతరౌ । యథేధ్మసంభరణమంత్రే ఉపవేషమేక్షణ ధృష్టిశబ్దాఅగ్నిసంస్పర్శికాష్ఠమయత్వసామాన్యాత్ ఇధ్మదారూణ్యేవాభివదంతి । యథావా జాతకర్మణ్యుత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్యవఘ్రాణం దక్షిణేకర్ణే జాప ఇత్యభిమంత్రణావఘ్రాణజపానాం జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాదభిజిఘ్రామీత్యాభివదనం । కించాత్రాశ్వినోః ప్రాధాన్యేన స్తూయమానత్వాత్తత్సకాశాత్తీర్థాదివ్యతిక్రమోత్థదోషాపహతేః ప్రార్థ్యమానత్వాదవికృతాయా ఏవ జపః । అపిచ పదాంతరోద్ధారే జగతీత్వభంగప్రసంగః । న్యాయతస్తు జపమంత్రోనార్థపరః । అతోనాత్ర తీర్థాదయోశ్వినౌవాతాత్పర్యేణాభిధీయంతే । తస్మాత్సూపపాదః కృతాన్నయా ఏవజపః ఏషఏవ న్యాయోనదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమే

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పంచమఖండః

అథ షష్ఠఃఖండః

నావము త్తరయానుమంత్రయతే ॥౧॥

యది పథి నదీ నావా తరితవ్యాస్యాత్, తదా వరః 'అయంనో మహ్యాః పారమ్' ఇత్యేతయా నావమనుమంత్రయతే। తతస్తాముభావగ్నినా సహారోహతః ॥

నచనావ్యాం స్తరతి వధూః పశ్యేత్ ॥౨॥

నావ్యాన్ నౌనేతౄన్ కైవర్తాన్। తరతీతి ఛాందసం రూపం। తరంతీ తరణకాలే। 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' (పా-3-౨-౧౨౬) ఇతి శత్రాదేశః। వధూర్నపశ్యేత్। చకారాద్వధ్వా స్తరణదర్శన ప్రతిషేధశ్చ వరస్యకేవలం సహతరణమితి జ్ఞాపయతి॥

తీర్త్వోత్తరాంజపేత్ ॥ 3 ॥

పారంప్రాప్య 'అస్యపారే' ఇత్యేతాం వరఃజపేత్ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే భాణ్డే రథేవారిష్టే ఉగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽనాన్వారబ్ధాయా ముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి ॥ ౪ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే శ్మశానభూమేరుపరివ్యతిక్రమే, భాండేవధూభూషణాదౌ రథేవా రిష్టే నష్టే, అగ్నేరుపసమాధానాది పరిషేచనాంతం కరోతి। కేవలాజ్యహవిష్షు న వచనాభావే తంత్రమిత్యుక్తమేవ। ఆజ్యభాగాంతఇతి త్వనాన్వారమ్భకాలవిధ్యర్థం। ఉత్తరాః 'యదృతే చిదభిశ్రిషః' ఇతి పఞ్చకరణికా ఆహుతీః। శేషం వ్యక్తమ్ ॥

క్షీరిణామన్యేషాంవాలక్షణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమ ఉత్తరేయథాలింగంజపేత్ ॥ ౫ ॥

క్షీరిణః క్షీరవంతః ప్లక్షన్యగ్రోధాదయః । లక్ష్మ చిహ్నం తత్ర భవాః లక్షణ్యాః మగార్జ(ర్ణ్)తింత్రిణీకా సీమాకద(మ్బా)మ్బ) ఇత్యేవమాదయః । నద్యః ప్రసిద్ధాః । ధన్వానోదీర్ఘారణ్యరణ్యాని, దేషు గ్రామ్యాః పశవో నివసంతి । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే ఉత్తరేయథాలింగంజపేత్ ‘ యేగంధర్వాః ’ ఇతి వృక్షాణాం వ్యతిక్రమే, ‘ యాఓషధ్యః ’ ఇతి నదీనాం ధన్వనాం । యథాలింగమితి వచనం జాతక ర్తవన్త్వాభూదితి। క్షీరిణామిత్యాదిబహుత్వమవివక్షితమ్,నిమిత్తగతత్వాత్,హవిరుభయత్వవత్ ॥

గృహానుత్తరయా సంకాశయతి ॥౬॥

వరస్స్వగృహాన్ జ్ఞాతిధనసంయుక్తాన్ వధూం ‘ సంకాశయామి ’ ఇతి ఋచా సంకాశయతి దర్శయతి । నను యద్యపి సమిత్యుపసర్గః ‘ సమవచాయ దోహాభ్యాం ’ (ఆప-శ్రౌ-౨-౨౦,౩) ఇత్యాదౌసహార్థేదృష్టః । తథాపి గృహాంజ్ఞాతిధనసహితత్వమేవాత్రాభిప్రేతమితి కుతో నిశ్చీయతే? ఉచ్యతే । ‘ సంకాశయామివహతుమ్ ’ ఇతి మంత్రలింగానుసారాత్ । మంత్రార్థశ్చ భాష్యోక్తః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం విముంచతి దక్షిణ మగ్రే ॥౭॥

‘ అవామగన్ ’ ఇతి ద్వాభ్యామేకైకం వాహంవిముంచతి ’ ॥

లోహితం చర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమ మధ్యేఽగారస్యోత్తరయాఽఽస్తీర్యాగృహాన్ప్రపాదయన్నుత్తరాం వాచయతి దక్షిణేనపదా ॥౮॥

తతోవరః పూర్వం స్వగృహాన్ ప్రవిశ్య ‘ శర్మవర్మ ’ ఇత్యేతయా యథాసూత్రం చర్మాస్తీర్య తతో వధూం దక్షిణేనపదా గృహాన్ ప్రపాదయన్ ప్రవేశయన్ ‘ గృహాన్భద్రాన్ ’ ఇత్యేతాం వాచయతి

న చ దేహలీమ(భి(ధి)తిష్ఠతి ॥౯॥

సాచ ప్రవిశంతీ దేహళీం నా(భి(ధి)తిష్ఠతి ॥

కేచిత్—చకారాద్వరోఽపి ।

ఉత్తరపూర్వదేశే౽గారస్యాగ్నేరుపస
మాధానాద్యాజ్యభాగాంతే౽న్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆ
హుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం
కృత్వోత్తరయా చర్మణ్యుపవిశత ఉత్తరో వరః ॥౧౦॥

ఉత్తరాః ‘ఆగన్ గోష్ఠమ్’ ఇత్యాద్యాస్త్రయోదశాహుతీః । ఉత్తరయా ‘ఇహ గావః ప్రజాయధ్వమ్’ ఇత్యేతయా । పూర్వమాస్తీర్ణే చర్మణ్యుపవిశతః । పూర్వవదుత్తర ఏవ వరః ॥

అథాస్యాః పుంస్వాం జీవపుత్రాయాః
పుత్రమఙ్క ఉత్తరయోపవేశ్య తస్మై ఫలాన్యుత్తరేణ యజు
షా ప్రదాయోత్తరే జపిత్వా వాచం యచ్ఛ(త్యా)త(ఆ)న
క్షత్రేభ్యః ॥ ౧౧ ॥

పుంస్వోః పుంస్వాః ఇత్యర్థపాఠః। యా పుంస ఏవ సూతే న స్త్రీరపి, యా చ సూత ఏవ, న తు వంధ్యా సతీ క్రియాదినా పుత్రవతీ, సా పుంసూః । జీవంత ఏవ పుత్రాః పుమాంసో యస్యాస్సా జీవపుత్రా, న పునః ‘భ్రాతృపుత్రౌ స్వసృదుహితృభ్యాం’ (పా.౧-౨-౬౮) ఇత్యేకశేషవచనాదస్యా దుహితరోఽపి జీవంతి, పుత్రశ్చైకో జీవతి, సాఽపీహ జీవపుత్రా వివక్షితా, పుంస్వోరితి విశేషణానుపపత్తేః । ఏవంభూతాయాః పుత్రం ‘సోమేనాదిత్యా’ ఇత్యేతయావధ్వా అఙ్కఉపవేశ్య ‘ప్రస్వస్థః’ ఇతి యజుషా పుత్రాయ ఫలాని కదల్యాదీని ప్రదాయ ‘ఇహ ప్రియం ప్రజయా’ ఇతి ఋచౌ జపిత్వా, ఉభౌ వాచం యచ్ఛతః । ఆనక్షత్రేభ్యః నక్షత్రాణాముదయాత్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా
దిశముపనిష్క్రమ్య ఉత్తరాభ్యాం యథాలింగం ధ్రువ
మరుంధతీం చ దర్శయతి ॥ ౧౨ ॥

ఇత్యాపస్తంబీయేగృహ్యప్రశ్నే షష్ఠఃఖండః

ఉత్తరాభ్యాం ‘ ధ్రువక్షితిః ధ్రువయోనిః ’ ఇత్యేతాభ్యాం యథాలింగం పూర్వయా ధ్రువముత్తరయాఽరుంధతీం చ దర్శయతి వధూమ్ ।యథాలింగమితి చ జాతకర్మవద్ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకంమాభూదితి.

కేచిత్ — యథాలింగమిత్యత్ర నాస్తి, (ప్రయోక్తౄణాం(అధ్యేతౄణాం) ప్రమాదాత్ ప్రదేశాంతరదృష్టమిహ సంచరిత (పార)పఠిత) మితి ॥

అపరే—ఉత్తరాభ్యాం యథాక్రమం ధ్రువమరుంధతీం చ దర్శయతి, యథాలింగంవా । ఇతి (హిత్వా(భ్రాంత్యాభిత్త్వా) సూత్రం సాధ్యాహారం వ్యాచక్షతే । ‘ సప్తఋషయః ప్రథమామ్ ’ ఇత్యేతయా సప్తఋషీన్ కృత్తికా అరుంధతీంచ సహదర్శయతి । అరుంధతీమేవ వేతి వికల్పార్థం యథాలింగవచనమితి ॥

ద్వితీయేపటలేసిద్ధం యథాభాష్యం యథామతి ।
కృతంసుదర్శనార్యేణగృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షష్ఠఃఖండః॥

ద్వితీయఃపటలస్సమాప్తః

అథ తృతీయఃపటలః

సప్తమఃఖండః

అథైనామాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి ॥౧॥

నను ‘ అథ పత్న్యవహంతి ’ ‘శ్రపయిత్వా ’ ఇత్యేతావదేవ వక్తవ్యమ్, యత ఉత్తరత్ర ‘ అగ్నిర్దేవతా ’ (ఆప. గృ. ౭-౫) ఇతి విధానాదాగ్నేయత్వం సిద్ధం । స్థాలీపాకేనేతి తు శ్రపయిత్వేతి విధానాత్

ఏనాం యాజయతీతి చాన్వారబ్ధాయామితి విధానాత్ । ఇతి । కిమర్థమిదమధికమారభ్యతే 'అత్రైనామాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి' ఇతి? ఉచ్యతే। సూత్రం తావదృషిప్రణీతం నానర్థకం భవితుమర్హతి । తేన లోకేఽప్యప్రతిసిద్ధార్థవ్యవహారాదిభిరపి యథాసూత్రస్యార్థస్సమ్పద్యతే సోఽపి వేదార్థానుష్ఠేయ(స్స)ఉచ్యతే- ధ్రువమరున్ధతీం చ దర్శయిత్వా, అనంతరం యత్రాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాగం కరోతి తత్రైవైనాం పత్నీం యాజయతి పత్న్యన్వారబ్ధాయాం జుహోతి, న పర్వసు పార్వణవికారేషు చ । ఏవమతి దేశవిశేషార్థతయా సూత్రమర్థవదేవ ॥

అన్యే—యాజయతీతి వచనాత్ వరాదన్యోఽప్యస్య స్థాలీపాకయాగస్య కర్తేతి ॥ తన్న, ప్రకరణేనాస్య వివాహాఙ్గత్వాత్ 'సహాఙ్గం ప్రధానమ్' (ఆప.ప. ౨-౩౯) ఇతి సాఙ్గస్య ప్రధానస్యైకకర్తృకత్వాత్

కేచిత్—ఉత్తరత్ర న కేవలమగ్నిర్దేవతేతి విధిః, 'అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః' ఇత్యపి । తేన ద్విదైవత్యోఽయం స్థాలీపాకో మాభూత్ కింత్వేకదైవత్య ఏవేత్యేవమర్థ మాగ్నేయేనేతి విధానమ్ । తేనాగ్నేయ ఏవ సంకల్పితస్య వ్రీహ్యాదేరర్థాక్షిప్తో లౌకికో నిర్వాపః కార్యః । "ఏనాం యాజయతి' ఇతి తు నాస్తి కర్మణ్యుభయోరధికారః, కింతు వధ్వా ఏవ । వరస్తు ఋత్విక్స్థానీయః । తేన హోమాదౌ ద్రవ్యత్యాగ(స్త్రీ)స్సధనాదేవేతి । తన్న । వధ్వధికారే హి ప్రకరణావగతవివాహాఙ్గత్వబాధః, అధికారసాధ్యభేదేన శా(స్త్ర)తదర్థయోర్భేదాత్ । ఆచారసిద్ధవరకర్తృకత్వబాధాపత్తిశ్చ, అన్యార్త్విజ్యస్య విరోధాత్ ॥

పత్న్యవహన్తి ॥ ౨ ॥

స్థాలీపాకార్థం వ్రీహ్యాదికం । 'సావహన్తి' ఇతి వక్తవ్యే 'పత్న్యవహన్తి' ఇత్యధికాక్షరాత్ పత్న్యవఘాతమేవ కుర్యాత్, న తు శ్రప(ణ)ణాదిక)మపి । తదాదికం వర ఏవ ॥

కేచిత్—పత్నీత్యారమ్భాదవహననం పత్నీకర్మైవ, న తు యజమా

సమేషః । యజమానకర్తృకత్వే హి సహాధికారే పార్వణాద్యాః పత్న్యక మహావరః స్యాత్, తస్య తత్ర యజమానత్వాత్ । అతఏవ పార్వణాదా నాన్యస్మిన్, పత్న్యా సహ సేతివత్ పత్న్యాశ్చ మన్వారబ్ధాయామిత్యవచ నాదితి । మైవమ్, పత్నీసహాధికారస్యైవ నిరస్తత్వాత్ ॥

॥ ప్రయుత్వాఽభిఘార్య ప్రాచీన ముదీచీనం వోద్వా
స్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్యాగ్నేరుప సమాధానాద్యాజ్య
భాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాజ్జుహోతి॥౩॥

ఉద్వాస్య సౌకర్యాదపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య । ప్రతిష్ఠితమభిఘార యతి । ఉపసమాధానాదీత్యత్ర తంత్రవిధానం క్రమార్థమిత్యుక్తమేవ 'ఆజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం' । ఉపస్తరణప్రభృత్యన్వారమ్భః ప్ర ధానహోమాంతమ్ ॥

॥ సకృదుపస్తరణాభిఘారణే ద్విరవదానం॥౪॥

హోమద్రవ్యాణాం స్రువేణ దర్వ్యంతరేణ వా సకృదుపస్తరణం కా ర్యమ్ । తతశ్చరోర్ద్విరవదానమ్ । త్రిర్జామదగ్న్యానాం సకృచ్చాభిఘా రణమ్ । తతః స్విష్టకృదర్థం చరోః ప్రత్యభిఘారణమ్, అస్యైష్టికావ దానవిధిప్రదర్శనార్థత్వాదాచారాచ్చ ॥

దేవతామాహ—

॥ అగ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః॥౫॥

అగ్నిర్దేవతేతి విహితాగ్నివిశేషణార్థమయం పరిభాషోక్తానువా దః । కథం విశేష్యతే? ఇతి చేత్ సోఽగ్నిః స్వాహాకారప్రదానశ్చేద్దేవ తా, స్వాహాకారయోగ్యయా చతుర్థ్యా విభక్త్యా యుక్తశ్చేదిత్యర్థః । న న్వన్వారబ్ధాయా మగ్నయే జుహోతీతి వక్తవ్యే కిమర్థమధికాక్షరం 'అ గ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః' ఇత్యుపదిశ్యతే? ఉచ్యతే । శబ్దో దేవతా, నార్థః అథోఽపి యాగే చోదితచతుర్థ్యంత స్వవాచక శబ్దే నైవోపకరోతి, అర్థస్యోద్దేష్టుమశక్యత్వాత్ ఉపకారాంతరస్య చ ము

ర్నిరూపత్వాదితి మీమాంసకమతమిహ నాభిమతం । అగ్నిరేవ దేవతే తి స్వమతజ్ఞాపనార్థం । కథమితి చేత్ । కర్మణి ప్రయోగాసమర్థస్య ప్రథమాన్తస్యాగ్నిశబ్దస్య ప్రయోగాత్ । నన్వర్థస్య దేవతాత్వే సత్యప్యుపకారకత్వే నైవేతి నానుష్ఠానే విశేషః । నైవమ్ । న కేవలం చతుర్థ్యన్తశబ్దోచ్చారణమేవానుష్ఠేయమ్- కిన్త్వర్థస్య ధ్యానమపీతి । అత్రతు జ్ఞాపకం ‘ ఆగ్నేయా ఇతితుస్థితిః ’ (నిరు.౮-3-౭) ఇత్యాది నిరుక్తకారవచనమ్ ॥

కేచిత్—కల్పాన్తరేషు ‘ అముష్మై స్వాహేతి జుహుయాత్ ఋచా వా తద్దైవత్యయా ’ ఇతి వికల్పః చోదితః । స మాభూదస్మాకమ్ । పార్వణేషు తద్వికారేషు చ ‘ అముష్మైస్వాహా ’ ఇత్యేవజుహుయాదిత్యేవ మర్థమితి ॥

అపి వా సకృదుపహత్యజుహుయాత్ ॥౬॥

అథవా దర్వ్యా సకృత్స్థాలీపాకాద్గృహీత్వా జుహుయాత్, నతుపూర్వవచ్చతురవత్తంపఞ్చావత్తంవా అపూర్వత్వాద్దర్వీహోమానామ్ ॥

అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ॥౭॥

దేవతేతి శేషః । స్థాలీపాకశేషాద్ద్వితీయోహోమఃకర్తవ్యః । తస్మిన్ అగ్నిస్స్విష్టకృద్దేవతేత్యర్థః । అర్థసిద్ధేఽపి ద్వితీయేద్వితీయ ఇతి గ్రహణే ప్రయోజనం ‘ సదసస్పతిర్ద్వితీయః ’ ఇత్యత్రవక్ష్యతే ॥

కేచిత్—పూర్వహోమేన తుల్యధర్మత్వజ్ఞాపనమ్ । తథాచ సతి ‘ యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః ’ ఇత్యత్ర స్విష్టకృతమపి హుత్వా జ యాదీత్యేవమాది భవేదితి ॥

అస్య త్వవదానవిధిమాహ—

సకృదుపస్తరణావదానే ద్విరభిఘారణం ॥౮॥

సకృదుపస్తరణమవదానం చ, ద్విరభిఘారణం చ కార్యమ్ । జుహ

దగ్నీనాం తు ద్విరవదానమ్ । అవదానం దైవతాజ్యయోః । నాపి హవిఃప్రత్యభిఘారణం, ఐష్టికస్విష్టకృతావదానవిధి ప్రదర్శనార్థత్వాత్ - ఆచారాచ్చ ॥

మధ్యాత్పూర్వస్యావదానమ్ ॥౯॥

హవిషో మధ్యాత్పూర్వస్య దైవతస్యావదానం కార్యం । ఉపఘాతపక్షార్థ ఏవాయమారమ్భః । చతురవత్తపక్షే త్వైష్టికవిధిప్రదర్శన బలాన్మధ్యాదంగుష్ఠపర్వమాత్రమవదానం । 'తిరశ్చీనమవద్యతి పూర్వార్థాద్ద్వితీయమనూచీనం చతురవత్తినః పశ్చార్ధాత్తృతీయం పంచావత్తినః' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౮-౯) ఇత్యవదానస్థానసిద్ధేః । ఏతేనోపఘాతపక్షే చతురవత్తధర్మా ఉపస్తరణాదిర్న ప్రవర్తేత ఇతి దర్శయతి॥

మధ్యే హోమః ॥౧౦॥

హోమః ప్రక్షేపః । దైవతస్యాగ్నేః మధ్యే ఆఘారసమ్భేదే । ప్రధానాహుతిబహుత్వే 'పూర్వాం పూర్వాం సంహితాం' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౯-౮) ఇతిచ భవతి । అయంతూభయపక్షార్థః ॥

ఉత్తరార్ధాదుత్తరస్య ॥౧౧॥

ఉత్తరార్ధాద్ధవిష ఉత్తరస్య స్విష్టకృత అవదానం కార్యం । అయమపి పూర్వవదుపఘాతపక్షార్థ ఏవ ॥

ఉత్తరార్ధపూర్వార్ధే హోమః ॥౧౨॥

తస్య స్విష్టకృతో హోమోఽగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధే । అస్యాపి ప్రదర్శనార్థత్వాత్ 'అసంసక్తామితరాభిరాహుతిభిః' (ఆప.శ్రౌ.౨.౧౯) ఇత్యపి భవతి ॥

హోమోపస్తరణాద్యర్థదర్వీద్వయలేపయోః పాత్రప్రయోగార్థం సంస్తీర్ణస్య చ బర్హిషః ప్రతిపత్తిమాహ—

లేపయోః ప్రస్తరవత్తూష్ణీం బర్హిరక్త్వాగ్నౌ ప్రహరతి ॥౧౩॥

లేపయోః దర్శపూర్ణమాసయోరుక్తత్వాత్ సోపనావరిస్తీర్ణానాం బహిషాం ప్రస్తరవత్తస్మిన్నపి ప్రక్షేపస్య దేవాగ్నౌ ప్రహరణే । ఇదమపి ప్రదర్శనార్థం । తేనాఞ్జనాదికం స్యాదితి కేచిత్ స్తరణాన్తే కరోతి నను ప్రస్తరవద్వ్యాహృతినుపపన్నమ్- బర్హిషోऽగ్రమధ్యమూలానాం ద్వయోర్దర్వ్యోః ప్రస్తరవదఞ్జనాసమ్భవాత్ । ఉచ్యతే । హోమదర్వ్యామగ్రమనక్తి, ఇతరస్యాం మధ్యమూలే, 'అన్తరాళ్యాహావిర్ద్ధానా' (ఆప-ప-౪,౧౫)ఇతి వచనాత్ । ఉపరిష్టాద్విక్షేపః । 'అథాపరం' ఇతి పక్షేऽస్య దేవోపస్తరణార్థమగ్రాణాం మూలానాం హోమార్థానాం మధ్యాగ్రే ।

అన్యే తు — ఆజ్యస్థాలీం ధ్రువాస్థానే పక్షత్రయేऽపి కుర్వన్తి । అఞ్జనస్యాప్రయుక్తపాత్రలేపప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ ఇహాఞ్జనాభావాఽఽహవనీయే శంయ్వన్తం గార్హపత్యే' (ఆప.శ్రౌ-3-౧౪-౬) ఇతి పక్షే 'ఆజ్యస్థాల్యాం మూలం' ఇతి దర్శనాచ్చ । ఇహ తు పక్షే లేపయోరతిక్రమవచనమాజ్యోపరిలేపాభిప్రాయం, నతు పూర్వవదాధారద్వయాభిప్రాయం ॥

కేచిత్ — కల్పాన్తరాదుపరిష్టాత్ యస్మిన్ బర్హిషి హవిరాజ్యం చ ప్రతిష్ఠితం తస్మాద్వా, పరిస్తరణాద్వా కించిదుపాదాయాఞ్జనమితి తన్న, కల్పాన్తరోక్తబర్హిః ప్రతిష్ఠాపనోపసంహారస్య పాక్షికత్వేన నిత్యవదఞ్జనానుపపత్తేః ॥

అత్ర వచనాభావాజ్జయాదినివృత్తౌ సత్యాం తత్సంబద్ధక్రమమపి పరిషేచనం న నివర్తతే, అఙ్గ్యఙ్గత్వాదిత్యత్రాహ—

సిద్ధముత్తరం పరిషేచనమ్ ॥౧౪॥

స్పష్టమేతత్ । తతః ప్రణీతావిమోకోऽపి ।

కేచిత్ — సిద్ధముత్తరమితి పదద్వయమేకం వాక్యం । సిద్ధమవికృతం ఉత్తరం తన్త్రశేషం జయాది । ఏతచ్చ హోత్రాప్యుపదిష్టమపి 'యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్' (ఆప-గృ-౨-౭) ఇతి శ్రౌతక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ ప్రధానతుల్యధర్మకస్విష్టకృతోऽనం

రిషేక తథా 'పరిషేచనమ్' ఇత్యస్యానంతర్యవిశ్యర్థనమ్ । పరిషేచనాంతం కృత్వా బ్రాహ్మణభోజనమేవేతి । తన్న । సిద్ధముత్తరం పరిసేచనమితి ప్రతీకాగ్రహణాత్ పూర్వాకాంక్షాయాస్సన్నిధానేన మహాదోషవాక్యభేదప్రసంగాత్ । తథా వచనాభావాదిహాజయాద్యేవ నాస్తి, ఋత్విజాం జలాంజలికథా । తథా 'పరిషేచనమ్' ఇత్యస్యాపి సిద్ధముత్తరమిత్యేతదప్యనిరాకాంక్షత్వాత్ కృత్వేత్యధ్యాహారో నిర్బీజః । ఆనన్తర్యం తు పాఠప్రాప్తం స విధేయమేవ । తస్మాద్వరం యథోక్తహోమాని వృత్త్యర్థే వైవాహ్యమితి ॥

ఉపదిష్టస్తథా బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ॥౧౪॥

తేన హావిర్హోమేణ । సన్నిష్ఠతా ప్రభూతలౌకికాజ్యావసిక్తేన । బ్రాహ్మణాన్ దక్షిణతో దర్భేషు నిషాదితం భోజయేత్, తస్యేహ ప్రకృతత్వాత్ । నాహ తు సర్పిష్మతేతి మతుబతిశయార్థః । భోజయేదితి బలాచ్చ హోమబ్రాహ్మణభోజనాయాలంచయః కార్యః ॥

యోఽస్యాపచిత స్తస్మా ఋషభం దదాతి ॥౧౬॥

నన్వేవం సూత్రమయుక్తమివ ప్రతిభాతి । "యోఽస్యాపచిత స్తమితరయా" (ఆప,గృ-౩-౯) ఇతి పూర్వాపరస్య దానకర్తృత్వప్రతీతేః, ఇహ చాన్యస్యాభావాత్ । యద్యపి పత్నీ విద్యతే, తథాపి తస్యా భర్తురపి ప్రవాసే సహాధికారేషు కర్మసు (వధ్వేక) మధ్యగ) ధనత్యాగేఽనుమతిద్వారేణైవ కర్తృత్వాభ్యుపగమాత్ । అథాత్ర 'ఏనాం యాజయతి' ఇతి వచనాద్వధూర్యజమానా । సా స్త్రీధనాద్వరస్యాపచితాయ దదాతి తేనచ ఋత్విగ్భ్యో వరః ఆనతో భవతి । న చ వరాయైవ దానమ్- జాయాపత్యోరన్యోన్య దానాద్యభావాదిత్యుచ్యతే । నైవం తత్ । వధ్వాధికారే హ్యస్యాభయతో వివాహాంగసందష్టత్వేన ప్రతిపన్నవివాహాంగత్వబాధః అధికారసాధ్యభేదేన శాస్త్రతదర్థయోర్భేదాత్ । అథ ఉభయాధికారవివాహసిద్ధ్యర్థమేవ వధూరనేనప్రధానకర్మణాపి యా

నేవ సంస్క్రియతే । తథాచ పత్న్యాశీర్భా[illegible]మితి దృష్ట్వా
స్త్రీఋషభస్యయోః । తస్మాదస్మాత్ప్రం యథో[illegible] [illegible]
అ[illegible]వృతే । ఏవం [illegible] [illegible] [illegible]
ఖ్యాయతే । దోషస్త్వగ్ని[illegible] [illegible] [illegible] దదాతి 'య
దావ దోష్య స్థాలీపాకయోరగ్న[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]కర్తా
ఋషభం దదాతి నతు స్థాలీపాకయోరా[illegible] [illegible] దేహావశ్యా
వ్రత్వాత్ । అథవా- ఆహ్నేతి పక్షే [illegible]మితి [illegible] దోషం
లోకే విద్యాభిజనాదిసంపత్త్యా [illegible] [illegible]పాక క
ర్తా ఋషభం దదాతి । సర్వథా [illegible] స్థాలీపాకాంతరేషు
ఋషభదానం నాస్త్యేవ ॥

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

అతః స్థాలీపాకానామావృత్తిం దర్శయితా[illegible] '[illegible] [illegible]
దుపవాసః ' (ఆప.శ్రౌ-౭-౧-౧) ఇత్యా[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
యాపతిభ్యాం పర్వసు పౌర్ణమాసీష్వమావాస్యాసు [illegible] [illegible]
[illegible] ఋషభ[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]హోమః కర్తవ్య ఇతి విధిః । [illegible] [illegible] [illegible]
కః ' (ఆప.శ్రౌ-౭-౧-౧౦) [illegible] [illegible] [illegible]
దః । సాదృశ్యం చా[illegible] [illegible] [illegible] । యథా
'ఏతస్యైవ రేవతీషు' ఇతి, యథావా '[illegible] [illegible]'
ఇతి । తత్రతు 'ఏతస్య' 'అగ్నిహోత్రం' [illegible] [illegible], ఇహతు
ఏవం పదేనేతి భేదః । నను దర్శపూర్ణమాసయోరివ [illegible] నాస్తి అపూర్వ
త్వాత్తేషాం । సత్యమ్ । నాస్తి, చోదనాలిఙ్గాత్ వచనాత్ప్రవృత్తి [illegible]
కేన వార్యతే ॥

కేచిత్—నాయం ధర్మాతిదేశః, సాదృశ్యాద్ద్రవ్యదేవతస్యాను

పదేశాత్ । అతః కల్పాతిదేశోఽపి ‘ శ్వోభూతేన్వష్టకా తస్యా మాసి శ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః ’ ఇతివదితి । నైతత్ । హవిర్దైవతస్యానుపదేశేఽపి ‘ మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి ’ ఇత్యాదిషు ధర్మాతిదేశస్య దృష్టత్వాత్ ॥

అపరే తు — ‘ ఏకస్య తూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమ్ ’ (జై-౪-3-౫) ఇతి న్యాయేన ప్రకృతస్యైవ స్థాలీపాకస్య ‘ ఏవం పర్వసు కార్యః ’ ఇత్యనేన కాలాంతర సంబంధవిధిరితి । ఏతదపి న । ఏవం స త్వేష కార్య ఇతి సూత్రం స్యాత్ । న త్వేవం కార్య ఇతి । కించ, పర్వస్వనారమ్భోఽపి స్యాత్, యతస్స ప్రథమకస్యైవ ప్రకృతకర్మణోఽధికారాంతరవిధ్యపగమః । ధర్మాతిదేశే తు యథాఽనారంభ స్తథోక్తమేవ ‘ అగ్నైనామాగ్నేయేన ’ ఇతి సూత్రమతిదేశవిశేషార్థమితి వదతా భాష్యకారేణ । అత ఏవ ‘ అత ఊర్ధ్వమ్ ’ ఇతి వచనం వివాహమధ్యేఽపి పర్వారంభార్థం । యద్యప్యత్ర ఊర్ధ్వమిత్యవిశేషవచనం తథాపి పౌర్ణమాస్యామేవారంభః । తత్రైవ స ప్రయోజనైక్యాత్, స్థానాపత్త్యా చాస్యామేవారంభదర్శనాత్ । వ్యక్తమ్ చైతచ్ఛందోగానామ్ । ‘ అమావాస్యాం చేత్ప్రాప్త మాపద్యేత పౌర్ణమాసేనేష్ట్వాథ తత్కుర్యాదకుర్వన్ పౌర్ణమాసీమాకాంక్షేదిత్యేకే ’ ఇతి । తస్మాత్ స్థాలీపాకానంతరం పౌర్ణమాసీ చేత్ప్రాప్తమాగచ్ఛేత్తదా వివాహమధ్యేఽపి పర్వారంభః । మాసిశ్రాద్ధస్య త్వారంభశ్చతుర్థీహోమాంతే అపరపక్షే శిష్టాచారాత్, బోధాయనవచనాత్, కర్మమధ్యే కర్మాంతరారంభస్యాయుక్తత్వాచ్చ । తథా వైశ్వదేవస్యాపి ‘ తేషాం మంత్రాణాముపయోగే ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా ’ (ఆప.ధ-౨.3.౧3) ఇత్యాదివ్రతం సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహన్యారంభః ॥

పూర్ణపాత్రస్తుదక్షిణేత్యేకే ॥౧౮॥

ధాన్యాదేః పూర్ణం యత్కించిత్పాత్రం పూర్ణపాత్రం । యద్వా

'అష్టముష్టిర్భవేత్కించిత్ కించిదష్టౌ తు పుష్కలమ్ ।
పుష్కలాని చ చత్వారి పూర్ణపాత్రం ప్రచక్షతే' ॥

ఇతి వచనాత్ ధాన్యముష్టీనాం అష్టావింశత్యధికం శతం పూర్ణపాత్రం ప్రత్యక్షపరిమాణాభావాత్ ప్రతిపదం ఏకస్మిన్నేవ వృషభదానే ॥

సాయంప్రాతరత ఊర్ధ్వం హస్తేనైతే ఆహుతీ తణ్డులైర్యవైర్వా జుహుయాత్ ॥౯॥

సాయం ప్రాతరిత్యగ్నిహోత్రకాలానాం చతుర్ణాముపలక్షణమ్, అగ్నిహోత్రకాలాతిక్రమే హోమాపరాధస్య । అత ఊర్ధ్వమితి స్థాలీపాకాంతాద్వివాహహోమాదూర్ధ్వం వివాహస్యైవాత్ర పరమప్రకృతత్వాత్, న త్వనంతరప్రకృతత్వాత్ స్థాలీపాకాదూర్ధ్వం । యతో న ప్రాసంగికప్రకృతపరామర్శనం సంభవత్యాహ్నాం । స్థాలీపాకాంతాదితి చ స్థాలీపాకవిధాయి 'అత ఊర్ధ్వం' ఇతి వచనాత్ । అస్యచారంభోఽనంతరం రాత్రావేవ, యది నవనాడ్యో నాతీతాః । అతీతాశ్చేదపరేద్యుస్సాయమేవాగ్నిహోత్రారంభవేలాయామ్ । అత్ర హస్తేనేత్యాదినా కృత్స్న విధానం । హస్తేనేతి విధానాద్దర్వ్యాదినివృత్తిః । తణ్డులైర్యవైర్వేతి విధానాత్పాకస్య । ఉభయతః పరిషేచనమితి పరిసంఖ్యానాత్ పార్వణధర్మాణాం । వైశ్వదేవేఽప్యేతదేవ వ్యాఖ్యానమ్ । ఏతే ఇతి ద్వివచనాదత్రాపి ద్వితీయాహుతిః స్విష్టకృత్స్థానీయా అంగమిత్యర్థః । తేనైతాం విస్మృత్య కర్మసమాప్తౌ నైషా పునర్హోతవ్యా కింతు సర్వప్రాయశ్చిత్తమేవ ॥

స్థాలీపాకవద్దైవతమ్ ॥౧౦॥

అయం 'ఏతే ఆహుతీ' ఇతి ప్రాప్తస్యానువాదః పూర్వాహుతేర్వికల్పం విధాతుమ్, యథా- పాత్నీవతే 'నానువషట్కరోతి । అపి వా ప్రాంశ్వనువషట్కుర్యాత్' (ఆప-శ్రౌ-౧౩-౧౪ ౯-౧౦) ఇతి ॥

సౌరీ పూర్వాహుతిః ప్రాతరిత్యేకే ॥౧౧॥

సౌరీ సూర్యదేవత్యా ‘సూర్యాయస్వాహా’ ఇతి పూర్వాహుతిః ప్రాతర్హోమే ఇత్యేకే ॥

ఉభయతః పరిషేచనం యథా పురస్తాల్ ॥ ౨౨ ॥

ఉభయతః ఏతయోరాహుత్యోః పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిషేచనం యథా పురస్తాద్విహితం ‘అగ్నిం పరిషించతి’ ‘పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థాః’ (ఆప.గృ.౨.౮) ఇతి । పాకయజ్ఞేషు సప్తసు న విద్యుద్వ్యృష్టిః । ‘సైషామీమాగ్ంసాఽగ్నిహోత్రఏవ సంపన్నా । అథో ఆహుః । సర్వేషు యజ్ఞక్రతుషు’ (త్రై,బ్రా-౩-౧౦-౯) ఇత్యత్ర ‘తదిదం సర్వయజ్ఞేషూపస్పర్శనం భవతి’ (ఆప,శ్రౌ-౪-౧.౭) ఇత్యత్ర చ సర్వశబ్దేన ప్రకృతపరామర్శినా ప్రకృతశ్రౌతసర్వయజ్ఞానామేవ పరామర్శాల్ । అస్మాదేవ హేతోః ‘ద్విర్జుహోతి’ (ఆప.గృ-౨-౧౧) ఇత్యాదినా పరిసంఖ్యాయ కృత్స్నవిధానాచ్చాగ్నిహోత్రికవిధావపి నైవవిద్యుద్వ్యృష్టిః ॥

పార్వణేనాతోఽన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాన్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే ॥ ౨౩ ॥

పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన । అతోఽన్యాని అస్మాదన్యాని సర్పబల్యాదీని యాన్యాచారాద్గృహ్యంతే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని తేష్వేతద్ధర్మాతిదేశ ఇత్యర్థః ॥

నను కథం పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం వైవాహికస్థాలీపాకస్య ? ఇతిచేల్ నిత్యస్థాపల్ ‘ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః’ (ఆప.గృ-౭-౧౭) ఇతి పర్వసు భవత్వాల్ పార్వణః । తస్య చ పార్వణస్యాయం ప్రకృతిత్వేన సంబంధీతి ‘తస్యేదమ్’ (పా-౪-౩-౧౨౦) ఇతి పార్వణశబ్దాదణ్ప్రత్యయే కృతే పార్వణ ఇత్యేవ రూపం భవతి । యద్యపి కర్మాంతరాణామప్యయం ప్రకృతిః, తథాప్యస్య పార్వణసంబంధితయా వ్యపదేశ్యత్వమేవ యుక్తమ్, యతోఽత్ర కర్మ (ద్రవ్య) దేవతయోరప్యతిదేశః । కర్మాంతరేషు త్వితరధర్మాణామేవేతి । నన్వేవమపి, శీఘ్రావగతస్య నిత్యస్య పా

ర్వణస్యైవ ప్రకృతిత్వం సంభవతి, కథమితి స్థాలీపాకస్యైవ వైవాహిక
స్య ప్రకృతిత్వముచ్యతే? ఇతి చేత్ । స, వైవాహికస్య హోమపదేన
పార్వణత్వాత్, తదుపరి విధానాచ్చ । ప్రకృతిశ్చైవమన్వయః—య
స్య ప్రకృతౌ ధర్మోపదేశస్సన్నేషాం ప్రకృతిః నహి భిక్షుకో భి
క్షుకాన్ యాచితుమర్హతీతి । తస్మాద్యుక్తం వైవాహికస్యైవ ప్రకృతి
త్వమ్ । అస్యైవ వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం ధర్మశాస్త్రే వ్య
క్తమేవ । ‘ పర్వణి చోభయోరుపవాసః । ఔపవస్తమేవ కాలాంతరేభో
జనం । తృప్తిశ్చాన్నస్య । యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని
భుంజీయాతామ్ । అధశ్చ శయీయాతాం । మైథునవర్జనంచ । శ్వోభూ
తే స్థాలీపాకః । తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతః ’ (ఆప-ధ,౨,౧
-౪...౧౨) ఇతి నిత్యస్య పార్వణేన వ్యాఖ్యానాభిధానాత్, పర్వసం
బంధినః కర్మాంతరస్యాత్రాసంభవాత్, నిత్యస్యచ నిత్యేనైవ వ్యాఖ్యా
నే ఆకాంక్షాయాభావాత్ ॥

నన్వత్ర కేచిత్— ‘ యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని ’ ఇత్యేతచ్ఛబ్దేనైకవచనాంతేన ‘ పర్వసుచ ’ ఇతి బహువచనాంత నిర్దిష్టపర్వాహః పరామర్శానుపపత్తేః, ‘ పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినో వ్రతమ్ ’ (ఆప.ధ-౨,౧-౧)ఇతి పరమప్రకృతం పాణిగ్రహణనక్షత్రం పరామృశ్యతే । తేన ప్రతిసంవత్సరం పాణిగ్రహణనక్షత్రే ప్రియభోజనాదికార్యమ్ । శ్వోభూతే చ స్థాలీపాకః కర్తవ్యః । తస్యచ కర్మాంతరస్యోపచారః పార్వణేన నిత్యేన వ్యాఖ్యాత ఇత్యాహుః । తత్కథం ధర్మశాస్త్రే వ్యక్తం వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వమితి । తన్న, య తో వ్రతమేవ పరమప్రకృతం । పాణిగ్రహణస్య తు తదవధితయా కీర్తనమాత్రం । నక్షత్రం తు గమ్యమానమేవ । గమ్యమానంచైతచ్ఛబ్దేన పరామృశ్య ప్రియభోజనాదినా విశేషయితుం చ నార్హమ్ ॥ తదాహురాచార్యాః ॥—

“ గమ్యమానస్య చార్థస్య నైవ దృష్టం విశేషణమ్ ।
శబ్దాంతరైర్విభక్త్యా వా ధూమోఽయం జ్వలతీతివత్ ॥

(తంత్ర-వా-౧-౧-౭) ఇతి । అతశ్చాత్ర ‘ పర్వసు చ ’ ఇత్యుద్దేశ్యగతబహుత్వస్యావివక్షితత్వాత్ శ్రుతావ్యవహితస్య ప్రకృతస్య పర్వాహస్యైవ పరామర్శో విశేషణం చ యుక్తమ్ । అత ఉపవాసాదేరివ ప్రియభోజనాదేరపి పర్వసంబంధాత్ ‘ శ్వోభూతే స్థాలీపాకః ’ ఇత్యుపవాసాది ధర్మవిధానార్థమేవ ‘ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః’ ఇతి గృహ్యవిహితస్య స్థాలీపాకస్యానువాద ఏవ, న కర్మాంతరస్య విధిః । అనువాదే చ తస్యోపచార ఇతి మార్గస్తస్య పరామర్శో ఘటతే । విధౌ త్వస్యోపచార ఇతి స్యాత్ । ఏవం చ యద్యపి ‘ శ్వోభూతే స్థాలీపాకః ’ ఇత్యాపాతతోఽనువాదస్వరూపః తథాపి యస్యైవమే విధీయమానా ఉపవాసప్రియభోజనాదయో ధర్మాస్సంబంధినస్తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాత ఇతి సాధ్యాహారమేవేదం సూత్రం వ్యాఖ్యేయమ్ । తస్మాద్ధర్మశాస్త్రేఽపి వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవ్యపదేశ్యస్యైవ ప్రకృతిత్వమ్ న నిత్యస్యేతి సిద్ధమ్ ॥

నన్వేవమపి శిష్టబోధకత్వాత్ వైవాహికేనేతి వక్తవ్యే, కిమర్థమస్య వివాహాంగస్యాపి సతో వివాహసంబంధం తిరస్కృత్య ‘ పార్వణేన ’ ఇత్యాహ? ఉచ్యతే । ఇతరాంగవదస్య న శమ్యాః కింతు శిష్టాచారసిద్ధాః పరిషయ ఏవేత్యేవమర్థం । అత్ర చ అతోఽన్యానీత్యాహ ఏతత్సదృశాన్యేవౌషధప్రధానహవింషి సర్వబల్యాదీని కర్మాణ్యనేన వ్యాఖ్యాతాని న త్వనేన తత్సదృశాని పశుప్రభవప్రధానహవింషి పశుహోమాదీనీతి వక్తుం । కుత ఏతత్? ‘ తత్ర సామాన్యాద్వికారో గమ్యేత ’ (ఆప-ప,౩-౪౮) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । కించ, అతోఽన్యానీత్యస్య నఞ్సమాసప్రభేదవిగ్రహవాక్యత్వాత్ ‘ నఞివ యుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథా హ్యర్థావగతిః ’ (వై-ప-౭౪) ఇతి నఞ్సమాసభేదార్థనిర్ణయాత్

వాక్యసమాసయోర్భిన్నార్థత్వే చాసమర్థసమాసాపత్తేః । ఔషధా
ని హవీంషి పశుప్రభవాని చ కానీతి చేత్? ఇతిచేత్, పురోడాశౌ
దనో యవాగూస్తండులాః పృథుకా లాజాస్సక్తవః పిష్టాని ఫలీకరణాని
ధానాః కరమ్భాః సురేత్యౌషధాని ద్వాదశవిధాని, పయోదధ్యాజ్యమా
మిక్షా వాజినమవదానాని పశుస్సశోణితం త్వగ్వపేతి పశుప్రభవాని ద
శవిధాని । 'అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యన్తే' (ఆప-గృ.౧,౧)
ఇతి ప్రకృతేష్వత్ర పునర్వచనం గృహ్యప్రశ్నేఽనుక్తానాం మహారాజ
స్థాలీపాకగణహోమాదీనామేతద్వికృతిత్వం వక్తుమ్ । నను యద్యనేనైవ
సూత్రేణౌషధహవిష్కేషు కర్మసు పార్వణతన్త్రాతిదేశః కిమర్థం
" అస్తమితే స్థాలీపాకః ' 'పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే ' (ఆప.గృ.౧౮-
౫-౬) ఇతి సర్పబలౌ పునర్వచనమ్? ఉచ్యతే । యద్యపి శ్రౌతాగ్రయ
ణే వైశ్వదేవాదీనాం భూయస్త్వేన పౌర్ణమాసతం(త్రా)శఙ్కాయాం
ఐన్ద్రాగ్నస్య ముఖ్యత్వాత్ 'ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లోకవత్ '
(జై-౧౨,౨,౨౩) ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయేన ఆమావాస్యం తన్త్రమితి ద
ర్శితమ్ । తథాప్య(త్రా)న్యేషాం హవిషాం బహుత్వేఽప్యౌషధస్య ముఖ్య
త్వాత్ పార్వణతన్త్రమేవేతి ముఖ్యన్యాయం మన్దబుద్ధిహితార్థం ద
ర్శయితుమేవ పునశ్చోక్తం 'పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే ' ఇతి । తేన
మాసిశ్రాద్ధాష్టకాకర్మణి చ పార్వణమేవ తన్త్రమ్ । యద్యప్యష్టకా
యాం వపాహోమస్య ముఖ్యస్యాపూర్వత్వం, తథాప్యన్యేషాం కృత్స్న
విధానాభావాదౌషధత్వాత్ 'స్విష్టకృత్ప్రభృతి సమానమాపిణ్డనిధా
నాత్ ' (ఆప.గృ.౨౨-౮) ఇతి దర్శనాచ్చ పార్వణమేవ తన్త్రమ్ ।
అపూపహోమే తు 'పార్వణవత్ ' (ఆప-గృ-౨౨-౧) ఇతి పునర్వ
చనమపూపమాంసౌదనపిష్టాన్నహోమానాం స్థానే వికల్పేన విహిత
స్యౌషధహవిష్కస్యాపి దధిహోమస్య పార్వణతన్త్ర(ప్రా)ప్తిం జ్ఞాపయి
తుమ్, న త్వపూపహోమార్థమ్ । తస్యౌషధహవిష్ట్వాదేవ పార్వణతం

ర్ద్రప్రాప్తైః । తర్హ్యాభావస్సమానశ్చ లిఙ్గమాపస్తమ్బీదృష్టం । యథాఽయ
స్యహావిః పిత్తాసత్తాక్స్త్రేతా ధరేయుః స్తత్త్వాసనేవాయవ్యాంయవాగూం ని
ర్వపేత్ ' (ఆప-శ్రౌ-౯-౧-౨౭) ఇతి సాన్నాయ్యస్థానే విహితాయా
యవాగ్వాస్సాన్నాయ్యధర్మాః ॥

కేచిత్—నిత్యస్య పార్వణస్య యః కల్పస్స ఏవ సర్వేషాం యజ్ఞానాం కల్పః।
యద్యపి వైవాహికే ధర్మామ్నానం తథాపి నిత్యస్యైవ కల్పాతిదేశోఽద
క్షిణాసఙ్గం ' ఇత్యస్య పరిగ్రహార్థః । అబ్రాహ్మణ్యానీతి వచనాదేతత్సదృ
శానాం పర్వణామేవ స్థాలీపాకానాం పశూనాం చాయం వికల్పో,
న త్వాస్యగుణకానామ్ । కర్మాణీతి వచనాత్కర్మమాత్రస్యైవ వ్యా
ఖ్యానం న తు కల్పకత్వధర్మకాలాదీనాం । తేన ' గిర్దభేనావకీర్ణీ నిర్
ఋతిం పాకయజ్ఞేన యజేత (ఆప-ధ-౧-౨౬-౮) ఇత్యత్ర పశౌ న పత్ని
పత్వం । నాపి హృదయశూలసర్గాదిషు సర్వేషు (పా)ప)ర్వణో నియమః, వి
శేషతశ్చోపవాసస్య ధర్మశాస్త్రే పర్వసంబంధేన విధానాత్ । వ్యా
ఖ్యాతానీతి వచనాదన్యేషాం నైతత్స్వ్యకృతిత్వమ్ । తేనానారబ్ధపార్వణో
ఽపి తేష్వధికారీ । హృదయశూలసర్గాదిషు పునస్తంత్రవిధానమాజ్యహో
మవన్నియమార్థం । ఏతద్గృహ్యోపదిష్టేషు యత్రవచనం తత్రైవతం
త్రం, నాన్యత్ర । తేనాగ్రయణే తంత్రలోప ఇతి । తన్న, యత ఉపది
ష్టకర్మకస్య వైవాహికస్య ధర్మాతిదేశేపి నైవదోషః । ప్రత్యుత నిత్య
స్య కల్పాతిదేశే పర్వాదీనామప్యతిదేశాద్దోషః । కర్మాణీతివచనాన్నే
తి చేత్, సత్యస్యాద్దోషసమర్పణోపక్షీణత్వాత్ । అఖండగ్రాహిణశ్చోద
కస్యోచ్ఛృంఖలత్వాత్ । దక్షిణాఽభావస్తు ప్రయోజనం తస్య ' యో
ఽస్యాపచితస్తస్మా ఋషభం దదాతి ' (ఆప-గృ-౭-౧౬) ఇతి సిద్ధమ్ । త
థా సదృశేష్వయమతిదేశ ఇత్యుక్తిమాత్రం, అసదృశేష్వపి పశుష్వ
భ్యుపగమాత్ । (పక్వత్వాత్)అపక్వత్వా) సాదృశ్యే ద్రవ్యత్వాదాజ్యేపి
స్యాత్ । నచైవం వ్యాఖ్యాతశబ్దః ప్రకృతివికృతిత్వాభావార్థః । ' ఏ

లేన తైత్తిరీయశ్రుత్యా ప్రత్యభిజ్ఞానం 'ఇత్యాదౌ ప్రకృతిసిద్ధస్య ప్రసిద్ధత్వా
త్ । తథా సైంహిస్త్వాగ్నేయ్యాం ఉపహోమాః బ
హూని హోత్రాణ్యన్యాన్యపి । ఉపహోమాదిప్రయోజనం వైశ్వ
తానన్తాత్ హోత్రాదేవ సాధ్యమానత్వాత్ । అతిస్తుని తత్తద్ధోత్రా
తి యథోక్తప్రయోజనాభావాత్ । అగ్నిమపి దర్శయతి ॥

మనోపదేవతాః ॥౮॥

అత్ర స్వపదా విగ్రహః అన్యథాభావసమానత్వాత్ । అధ్యాహా
ర్యశ్చ, సాకాంక్షత్వాత్ । మనోపదేవ సర్వవిధానేషు యస్య యస్య
శ్చ యేనయేన ప్రకారేణ ప్రధానాదినోపదిష్టాః దేవతాస్తా ఏవ
భవంతి, న పార్వణదేవతాః । న హ్యేవ పార్వణం ప్రధానం సముచ్చీయ
మిత్యర్థః । నను ప్రకృతౌ ప్రధానదేవతానాం ప్రధానాతిదే
శః ప్రధానం పార్వణాదన్యత్ర నాతిదేశః । పార్వణస్యైవ స్థాలీపాకహో
మయోః ప్రధానహోమయోః ప్రధానం । అత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానం ప్రధాన
రే తత్సముచ్చయార్థతా, తస్మిన్నాసాదనం సూత్రం స్యాత్ । షడ్భి
ర్దీక్షయతి ' (వై-సూ-౧-౧-౯) ఇత్యన్యత్ర ప్రాకృతానాం దీక్షాహుతీ
నాం అంగత్వాపత్తిదోషః, అప్రస్తావనత్వాచ్చ సముచ్చయః, యథోప
దిష్టానాం ప్రాకృతికప్రక్రమప్రయోగాదంతే సముచ్చయ ఇత్యేవ । సర్వ
మేవమ్ । కింతు, గార్హ్యస్థానాం పశ్చాన్ మందబుద్ధ
యోఽజ్ఞప్రధానయోః అతిదేశాసత్యత్వయోశ్చ అనభిజ్ఞాస్తే పార్వణే
నైవ విశేషాతిదేశ ప్రతిభానాత్ ' షడ్భిర్దీక్షయతి ' ఇత్యాద్యాదిష్ట
సమాత్రాచ్చ ప్రధానాతిదేశతత్సముచ్చయావుపదిష్టప్రధానానామంతే
నివేశం చ మన్యంతే । తన్నిరాసాయేదం సూత్రమ్ ॥

అథ వైకృతప్రధానహోమానాం స్థానమర్థాదగ్నిముఖసౌవిష్టకృత
యోశ్చ విదధాతి.—

॥అగ్నిముఖస్విష్టకృతం చాంతరేణ ॥౯॥

‘ యథోపదేశం దేవతాః ’ (ఆప. గృ-౭-౨౮) ఇత్యనువర్తతే । యథోపదేశం దేవతాః యే వికృతావుపదిష్టాః ప్రధానహోమాస్తే అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ ఆగ్నేయసౌవిష్టకృతయోర్హోమయోర్మధ్యే భవేయుః । అత్ర చ స్విష్టకృతమితివదగ్నిమిత్యపి సిద్ధానువాదాత్, అస్య తస్య ప్రాప్త్యభావాత్, యోగవిభాగేనాగ్నిముద్దిశ్య జుహుయాదిత్యన్యో పృథగ్ విధీయతే । విభక్తస్య సూత్రస్య చాయం వివక్షితోऽర్థః సర్వేషు తంత్రవత్స్వౌషధహోమేషు దధిహోమేషు చోపాకరణసమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నయే స్వాహేత్యాజ్యేన అగ్నిముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యోపి ప్రధానహోమేభ్యః పూర్వం జుహుయాదితి । నను తత్ర స్విష్టకృతమితి వ్యర్థం, సర్వత్ర స్విష్టకృతశ్శేషప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ స్వత ఏవాసావంత ఏవ భవతీతి । నైవమ్—వికృతిషు ద్వివిధాః ప్రధానహోమాః, పార్వణవికారా అపూర్వాశ్చ, తేషాముభయేషామప్యంత ఏవ స్విష్టకృద్యథా స్యాదిత్యేవమర్థత్వాత్ । అన్యథా యద్ధోమాంగం స్విష్టకృత్తదంత ఏవ స్యాత్ । తథాగ్నిమితి చోభయేభ్యః ప్రధానాహుతిభ్యః పూర్వమేవాగ్నిముఖమిత్యేవమర్థం స్విష్టకృద్వన్నియమ ఇతి ॥

కేచిత్—‘యథోపదేశం దేవతా అగ్నిం స్విష్టకృతం చ’ ఇత్యేవమస్త్వేకం సూత్రం । తస్యార్థః—‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ’ (ఆప-గృ-౭-౭) ఇత్యత్ర స్విష్టకృతః ప్రధానహోమతుల్యధర్మత్వ జ్ఞాపనాద్వికృతిషు చ పార్వణప్రధానలోపే సతి, తస్యాపి లోపస్స్యాత్, స మా భూదిత్యనేన సూత్రేణ ‘ యథోపదేశం దేవతాః ’ ఇత్యనూద్య, అగ్నిం స్విష్టకృతం చ కుర్యాత్ ఇతి తాసు తస్య సముచ్చయో విధీయతే । తథా ‘ అంతరేణ ’ ఇతి పదమేకం సూత్రం ‘ అంతరా త్వాష్ట్రేణ ’ ఇత్యాదివత్ । ప్రకరణాద్వైకృతప్రధానహోమానాం జయాదీనాం చ మధ్యే సర్వాస్వపి వికృతిషు స్విష్టకృన్నిత్య ఏవేత్యర్థః । ఇతరథా క్వచిత్తస్య

లోపః స్యాత్, ' స్థాలీపాకాద్యుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ' (ఆప-గృ-౯-౪) ఇత్యాదిపరిసంఖ్యాతి క్లృప్తైవేతి ॥ తన్న—విభాగే సాకాంక్షయోర్ద్వితీయాంతయోః 'అగ్నిం స్విష్టకృతం' ఇత్యేతయోః అంతరేణేత్యనేన సంబంధాకాంక్షేణ ఏకవాక్యత్వే సంభవతి వాక్యభేదస్యాయుక్తత్వాత్ ' అగ్నిః స్విష్టకృద్ద్వితీయః ' ఇత్యస్య ప్రయోజనాంతరపరత్వాచ్చ । తథాపి, యది స్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యధర్మకత్వం, తదా తల్లోపేఽపి ప్రధానలోపప్రాయశ్చిత్తమేవాపద్యతే । తథా ' అంతరేణ ' ఇత్యస్య యథోక్తశ్రుతసమ్బద్ధాన్వయసంభవే అప్రకృతగమ్యమానాన్వయో న యుక్తః । వ్యర్థం చైతత్, స్వమతే స్విష్టకృతస్సముచ్చయవిధానాదేవ త్రివాపాయాః పరిసంఖ్యాయా అపి నిరస్తత్వాత్, తస్య సర్వత్ర నిత్యత్వేనాలోపసిద్ధేః ॥

అవికృతమాతిథ్యమ్ ॥౨౬॥

అతిథిర్యస్య కర్మణో నిమిత్తం, తదాతిథ్యమ్- గవాలంభ ఇత్యర్థః । తదవికృతం యథోపదిష్టమేవ స్యాత్ । నాత్ర ' అగ్నిమిద్ధ్వా ' (ఆప-గృ.౧-౨) ఇత్యాది సామాన్యమపి తంత్రం । పార్వణం తు దూరే, ' కృత్స్నవిధానాత్ యజతేరపూర్వత్వం ' (జై-సూ-౮-౧-౪) ఇతి న్యాయాత్ । కృత్స్నవిధానం చ ' తస్యై వపాం శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి '(ఆప. గృ-౨౨-౮) ఇతి । ఏతచ్చ ప్రదర్శనార్థం । తేన వపాహోమానంతరం కింశుకహోమసర్పహోమఫలీకరణహోమాదయోఽప్యపూర్వా ఏవ కృత్స్నవిధానస్య తుల్యత్వాత్ ॥

నను ' నానగ్నౌ ప్రధానమ్ ' ఇతి యాజ్ఞికవచనాత్ వైశ్వదేవ బలిహరణాని తావదంగాని । అగ్నౌ హోమేషు చ అగ్నయే స్విష్టకృతే అంతరేణ యే హోమాస్త ఏవ ప్రధానాః । తే తు సర్పబల్యాది సామాన్యాదంగమిత్యాశంక్యాహ—

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః ॥౭౭॥

వైశ్వదేవమితి కర్మణానామధేయం । ప్రవృత్తినిమిత్తంచ, విశ్వేస్మిన్ దేవా దేవతా యస్యేతి । తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వఏవదేవతాః ప్రధానదేవతాః । ఇహచమంత్రవర్ణసిద్ధానాం దేవతాత్వస్యావిధేయత్వాత్, ఆగ్నేయాదయష్షడపి హోమాః బలిహరణాని చానగ్నిదేశ్యాన్యపి సర్వాణ్యేవ ప్రధానాని, నతు కించిదపి శేషాపరనామాంగం, ఇత్యేవం సూత్రార్థః । అయంభావః—యది నానగ్నౌ ప్రధానం కింతు శేషఏవేతి, తర్హ్యేతచ్ఛేషలక్షణే తృతీయాధ్యాయే దృశ్యేత । నతు దృష్టమ్ నాపి సూత్రకారోక్తం దృశ్యతే । కింతు, పిండపితృయజ్ఞే తావదాపస్తంబేన హోమః పిండదానం చోభయంప్రధానముక్తమ్, పిండదానం ప్రకృత్య 'యది జీవపితా న దద్యాదాహోమాత్కృత్వా విరమేత్' ఇతి । యది హి పిండదానస్యాంగతా, తదా ప్రధానభూతహోమానుష్ఠానే సతి, తస్యాప్యనుష్ఠానం స్యాత్, న విరామః । తస్మాదత్ర ప్రధానస్యైవ పిండదానస్య 'నానామయాజీ సన్నమేత్' (తై-సం-౨-౫-౫) ఇత్యాది వచనాదంగలక్షణ ఏవ విరామః ॥

కాత్యాయనస్తు ప్రత్యుతపక్షే పిండదానమేవ ప్రధానం, హోమస్తదంగమిత్యాహ 'జనపితృకస్య హోమాంతమనారంభోవా' ఇతి । తథా సర్వేశానబల్యోరపి హోమాబలయశ్చ ప్రధానం । అవభృథే త్వనగ్నౌవేవ ప్రధానం । హోమాంగత్వేప్యస్య ప్రాధాన్యం స్వాంగాపేక్షయా । తత్రైవ రాక్షసే గుణభవతౌ అనగ్నావేవ ప్రధానం, 'అప్సువవహానైర్ఋతేయః' (ఆప.శ్రౌ-౯-౧౫-౫) ఇతి వచనాత్ । వపాయా స్తూపదేశే మతాదగ్నౌ హోమః । 'యది వసాహవిరవదానం వాస్కన్దేత్' (ఆప.శ్రౌ-౯,౧౮-౧౫) ఇతి వపాయాః పృథగ్గ్రహణాత్ ।ఏవ మనగ్నావప్యన్యాని బహూనిప్రధానాని । సంతి, యథా శ్రాద్ధేబ్రాహ్మణభోజనం । ఏవమాగ్నేయసౌవిష్టకృతహోమావపీహప్రధానం, 'ప్రా

పాసనే పచనే వా షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమంత్రం హస్తేన జుహుయాత్' (ఆప.గృ-౩-౭-౧౬) ఇతి సూత్రవిధానేన 'ఉభయతః పరిషేచనం' (ఆప-ధ-౨-౩-౧౭) ఇతి పరిసంఖ్యయా చాస్య వైశ్వదేవస్యాపార్వణ వికారత్వాత్। సర్పబల్యాదిషు తు పార్వణ వికారత్వాత్తావదంగం। కించ, వైశ్వదేవ మంత్రేష్వపి 'అగ్నయే స్వాహా, అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహా' ఇత్యేతయో రప్యామ్నానాత్ ప్రాధాన్యం। నను వైశ్వదేవ మంత్రాణామపి న ప్రత్యక్షస్సమామ్నాయః, స కథమవగమ్యతే? ఉచ్యతే। 'షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమంత్రం' 'అపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యాం' (ఆప.గృ-౩-౭-౨౦) ఇత్యాదిసూత్రైః క్రమేణ వినియోగాత్ క్రమవిధానామ్నానమిత్యవగమ్యతే। తచ్చామ్నానం ప్రాగ్వివాహమంత్రేభ్యః, ధాపక్రమవచనాత్। తతశ్చ బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణవేళాయాం తేషామేవ క్రమేణాధ్యయనం వేదితవ్యం। స ద్వప్రాధాన్యేచ ప్రయోజనమ్— ఏషామేకతమమప్యకృత్వా ప్రయోగే సమాపితేపి తత్ప్రాగ్భోజనాత్ప్రాయశ్చిత్తం సాంగమనుష్ఠేయం, కృతే తు భోజనే పాకయజ్ఞలోపప్రాయశ్చిత్తమేవేతి॥

కేచిత్— వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా దేవతా విధీయంతే నిర్వాపకాలే సంకల్పాదౌ, ఈశానయజ్ఞవత్। యాస్తు ధర్మశాస్త్రే మంత్రవినియోగాత్కల్పితాస్తాః ప్రధానకాలే దేవతాః (ప్రధానార్థా దేవతాః ప్రధానదేవతాః) ఇహ చ దేవతోపదేశో వైశ్వదేవస్య గార్హ్యపరిభాషా ప్రాప్త్యర్థః। తత్ర తస్యోపదేశస్తు సర్వచరణార్థః। ఇదంచ వైశ్వదేవం న పంచమహాయజ్ఞేభ్యః పృథగ్భూతం। 'అహరహర్భూతబలిః' (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫) ఇత్యాదయశ్చ పంచమహాయజ్ఞానాముత్పత్తివిధయః 'ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవే' (ఆప-ధ-౨-౩-౧) ఇత్యాదిస్తు ప్రయోగవిధిః। తత్ర, యదగ్నౌ క్రియతే స దేవయజ్ఞః, యద్బలిహరణం స భూతయజ్ఞః, యద్దక్షిణతః। పితృలింగేనేతి। స పితృయజ్ఞః। యచ్చా

గ్రావానం స మనుష్యయజ్ఞః, ఇతి । తన్న — స్వమతే శ్రుత్యాచాదితాన్ విశ్వాన్ దేవాన్ వచనం వినా అపనీయ, తేభ్యస్సంకల్పితస్య హవిషో దేవతాంతరేభ్యో మంత్రవర్ణాత్కల్పితేభ్యో దాతుమయుక్తత్వాత్ । ఈశానబలౌ తు భవశర్వాది శబ్దానా మీశానాభిధానత్వాత్, అర్థస్య దేవతాత్వమితి సూత్రకారమతాచ్చ, యుక్తం భవాయేత్యాదిభిర్మంత్రైర్దానమ్ । యత్తు మీఢుష్యై జయంతాయ చాస్థాత్ స్థాలీపాకాద్దానం తదప్యభ్యుదయేష్ట్యాదివత్సవనీయపురోడాశవచ్చ 'త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వోత్తరై రుపస్పృశ్యోత్తరైర్యథా స్వమోదనేభ్యో హుత్వా' (ఆప. గృ. ౨౦-౪) ఇతి వచనైః స్థాలీపాకాంశద్వయే పూర్వదేవతాపనయేన దేవతాంతరవిధానా ద్యుక్తమ్ । పంచమహాయజ్ఞేభ్యో న పృథగ్వైశ్వదేవమిత్యపి న, ప్రకరణాంతరాత్సంజ్ఞాభేదాచ్చ కర్మభేదావగతేః । న చ కర్మభేదే తేషాం ప్రయోగో దురుపపాద ఇతి ప్రమితభేదాపహ్నవో యుక్తః, యతో భాష్యే వైశ్వదేవస్య తేషాం చ ప్రయోగః పృథగేవోపపాదితః ॥

అథ (ప్రయోగభాష్యమిషద్భేదం లిఖ్యతే) వైశ్వదేవస్య ప్రయోగో భాష్యమవేక్ష్య షడ్విధం విభజ్యతే । వైశ్వదేవస్య కర్మోచ్యతే, ప్రసంగాత్పంచమహాయజ్ఞానాం చ । సమావేశనజపాంతే వివాహే సమాప్తే వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగే యద్వృత్తం 'ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా' (ఆప-ధ-౨-౩-౧౩) ఇత్యాది తత్స్వామిత్వ విశేషాత్ సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహన్యారభ్య 'ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవేన్నసంస్కర్తారస్స్యుః' ఇత్యాదివిధినా సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్నన్నసంస్కర్తా భార్యాదిః 'భూతమ్' ఇతి స్వామినే ప్రబ్రూయాత్ । తత్సుభూతం సా విరాడన్నం తన్మాక్షాయి' ఇతి స్వామీ ప్రతిబ్రూయాత్ । తతో యది ప్రయాణే గృహే వా వైశ్వదేవస్య హోమస్య స్థానేఽగ్నిరుపసమాధాత ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా ఉపసమాదధాతి । ఏవమన్యత్రా

ప్యోపాసన హోమాదిషు । అథ గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తతో హోమార్థం హవిష్యమన్నం పాత్రే కల్పయతి । అహవిష్యం క్షారల వణావరాన్నసంసృష్టం ద్వితీయే । హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞార్థం తృతీయే । సర్వతస్సమవదాయాగ్రార్థం చతుర్థే । సర్వతఏవసమవదాయ మనుష్యయజ్ఞార్థం పంచమే యది (బ్రాహ్మణం) బ్రాహ్మణతర్పణం నావకల్పతే । 'మనుష్యేభ్యోయథాశక్తిదానం' (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫) ఇతి వచనాత్ । తతః పరిషేచనం కృత్వా ప్రథమకల్పితాదన్నాద్యథాహుతిమాత్రం అంగుష్ఠపర్వమాత్రం అగ్నయేస్వాహేత్యాదిభిః షడాహుతీర్హుత్వా ఉత్తరంపరిషేచనం । అథ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ అహవిష్యం స్వాహాకారేణ జుహోతి, 'యస్యాగ్నౌ నక్రియతే యస్యచాగ్రం న దీయతే నతద్భోక్తవ్యమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩) ఇతివచనాత్ । అథ షడాహుతిహోమశేషమహవిష్యహోమశేషేణసంసృజ్యాన్నేన సూపసంసృష్టేన ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినా రౌద్రాంతం బలిం (హు)కృత్వాఽగ్రంబ్రాహ్మణాయదత్వా,బ్రాహ్మణోక్తత్వాదపార్వ(ణం)ణ)వ్యాఖ్యా(తం)త)సన్నిపాతీతి కర్తవ్యతాకందేవయజ్ఞం కుర్వీత । దేవయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యాగూర్య, విష్యదసి । ఔపాసనేపచనే వా కల్పితాదన్నాత్, తదభావే హవిష్యమన్నం వ్రీహియవాది, ఆకాష్ఠాత్, దేవేభ్యస్స్వాహేతిహస్తేనజుహుయాత్,సన్నిపాతీతికర్తవ్యతయోరౌపాసనహోమవైశ్వదేవయోహస్తేన హోమస్యదృష్టత్వాత్ మంత్రవచ్చోభయతః పరిషేచనం. తయోర్దృష్టత్వాదేవ । వృష్టిరసి । వషట్కారఙ్కారాః మేఘ విద్యుదవృష్టి ఇత్యుపదేశః । అథ ప్రాచీనావీతీ పితృయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా, విద్యుదసి । శుచౌ భూమౌ కల్పితాదోదనాత్ హస్తేన అంగుష్ఠప్రదేశిన్యోరంతరేణ పితృభ్యః స్వధాఽస్త్వితిదద్యాత్ ఆహుతిమాత్రం । వృష్టిరసి (పితృయజ్ఞె)పిత్ర్యం)పిత్ర్యం)బలిహరణవిధినేత్యుపదేశః । అథ బలిహరణస్య హోమతుల్యత్వాత్ । యజ్ఞోపవీతీ భూతయ

జ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా విద్యుత్ । శుచౌభూమావేవ హస్తేన ఇదం భూతేభ్యోస్త్వితి దద్యాత్ । వృష్టిః । బలిహరణవిధి నేత్యుపదేశః । అథ దానస్య హోమతుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీమనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వావిద్యుత్ । బ్రాహ్మణతర్పణం. సంకల్పితస్య వా దానం । వృష్టిః । దానమాత్రమిత్యుపదేశః । బ్రహ్మయజ్ఞం తు పూర్వమేవ కుర్వీత అగ్నిహోత్రమౌపాసనం వా హుత్వా ' ఉదితఆదిత్యే ' (తై.ఆ.౨-౧౧) ఇతి వచనాత్ । తస్య కర్మోచ్యతే । ' బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యమాణః ' (తై,ఆ,౨-౧౧) ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తదేశే యథావిధ్యాచామేత్ । అస్మింస్త్వాచమనే విశేషః— ' దక్షిణత ఉపవీయ ' ఇత్యారభ్య ' సకృదుపస్పృశ్య ' (తై-ఆ-౨-౧౧) ఇత్యేవమంతైర్విగుణేకృతే ' యదియజుష్ట ' ఇతి ' భువస్స్వాహా ' ఇతి హోమః ప్రాయశ్చిత్తం । ' దక్షిణేన పాణినా సవ్యంప్రోక్ష్య ' ఇత్యారభ్య శేషేవిగుణేకృతే ' యద్వవిజ్ఞాతా ' ఇతి ప్రాయశ్చిత్తం । అథక్రమఉచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యేఇత్యుక్త్వా, విద్యుత్ । ఆచమనం । ఆసనకల్పనాది సావిత్రీ జపాంతం కృత్వా వేదస్యాదిత ఆరభ్య యథాధ్యాయమధ్యయనమధ్యాయః, కృత్స్నస్య వేదస్య సమాప్తేః ' శ్రావణ్యాంపౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య ' (ఆప,ధ ౧-౯-౧) ఇతి వచనాత్ । యేనప్రకారేణాధ్యాయో (యేనచక్రమేణా) యేనప్రకారేణవాప్రధీయతే, వినా చామ్నానైః ఆదిప్రదిష్టానుషంగప్రఖ్య(తా)దిభిః, ఉత్సృజఉత్సృజ్యోత్సృజ్య,వాచామనసాచయావత్తరసం యావచ్ఛక్యమధీయీత । పరిధానీయాంకృత్వా, వృష్టిరసి । ఏవమహరహః కృతాన్తాదారభ్య యావత్సమాప్తోవేదః సహైకాగ్నివిధికాండేన సమస్తమధీత్య వైశ్వదేవమంత్రానధీత్య తతః ప్రశ్నుగ్రంతేతి ప్రశ్నద్వయమధీయీత । ఏవం వినియోగదర్శనాత్ ॥

ఏకాగ్నికోవిధిః కాండం వైశ్వదేవమితి స్థితిః ' ॥ ఇతివచనాచ్చ । యస్త్వనేకశాఖాధ్యాయీ తతోన్యేనైవ విధినా ద్వితీయం పునరధీయీత ।

ఋగ్యజుస్సామ్నాం క్రమేణాధ్యయనేయజ్ఞస్యాయత్తత్వాత్, తత్రైకాం పచ(ఋచ)మేకం వాయజురేకం వా సామకృతాన్నా చేవాభ్యవధ్యభివ్యాహరేత్ యదా బ్రాహ్మణస్య (క్రమేత్త) క్రమేణత్సాథూర్క్షన్స్యే తపస్య శ్రద్ధాయాం జుహోమిత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవం యావజ్జీవం బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్వీత। మనుష్యయజ్ఞాంతేసర్వాన్వైశ్వదేవభాగినఃకుర్వీత(ఆప-ధ-౨-౯-౫) ఇత్యాదివిధానేన సర్వేషుపత్న్యంతేషు భుక్తవత్సు,పాకపరివేష ణపాత్రేభ్యో లేపాన్ సంకృష్యోత్తరతః శుచౌదేశే రుద్రాయ సం ప్రదాన భూతాయ నినయేత్, రుద్రాయస్వాహా ఇతి । నిత్యవచ్చనిన యనం ప్రతిపత్తికర్మత్వాత్ । 'ఏవంవాస్తుశివంభవతి' (ఆప.ధ.౨-౪-౨౩)ఇత్యర్థవాదః । ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్' (మీ-సూ,౪-౩-౧) ఇతి న్యాయాత్ । ఫలంవా,సూత్రకారేణోపదిష్టత్వా త్(యథా) 'య ఏతానవ్యగ్రో యథోపదేశం కురుతే నిత్యః స్వర్గః పుష్టిశ్చ' (ఆప-ధ-౨-౪-౯) ఇతి । ఏవ(ంభూత)మ్పృతే) మహాయజ్ఞే భ్యః సాయం రాత్రాన్తం కృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలింకుర్వీత

అన్య ఆహుః— 'నక్తమేవోత్తమేన' (ఆప,ధ-౨-౪-౮) ఇత్యే వకారస్య వ్యవహితాన్వయాద్వైహాయసమేవ సాయమితి ॥

ఇదానీం ప్రసంగాత్సర్పబలేస్తదుత్సర్గస్య చ దేవతాముపదిశతి ॥

పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీ యస్యాంక్రియతే ॥౨౮॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే సప్తమఃఖండః.

యస్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాం మార్గశీర్ష్యాం చ నిమి త్తభూతాయాం స్థాలీపాకః క్రియతే తస్య సైవ పౌర్ణమాసీదేవతా । అయమర్థః, సర్పబలౌ 'శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యైస్వాహా' ఇతి స్థాలీపాకస్య హోమః । ఉత్సర్జనేతు 'మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహా' ఇతి ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతేగృహ్యతాత్పర్యదర్శనేసప్తమఃఖండః ॥

అథాష్టమఃఖండః.

ఉపాకరణసమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే॥౧॥

అథ విషయశుద్ధ్యర్థమధ్యాయస్య చ ప్రాజాపత్యసౌమ్యాగ్నేయ వై శ్వాఖ్యానాం కాండానాం చ తత్తత్కాండాఖ్యవ్రతానాం చోపాకరణ సమాపనయోశ్చ స్వరూపముచ్యతే। తత్రాధ్యాయస్యోపాకరణం, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం విహితహోమ పూర్వక(మధ్యాయానామా)మధ్యయనారంభః। సమాపనం చ, తస్య తైష్యాం పౌర్ణమాస్యామిత్యాదిషు హోమపూర్వకమేవాధ్యయనోత్సర్గః। కాండానాముపాకరణంతు 'క్రమప్రాప్తే కాలేహోమపూర్వకమేవ తత్తత్కాండానామధ్యయనోపక్రమః। సమాపనం చైషాం, తత్తత్కాండాధ్యయనేసమాప్తే హోమపూర్వకమేవోత్సర్గః। యే ఏతేకాండానాముపాకరణసమాపనే తే ఏవ వ్రతానామపి, న భేదేన, అధ్యయనాంగత్వాత్ సర్వేషాం బ్రహ్మచారి వ్రతానామ్। సారస్వతపారాయణే తు కాండానాం సంకీర్ణత్వేన యథాకాండమధ్యయనాసమ్భవాత్,వ్రతాన్యేవోదగయనే కాండవదేకైకశఉపాకృత్యసంవత్సరం(సంవత్సరం)చరిత్వావిధివదుత్సృజేత్। చత్వార్యేవ చ వేదవ్రతాని,నతుగృహ్యాంతరోక్తే సావిత్రిసమ్మితాఖ్యే వేదవ్రతే, సావిత్రసమ్మితాఖ్యకాండయోరభావాత్। 'చౌలోపనయనం చత్వారివేదవ్రతాని' ఇతి గౌతమవచనాచ్చ॥

తథా విషయశుద్ధ్యర్థమేవ ప్రయోగభాష్యమల్పభేదమేవ లిఖ్యతే ఆపస్తంబదర్శనానుగతోపదేశేనాధ్యాయోపాకరణాదీనాం కర్మోచ్యతే। తత్ర తావదధ్యాయోపాకరణస్య శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ఆచార్యశ్శిష్యైస్సహకృత ప్రాణాయామోధ్యాయముపాకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య మహానద్యాం విధివత్ స్నాత్వా పవిత్రపాణిః నవ ఋషీన్ తర్పయేత్। ప్రజాపతిం కాండఋషింతర్పయామి। సోమంకాండఋషిం తర్పయామి। అగ్నింకాండఋషిం తర్పయామి। విశ్వాన్ దేవాన్ కాండ

ఋషీగ్స్తర్పయామి । సాగ్ంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । యా
జ్ఞికీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయా
మి । బ్రహ్మాణగ్ స్వయమ్భువం తర్పయామి । సదసస్పతిం తర్పయామి
ఇతి । తతోఽగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాన్తే అన్వారబ్ధేషు వ్రతవా
సిషు నవాజ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహా ।
సోమాయ కాణ్డఋషయే స్వాహా । అగ్నయే కాణ్డఋషయే స్వాహా । వి
శ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాణ్డఋషిభ్యః స్వాహా । సాగ్ంహితీభ్యో దేవతాభ్య
ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । వా
రుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । బ్రహ్మణే స్వయమ్భువే స్వా
హా । ' సదసస్పతిమ్ ' ఇత్యేతయర్చా నవమీమాహుతిం జుహోతి । తత ఆచా
ర్యప్రముఖాః దర్భేష్వాసీనా దర్భాన్ ధారయమాణా వేదస్యాదితశ్చ
తురోఽనువాకానధీయీరన్ । అథ జయాది పరిషేచనాన్
తే బ్రాహ్మణతర్పణం । ఏవమేవోత్సర్గే(గేఽ)నతతోఽధికం స్మృ(త్యన్త
రో)క్త్య(క్త్య)పసంహారేణాపి కింతు యథాపస్తమ్బీయం సూత్రం తథానా
దితో వేదస్యానువాకానామధ్యయనమ్ । జయాదయస్తు భవన్తి । సౌమ్యా
వృతే కాణ్డోపాకరణ సమాపనయోశ్చ న సూక్తోపహోమ దేవతావ
స్థాన జయాదయః । సౌమ్యస్యైవ సూక్తజయాదయః । ఏవమాపస్తమ్బ
మతపరావస్థితాః కేచిత్ కుర్వతే యథోక్తమ్ ॥

అథ ప్రాజాపత్యవ్రతే పూర్వవత్ స్నాత్వా సోమాగ్నివి(శ్వ)శ్వే దేవవ
జ్యానాం తర్పణమ్ । అగ్నిముఖాన్తే చాన్వారబ్ధే వ్రతిని జుహోతి । ప్ర
జాపతయే కాణ్డఋషయే స్వాహా । ' ప్రజాపతే న త్వదేతాన్యన్యః ' ఇతి
సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీః, చతస్ర ఉపహోమాహుతీః, సాగ్ంహి
తీభ్య ఇత్యాదిభిరేవ, సదసస్పతిమిత్యేతయైవ సదసస్పతిం చ । అథ వ్రతీ
ఉపస్థేయ దేవతా అభిసన్ధాయాగ్నిపురోగాశ్చతస్రో దేవతా ఉపతిష్ఠతే ।
' అగ్నే వ్రతపతే కాణ్డఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛ

కేయం తన్మేరాధ్యతామ్ । వాయోవ్రతపతే, ఆదిత్యవ్రతపతేవ్రతానాం వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతంచరిష్యామి తచ్ఛకేయం తన్మేరాధ్యతాం, ఇత్యేతైశ్చతుర్భిః యథాదైవతం । తతో జయాది,బ్రాహ్మణతర్పణం చ । ఏవమేవ సమాపనే ప్రయోగః । (సంవత్సరే) సంవత్సరే పర్యవతే। తత్రోపస్థానమంత్రేషుఅచారిషమశకమరాధీతివిశేషః

కేచిత్ — సౌమ్యేకేశశ్మశ్రువాపనస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యాదిష్వపీచ్ఛంతి ॥

ఏవమేవాగ్నేయే వైశ్వదేవేచ । అగ్నయేకాండఋషయే స్వాహా, అగ్నేనయేతి షడృచంసూక్తమ్, అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీత్యాగ్నేయేవిశేషః । విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాండఋషిభ్యః స్వాహా, ‘ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతు’ ఇతి షడృచం సూక్తం । వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి వైశ్వదేవవ్రతే విశేషః ॥

సౌమస్య కాండోపాకరణసమాపనే శుక్రియకల్పోక్తే । అత్రాప్యుక్తం యత్తదుచ్యతే పూర్వవదుపాకృత్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే, సోమాయ కాండఋషయేస్వాహా । సోమోధేనుమితి షడృచం సూక్తమ్ । ఉపహోమాన్ సదసస్పతిం చ హుత్వా, ఏవం పూర్వవదుపాకృత్య, మదంతీరుపస్పృశ్య ప్రథమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా చతస్రఔదుంబరీస్సమిధో ఘృతాన్వక్తాఅభ్యాదధాతి ‘పృథివీసమిత్’ ఇత్యాదిభిః । అథ దేవతోపస్థానం ‘అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః సౌమ్యంవ్రతం చరిష్యామి’ ఇత్యాదిభిః । తతఃప్రభృతిశుక్రియమంత్రబ్రాహ్మణానువాకానాం ప్రథమపదాని ‘యుంజతే సవితా’ ఇతివాభివ్యాహార్య వాచయిత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే । పరిషేచనాంతం కృత్వా మదంతీరుపస్పృశ్య, ఉత్తమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా తతస్సమ్మీలనాది యథాసూత్రం । శ్వోభూతే ‘వయః సుపర్ణాః’ ఇత్యాదితోపస్థానాంతే బ్రాహ్మణభోజనం । అథాస్య స్వాధ్యాయవిధిః శుక్రియక

ల్ప ఏవోక్తః । ఏవం సమాపనే విశేషస్తు ‘ ద్యౌస్సమిదాదిత్య వ్రతపతే ’ ఇత్యాద్యాస్సప్త సమిదాధానోపస్థానమన్త్రాః (నాత్ర ప్రభృతివ్యాహరణం) ఉత్తమేనానువాకేన శాన్తిం కృత్వా గురవే వరం దత్త్వా కేశశ్మశ్రు వాపయిత్వా బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥

అథచాత్రమాక్షిప్యతే నను ‘ఉపాకరణసమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే ’ ఇతి యః ప్రజాపత్యాదీనామన్యతమః కాణ్డానుక్రమణ్యాం కాండఋషిత్వేన సమామ్నాయతే స ఋషిః దేవతేతి వ్యర్థమేవేదం సూత్రం ।

కాణ్డోపాకరణేష్వేతాన్ పురస్తాత్సదసస్పతేః ।
జుహుయాత్ కాణ్డసమాప్తౌ చ శ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥

ఇతి కాణ్డానుక్రమణ్యాం కాణ్డర్షిదేవతాత్వస్య సిద్ధత్వాత్ । సత్యమ్ అతఏవ ప్రాజాపత్యాదయశ్చత్వారః ప్రధానహోమదేవతాః, సాంహిత్యాదయస్స్వయం(భు(భూ)పర్యంతాశ్చత్వార ఉపహోమదేవతాః తే నైతే చత్వారస్సర్వకాణ్డానాముపాకరణసమాపనయోరనువర్తన్తే ప్రధానానువర్తిత్వాదంగానామిత్యేవం పరం సూత్రమ్, న దేవతాత్వ విధిపరమ్ ॥

సదసస్పతిద్వితీయః ॥౨॥

నను సదసస్పతిరధ్యాయోపాకరణసమాపనయోర్నవమః । కాణ్డోపాకరణ సమాపనయోష్షష్ఠః । ఏవమయమద్వితీయోపి కిమర్థం ద్వితీయ ఇత్యుచ్యతే ? । ద్వితీయస్య స్విష్టకృతః స్థానేఽయం సదసస్పతి భవేదిత్యేవమర్థం । ఇదమర్థమేవ చ పూర్వత్ర ‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః (ఆప-గృ-[illegible]-౭) ఇత్యుక్తమ్ । ఉపాకరణసమాపనయో రాజ్యహవిష్కయోః స్విష్టకృద్దేవనాస్తి, కథం తత్స్థానే సదసస్పతివిధిః ? ఇతి చేత్ అనేనైవ వచనేనాస్య ప్రసంగో విధీయతే, యథా అగ్నిహోత్రే ద్వితీయస్యాఆహుతేశ్శాతపథేన బ్రాహ్మణేన । తేనాగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధేఽస్మైహోమః । ఏతద్విస్మరణే స్విష్టకృల్లోపప్రాయశ్చిత్తం చ । అయం చ హోమోలింగక్రమాభ్యాం ‘ సదసస్పతిమద్భుతం ’ ఇత్యేతయా హోతవ్య ఇ

తి స్పష్టత్వాత్ సూత్రకారస్యానాదరః ॥

కేచిత్ — ఉపాకరణే సమాపనే చ యః కాండఋషిః ప్రజ్ఞాయతే త
స్య ద్వితీయస్సదసస్పతిః। కాండఋషేరుపరిష్టాదయం మంత్రస్సదసస్పతి
ర్వినియుజ్యతే, న తు వివాహే ఉద్దిష్యస్వేతి ఋగ్ద్వయ(మివ(మేవ) వి
వాహమధ్యే పాఠ స్త ద్ధ్యయన విధ్యర్థః। ఇత్యేవం సదసస్పతిమంత్ర
స్య విషయజ్ఞాపనవ్యాజేన ఏతయోః కర్మణోః ప్రయోగకల్పస్యాన్య
త్ర ప్రసిద్ధస్యాత్రా ప్రసిద్ధత్వాత్ అవశ్యాశ్రయణీయస్య ఇహ శాస్త్రే
ఽభ్యంతరీభావోఽస్య సూత్రస్య ప్రయోజనం తతశ్చ క్రియాప్రవృత్తిరితి
తన్న, సూత్రస్థస్య సదసస్పతిశబ్దస్య ముఖ్యార్థదేవతాపరత్వసంభ
వేపి మంత్రప్రతీకం లక్షయిత్వా। తేన లక్షితేన మంత్రలక్షణాయా అ
యుక్తత్వాత్, ఉక్తవిధయాఽనయోరిహైవప్రయోగస్య ప్రసిద్ధత్వాత్, అ
న్యత్ర ప్రసిద్ధస్యాభ్యంతరీభావవైయర్థ్యాచ్చ ॥

‘ యస్యాగ్నౌ న క్రియతే న తద్భోక్తవ్యమ్ ’ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩)
ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ శరీరస్థిత్యర్థమపి భోజనం ద్విజస్య వైశ్వ
దేవ శేషేణైవభవితవ్యమ్। ‘ చతూరాత్రమహూయమానోఽగ్నిర్లౌకిక
స్సంపద్యతే’ఇతివచనాదహుతేఽగ్నిహోత్రేసర్వకర్మస్వధోఽగ్నిర్లౌకి
కస్స్యాత్। తతశ్చ జ్వరాదిభిరుపద్రవే సత్యపి వైశ్వదేవాగ్నిహోత్రా
దేః తత్ప్రాయశ్చిత్తానాంవా హోమానామవశ్యకార్యత్వాదృత్విగంతరా
లాభే సత్యపి ద్వయోరపి స్త్ర్యనుపేతయోః యేనకేనచిత్ప్రకారేణ
మంత్రాంగలోపేనాపి తత్ర ప్రసక్తిః। తథావైశ్వదేవస్య శ్రాద్ధాదిషు
‘ అథ గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ ’ (ఆప-ధ-౨
-౩-౧౨) ఇతి వచనాత్, సువ(ర్చ)ర్చి)కా యవక్షారాభ్యాం లవణేన చా
వరాన్నేన చ కోశధాన్యాపరనామ్నా మాషాదినా తిలవ్యతిరిక్తేన
సంసృష్టస్యాపి భవతి హవిషోహోమేప్రసక్తిః।

తదభయ నిషేధార్థమాహ—

స్త్రియానుపేతేన క్షారలవణావరాన్న

సంసృష్టస్య చ హోమం పరిచక్షతే॥౩॥

స్త్రియాఽనుపేతేనహోమంహోమమాత్రం శ్రౌతం స్మార్తంచ శిష్టాః పరిచక్షతే వర్జయంతియస్మాత్ తస్మాదేవ తాభ్యాం న హోతవ్యమితి వాక్యశేషః। హోమమితి చ సామాన్యాభిధానేన శ్రౌతహోమేపి స్త్ర్యనుపనీతౌ శిష్టాః వర్జయంతీతి జ్ఞాపనాత్ గార్హ్యేఽధికారాపవాదః। క్షారేత్యాది వ్యాఖ్యాతప్రాయమేవ। యత్తు ధర్మశాస్త్రే 'న క్షారలవణహోమోవిద్యతే' 'తథావరాన్న సంసృష్టస్యచ' (ఆప-ధ-౨-౬-౧౭) ఇతి తత్ 'ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ జుహుయాత్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౬) ఇతి విధానాద్ధోమానువాదః। యదపి తత్రైవ 'నస్త్రీజుహుయాదనుపేతః' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౭) ఇతి తత్ క్షారాది యద్ధోమఃస్తని వాయతే, తథా తస్మిన్నపిస్త్ర్యనుపనీతాభ్యాం నహోతవ్యమితి నిషేద్ధుమ్॥

అస్య ప్రతిషేధస్యప్రతిప్రసవమాహ—

యథోపదేశం కామ్యాని బలయశ్చ ॥౪॥

యాని కామ్యాని యేనప్రకారేణోపదిష్టాని తాని తథైవ భవంతి, నైవ తత్ర క్షారాదివర్జనం 'యదస్యగృహేపణ్యంస్యాత్' (ఆప-గృ-౩-౫) ఇత్యుపదేశస్య గృహశబ్దేన విశేషితత్వాత్। యది తత్ర క్షారాది వర్జనమిష్టంస్యాత్తదాయదస్య పణ్యం స్యాదిత్యేతావదేవ బ్రూయాత్। తథాబలయశ్చ యథోపదేశమేవ। నతు క్షారాదినిషేధః, 'సతిసూపసంసృష్టేన కార్యాః' (ఆప.ధ.౨-౩-౧౯) ఇత్యారంభ సామర్థ్యాత్। అన్యథా 'గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' ఇతి వచనాదేవ క్షారాది వ్యతిరిక్తశాకమాంసాది సూపసంసృష్టేనాన్నేన కార్యాస్స్యుః। అత్రచ 'యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' ఇతి హోమసాహచర్యాద్బలిష్వపి యా క్షారాదినిషేధశఙ్కా సా వార్యతే॥

కేచిత్ — యథోపదేశం కామ్యహోమా (కామ్యాని) బలయశ్చేత్యస్మాదేవజ్ఞాపనాద్ధోమధర్మాణాం బలిష్వపి ప్రసక్తిరితి । తేషాం సర్వబలౌ సక్తునిర్వాపే స్వాహాకారో దుర్వారః ॥

సర్వత్ర స్వయంప్రజ్వలితేఽగ్నావుత్తరాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్ ॥౪॥

సర్వత్ర సర్వాచార లక్షణేషు కర్మసు ।

అన్యే — సర్వదా అ(కర్మ)కర్త్రాది)కాలేష్వపీతి ॥

స్వయంప్రజ్వలితేఽగ్నౌ ప్రయత్నమంతరేణోపాసనే ప్రజ్వలితే। ఉత్తరాభ్యాం ఋగ్భ్యాం 'ఉద్దీప్యస్వ జాతవేదః' ఇత్యేతాభ్యాం సమిధావాదధ్యాత్ । ప్రత్యృచమేకైకాం సమిధమాదధ్యాత్, స్వతస్సాధనభేదే క్రియాభేదాత్ । ఆదధాతి ప్రహరతీత్యాద్య జుహోతి చోదితేషు న స్వాహాకారో విహితః । ప్రస్తరప్రహరణేపి 'న స్వాహాకరోతి' (ఆప-శ్రౌ-3-౬-౭) ఇత్యేతత్, ఆదధాతీత్యాదిష్వపి ప్రతిషేధదర్శనార్థమ్ ॥

అన్యేతు — 'న స్వాహాకరోతి' ఇత్యేష ప్రతిషేధః అజుహోతిచోదితేష్వప్యాదధాతీత్యాదిషు స్వాహాకారం జ్ఞాప

ఆపస్తా శ్రీః శ్రీర్మాగాదితి వా ॥౬॥

ఉద్దీప్యస్వేతి ఋగ్ద్వయేన ఆపస్తేత్యేతద్యజుర్ద్వయం వికల్ప్యతే

ఏతదహర్విజానీయాద్యదహర్భార్యామావహతే ॥౭॥

యస్మిన్నహని గృహప్రవేశనాది స్థాలీపాకాంతం కర్మ కరోతి తదేతదహరవధిత్వేన విజానీయాత్ తత ఆరభ్య త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యేత్యాదికర్తుమ్ ॥

కేచిత్ — యస్మిన్నక్షత్రే వివాహోభూత్తస్య న విస్మరేత్ । ధర్మశాస్త్రే 'శ్వోభూతే స్థాలీపాకః' (ఆప,ధ,౨,౧,౧౦) ఇత్యుపదిష్టకర్మ ప్రతిసంవత్సరం కర్తుం । తస్య చేహోపదిష్టస్య తత్రోపదేశః కథం వి

వాహాంగత్వం శయ్యాయాశ్చ మాభూదర్థ, సన్నిపత్యోపకారకత్వాచ్చ కర్మ స్యాది
తి । ప్రకృతత్వాదేవ చ స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రముభయోర్బ్రహ్మచర్య
త్యాది భవిష్యతీతి । తన్న; యథోక్తకర్మాన్తరే విశేషోపదిష్టత్వా
త్ 'పార్వణేన' (ఆప-గృ-౭-౨-౩) ఇత్యత్ర ।

త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణవర్జనం చ ॥౭॥

ఉభయోర్దమ్పత్యోః స్థాలీపాకాదారభ్య త్రిరాత్రమధశ్శయ్యా స్యాత్, నతు ఖట్వాదౌ । నాపి పృథక్శయ్యా, ఉభయోరితి గ్రహణాత్ । తథాష్టాంగమైథునవర్జనలక్షణం బ్రహ్మచర్యం స్యాత్ । మైథునస్యాష్టాంగత్వమపి బృహస్పతినోక్తమ్ ॥—

' స్మరణం కీర్తనం కేళిః ప్రేక్షణం గుహ్యభాషణమ్ ।
సంకల్పోఽధ్యవసాయశ్చ క్రియానిర్వృత్తిరేవ చ ।
ఏతన్మైథునమష్టాంగం ప్రవదన్తి మనీషిణః ' ॥

ఇతి । ఏతచ్చ స్థాలీపాకాత్ప్రభృత్యేవ, 'శేషం సమావేశనే జపేత్' (ఆప.గృ.౮-౧౦) ఇత్యుత్తరత్ర క్రమవిధానాత్ । అత ఏవాత్రాసూత్రే శయ్యైక్యాద్ద్వారమపి మైథునమతిప్రయత్నేన వర్జనీయమిత్యేవమర్థస్తన్నిషేధః । తథైవ క్షారలవణవర్జనం చ స్యాత్ । చకారాన్మధుమాంస దన్తధావనాంజనాభ్యంజనానులేపనస్రగ్ధారణానాం వర్జనమపి । యద్వా బ్రహ్మచర్యపదేనైవ మధ్వాదిసప్తకమపి నిషిద్ధమ్ । చకారస్తూక్తసముచ్చయార్థ ఏవ । సర్వత్ర త్రిరాత్రమిత్యేవ ॥

తయోశ్శయ్యామన్తరేణ దణ్డో గన్ధలిప్తో
వాససా సూత్రేణ వా పరివీతస్తిష్ఠతి ॥౮॥

తయోః ప్రతస్థయోర్దమ్పత్యోర్యావత్త్రిరాత్రమభిన్నా శయ్యా తామేవాన్తరేణ తస్యా ఏవ మధ్యేనతు త్రిరాత్రాదూర్ధ్వం నానాశయ్యామేకశ(య్యామ)య్యాంచాన్తరేణాపీతి; తయోరితి ప్రకృతపరా

మర్షాత్ । దండో గంధలిప్తః చందనానులిప్తః । గంధస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ పుష్పైరప్యలంకృతః । వాససా సూత్రేణవా పరివీతస్తిష్ఠతి స్థాపయితవ్యః । అస్మింశ్చ దండే గన్ధర్వో విశ్వావసుర్భావయితవ్యః, ‘ఉదీర్ష్వాతో విశ్వావసో’ ఇతి మంత్రలింగాత్ । అత ఏవాయం దండో నైయగ్రోధ ఔదుంబర ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వా, ‘ఏతే వై గన్ధర్వాప్సరసాం గృహాః’ (తై-సం-౩-౪-౮) ఇత్యర్థవాదాత్ ॥

తం చతుర్థ్యాపరరాత్ర ఉత్తరాభ్యాముత్థాప్య ప్రక్షాళ్య నిధాయాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే ఽన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వాపరేణాగ్నిం ప్రాచీముపవేశ్య తస్యాశ్శిరస్యాజ్యశేషాద్వ్యాహృతిభిరోంకారచతుర్థాభిరానీయోత్తరాభ్యాం యథాలింగం మిథస్సమీక్ష్యోత్తరయాఽఽజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ సంస్పృశ్యోత్తరాస్తిస్రో జపిత్వా శేషగ్ం సమావేశనే జపేత్ ॥౧౦॥

చతుర్థ్యా అపరరాత్రే ఇతి విభక్త్యర్థపాఠః । చతుర్థ్యా రాత్రేః చతుర్థస్యాహ్నో రాత్రిస్యాపరరాత్రే రాత్రేరపరత్ర తృతీయభాగే తం దండముత్తరాభ్యాం ‘ఉదీర్ష్వాత’ ఇత్యేతాభ్యాం ఉత్థాప్యాద్భిః ప్రక్షాళ్య శయనాదన్యత్ర నిధాయాగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే । ఆజ్యభాగాంతే కృతే వధ్వామన్వారబ్ధాయాం ఉత్తరాః ‘అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే’ ఇత్యాద్యాస్సప్తాహుతీర్జుహోతి । తత్ర ద్వితీయతృతీయయోరపి ‘త్వం దేవానాం’ ఇత్యాద్యనుషంగః । తతోఽన్వారమ్భవర్జం జయాదౌ ప్రణీతామోచనాంతే కృతే అపరేణాగ్నిం వధూం ప్రాచీం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య హుతశేషాదాజ్యమాదాయ తస్యాశ్శిరసి వ్యాహృతిభిరోంకారచతుర్థాభిస్స్వాహాకారాంతాభిస్సర్వేషామంతే సకృదానయతి ॥

కేచిత్ — ప్రతిమంత్రమితి ॥

అథోత్తరాభ్యాం 'అపశ్యం త్వా మనసా' ఇత్యేతాభ్యాం యథాలిఙ్గం పూర్వయా వధూరుత్తరయా వరః, మిథః అన్యోన్యం యుగపత్సమీక్ష్య ఉత్తరయా 'సమఞ్జన్తు' ఇత్యేతయాఽఽజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ యుగపదఙ్గుష్ఠవిస్రంసి (శా)(నీ)భ్యాం సమనక్తి, 'సమాపో హృదయాని నౌ' ఇతి ద్వివచనలిఙ్గాత్। అథ ఉత్తరాస్తిస్రః 'ప్రజాపతే తన్వం మే' ఇత్యాద్యా జపిత్వా శేషమనువాకశేషం 'ఆరోహోరుమ్' ఇత్యాదికం సమావేశనే సమావేశనకాలే జపేత్। సమావేశనఞ్చ వధ్వా సహ మైథునార్థం శయనమ్, 'ఋతుసమావేశనే' (ఆప-గృ-౮-౧౩) ఇత్యృతులిఙ్గాత్। ఏతచ్చ రాగప్రాప్తసమావేశనాశ్రితం వివాహకర్మార్థం క్రమజపయోర్విధానమ్, యథా భోజనపర్యాయ ప్రాప్తాశ్రితం పయఆదివిధానమ్॥

కేచిత్ — అసత్యపి రాగే కర్మార్థ మస్మిన్ క్రమే సమావేశనం నియత మేవేతి॥

సమావేశనాన్తరేషు తు అకర్మార్థత్వాదేవ నాయం జపః। బోధాయనేన తు వికల్పోఽభిహితః 'సర్వాణ్యుపగమనాని మన్త్రవన్తీతి బోధాయనో యచ్ఛాదౌ యచ్ఛతావితి శాలికిః' ఇతి అస్మిన్నేవ క్రమే యది దైవాదృతుగమనమపి కర్తవ్యం స్యాత్తదాపూర్వం 'ఆరోహోరుమ్' ఇత్యాదిజపః। తతో 'విష్ణుర్యోనిం' ఇత్యాదిభిరభిమన్త్రణం॥

అన్యో వైనామభిమన్త్రయేత ॥౧౧॥

వృత్త్యర్థం। ఇదఞ్చ 'అహం గర్భమదధామ్' ఇత్యాది। లిఙ్గవిరోధేపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్॥

యదా మలవద్వాసాః స్యాదథైనాం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సంశాస్తి యాం మలవద్వాససమిత్యేతాని ॥౧౨॥

మలవద్వాసాః కాలనిగతేన శోణితేన మలినం వాసోవసనం య

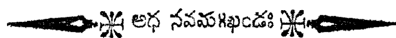
స్యాస్నా రజస్వలేత్యర్థః । రూఢశబ్దత్వాద్యదృచ్ఛయా నిర్మలవాసా అపియదేయం రజస్వలాస్యాత్ తదాపతిరేవైనాం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సంశాస్తి లౌకికభాషయా శిక్షయతి । కాని తాని బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధానీత్యతఆహ—యాం మలవద్వాససమిత్యేతాని । ‘ యాంమలవద్వాససగ్ంసంభవంతి ’ (తై-సం-౨-౫-౧) ఇత్యేతద్బ్రాహ్మణచోదితాని తాన్యేతాన్యపి సర్వాణీత్యర్థః । అథ తాని సుగ్రహార్థం క్రమేణోచ్యంతే । న స్నానాత్పూర్వం మైథునం । తదేవ న స్నానాదూర్ధ్వమప్యరణ్యే । తదేవ న స్నాతయాఽపి పరాఙ్ముఖ్యా అనిచ్ఛన్త్యా వా । అపూర్ణత్రిరాత్రే న స్నానం । న తైలాభ్యంజనం । న క(ంటకా)దమ్భా)ద్య్కా) దినా శిరసి లేఖనం । న చక్షుషోరంజనమ్ । న దంతధావనమ్ । న నఖనికృంతనమ్ । న కార్పాసాదినా తంతుకరణమ్ । న రజ్జుక్రియా । ఇత్యేతాన్యేకాదశ । అథాశనపాత్రమంజలిరఖర్వోవా । ఖర్వః అల్పః ఖండోవా దగ్ధోపివా । తతోఽన్యోఽఖర్వః । అత్రచామీ మైథునాదినిషేధా అమైథునాది సంకల్ప విధయో వేతి భాష్యే న వివిక్తమ్ । న్యాయతస్తు ‘ తిస్రోరాత్రీర్వ్రతంచరేత్ ’ (తై.సం-౨-౫-౧) ఇతి వచనాత్ ‘ నేక్షేతోద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యమ్ ’ ఇత్యాదిప్రాజాపత్యవిధివత్సంకల్పవిధయ ఏవ ॥

రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామృతుసమా
వేశన ఉత్తరాభిరభిమంత్రయతే ॥ ౧౩ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టమఃఖండః

రజసః శోణితస్య । ప్రాదుర్భావాత్ కాలేనిర్గమాత్కారణాత్ న మాలిన్యాదేః । స్నాతాం పూర్ణత్రిరాత్రే స్నాతాం భార్యాం । ఋతుసమావేశనే ఋతుకాలీన సమావేశనకాలే । ఋతుశ్చస్త్రీణాం రజోనిర్గమనాదారభ్య షోడశదివసాః ॥

'ఋతుస్స్వాభావికః స్త్రీణాం రాత్రయష్షోడశస్మృతాః'
ఇతి (మ, స్మృ.3-46) మను వచనాత్ । ఉత్తరాభిః 'విష్ణుర్యోనిం కల్పయతు' ఇత్యాదిభి స్త్రయోదశభిరభిమంత్రయతే । అత్ర రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామితివచనాచ్చతుర్థేఽహనిప్రాయేత్యర్థః మనయా స్నాతవ్యమేవ ॥
ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే అష్టమఃఖండః ॥

అథ నవమఃఖండః

చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీము త్తరాముత్తరాంయుగ్మాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమన ఇత్యుపదిశంతి ॥౧॥

చతుర్థీప్రభృతీతి దీర్ఘేణార్థపాఠః । చతుర్థీం రాత్రిమారభ్యాషోడశీం; ఆఙ్ అభివిధావ్ద్వితీయాచ పంచమ్యర్థే ఆషోడశ్యా ఇతియావత్ । ఉత్తరాముత్తరాం యుగ్మాం రాత్రింప్రతిఋతుగమనే ఋతౌ మైథునే కృతే ప్రజాని శ్శ్రేయసం ప్రజాఃపుత్రాః తేషాం నిశ్శ్రేయసం ఆయురాదీప్సితగుణసంపత్తిర్భవతీత్యుపదిశంతి మన్వాదయః । ఏతదుక్తం భవతి - త్రయోదశసురాత్రిషు ఋతుగమనే శుక్లాధిక్యేసతి పుత్రా జాయంతే । ఉత్తరోత్తరాసు చ యుగ్మాసు యథాక్రమం తరతమభావేన తే సద్గుణాధికాభవంతి ॥

సంస్కారకాండే కర్మాంతరవ్యాఖ్యానమసంగతమపి మంత్రామ్నానక్రమేణైవ కార్యమిత్యుత్తర సూత్రజాతం యావత్పటలాంతరమారభ్యతే ॥—

అర్థప్రోథ్వస్య పరిక్షవే పరికాసనే చాప ఉపస్పృశ్యోత్తరే యథాలింగం జపేత్॥

అర్థః ప్రయోజనం, ధర్మా(ర్థకాం)ర్థ)తదుపకారకాణి । అర్థముద్దిశ్య యః ప్రసిద్ధమధ్వానం ప్రస్థితస్సోఽర్థప్రోథ్వః నతు స్నానబ్రహ్మ

మజ్జ్రాదక యజ్ఞగృహాసాదికముద్దిశ్య సమీప దేశం ప్రతినిర్గతః ।
పరిక్షవే క్షవథౌ పరికాసనే కాసేచ దుర్న్మిమిత్తే జాతేఽప ఉపస్పృశ్య
ఉపస్పర్శనమాచమనం స్పర్శనమాత్రం వా యథాతుష్టి కృత్వోత్తరే
' అనుహూతం పరిహూతం ' ఇత్యేతే యథాలింగం పరిక్షవే పూర్వాం పరి
కాసనే చోత్తరాం జపేత్ । జపత్వాచ్చానయోశ్చతుస్స్వర్యమేవ ।అ
త్ర చ యథాలింగమిత్యనేనైతజ్జ్ఞాపయతి—పూర్వయా వర్ణవ్యత్యయేన
పరిక్షవ ఏవప్రకాశ్యః, ఉత్తరయా త్వధ్యాహృతం పరికాసనమేవ । య
థాచైతే ఋచౌ క్షవథుకాసావేవ తాత్పర్యేణ ప్రకాశయతః, తథావ్యా
ఖ్యాతే భాష్యకారేణ॥

కేచిత్—యథాలింగమితి న కేవలం పరిక్షవే పరికాసనే చానయో
ర్జపః, అన్యేషు చ మంత్రలింగప్రతీతేష్వనుహూతాదిషు దుర్న్మి
త్తేష్వపీతి ॥

ఏవముత్తరైర్యథాలింగం చిత్రియం వనస్ప
తిం శకృద్రితిం సిగ్వాతం శకునిమితి ॥3॥

ఏవమిత్యనేన అర్థప్రాప్తోప్యపఉపస్పృశ్యేత్యాకృష్యతే । ఇహోత్త
రైరితి కరణవిభక్తిదర్శనా ద్వనస్పత్యాదీని యథాలింగమభిమంత్రయతే
నతు పూర్వవజ్జపేత్ । చిత్ర్యం లోకప్రసిద్ధమ్, చయనమూలంవా । వన
స్పతిం పుష్పైర్వినా ఫలవంతం । అస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ వృక్షమ
ప్యేవంవిధం ' ఆరాత్తే అగ్నిః ' ఇత్యేతయాఽభిమంత్రయతే । ' నమ
శ్శకృత్సదే ' ఇతి శకృద్రితిం శకృత్సంతతిం । ' సిగసినసి ' ఇతి సిగ్వాతం
సిచోవస్త్రస్య వాతస్సిగ్వాతః । స చాన్యకృతః స్వదేహసంస్పృష్టశ్చేద
మంగలః । ' ఉద్గాతేవ శకునే ' ఇత్యేతయా శకునిమశోభనవాచం 'ప్ర
తినస్సుమనా భవ ' ఇతి మంత్రలింగాత్ ॥

కేచిత్ — శుభవాచం, అశుభదర్శనే తు పూర్వసూత్రేణోక్తో
జప ఇతి ॥

ఉభయోర్హృదయసంసర్గేఽప్సు(స్త్రి)రాత్రావరం బ్ర
హ్మచర్యం చరిత్వా స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వాఽగ్నేరు
పసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తేఽన్వారబ్ధాయాం స్థా
లీపాకాదుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిప
ద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వాఽతేన సర్పిష్మతా యు
గ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా సి
ద్ధిం వాచయీత ॥౪॥

'ఉభయో' ర్జాయాపత్యోః 'త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా' ఇత్యధి
కారాత్, ఇహ అన్వారబ్ధాయామితి (స్త్రీ)లింగనిర్దేశాచ్చ । హృదయ
సంసర్గం మనసోస్సమ్ప్రీతిమిచ్ఛుః వధ్వా హితైషీ పితృ(భ్రా)(తా)ది
రపోఽపి త్రిరా(త్రా)దమూనం యావన్మనస్తోషం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా
తస్యౌపాసన ఏవ స్థాలీపాకశ్రపణాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా తస్యా
మన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాదవదాయ 'ప్రాతరగ్నిం' ఇత్యాదిభిస్స
ప్తభిర్మన్త్రైః ప్రత్యృచం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిప
ద్యతే । తదనంతరం స్విష్టకృదాది తంత్రశేషం పార్వణవత్సమాప్య, తే
న హుతశేషేణ సర్పిష్మతా యుగ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ ద్వావవరౌ సంఖ్యా
తో యేషాం తాన్ బ్రాహ్మణాన్ యథాలాభం భోజయిత్వా తైరేవ భు
క్తవద్భిః కర్మఫలసిద్ధిరస్త్వితి సిద్ధిం వాచయీత । తేన సర్పిష్మతేతి చ
పార్వణసిద్ధానువాదో యుగ్మానితి విధాతుమ్ ॥

శ్వస్తిష్యేణేతి త్రిస్సప్తైర్యవైః పాణింపరికిరతి య
ది వారుణ్యసి వరుణాత్త్వానిష్క్రీణామి యది సౌమ్యా
సి సోమాత్త్వా నిష్క్రీణామీతి ॥౫॥

పాణౌ త్రాపసనాది భర్తృకపరిగ్రహణాంతం కర్మ శ్వోభూతే పర
ద్యుస్తిష్యో భవతీతి కృత్వా పూర్వేద్యుః శ్వస్తిష్యః పునర్వసూ ఇత్య
ర్థః । తస్మిన్ నక్షత్రే పి(త్రా)దినా సిద్ధివాచనాంతే కర్మణి కృతే, అ

నంతరం వధూర్వృత్రి భూమాహారా(_స్త్రి)తత్ర గత్వా తాం హారాం త్రిస్స ప్తైః ఏకవింశత్యా యవైః 'యది వారుణ్యసి' ఇత్యేతాభ్యాం మంత్రాభ్యాం పరికిరతి పరితో వపతి । త్రిస్సప్తైరితి ఛాందసం రూపమ్ ॥

శ్వోభూత ఉత్తరయోత్థాప్యోత్తరాభిస్తిసృభిరభిమం
త్ర్యోత్తరయా ప్రతిచ్ఛన్నాం హస్తయోరాబధ్యశ
య్యాకాలే బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాదు
పధానలింగయా ॥ ౬ ॥

పరేద్యుర్వధూరేవ తాంహారాం 'ఇమాంఖనామి' ఇత్యేతయాఖని త్రోత్థాయ 'ఉత్తానపర్ణే' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిరభిమంత్ర్య త స్యాః మూలం ద్విధా ఛిత్వా ఉపాయేన భర్తురదృశ్యం కృత్వా 'అహమస్మి సహమానా' ఇత్యేతయాభ్యస్తయా స్వహస్తయోరాబధ్య రాత్రౌ శయ్యాకాలే 'ఉపతేధామ్' ఇత్యుపధాన లింగయాబాహుభ్యాం భర్తారంపరిగృహ్ణీయాత్ । ఉపధానలింగయేతి జ్ఞాపనంచ కర్మాంగమ్ ॥

కేచిత్—ఆబద్ధ్యసారా మూలయోర్హస్తయోరుపధానమేకోఽన్య శ్చాపిధానం యథాస్యాత్తథా పరిగృహ్ణీయాదితి ॥

సశ్యోభవతి ॥ ౭ ॥

ఇదం స్పష్టమ్ । వశ్య ఇతి పుల్లింగనిర్దేశాత్ వధూరిహయజమానా అస్యా అధికారాంతర సంయోగమాహ—

సపత్నీబాధనంచ ॥ ౮ ॥

సపత్నీబాధ్యతే యేన తత్సపత్నీబాధనమ్ । ఏతత్కర్మసపత్నీబాధనమపి భవతి । అధికారాంతరంచ యుక్తమ్; య ఏకయా సంస్పృష్టహృదయోఽప్యన్యాం తత్సపత్నీంభార్యాం తదధీనధర్మాదావపి లోభాన్నబాధతే సోఽపి కథం ను నామ తదధీనధర్మా(ద్య)(ద్యా)పేక్షయాపితాం బాధేతేవేత్యేవ మర్థత్వాదస్య కర్మణః ॥

అఙ్గాన్వ్యదపి సపత్నీబాధనమాహ—

ఏతేనైవ కామేనోత్తరేణానువాకేన
సదాదిత్యముపతిష్ఠేత ॥౯॥

ఏతస్మిన్నేవ కామే వధూః 'ఉదసౌ సూర్యో అగాత్' ఇత్యనువాకేన ప్రాగ్భోజనాదహరహరాదిత్యముపతిష్ఠతే । సదేతివచనం చ సిద్ధేపి సపత్నీబాధనే, యావదవిధవా తావన్నిత్యమిదముపస్థానమిత్యేవమర్థమ్॥

కేచిత్—ఇదముపస్థానం పూర్వాపరకాలశేషో వా, సపత్నీబాధనకామే కర్మాన్తరం వేతి ॥

యక్ష్మగృహీతామన్యాం వా బ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరసంవర్తమూలైరుత్తరైర్యథాలింగమంగాని సంమృశ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౧౦॥

రాజయక్ష్మణా గృహీతాం, అన్యాం వా రాజయక్ష్మణోఽన్యైః కుష్ఠాదిభిర్గృహీతాం వా వధూం తద్దోషే ఉక్తలక్షణబ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరస్య పద్మస్య సంవర్తకాభిధమూలైర్మూలైశ్చ 'అక్షీభ్యాం తే' ఇత్యాదిభిః (సూ)సైషష్భిర్మన్త్రైః యథాలింగం మన్త్రలింగప్రతిపన్నాని భాష్యే వ్యాఖ్యాతాన్యక్ష్యాదీన్యంగాని సంమృశ్య ప్రతిమన్త్రం తాని ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ । ఏతేన భైషజ్యేనాగదా స్యాదితి తాత్పర్యమ్ ॥

కేచిత్—యక్ష్మగృహీతాం భార్యామన్యాం వా మన్త్రాదిం పుష్కరస్య సంవర్తైః పరిమణ్డలాకారైః మూలైరితి ॥

వధూవాస ఉత్తరాభిరేతద్విదే దద్యాత్ ॥౧౧॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే నవమః ఖణ్డః

సమాప్తస్తృతీయః పటలః.

యస్యా వధ్వా ఇదం భైషజ్యం క్రియతే తస్యా వాసః ఏతద్విదే ఏతత్కర్మ సమన్త్రార్థం యో వేత్తి తస్మై 'పరాదేహి' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిర్దద్యాత్

కేచిత్ — వివాహకాలే వధ్వా యదాచ్ఛాదితం వాసస్తద్విము

చ్చాసంస్పృశన్నేవ పంచమ్యాం 'పరాదేహి' ఇత్యాదిభిశ్చరితవ్రతాయ ఏతద్విదే సూర్యావిదే, య ఏతాన్మన్త్రాన్ సార్థాన్ వేద తస్మై దద్యాత్ । అసంస్పృశంశ్చ 'కూర్చరమేతత్కటుకమేతత్' ఇతి లింగాత్ । అన్యచ సమావేశనానన్తరముపదేష్టవ్యస్య ఇహోపదేశో హృదయసంసర్గార్థే కర్మణి శమ్యాజ్ఞాపనార్థమితి । నేదం యుక్తమ్ । సన్నిహితకర్మపరిత్యాగేన వాసోదానస్య అతివ్యవహితవివాహార్థజ్ఞానానుదయాత్, అస్మదీయానామాచారాభావాచ్చ ॥

ఇత్థంసుదర్శనార్యేణసాహసైక(వ్యపా)స్తవా)శ్రియాత్ ।
కృచ్ఛ్రాత్తీర్ణోతిగూఢార్థస్తృతీయపటలోదధిః ॥ ౧॥
అత్రానుక్తందురుక్తంవామతైర్నాన్యైశ్ఛ్రితస్య(చ)వా।
సన్మార్గప్ర(ణంచైతత్)ణత్వేన)తత్ క్షమధ్వంవిపశ్చితః॥ ౨॥

❋ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే నవమఃఖండః❋

తృతీయశ్చ పటలస్సమాప్తః.

అథ తురీయః పటలః.

అథ దశమః ఖండః

అథ మన్త్రామ్నానక్రమప్రాప్తముపనయనవ్యాఖ్యానంప్రతిజానీతే।

ఉపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః ॥౧॥

ఉపనయనమితి కర్మనామధేయం । కుమారస్యాచార్యసమీపనయనమస్మిన్ కర్మణీతి, పంకజాదివత్ । ఏవం విస్తరార్థః । అజ్ బలవదర్థః చక్షిఙోత్ర వ్యక్తవాగర్థస్య ఖ్యాఞాదేశాత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి రూపమ్ । తథాచాయమర్థః— ఉపనయనాఖ్యం కర్మ వైకల్పికకల్పైక్యాద్ విస్తృతం బలవత్ప్రమాణోపపన్నం అసాధారణైశ్చ భేదైర్వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి । ఇయం చ ప్రతిజ్ఞా శ్రోతృజనమనోఽవధారణార్థా ॥

కేచిత్— దైవాదేర్విఘ్నాత్ పూర్వైర్వర్షైరష్టకాదిభిరసంస్కృతస్య

ప్యుపనయనం భవత్యేవ । నతూపనయనాసంస్కృతస్య ఉత్తరాణి శ్రౌతస్మార్తానీత్యేవ ముపనయనప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థా ప్రతిజ్ఞా । కించ, గృహ్యోపదిష్టకర్మసు గృహస్థస్యైవాధికారో న బ్రహ్మచారిణ ఇత్యేవం రూపం విశేషం జ్ఞాపయితుమప్రతిజ్ఞం వివాహముపదిశ్య ఉపనయనకర్మోపదేశః సప్రతిజ్ఞః క్రియతే । అన్యచ్చ కల్పస్య ధర్మశాస్త్రే ‘ఉపనయనం విద్యార్థస్య’ (ఆప-ధ-౧-౧-౯) ఇత్యత్రానుపదేశః సర్వచరణార్థతాం నివర్తయితుమితి ॥

గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత ॥౨॥

గర్భాష్టమేషు వర్షేష్వితి శేషః । ‘గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణామ్’ ఇతి గౌతమవచనాత్ । గర్భశబ్దేన యస్మిన్ వర్షే గర్భో వర్తతే, తల్లక్ష్యతే । తదష్టమం యేషాం జన్మాదీనాం సప్తానాంతాని గర్భాష్టమాని వర్షాణి । తేషు బ్రాహ్మణముపనయీత । ఏవం యద్యపి జన్మాదిసప్తస్వప్యుపనయనం ప్రాప్తం; తథాపి జన్మాదిషు త్రిషు చాశౌచైః గర్భసంస్కారైరవరుద్ధత్వాన్న క్రియతే । చతుర్థేఽపి నైవ. కుమారస్య వ్రతాసామర్థ్యాత్ । అత్రోపాదేయగతా బహుత్వసంఖ్యా కపింజలన్యాయేన గర్భాదారభ్య షష్ఠసప్తమాష్టమేషు త్రిష్వేవావతిష్ఠతే సామర్థ్యాత్ ప్రయోగభేదేన । నన్వత్రోత్తరత్ర రాజన్యం వైశ్యమితి విశేషోపాదానాదేవ గర్భాష్టమవిధిర్బ్రాహ్మణస్యైవేత్యర్థసిద్ధత్వాత్ బ్రాహ్మణమితి న వక్తవ్యమ్ । అథోపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి ప్రకృతత్వాదుపనయీతేత్యపి । మైవమ్ । ఉపనయనమ్ శ్రౌతమితి జ్ఞాపయితుం । ‘అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత’ ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యనుకారిత్వాత్ ॥

కేచిత్—గర్భాష్టమ ఏవ వర్షే న తు షష్ఠసప్తమయోః, తయోర్గర్భాష్టమత్వాభావాదితి । తన్న, బహువచనానర్థక్యాత్ ॥

గర్భైకాదశేషు రాజన్యం గర్భద్వాదశేషు వైశ్యమ్ ॥౩॥

ఉభయత్రాపి కపింజలన్యాయేన బహువచనస్య త్రిత్వమేవార్థః ॥

—— వసన్తో గ్రీష్మశ్శరదిత్యృతవో వర్ణానుపూర్వ్యేణ ॥౪॥

ఋతవో వసన్తాదయస్త్రయో బ్రాహ్మణాదివర్ణక్రమేణోపనయనస్య కాలా భవన్తి । అయం చతుర్థవిధిస్సామాన్యవిధిప్రాప్తోదగయనస్య యథార్హం నియమాపవాదార్థః । పూర్వపక్షాదిస్తు భవత్యేవ । ధర్మశాస్త్రే తు 'వసన్తే బ్రాహ్మణం' (ఆప-ధ-౧-౧-౧౯) ఇత్యాదిః 'శిశిరే చ సార్వవర్ణే' ఇతి భరద్వాజగృహ్యోక్తశిశిరప్రతిషేధార్థః । గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణమ్' ఇత్యాదిస్తు 'అథ కామ్యాని' (ఆప.ధ,౧-౧-౨౦) ఇత్యాది విధానామనువాదః ॥

—— బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా కుమారం భోజయిత్వాఽనువాకస్య ప్రథమేన యజుషాఽపస్సంసృజ్యోష్ణాశ్శీతాస్వానీయోత్తరయాశిరఉనత్తి ॥౫॥ ——

బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వేత్యనేన యచ్ఛ్రాద్ధం ధర్మశాస్త్రే 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' ఇతి విహితం యదేవ నాన్దీశ్రాద్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధమితి ప్రసిద్ధం తదేవోచ్యతే। తచ్చ స్మృత్యన్తరప్రసిద్ధవిధానా కర్తవ్యమ్ । తస్యత్విహ పునఃపాఠః పాఠక్రమేణానుష్ఠానార్థః । అన్యథాపవాదార్థానాం బద్ధక్రమత్వాద్వివాహాదిష్వివాన్త ఏవ స్యాత్ । ఆశీర్వచనేఽపి ధర్మశాస్త్రవిహితేఽయమేవ న్యాయః। ఆశీర్వచనవిధిశ్చ భాష్యోక్తః॥

కేచిత్ — పూర్వేద్యుర్నాన్దీశ్రాద్ధమ్, ఆచారాత్, స్మృత్యన్తరాచ్చ । శ్వోభూతే చ బ్రాహ్మణానాం భోజనం, భుక్తవద్భిరేవాశిషాం వాచనార్థం । సర్వకర్మణాం చాన్తే 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్,' ఇతి వచనాదితి ॥

అత్ర చ కుమారస్య స్వభోజనాత్ప్రాక్ 'యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమ్' ఇత్యాదిమన్త్రేణ యజ్ఞోపవీతధారణం । 'భోజన ఆచమనే స్వాధ్యాయేవ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్' ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ ॥

కేచిత్ — అభిధానాత్ప్రాగేవేతి ॥

కుమారభోజనం చ వినా క్షారలవణాదిభిః। ఆద్యన్తయోశ్చ ద్విరాచమనం కేచిత్ — ఏవమన్తం మాతాపితరౌ కురుతః, అత ఊర్ధ్వమాచార్య ఇతి

అనువాకస్య ప్రథమేనయజుషా ‘ ఉష్ణేనవాయో ’ ఇత్యనేన ఆపః ఉష్ణాశ్శీతాశ్చ సంసృజతి । సంసృజంశ్చోష్ణాశ్శీతాస్వానయతి, నత్వనియమేన । అత్ర చానువాకగ్రహణం గృహ్యమన్త్రాస్సమామ్నాతా ఏవ న కల్పసూత్రస్థా ఇతి జ్ఞాపనార్థం । తత్ప్రయోజనం చైతే బ్రహ్మయజ్ఞాదిష్వధ్యేతవ్యా ఇత్యుక్తమ్ । తతస్తాభిరద్భిః ‘ ఆపఉన్దన్తు ’ ఇత్యేతయా కుమారస్య శిర ఉనత్తి । ప్రాగగ్రాన్ దర్భాన్ ప్రదక్షిణమునత్తి క్లేదయతి ॥

త్రీంస్త్రీన్దర్భానన్తర్ధాయోత్తరాభిశ్చ

తసృభిః ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం ప్రవపతి ॥ ౬ ॥

తతో ‘ యేనావపత్ ’ ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిః ప్రతిమన్త్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్దర్భానన్తర్ధాయ కేశాన్ప్రవపతి । ప్రశబ్దాత్క్షౌరీకరణమప్యాచార్యస్యైవ । తత్ర ప్రథమే మన్త్రే అసావిత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మేతి కుమారస్య నామగ్రహణం । చతుర్థే తుసమ్బుద్ధ్యా ॥

వపన్తముత్తరయానుమన్త్రయతే దక్షిణ

తో మాతా బ్రహ్మచారీ వా ॥ ౭ ॥

దక్షిణత ఉపవిశ్య కుమారస్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా కశ్చిత్ ‘యత్ క్షురేణ ’ ఇత్యేతయా వపన్తమాచార్యమనుమన్త్రయతే । కస్మాదేవం సూత్రచ్ఛేదః? ఉచ్యతే । అస్య కుమారస్యాయుర్మాప్రమోషీరితి మధ్యమ పురుషలింగకేనానుమన్త్రణే వపనవ్యాపృతాచార్యకర్తృకత్వవిరోధాత్ । మాతృబ్రహ్మచారి వ్యతిరిక్తస్య ప్రకృతస్యాభావాత్ ॥

ఆనడుహే శకృత్పిణ్డే యవాన్నిధాయ

తస్మిన్కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుమ్బ

రమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి ॥ ౮ ॥

ఉపనయనస్య ప్రకృతత్వాన్మాతా బ్రహ్మచారీవా ‘ ఉప్త్వాయకేశాన్

ఇత్యేతయా 'అనడుహో శకృత్పిండే' ఇత్యాది యథోపదేశం కరోతి॥

కేచిత్—ఆచార్యః పూర్వం వపనమారభతే। తతో నాపితస్సంసృష్టాభిరేవాద్భిః(న్వ)బ)ర్థం కుర్వన్ కేశాన్ ప్రవపతి। తం చ వపంతముత్తరయా ఆచార్యోఽనుమంత్రయతే। దక్షిణతో మాతేత్యుక్తార్థమేవేతి। తన్న। ఏతద్వపనం నాపితస్సమాపయతీత్యత్ర వచనాభావాత్, తత్కల్పనాయాం చానుపపత్త్యభావాత్। ప్రశబ్దస్య నిపాతస్య ప్రమాణాంతరావగతార్థద్యోతకత్వాత్। ఉక్తసూత్రభేదేన స్వవాక్యోక్తస్యైవ మాత్రాదేరనుమంత్రణకర్తృత్వోపపత్తేశ్చ॥

స్నాతమగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే పాలాశీంసమిధముత్తరయాఽఽధాప్యోత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదాశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి॥౯॥

అథాగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే। పాత్రసాదనకాలే అశ్మవాసో మేఖలాజినదండ కుశకూర్చాంశ్చ సహైవాసాదయతి॥

కేచిత్—దర్వ్యాదీన్యపి సహైవేతి।

ఆజ్యభాగాంతే కృతే స్నాతం కుమారం 'ఆయుర్దా దేవ' ఇత్యేతయా పాలాశీం సమిధం హస్తే గృహీత్వాఽఽధాపయతి। మంత్రాంతే చాధేహీతి బ్రూయాత్। ఆధాపనమంత్రశ్చాయమ్॥

కేచిత్—ఆధానమంత్రం వాచయీతాచార్య ఇతి। తేషాం 'జరసే నయేమమ్' ఇతి మంత్రలింగవిరోధః। అథాధాపనార్థే మంత్రేఽశ్మాస్థాపనమంత్రే న తు కుమారాభిధానార్థముచ్చారణం స్యాత్. న దేవతాభిధానార్థమ్. సకృదుచ్చరితస్యోభయాభిధానాశక్తేరితి చేన్న। 'ఘృతపృష్ఠో అగ్నే' ఇతీహ దేవతాయా ఏవాభిధేయత్వాత్। అతఏవోక్తం 'మంత్రముక్త్వాఽఽధేహి జుహుధీతి బ్రూయాత్' ఇతి। శేషం వ్యక్తమ్॥

వాసస్సద్యఃకృత్తోతముత్తరాభ్యామభిమంత్ర్యోత్తరాభిస్తిసృభిః పరిధాప్యపరిహితముత్తరయాఽనుమంత్రయతే॥౧౦॥

వాసః యచ్చాణ్యాది ధర్మశాస్త్రే విహితం తత్సద్యః కృత్తోతం సద్యఏవ భిన్నోతం, నాన్యస్మిన్నహని ప్రశస్తేపి ॥

కేచిత్—ఏకస్మిన్నేవాహని తన్తుక్రియా వయనక్రియాచ యస్య తత్సద్యః కృత్తోతమితి ॥

ఏవంభూతం 'రేవతీస్త్వా' ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య 'యా అకృన్తన్' ఇత్యేతాభిస్తిసృభిః పరిధాప్య, పరిహితం కుమారం 'పరీదం వాసః' ఇత్యనయానుమన్త్రయతే ॥

మౌఞ్జీం మేఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణము త్తరాభ్యాం పరివీయాజినముత్తరముత్తరయా ॥౧౧॥

మౌఞ్జీం ముఞ్జైః కల్పితాం । త్రివృతాం త్రివృతం । దీర్ఘశ్ఛాన్దసః । మేఖలాం 'ఇయం దురుక్తాత్' ఇత్యేతాభ్యాం త్రిఃప్రదక్షిణం పరివ్యయతి । త్రివృతామితిచ 'శక్తివిషయే దక్షిణావృత్తానాం । జ్యా రాజన్యస్య' (ఆప-ధ-౧-౨-౩౩.౩౪) ఇత్యాదీనాం ప్రదర్శనార్థం । అజినం 'కృష్ణం బ్రాహ్మణస్య' (ఆప-ధ-౧-౩-౩) ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రే విహితముత్తరం వాసః కరోతి 'మిత్రస్య చక్షుః' ఇత్యేతయా ॥

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వేన
ముత్తరయాఽవస్థాప్యోదకాఞ్జలిమస్మా అఞ్జ
లావానీయోత్తరయా త్రిః ప్రోక్ష్యోత్తరైర్ద
క్షిణే హస్తే గృహీత్వోత్తరైర్దేవతాభ్యః పరి
దాయోత్తరేణ యజుషోపనీయ సుప్రజా ఇ
తి దక్షిణే కర్ణే జపతి ॥ ౧౨ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే దశమః ఖణ్డః

ఉత్తరయా 'ఆగన్త్రా సమగన్మహి' ఇత్యేతయా । అస్మా ఇతి చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థే । ఉత్తరయా 'సముద్రాదూర్మిః' ఇత్యేతయా త్రిః ప్రోక్షతి ॥

సకృన్మంత్రేణ, ద్విస్తూష్ణీం। ఉత్తరైః। అగ్నిష్టే హస్తమగ్రభీదిత్యాదిభిః దశభిర్మంత్రైః సర్వేషాంచాంతే సకృద్ధస్తగ్రహణం। ఉత్తరైః 'అగ్నయే త్వా పరిదదామి' ఇత్యేకాదశభిః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యో మంత్రలింగప్రతీతాభ్యః పరిదదాతి రక్షణార్థం। తతశ్చ యది సకృత్పరిదానం స్యాత్తదా విధ్యపరాధాత్సర్వప్రాయశ్చిత్తం హోతవ్యం। అసౌశబ్దేషు చ సర్వేషు సంబుద్ధ్యా నామగ్రహణమ్। ఉత్తరేణ యజుషా 'దేవస్య త్వా సవితుః' ఇత్యనేన ఉపనయతే ఆత్మనస్సమీపం నయతి। నామగ్రహణంచ సంబుద్ధ్యైవ॥

కేచిత్ — కుమారస్యాంజలావాచార్యేణానీతముదకం సవ్యహస్తే ధారయన్, దక్షిణేన హస్తేనాత్మానం త్రిః ప్రోక్షతి। ఆచార్యస్తు ప్రోక్షయతి। శిరశ్చ లోపోద్రిష్టస్యః। హస్తగ్రహణం చ ప్రతిమంత్రమిత్యనేకకల్పనాసాపేక్షం వ్యాచక్షతే॥

॥ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే దశమఃఖండః॥

అథైకాదశఃఖండః

బ్రహ్మచర్యమాగామితి కుమార ఆహ ॥౧॥

వ్యక్తమ్॥

ప్రష్టం పరస్య ప్రతివచనం కుమారస్య ॥౨॥

ప్రష్టం ప్రశ్న ఇత్యర్థః। రూపం తు ఛాందసమ్। కో నామాసీత్యాదిషు ప్రశ్నప్రతివచనార్థేషు చతుర్షు మంత్రేషు ప్రష్టం పరస్యాచార్యస్య, ప్రతివచనం తు కుమారస్య। తతశ్చైవం ప్రయోగః। 'కో నామాసి?' ఇత్యాచార్యః పృచ్ఛతి। 'విష్ణుశర్మా నామాస్మి' ఇతి కుమారః ప్రతిబ్రూయాత్। తథా, 'కస్య బ్రహ్మచార్యసి విష్ణుశర్మన్?' ఇత్యాచార్యః 'ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి' ఇతి కుమారః॥

శేషం పరో జపతి ॥౩॥

అనువాకశ్శేషైకదేశం 'విష్ణుశర్మన్నేష తే దేవ' ఇత్యాది 'అ

సుసంచర విష్ణుశర్మన్' ఇత్యేవమంతమాచార్యో జపతి । 'అధ్వనామ ధ్వపతే' ఇత్యస్య ప్రత్యగాశిషో వాచనవిధానాత్ ॥

ప్రత్యగాశిషం చైనం వాచయతి ॥౪॥

ఆత్మగామ్యాశీఃఫలం యస్మిన్మంత్రే స ప్రత్యగాశీః । జాత్యభిప్రాయమేకవచనమ్ । అధ్వనామిత్యారభ్య ఆ ఉపనయనసమాప్తేఃయే ప్రత్యగాశిషో మంత్రాః 'యోగేయోగే' ఇత్యాదయః, తాన్ సర్వాన్ కుమారం వాచయతి ॥

ఉక్తమాజ్యభాగాన్తమ్ ॥౫॥

ఇద మనువాదమాత్రం మాభూదితి సాధ్యాహారంవ్యాఖ్యాయతే । న కేవలమధ్వనా మిత్యారభ్య ప్రత్యగాశిషో మంత్రాన్ వాచయతి । ఆజ్యభాగాంతముక్త్వా యే పశ్చాత్ప్రత్యగాశిషోమంత్రాః మేఖలాపరివ్యయణాదిషూక్తాః 'ఇయం దురుక్తాత్' ఇత్యాద్యాఃతానపివాచయతి । ఉక్తమితి జాత్యభిప్రాయం । ఇదంత్విహవక్తవ్యమ్ । యాసు మేఖలాపరివ్యయణాదిషు కుమారప్రధానాసు సంస్కారక్రియాసుయేప్రత్యగాశిషో మంత్రాః తచ్చోదకైరాఖ్యాతైః కరణత్వేన చోదితాః క్రియాః తైర్మంత్రైః కృత్వాపశ్చాద్వాచయతి । స్వతః కరణమంత్రాణాం క్రియాగుణభూతైః కర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్ । కుమారస్య చాత్ర సంస్కార్యత్వేన ప్రాధాన్యాత్ । యత్రపునర్హోమాదిషు కుమారస్యగుణభావ ఏవ న సంస్కార్యత్వం- తత్రతాన్ ప్రత్యగాశిషోవాచయత్యేవ ॥

కేచిత్ — పరివ్యయణాదిష్వపి కుమారస్యైవమంత్రాః; పరస్తు వాచయత్యేవేతి ॥

అత్రైనముత్తరా ఆహుతీర్హావయి త్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥ ౬ ॥

అత్ర అస్మిన్ క్రమే న తు 'యథోపదేశంప్రధానాహుతీః' ఇతి సామాన్యవచనాదాజ్యభాగానంతరమేవ । ఏనం కుమారం । ఉత్తరాః

'యోగేయోగే' ఇత్యేకాదశర్చః ప్రత్యగాశిషో వాచయేత్ హస్తేగృహీత్వా ప్రతిమంత్రం హావయతి । తత్ర ద్వితీయచతుర్థౌ 'ఇమమగ్న ఆయుషే' 'అగ్నిష్టఆయుః ప్రతరామ్' ఇతి లింగవిరోధాత్ 'ఆయుర్దా దేవ జరసమ్' ఇతివత్ స్వయమేవబ్రూయాత్ నైనం వాచయతి॥

కేచిత్ — ఏతయోరపి దేవతాభిధానార్థత్వాత్ కుమారస్యైవోచ్చారణమితి ॥

తతో 'జయాభ్యాతానాన్ రాష్ట్రభృత' ఇతి సామాన్యవిధిప్రసిద్ధమేవాచార్యో జయాది ప్రతిపద్యతే । తతశ్చ 'అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావతు' ఇత్యాదీనాం ప్రత్యగాశిషామపివాచనం న భవతి । నైవ హావనమ్ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కూర్చంనిధాయ తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషోపనేతోపవిశతి ॥౭॥

కూర్చందర్భమయమాసనం । ఉత్తరేణయజుషా 'రాష్ట్రభృదసి' ఇత్యనేన । ఉపనేతాఆచార్యః । శేషంవ్యక్తమ్ ॥

పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ఙాసీనః కుమారో దక్షిణేన పాణినాదక్షిణం పాదమన్వారభ్యాహ సావిత్రీం భో అను బ్రూహీతి ॥ ౮ ॥

ఉపనేతుః పురస్తాత్ ప్రత్యఙ్ముఖః ఆసీనః కుమారో దక్షిణేన పాణినా ఉపనేతుర్దక్షిణం పాదం అన్వారభ్యఉపసంగృహ్య 'సావిత్రీం భో! అనుబ్రూహి' ప్రార్థయే

తస్మాఅన్వాహ తత్సవితురితి॥౯॥

తస్మైకుమారాయ గ్రహణార్థం 'తత్సవితుర్వరేణ్యమ్' ఇత్యేతామృచమాచార్యోన్వాహ ॥ తత్రచసవిత్రుదేవత్యామృచమనుబ్రూహీత్య విశేషేణప్రార్థనాయాం కృతాయామపియోయం 'తత్సవితురిత్యన్వా

హ ' ఇతి నియమః స జ్ఞాపయతి ధనపఙ్కజాదిశబ్దవత్సావిత్రీశబ్దస్య యౌగికస్యాపి ' తత్సవితుర్వరేణ్యమ్ ' ఇత్యస్యామేవ ప్రయోగో నియతః । నతు ' ఆసత్యేన రజసా ' ఇత్యాదిష్వపీతి । తతశ్చ ధర్మశాస్త్రే ' సావిత్రీం ప్రాణాయామశః ' (౧-౨౬-౧౪) ' సావిత్ర్యాస్సమిత్సహస్రమాదధ్యాత్ ' (౧-౨౭,౧) ఇత్యాదిషు వస్యా ఏవార్థః సమ్ప్రత్యయో నాన్యస్యా అపీతి ॥

కథమన్వాహ ? ఇత్యత్రాహ—

పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వామ్ ॥౧౦॥

పచ్ఛః పాదే పాదే అవసాయ । అర్ధర్చశః అర్ధర్చే అవసాయ । తతః సర్వాం సమస్తాం అనవసానామిత్యర్థః । అత్రచ సర్వానువచన స్యాదృష్టార్థత్వాత్, గ్రహీతుమసమర్థస్యాపి కుమారస్య సర్వాని గద్యతే.

అథ తస్మిన్నేవానువచనే విశేషమాహ—

వ్యాహృతీర్విహృతాః పాదా
దిష్వన్తేషు వా తథార్ధర్చయో
రుత్తమాం కృత్స్నాయామ్ ॥౧౧॥

విహృతాః వ్యాహృతీః త్రిష్వపి పాదాదిష్వేకైకామన్వాహ । అథ వా పాదానామన్తేషు తథార్ధర్చే అవసాయ ప్రయోగేఽపి ప్రత్యర్ధర్చమాదావన్తే వైకైకామన్వాహ । అవశిష్టాం తూత్తమాం వ్యాహృతిం కృత్స్నాయామాదావన్తే వా । కృత్స్నాయామితి షష్ఠ్యర్థపాఠః। ప్రయోగస్తు, ప్రథమం ప్రణవమన్వాహ ' ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ (తై-ఉ-౧-౮) ఇతి శ్రుతేః । ' ఓంకారస్స్వర్గద్వారం తస్మాద్బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణ ఏతదాది ప్రతిపద్యేత ' (౧-౧౩-౬) ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాచ్చ । ' ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యమ్ । ఓం భువః భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓం సువః ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ । ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓం భువః ధియో యో నః ప్రచో

దయాత్ । ఓం సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ' అంతేషు వేతి పక్షే ప్రయోగః, ' ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం భూః । ఓం భర్గో దేవస్య ధీమహి భువః । ఓం ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ సువః । ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి భూః । ఓం ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ భువః । ఓం తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ సువః ' ॥ ఇతి ॥

కుమార ఉత్తరేణ మన్త్రేణోత్తరమోష్ఠముపస్పృశతే ॥౧౨॥

ఆచార్యవాచితేన ' అవశ్యృష్ఠమసౌ సౌమ్య ' ఇత్యనేన మన్త్రేణ కుమారస్స్వయముత్తరమోష్ఠముపస్పృశతి । ఛాందసమాత్మనేపదం । అసావిత్యత్ర చ నాస్తి నామగ్రహణం, ప్రాణాభిధానత్వాత్ । ' శ్వోవాన్తతర్యన్తావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ ' (ఆప-ధ-౧,౧౬-౧౦) ఇతి వచనాదాచమనం తు కర్తవ్యమ్ ॥

కర్ణావుత్తరేణ ॥౧౩॥

స ఏవ యుగపద్ధస్తద్వయేన స్వీయౌ కర్ణౌ స్పృశతి । ఉత్తరేణ ' బ్రహ్మణ ఆణీస్థః ' ఇతి ద్వివచనలింగేన ॥

దండముత్తరేణాదత్తే ॥౧౪॥

ఉత్తరేణ ' సుశ్రవః ' ఇత్యనేన ॥

అథ వర్ణక్రమేణ త్రిభిస్సూత్రైర్దండానాం గుణవిధిమాహ—

పాలాశో దండో బ్రాహ్మణస్య నైయ
గ్రోధ స్కంధజోఽవాఙ్గ్రో రాజన్య
స్య బాదర ఔదుంబరో వా వైశ్యస్య ॥౧౫॥

పాలాశః పలాశవృక్షస్య వికారః । ఏవముత్తరేష్వపి విగ్రహః । స్కంధే జాతః స్కంధజః । అవాఙ్గ్రః అవాచీనమగ్రం యస్య దండస్య ॥

వార్క్షో దండ ఇత్యవర్ణసంయోగేనైక ఉపదిశంతి ॥౧౬॥

వార్క్షః వృక్షస్య యజ్ఞియస్య వికారః, న తు వేణువేత్రాదేః అవ

ర్ణసంయోగేన సర్వవర్ణానామవిశేషేణాత్యేక ఉపదిశంతి । అత్ర యద్య పి 'తత్పర్ణ ఉపాశృణోత్సుశ్రవా వై నామ' (తై.సం. ౩-౫-౭) ఇత్యర్థవాదేన మంత్రస్థసుశ్రవశ్శబ్దస్య పాలాశాభిధానలింగకత్వాత్ అనేన మంత్రేణ నైయగ్రోధాది దండానా మప్యుపాదానే లింగవిరోధః । తథాపి 'దండముత్తరేణాదత్తే' ఇతి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ లింగం బాధిత్వాఽనేనైవ సర్వదండానాముపాదానం । ధర్మశాస్త్రే 'పాలాశో దండో బ్రాహ్మణస్య' (౧-౨-౩౮) ఇత్యాదిపునర్విధానంచ 'త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యంచరేత్' (౧-౧, ౨౫) ఇత్యుపనయనకాలాతిపత్తిప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానేపి తత్తద్వర్ణేన తత్తద్దండధారణార్థం ॥

కేచిత్—తత్రైవ సర్వవర్ణార్థం విహితానాందండానాం గృహ్యేఽనువాదః సర్వేషాముపాదానేపి శ్రుత్యైతన్మంత్రవిధానార్థ ఇతి॥

స్మృతంచ మ ఇత్యేతద్వాచయిత్వా గు
రవే వరం దత్త్వోదాయుషేత్యుత్థాప్యోత్తరై
రాదిత్య ముపతిష్ఠతే ॥ ౧౭ ॥

అథాచార్యః 'స్మృతంచమే' ఇత్యేతన్మంత్రజాతం కుమారం వాచయతి । తత్రాష్టౌ మంత్రాస్సమానోదర్కాః శేషో నవమః । తేషాం ప్రత్యగాశిష్ట్వాదేవ వాచనే ప్రాప్తే, వాచయిత్వేతి పునర్వచనం వాచనవరదానయో ర్నైరంతర్యార్థం । అథ గురవే ఆచార్యాయ కుమారో వరం గాం 'గురో ! వరం తే దదామి' ఇతి దదాతి । అగ్న్యాధానే 'గౌర్వై వరః' (ఆప,శ్రౌ-౫,౧౧-౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఆచార్యస్తు సప్తదశకృత్వోపాన్య హోతౄణాం దశమానువాకస్య "దేవస్యత్వా' ఇత్యాదిత ఆరభ్య 'దేవిదక్షిణే' ఇత్యేవమంతముక్త్వా 'రుద్రాయ గాం తేనామృతత్వమశ్యామ్' ఇత్యాదిసంధాయ 'ఉత్తానస్త్వాంగిరసః ప్రతిగృహ్ణాతు' (తై-ఆ.౩-౧౦) ఇత్యేవమంత్రేణ శ్రోత్రవత్ప్రతిగృహ్ణాతి. 'ఉపనయనం విద్యార్థస్య శ్రుతితస్సంస్కారః' (౧-౧-౯) ఇతి ధర్మశాస్త్ర

వచనాత్ । తతః కుమారం ' ఉపాయమా ' ఇత్యుక్త్వాప్య ఇదం చ వా చయతి । అథ కుమారః ' తచ్చక్షుర్దేవహితం ' ఇత్యాదిభిరాచార్యవా చితైర్దశభిర్మన్త్రైరాదిత్య ముపతిష్ఠతే । అత్ర వాచయిత్వేత్యాదేః త్వాప్రత్యయస్య క్రియావిధానమాత్రే తాత్పర్యం, న తు సమానకర్తృక త్వేపి । జ్ఞాపితం చైతత్ ' యోక్త్రంవిముచ్య తాం తతః ప్రవాహయేత్ ' (ఆప-గృ.౪-౧౩) ఇత్యత్ర । అథవా వ్యవధానేన సంబంధః. ఆ చార్యస్సృతాది వాచయిత్వా ' ఉపాయమా ' ఇత్యుక్త్వాప్య ' యంకా మయేత ' ఇత్యాదికుర్యాత్ । కుమారస్తుగురవేవరం దత్వో త్తరై రా దిత్య ముపతిష్ఠతే ॥

కేచిత్ —స్మృతసంకీర్తనాది పదార్థచతుష్టయమపికుమారకర్తృకం । వాచయిత్వోత్థాప్యేతి తుణిజర్థో హేతురవివక్షితః, అన్యథాత్వ సమానకర్తృకత్వాత్ వరదానముపస్థానం చాచార్యకర్తృకంస్యాత్ ।త థాగురుగ్రహణం చౌలాదౌ బ్రహ్మణే వరదానార్థమితి ॥

అథ కామ్యమాహ—

యంకామయేత నాయమచ్ఛిద్యేతేతి తము

త్తరయా దక్షిణేహస్తేగృహ్ణీయాత్ ॥౧౮॥

యం కుమారం అయమాసమావర్తనాన్నత్తో నచ్ఛిద్యేత న వియుజ్యేతేతి కామయేత, తము త్తరయా ' యస్మిన్భూతం ' ఇత్యనయర్చా సంబుద్ధ్యా చ నామగృహీత్వా దక్షిణేహస్తే గృహ్ణీయాత్ । యద్యయమాచార్యశ్చతుర్వేదీ సర్వశాస్త్రవిత్ అధ్యాపయితుం వ్యాఖ్యాతుం చ శక్నోతి ॥

త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి॥౧౯॥

స్పష్టమేతత్ ॥

క్షారలవణవర్జనంచ ॥౨౦॥

త్ర్యహం క్షారలవణయోర్వర్జనంచ భవతి । అత్రచ త్ర్యహమి

నియమార్థః ధర్మశాస్త్రే ' యథాశాకాలమనుసమాసోకా (ఆప-ధ-౧-౪-౬) ఇత్యనేన శాకాలమాపూర్వయోర్వ్యాప్తిః ... పాక్షికః । మధ్యాహ్నేన్తు నిత్యః ॥

పరిత్వేతి పరిమృజ్య తస్మిన్నుత్తరైర్మన్త్రైస్సమిధ ఆదధ్యాత్ ॥ ౬౦ ॥

' పరిత్వాగ్నే ' ఇత్యగ్నిం పరిమృజ్య పరిసమూహ్య, తస్మిన్ ఉపనయనాగ్నౌ యావద్ధారణ ముత్తరైర్మన్త్రైర్ద్వాదశభిః ' అగ్నయే సమిధమాహార్షం ' ఇత్యాదిభిః ప్రతిమన్త్రమేకైకాం సమిధమాదధ్యాత్ । పునశ్చాన్తే తూష్ణీం పరిసమూహనం । అనన్తరముభయతస్తూష్ణీం సమన్తం పరిషేచనం స్మృత్యన్తరాదాచారాచ్చ । ఏతచ్చ సమిదాధానం పూర్వం కామ్యేంగ్నిమిద్ధ్వా కార్యం ధర్మశాస్త్రే ' అగ్నిమిద్ధ్వా పరిసమూహ్య సమిధ ఆదధ్యాత్ ' (ఆప-ధ-౧-౪-౧౬) ఇతి వచనాత్। పరిసమూహనస్య ' పరిత్వేతి పరిమృజ్య ' ఇతి విధిః ॥ తథా ధర్మశాస్త్రేతు ' సమిద్ధమగ్నిం పాణినాపరిసమూహేన్న సమూహన్యా ' (ఆప-ధ.౧-౪-౧౫) ఇతి గుణార్థోనువాదః ॥

ఏవమగ్నిపూజాపరశబ్దం సమిదాధానం సవిధికమభిధాయ, ఇదానీం తస్యైవాధికారసంబన్ధం గుణాన్తరం చాహ—

ఏవమన్యస్మిన్నపి సదారణ్యాదేధానాహృత్య ॥ ౬౧ ॥

ఏవముక్తేన విధినా । సదాఉపనయనప్రభృత్యా సమావర్తనాత్ అహరహస్సాయంప్రాతః, సాయమేవ వా సమిదాధానం కర్తవ్యం । ఏతచ్చ త్ర్యహాదూర్ధ్వమన్యస్మిన్నపి లౌకికేఽగ్నౌ భవతి । న తూపనయనాగ్నిర్నష్టఇతి నిత్యస్య సమిదాధానస్య లోపః । సమిధశ్చారణ్యాదేవాహృత్యాధేయాః । యచ్చ ధర్మశాస్త్రే ' సాయంప్రాతర్యథోపదేశమ్ ' ఇతి ' సాయమేవాగ్నిపూజేత్యేకే ' (ఆప-ధ.౧-౪-౧౬.౧౭) ఇతి వికల్పవిధ్యర్థోనువాదః ॥

కేచిత్—నిత్యస్య సపస్సమిదాధానస్య అత్రోపదేశోఽస్మిన్ కాలే ప్రారమ్భార్థః । తతశ్చేదం ప్రాతరుపక్రమం సాయమపవర్గం । సాయమేవేతి పక్షేతు సాయమేవోపక్రమో నాన్యత్ర । తత్ర యథాకామీ ప్రక్రమేత । తథా తస్మిన్నస్మిన్నపీత్యారమ్భాత్ ఉపనయనాగ్నేస్త్ర్యహాదూర్ధ్వమపి వికల్పేన ధారణం తత్రైవ సమిదాధానంచేతి ॥

ఉత్తరయాసంశాస్తి ॥౨౩॥

'బ్రహ్మచార్యసి' ఇత్యనయా కుమారం సంశాస్తి శిక్షయతి । అథసంశాసనార్థజ్ఞాపనాయ మన్త్రార్థ ఉచ్యతే । బ్రహ్మచార్యసి కామచారవాదభక్షో మా భూః । అపోశాన మయానుజ్ఞా(తో)తా(అ)పఏవపిబ,బుభుక్షాం తు ధారయ । కర్మకురు, అస్మదర్థం కర్మమయానుక్తోపి కురు మా సుషుప్థాః పూర్వోత్థాయీజఘన్యసంవేశీ భూయాః 'తమాహుర్న స్వపితి' (ఆప-ధ-౧.౪-౨౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ మా దివా స్వాప్సీరితివా భిక్షాచర్యం చర, నిమన్త్రణాదినాభుంజానోప్యస్మదర్థం భైక్షమాచర ఆచార్యాధీనోభవ, మయాఽననుజ్ఞాతో యాజనాదికర్మమా కార్షీరితి । అత్ర చాసీతిఛాందసో లకారః,సుషుప్థాఇతి రూపంచ । సంశాసనే మ చ సర్వేషుకుమారో 'బాఢమ్' 'ఏవంకరోమి' ఇతి ప్రతివచనం దాప్యః । సంశాసనాంతే చ భిక్షాచరణం । 'అథాస్మా అరిక్తంపాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వేతి' ఇతిబోధాయనగృహ్యాత్

వాసశ్చతుర్థీముత్తరయాదత్తేన్యత్పరిధాప్య॥౨౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే ఏకాదశఃఖండః

సమాప్తస్తురీయః పటలః

చతుర్థీమితి సప్తమ్యర్థే ద్వితీయా । చతుర్థ్యాంరాత్రౌ చతుర్థాహోరాత్రే అహన్యేవ 'ఉదగయనపూర్వపక్షాహః' (ఆప-గృ-౧-౨) ఇతి నియమాత్ । వాసః ఉపనయనకాలె యత్పరిధాపితంతదాచార్యః సప్తదశ్యర్చోఽపాస్య 'యస్య తే ప్రథమవాస్యం' ఇత్యనయై

వస్వీకరోతి నతు సావిత్రేణ; అత్ర విశేషవిధేరభావస్తు వాల్ । ఉపదేశ మతంతు 'దేవా వైవరుణమయాజయక్' (తై-బ్రా-...) ... గాదయజ్ఞైసు న ప్రతిగ్రహవిధిరితి । పరిచ్ఛాన్యస్య ... పరి ధానమేవ కర్తవ్యమ్ । సతు 'గుహ్యో వాసస్తైమ వామి' ఇతి దద్యాత్। ఏతచ్చ త్ర్యహం మంత్రవత్పరిహితమేవ వాసః పరిధేయమ్ । ఆపస్తంబ మతాన్న ఏతదంతముపనయనమ్ ॥

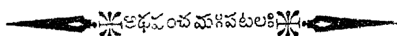
అథ పాలాశకర్మ భాష్యే లిఖ్యతే ।

కేచిల్—స్మృత్యంతరోపసంహారేణపలాశవృక్షసమీపే పాలాశం క ర్మ కుర్వతే సమానం । అన్యేషాంచ శ్రద్ధాదీనాంహితార్థం పాలా శకర్మణో విధిరుచ్యతే । త్రీణ్యహాని వ్రత్యహమామ భైక్షమాచరేత్ । చతుర్థేఽహన్యన్నసంస్కారేణ సంస్కృత్యాచార్యేణ సహ ప్రాగు దీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వేణోత్తరేణ వా పలాశవృక్షం త్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలాని కల్పయిత్వా తేషు యథాక్రమం ప్రత్య ఙ్ముఖఃప్రణవశ్రద్ధామేధాభ్యోఽర్ఘ్యపాద్యాచమన స్నాన వస్త్రగంధ మాల్య ధూపదీపబలీంశ్చదత్వాఽథోపతిష్ఠతే; 'యశ్ఛందసామ్' ఇత్యనే న 'శ్రుతం మేగోపాయ' (తై-ఉ-౧-౪) ఇత్యంతేన ప్రణవం- 'శ్రద్ధ యాగ్నిస్సమిధ్యతే' (తై-బ్రా-౨-౮-౮)ఇతి సూక్తేన శ్రద్ధాం (మేధాం మేదేవస్సవితా) 'మేధాదేవీ' (తై-ఉ.౪-౪౧)ఇత్యనువాకేన మేధామ్ । తతః పలాశమూలే దండం విసృజ్య అన్యదండమాదాయ సహాచార్యో గృ హమాగచ్ఛతీతి ॥—॥ చతుర్థపటలేపీత్థం యథాభాష్యంయథామతి । కృతంసుదర్శనాచార్యేణగృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥సుబద్ధంచుర్గ్రంథభాష్యంభా ష్యార్థశ్చసుదుర్గ్రహః।అతోఽనుకమ్ప్యవిద్వద్భిర్మందబుద్ధిశ్రితానయమ్॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ఏకాదశఖండః

సమాప్తశ్చతుర్థః పటలః

అథపంచమఃపటలః

ద్వాదశఃఖండః.

పూర్వత్రోపనయనం వ్యాఖ్యాతమ్ । ఉపనీతస్య చ ధర్మశాస్త్రే 'అథ బ్రహ్మచర్యవిధిః' (ఆప-ధ-౧-౨-౧౮) ఇత్యారభ్యధర్మా ఉపదిష్టాః ।అధ్యాయకాండవ్రతానా ముపాకరణసమాపనయోర్విధిశ్చ 'ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే' (ఆప-గృ-౮,౧) ఇత్యత్ర సమ్పూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతః। అథేదానీమ్,

వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వాప్యుభయమేవ వా ॥ (యాజ్ఞ-స్మృ-౧-౫౧) ఇత్యాదివచనార్థానుష్ఠానేన కృతకృత్యస్య గురుకులాత్సమావృత్తస్యానుష్ఠేయం సమావర్తనాపరపర్యాయం స్నానాఖ్యం కర్మ వ్యాఖ్యాయతే ॥

కేచిత్—'ఉపాకరణె సమాపనేచ' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్రైత యోః కల్పస్యాప్రసిద్ధత్వాత్, అవశ్యమన్యత్రప్రసిద్ధఆశ్రయితవ్య ఇతి వదంతః 'అథాతఉపాకరణోత్సర్జనే వ్యాఖ్యాస్యామః, ఇత్యాదికంవ్రతపటలం నామఉపనయనానంతరం వ్యాచక్షతే । నైతత్. 'ఉపాకరణె సమాపనేచ' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్రైవానయోర్విధ్యో ర్భాష్యకారేణ సంపూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్.. వ్రతపటలాధ్యయనస్య చ విప్రతిపన్నత్వాత్- భాష్యేప్రసంగాభావాచ్చ ॥

వేదమధీత్య స్నాస్యన్ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్యాంతర్లోమ్నా చర్మణా ద్వారమపిధాయాస్తే॥౧॥

వేదంమంత్రబ్రాహ్మణలక్షణం । ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ । 'వేదానధీత్య వేదౌవా వేదం వాపి యథాక్రమమ్' ॥ (మను స్మృ-౩-౨)

ఇతి మనువచనాత్ । అధీత్య పారతశ్చార్థతశ్చాధిగమ్య సషడఙ్గం సమీమాంసం వేదమధీత్యేత్యర్థః । అధీత్యేతి చ విధిః ‘ వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వా హ్యుభయమేవ వా ’ ఇత్యస్య ప్రదర్శనార్థః । స్నాస్యన్ స్నానాఖ్యం కర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగుదయాత్ ప్రాగాదిత్యోదయాత్ వ్రజః (గోశాలాం పరిశ్రితాం (శ్రితాం గోశాలామ్) ప్ర విశ్యేత్యాదిష్వత్కార్థమ్

నైనమేతదహరాదిత్యోఽభితపేత్ ॥ ౨ ॥

అస్మిన్నహని యావదస్తమయం మూత్రపురీషోత్సర్జనార్థమప్యసౌ మండపాద్బహిర్న నిర్గచ్ఛేత్ ఇత్యర్థః ॥

మధ్యందినేఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే పాలాశీం సమిధముత్తరయాఽఽధాయాపరేణాగ్నిం కటపరికాయాం వోపవిశ్యోత్తరయా క్షురమభిమంత్ర్యోత్తరేణ యజుషావప్త్రే ప్రదాయాపాగ్ంసగ్ంసర్జనాద్యా కేశనిధానాత్సమానమ్ ॥ ౩ ॥

యథా మధ్యందినే ప్రధానహోమా భవంతి (అగ్నేరుపసమాధానాదికం భవతి) తథా కర్మ కుర్యాత్ । అత్ర తు తంత్రోపదేశోఽస్యాజ్యప్రధానహవిష్ట్వాత్ । ‘ ఆజ్యభాగాంతే ’ ఇతి చ క్రమార్థం । ఆజ్యభాగాంతే కృతే సమిదాధానమేవ న పునరర్థకృత్యమపీతి । అత్ర చ పాత్రప్రయోగే దర్వ్యాదీని ద్వంద్వమ్, క్షురకటాదీని సకృదేవ, శమ్యాశ్చ పరిధ్యర్థే

కేచిత్ — దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి ।

పాలాశీం పలాశవృక్షావయవభూతాం । ఉత్తరయా ‘ఇమగ్ంస్తోమమ్’ ఇత్యేతయా । కటః ప్రసిద్ధస్తృణమయః । ఏరకా కటప్రకృతిభూతం పజ్జికటాఖ్యం తృణమ్ ॥

కేచిత్ — కశిప్వితి ।

ఉత్తరయా ‘ త్రియాయుషమ్ ’ ఇత్యేతయా । ఉత్తరేణ యజుషా ‘ శివో నామాసి ’ ఇత్యనేన । వప్త్రే వపనకర్త్రే కస్మైచిన్మంత్రవిదే బ్రా

ష్ఠానాయ తత్క్షురం ప్రయచ్ఛతి ॥

కేచిత్—ఇహాప్యాచార్యో వపనం ప్రారభతే నాపితస్తువప్తా, అస్మై ప్రయచ్ఛతీతి । తదయుక్తమ్. ఇహాచార్యస్యైవాభావాత్, నాపితస్యామంత్రజ్ఞత్వాచ్చ । 'అథానువాకస్య ప్రథమేనయజుషా' ఇత్యారభ్య 'తస్మిన్ కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుంబరమూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి' (ఆప-గృ-౧౦-౫) ఇత్యేవమంతముపనయనేన సమానం; భవతీతి శేషః ॥

→ జఘనార్ధే వ్రజస్యాఽవిశ్య విస్రస్య మేఖ. లాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥౪॥ ←

అథోప్తకేశాదికో వ్రజస్యజఘనార్ధేపశ్చార్ధేఉపవిశ్యేత్యాదికరోతి॥

→ తాంసఉత్తరేణ యజుషోదుంబరమూలే దర్భస్తమ్బేవోపగూహతి ॥ ౫ ॥ ←

సతు బ్రహ్మచారీతాం మేఖలాం సూత్రోక్తదేశే ఉపగూహతి అప్రకాశాం కరోతి । "ఇదమహం (విష్ణుశర్మణో గౌతమస్య(నారాయణశర్మణో వత్సస్య)విష్ణుశర్మణో హరితగోత్రస్య)పాప్మానముపగూహామ్యుత్తరో (విష్ణుశర్మా(నారాయణశర్మా)ద్విషద్భ్యః" ఇత్యనేన యజుషా అత్రచ స్నాతుర్నామగోత్రేగ్రాహ్యే ॥

→ ఏవంవిహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిష్షడ్భిస్స్నాత్వోత్తరయోదుంబరేణ దతోధావతే ॥ ౬॥ ←

ఏవం విహితాభిస్సృష్టాభిః మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః ॥ 'కేశాన్ వపతు' ఇతి మంత్రలింగవిరోధాత్ ఏవకారాచ్చ నమిశ్రణమంత్రః । ఉత్తరాభిష్షడ్భిః 'ఆపోహిష్ఠా' ఇతి తిసృభిః 'హిరణ్యవర్ణాః' ఇతి తిసృభిశ్చ । స్నాతి అభిషించతి । ఏతచ్చ షణ్ణామంతే సకృదేవ॥

కేచిత్— ప్రత్యృచమితి । తన్న గుణార్థం ప్రధానాభ్యాసకల్పనమయుక్తమిత్యుక్తత్వాత్ ।

అథౌదుమ్బరేణ కాష్ఠేన దన్తేభ్యో మలం ‘అన్నాద్యాయ వ్యూహధ్వమ్’ ఇత్యనయా అపనయతి ॥

స్నానీయోచ్ఛాదితస్స్నాతః ॥ ౭ ॥

స్నానోపకరణైః (క్లీతకమధూక క్లీతకమాషకల్క శీతగవిషుక) మర్ద్దాదిభిః ఉద్వర్తితదేహః ఆమలకపిష్టాదిభిస్స్నానీయైస్స్నాతశ్చ భవతి ॥

ఉత్తరేణయజుషా౽హతమన్తరం వాసః పరిధాయ సర్వసురభిణా చన్దనేనోత్తరైర్దేవతాభ్యః ప్రదాయోత్తరయానులిప్య మణిం సౌవర్ణం సోపధానం సూత్రోతముత్తరయోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్యోత్తరయాగ్రీవాస్వాబధ్నాత్యేవమేవ బాదరం మణిం మన్త్రవర్జం సవ్యేపాణావాబధ్యాహతముత్తరం వాసో రేవతీస్త్వేతి సమానమ్ ॥ ౮ ॥

‘సోమస్య తనూరసి’ ఇత్యనేన యజుషా అహతమన్తరంవాసః అన్తర్వాసోన్తరీయమిత్యర్థః । తత్పరిదధాతి । అనేనసూత్రేణాత ఊర్ధ్వం స్నాతకస్య నిత్యమన్తర్వాసో విధీయతే । యజుః పునః కర్మార్థమేవ, ప్రకరణామ్నానాత్ । తతస్సర్వసురభిణా సర్వైః కస్తూరికాదిభిర్గన్ధద్రవ్యైర్వాసితేన చన్దనేన అనులిమ్పతీతి వ్యవహితేన సంబన్ధః । కథమనులిమ్పతి? ఇత్యత్రాహ - ఉత్తరైరిత్యాది । ‘నమో గ్రహాయ చ’ ఇత్యాదిభిస్త్రిభిర్మన్త్రైః దేవతాభ్యశ్చన్దనం పూర్వం ప్రదాయ పశ్చాత్ ‘అప్సరస్సుయో గన్ధః’ ఇత్యనయా ఆత్మానమనులిమ్పతి । ముఖస్య చాగ్రే౽నులేపః ‘ముఖమగ్రే బ్రాహ్మణో [illegible]మ్పేత్’ (ఆశ్వ-గృ,౩-౮) ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యాత్ । దేవతాభ్యః ప్రదానంచ వ మన్నబ్దేన న తు మన్త్రాన్తేన. నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాత్ । మణిం కీదృశం? సౌవర్ణం సువర్ణవికారం । సోపధానం వజ్రవైడూర్యాదినా ఉభయతః పరిగృహీతం । సూత్రోతం సూత్రప్రోతం ।

‘ ఇయమోషధే త్రాయమాణా ’ ఇత్యేతయా సకృదుచ్చరితయోదపాత్రే ప్రదక్షిణమవిరతం త్రిః పరిప్లావ్య, ఉత్తరయా ‘అపాశాస్యరోమే ’ ఇత్యాదికయా ‘ పుణ్యాయ ’ ఇత్యంతయా త్ర్యవసానయా తం మణిం గ్రీవాసు కంఠే ఆబధ్య బదరీబీజమయం బాదరం సూత్రోతం మణిమేవమేవోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం తూష్ణీం పరిప్లావ్య తూష్ణీమేవ సవ్యే పాణావాబధ్నాతి । అహతముత్తరం వాసః పరిధానమేవ నాంతరీయమ్ । తదుపనయనేన సమానమ్ । స్వయం పరిదధాతి. ఇహాచార్యాభావాత్ । తతశ్చ ‘రేవతీస్త్వా ’ ఇతి ద్వాభ్యాం పరిధానీయం వాసోభిమంత్ర్య ‘యా అకృంతన్ ’ ఇతి తిసృభిః పరిధాయ ‘ పరీదం వాసః ’ ఇత్యనుమంత్రయతే । ‘ రేవతీస్త్వేతి సమానమ్ ’ ఇతి వచనబలాచ్చ మంత్రస్థయుష్మదర్థలింగబాధ ఏవ । య ఏవం విద్వాన్ బ్రాహ్మణః రేవతీస్త్వేతి సమానం కరోతి । కుతః పునః ‘ అహతముత్తరం వాసః ’ ఇత్యనేనాపి పరిధానమేవోచ్యతే నోత్తరీయం? । ఉచ్యతే । రేవతీస్త్వేతి సమానముపనయనేనేతి వచనాత్ ఉపనయనే చ ‘ తిసృభిః పరిధాప్య పరిహితముత్తరయా ’ (ఆప.గృ.౧౧-౧౦) ఇతి పరిధానార్థవాసోవగమాత్ । (అపూర్వస్య (పూర్వస్య)అహతముత్తరం వాసః ’ ఇతి చోదితత్వాచ్చ । ఉత్తరీయం తు ‘ నిత్యముత్తరం కార్యం (ఆప-ధ-౨.౪-౨౧) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రవచనాదత్రాపి సిద్ధమేవ ॥

కేచిత్—ఇహోత్తరీయం విధీయతే నైవ పరిధానీయమ్. ఉత్తరమితి వచనాత్ । తథా ఆచార్య ఏవ ‘ శేవతీస్త్వా ’ ఇత్యాద్యుపనయనేన సమానం కరోతీతి । తన్న; ‘ పరిధాప్య పరిహితమ్ ’ ఇత్యనుపపత్తేరేవ । తథా ఆచార్యకులాన్నివృత్తేన ఇదం స్నానం క్రియతే । (తత్రాచార్యకర్తృకత్వ(తత్రాచార్యత్విక్త్వా)ప్రసక్తిరేవ ॥

తస్య దశాయాం ప్రవర్తౌ ప్రబధ్య దర్వ్యామాధాయాజ్యేనాభ్యానాయన్నుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౯॥

తస్య అనన్తరం ప్రకృతస్య వాససో దశాయాం ప్రవర్తౌ కుణ్డలాకా
వర్ణౌ ప్రబధ్య తావుపాయేన దర్వ్యా అగ్నౌ స్థాపయిత్వా ఆజ్యేనేతి । ప
రిభాషాప్రాప్తానువాదోఽభ్యానయనవిధానార్థః । అభ్యానాయమితి ణ
ములన్తోఽర్థపాఠః । తతశ్చ స్వయమేవ సవ్యేన హస్తేన స్థాపిత
యోః ప్రవర్తయోరుపరి ఆజ్యమానీయ తేనైవాజ్యేన ఉత్తరా 'ఆయు
ష్యం వర్చస్యమ్' ఇత్యాద్యా అష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, తతో
దర్వ్యా అగ్నేస్తావపనీయ యథాప్రసిద్ధం జయాదిప్రతిపద్యతే । సూత్ర
నాత్స్వాతన్త్ర్యమితి నిర్వచనాచ్చ సూత్రే సర్వత్రానేకార్థవిధినిబన్ధనో వా
క్యభేదోఽపి నైవ దోష ఇత్యుక్తమ్ ('అగ్నిమిద్ధ్వా' ఆప, గృ-౧-౧-౨) ఇత్యత్ర
కేచిత్ — సవ్యేన హస్తేన అభ్యానాయన్నన్యేన వాభ్యానాయన్నితి
పాఠేన భవితవ్యమిత్యాచక్షతే ॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వైతాభిరేవ దక్షిణే
కర్ణ ఆబధ్నీతైతాభిస్సవ్యే ॥ ౧౦॥

పరిషేచనానన్తరమేవ ఏతాభిరేవ 'ఆయుష్యం వర్చస్యం' ఇత్య
ష్టాభిరేవ దక్షిణే కర్ణే ప్రవర్తయోరేకం ఆబధ్నీత ప్రతిముఞ్చేత్ । త
థాన్యమేతాభిరేవ సవ్యే కర్ణే । అత్ర చ హోమమన్త్రాణామేవ ఆబ
న్ధనకరణత్వే సూత్రవాక్యసాదృశ్యానుమితయా శ్రుత్యైవ చోదితత్వాత్తై
రాబన్ధనమపి గౌణ్యా వృత్త్యా ప్రకాశ్యమైన్ద్రీవత్ । తత్రైతాభిరితి స్త్రీ
లిఙ్గనిర్దేశో బహుత్వాదృచాం బ్రాహ్మణగ్రామవత్ । న చాత్ర హో
మార్థానామేవ ఆబన్ధనార్థత్వేనాపి వినియోగే దేవదత్తీయేయం గౌ
ర్యజ్ఞదత్తీయేతివద్విరోధః 'పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతి' ఇత్యా
దివదధిష్ఠాన లక్షణయా వినియుక్తాకార(న్తరోధాయాపి)మతిరోధాయా
పి) వినియోగోపపత్తేః, మన్త్రవిషయే త్వనేకార్థత్వమపి న్యాయ క్తమి
త్యాగ్నే(యా)య్యా)నైకరణే ఉక్తత్వాచ్చ ॥
కేచిత్ — ఏతాభిరిత్యనేన ప్రకృతాహుతిపరామర్శాద్బాహుత్వార్థా

మన్త్రా లక్ష్యంతే ‘ పిత్ర్యాణాం యాజ్యానువాక్యాభిరుపతిష్ఠతే ’ ఇతివది తి । నైవమ్, యతః పూర్వతో త్తరాహుతీరితి లక్షణయాప్రకృతానాం మంత్రాణామపి పరామర్శోఽనవరం, న త్విహాపి వాక్యే లక్షణా ॥

ఏతము త్తరైర్యథాలింగంస్రజశ్శిరస్యాంజనమా

దర్శావేక్షణముపానహౌచ్ఛత్రందండమితి ॥౧౧॥

యథాకర్మమధ్యే సమంత్రకం ప్రవర్తా హి బద్ధా ఏవము త్తరైర్మ న్త్రైర్యథాలింగం మంత్రలింగానుసారేణ స్రగాదిషట్కం అబధ్నీత క ర్త వ్యమిత్యాది యథాహం వాక్యశేషః । తత్ర ‘శుభికేశిరః ’ ఇత్యనయైక యైవ శిరసిస్రజమాబధ్నీత । యామాహరత్ ’ ఇత్యేషావికల్పార్థా ‘ఏ కమన్త్రాణి కర్మాణి । అవశిష్టావికల్పార్థాః ’ (ఆప-ప-౧.౪౧-౪-౧౨) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । స్రజఇతి ద్వితీయైకవచనార్థే - ‘ శుభికేశిర ఆరోహ ’ యామాహరత్ ’ ఇత్యాద్యేకవచనలింగాత్ । షష్ఠ్యేకవచ నంవా । తథాసతి, స్రజఆబంధనం కర్తవ్యమితిశేషః । తథా ‘ యదాం జనం త్రైకకుదమ్ ’ ఇత్యేకయైవ సకృదుచ్చరితయా త్రికకుత్పర్వత జా తాంజనేన యుగపదక్ష్ణోరంజనం కర్తవ్యం । అత్రాపి ‘ మయిపర్వత’ ఇత్యాదీని చత్వారియజూంషి వికల్పార్థాన్యేవ । న చాక్ష్ణోః పర్యాయే ణాంజనం- ‘ తేనవామ్ ’ ఇతి ద్వివచనలింగవిరోధాత్ । తథైవ ‘ య న్మేవర్చఃపరాగతమ్ ’ ఇత్యేతయా ఆదర్శావేక్షణం కర్తవ్యమ్ । తథై వ ప్రతిష్ఠేస్థః ఇత్యనేన యజుషో పాన హౌయుగపదుపముంచతే ‘ప్రతిష్ఠే స్థః ’ ఇతి ద్వివచనలింగాత్ । తథైవ తూష్ణీంచ్ఛత్రమా దాయ ‘ ప్రజాపతేశ్శరణమసి ’ ఇతి యజుషా ఆత్మానమభిచ్ఛాదయతి తథైవదండం వైణవం ‘ దేవస్యత్వా ’ ఇత్యాదియజుషా ఆదత్తే । ఇత్యే తాని షడ్ద్రవ్యాణీత్యర్థః ।

కేచిత్ — ‘ శుభికేశిరఆరోహ ’ ‘ యామాహరత్ ’ ఇతి ద్వాభ్యా మ్స్రజ ఆబంధనమ్ । తథా ‘ యదాంజనం ’ ‘మయిపర్వతపూరుషమ్’

ఇతి వ్యాఖ్యాయమప్యేనృత్తాభ్యాం దక్షిణసవ్యయోః శ్రోః క్రమేణాంజనం 'ఏవముత్తరేర్యథాలింగం' ఇతి వచనబలాత్ । తద్వచ్చ 'తేన వామ్' ఇతి లింగమపి విధిబలాద్వ్యాఖ్యేయమేవ । యద్యేకస్యాం సాన్నాయ్యకుంభ్యాం 'ఉభే ఉపదధామ్యహమ్' ఇతి ద్వివచనలింగం । ఉపానహోరుపమోచనేప్యంజనవదేవ వ్యాఖ్యేతి । తదసత్ 'ఏకమన్త్రాణి' (ఆప-ప-౧-౧౪) ఇత్యాదిపరిభాషా విరుద్ధత్వాత్ । 'ఏవముత్తరైర్యథాలింగం' ఇత్యస్య చ పూర్వవ్యాఖ్యానేప్యుపపత్తేః। 'మయిపర్వతపూరుషమ్' ఇత్యత్రపాఠేప్యశ్లిష్టేపివిభాగే నిరాకాంక్షత్వాత్, వాక్యభావగతేశ్చ ॥

వాచం యచ్ఛత్యా నక్షత్రేభ్యః ॥౧౨॥

ఇదంచ వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

ఉదితేషునక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశ
ముపనిష్క్రమ్యోత్తరేణార్ధర్చేన దిశ ఉప
స్థాయోత్తరేణనక్షత్రాణిచంద్రమసమితి॥౧౩॥

ఉత్తరేణార్ధర్చేన 'దేవీష్షడుర్వీః' ఇత్యనేనదిశో ఽవాచీవష్షా ఉపస్థాయ. ఉత్తరేణ 'మాహాస్మహి' ఇత్యర్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమసం చోపతిష్ఠతే। శ్రుతిబలాచ్చ 'మా హాస్మహి' ఇత్యత్ర నక్షత్రాణీత్యధ్యాహృత్య తాని ప్రకాశ్యాన్యేవ ॥

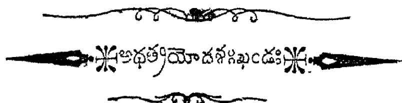
రాతినాసంభాష్య యథార్థంగచ్ఛతి॥౧౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నేద్వాదశఃఖండః

రాతిఃమిత్రం రమయతీతి వ్యుత్పత్త్యా । తేన సహావిస్రబ్ధస్సంభాష్య ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్యనిశ్చిత్య । యథార్థం గచ్ఛతి తేన రాతినాసహ యోదర్థధర్మోమోక్షో వా సాధ్యత్వేనాధ్యవసితః, తదనురూపమాశ్రమం గార్హస్థ్యంమౌనంవా ప్రతిపద్యతే। ఏవంచ బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజతోపి సమ్భాషణాంతం స్నానంకర్తవ్యం

వ ప్రవ్రజ్యా ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వాదశఃఖండః

అథత్రయోదశఃఖండః

ఏవం స్నానస్య ముఖ్యకల్పం విధాయానుకల్పంవిదధాతి—.

అథైతదపరం తూష్ణీమేవ తీర్థేస్నాత్వా
తూష్ణీం సమిధమాదధాతి ॥ ౧ ॥

అథాపరమేతద్విధానం । ఉచ్యతఇతి శేషః । తీర్థేపుణ్యనద్యాదౌ సమిధంపాలాశీం అవిరోధాత్ । ఏవకారాచ్చాస్మిన్విధౌ నాన్యత్కించిదనుష్ఠేయం । నను పూర్వస్మిన్నేవ విధౌ స్నానసమిదాధానయోరన్యః ప్రకారో వైకల్పిక ఇతి కిమితి నాస్తీయతే?. ఉచ్యతే। ఏవకారవైయర్థ్యప్రసంగాత్, స్నానసమిదాధానయోరిహ పృథక్ప్రవేశాభిధానాత్, అస్య సూత్రస్యబహ్వక్షరత్వాచ్చ । యదిహ్యయంపూర్వస్మిన్నేవవిధౌవైకల్పికోఽభిప్రేతోఽభవిష్యత్, తదాతత్రైవ'పాలాశీంసమిధముత్తరయాఽఽధాయ తూష్ణీం వా ' ' ఏవంవిహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిః షడ్భిస్స్నాత్వా తీర్థేవాతూష్ణీం ' ఇత్యల్పైరేవాక్షరైరసూత్రయిష్యత్ । కించ, సూత్రకారాణాం నైవేయం శైలీదృష్టచరీ।యదుతసాంగంప్రధానముక్త్వా, పశ్చాదథాదినాసూత్రేణవైకల్పికానాంప్రకారభేదానామభిధానమితి। ఏవ(మేవ)మేవాహ), అథైతదపరం ధన్నఏవాంజలినా జుహోతి ' (ఆప-గృ-౩-౩-౧౦) ఇత్యస్యాపి వ్యాఖ్యానమ్ । ప్రయోగస్తు, బ్రహ్మచారి లింగాని మేఖలాదీని త్యక్త్వాతీర్థే తూష్ణీంస్నాత్వా, వాసొంతరపరిధానాదికృత్వా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య ' యత్ర క్వ చాగ్నిమ్ ' ఇతి విధినోపసమాధాయ, తత్ర ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ తూష్ణీమేవ సమిధమాదధాతి ॥

కేచిత్ — కేశశ్మశ్రువపనాదికమస్య దవ్యవిరోధిత్వాత్తూష్ణీమేవకరోతీతి

యత్రాస్మా అపచితిం కుర్వన్తి తత్కూర్చ ఉపవిశతి యథాపురస్తాత్ ॥ ౨ ॥

యత్ర యస్మిన్ స్వధర్మయుక్తస్య కుటుంబినో గృహే అతిథ్యర్థమాగతాయాస్మై స్నాతకాయాపచితిం పూజాం మధుపర్కాఖ్యాం కుర్వతే కుటుంబినః । బహువచనం చానుపాదేయగతత్వాదవివక్షితమ్ । అత ఏవోత్తరత్ర ప్రాహేత్యేకవచనమ్ । తత్రతత్ర గృహే త్రైదర్భే కూర్చే ఉపవిశతి యథాపురస్తాత్ ఉపనయనే ఆచార్యః । రాష్ట్రభృదసి ఇతి యజుషా ఉపవిశతి తథోపవిశేదిత్యర్థః ॥

ఏవముత్తరాభ్యాం యథాలింగం రాజా స్థపతిశ్చ ॥౩॥

యథా బ్రాహ్మణః పూజ్యో మన్త్రేణోపవిష్టః ఏవం రాజా స్థపతిశ్చోత్తరాభ్యాం యథాలింగం 'రాష్ట్రభృదసి సమ్రాడాసందీ' ఇతి రాజా 'రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసందీ' ఇతి స్థపతిశ్చోపవిశేదిత్యర్థః రాజా చ క్షత్రియ ఏవ న తు ప్రజాపాలనకర్తా అన్యవర్ణోఽపి । నను క్షత్రియే రాజశబ్దప్రయోగ ఆంధ్రాణాం, ఆర్యాణాం తు ప్రజాపాలనాదికర్తర్యేవ. తత్కథం బలవదార్యప్రయోగబాధేన రాజా క్షత్రియ ఏవేతి? నైవమ్ । ఆర్యవరస్య భగవతః పాణినేః గణపాఠే 'రాజాసే' ఇతి విశేషస్మరణస్యాంధ్రప్రయోగమూలత్వమేవ యుక్తమితి అపష్ట్యధికరణే సాధితత్వాత్ । స్థపతిశ్చ మహదాధిపత్యం ప్రాప్తోఽన్యవర్ణోఽపి.

అన్యే—వైశ్యః స్థపతిరితి ॥

కేచిత్—క్షత్రియ ఏవ రాజ్యాభిషిక్త ఇతి ॥

ఆపః పాద్యా ఇతి ప్రాహ ॥౪॥

అథ అపచేతా పాదప్రక్షాళనార్థా అప ఉపసంగృహ్య 'ఆపః పాద్యాః' ఇతి ప్రాహ । ఏతచ్చ సంవాదవచనం, అనంతరం యత్కర్తవ్యం తత్కుర్విత్యేవమర్థమ్ । ఏవమేవ ప్రయోజనం " అహర్ణీ

యా ఆపః ' ఇత్యాద్యృచిః ॥

ఉత్తరయార్ఘ్యం దక్షిణంపాదం పూర్వం

బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛేత్సవ్యగ్ంశూద్రాయ॥౫॥

అథ పూజ్యస్తా అపః ' ఆపఃపాదావనేజనీః ' ఇత్యేతయాభిమంత్ర్య ప్రథమందక్షిణం పాదంబ్రాహ్మణాయ ప్రక్షాళయిత్రే ప్రయచ్ఛేత్ ప్రసారయేత్ । శూద్రాయ తు పూర్వంసవ్యమ్ । అత్ర బ్రాహ్మణశూద్రావేవ ప్రక్షాళయితారౌ, న తు రాజన్యవైశ్యౌ. తయోరనభిధానాత్ ॥

అన్యేతు—క్షత్రియవైశ్యాభ్యాంఅనియమేనపూర్వంపాదంప్రయచ్ఛేదితి.

ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్యోత్తరేణ యజు

షాఽఽత్మానం ప్రత్యభిమృశేత్ ॥ ౬ ॥

తతః ప్రక్షాళితపాదస్తం ప్రక్షాళయితారం పాణావుపస్పృశ్య ' మయి మహః ' ఇతి యజుషా ఆత్మానంహృదయదేశే ప్రత్యభిమృశేత్ ప్రతిలోమేనపాణినా స్పృశేత్ । తతోఽపాముపస్పర్శనమ్ ॥

కూర్చాభ్యాం పరిగృహ్య మృన్మయేనా

ర్హణీయా ఆపఇతి ప్రాహ ॥ ౭ ॥

అథార్హయితా మృన్మయే పాత్రేఅర్హణార్థాః పుష్పాక్షత సంయుక్తాః అప ఆనీయ,కూర్చాభ్యామధస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిగృహ్య ' అర్హణీయా ఆపః ' ఇతి ప్రాహ ॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్యాంజలావేకదేశ ఆనీయ

మాన ఉత్తరం యజుర్జపేత్ ॥ ౮ ॥

అథ పూజ్యస్తాః ' ఆమాగన్ ' ఇత్యేతయాభిమంత్ర్య తాసామేకదేశే స్తోకే స్వాంజలౌ దాత్రా ఆనీయమానే ' విరాజోదోహోఽసి ' ఇతి యజుర్జపేత్ ॥

శేషంపురస్తాన్నినీయమానముత్తరయానుమంత్రయతే ॥౯॥

అథ తాసాంశేషం దాత్రా పురస్తాన్నినీయమానం పూజ్యః ' సముద్రం

వః' ఇత్యేతయా అనుమన్త్రయేత ॥

కేచిత్—అస్మిన్కాలే భోజనాంతే వా పూజ్యాయ వస్త్రకుండల యుగాద్యలంకరణం దాతవ్యం, అన్యథా హ్యయంపూజిత ఏవ న భవతి । ఏ తచ్చాపచితిశబ్దేన అస్మాకమపి చోదితమేవేతి ॥

దధిమధ్వితి సగ్ంసృజ్య కాంస్యేనవర్షీయసాపిధా యార్హణాభ్యాంపరిగృహ్యమధుపర్క ఇతిప్రాహ ॥౧౦॥

దధి మధ్విత్యేతద్ద్వయం నియమాభిధానాత్కస్మింశ్చిత్పాత్రే సంసృజ్య, తతో వర్షీయసా బృహతా కాంస్యేనపాత్రేణాపిధాయ । శేషం వ్యక్తం

అన్యేతు—అపిధానం కాంస్యం ప్రదర్శనార్థం । తేనేతరదపి కాంస్యమేవేతి ॥

త్రివృతమేకే ఘృతంచ ॥

త్రయాణాం ద్రవ్యాణాం సమాహారస్త్రివృచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । తస్మిన్ పక్షే పూర్వోక్తే దధిమధునీ ఘృతంచ సంసర్జనీయాని ॥

పాఙ్క్తమేకే ధానాస్సక్తూంశ్చ ॥౧౨॥

ఇహాపి పంచానాం సముదాయః పాఙ్క్తః । శేషం పూర్వవత్ ॥

ఉత్తరాభ్యామభిమంత్ర్య యజుర్భ్యామప ఆచామతి పురస్తాదుపరిష్టాచ్చోత్తరయా త్రిః ప్రాశ్యానుకమ్ప్యాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥౧౩॥

అథ పూజ్యస్తం మధుపర్కం ప్రతిగృహ్యాపిధాన పాత్రమపనీయ 'త్రయ్యై విద్యాయై' 'ఆమాగన్ యశసా' ఇతి ద్వాభ్యామభిమంత్ర్య । 'అమృతోపస్తరణమసి' ఇతి యజుషా పురస్తాత్ప్రాశనాదపః పిబతి । తత ఆచమ్య 'యన్మధునో మధవ్యమ్' ఇత్యనయా త్రిః ప్రాశ్నాతి । ద్విస్తూష్ణీం । తతః 'అమృతాపిధానమసి' ఇతి యజుషా ఉపరిష్టాదప్యపః పిబేత్ । అథాచమ్య శేషమనుకంప్యాయ అనుగ్రాహ్యాయ పుత్రశిష్యాదయే సమావృత్తాయైవ ప్రాశితుం ప్రయచ్ఛేత్; నతుబ్రహ్మచా

రిణా ‘నచాస్మై శ్రుతివిప్రతిషిద్ధ ముచ్ఛిష్టం దద్యాః’ (ఆప-ధ-౧-౪-౫) ఇతి నిషేధాత్ । నన్విహ మధ్యే శుద్ధ్యర్థముపస్తరణానంతర మాచమనం న కర్తవ్యమ్. అస్మాకం వచనాభావాత్ । న్యాయతోఽపి నైవ. భోజనవదపిధానాంతమేక కర్మత్వాత్ । అపరథా భోజనేఽపి ప్రతిగ్రాస మాచమనం ప్రసజ్యేత । అథ సర్వదేశకాల కర్తృవ్యాప్తాచారబలాత్త త్కర్తవ్యమితి చేత్, న; అయమాచార ఉక్తలక్షణో న వేత్యర్వాచీనానాం దుర్నిశ్చేయత్వాత్ । అత్రోచ్యతే, నాయమాక్షేపః- బోధాయనాది గృహ్యేషూపస్తరణానంతర మాచమనవిధి దర్శనేనాస్మాకమప్యాచారః సర్వదేశాదివ్యాపీతి నిశ్చేతుంసుశకత్వాత్ । ఉక్తంచైతత్ । ‘అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని’ (ఆప-గృ-౧,౧) ఇత్యత్ర గార్హ్యాణీతిస్వశబ్దం విహాయ, ఆచారాదిత్యుపలక్షణతో వ్యాఖ్యేయగార్హ్యకర్మ నిర్దేశాత్, గృహ్యాంతరాద్యుపదిష్టవిషయేఽప్యస్మదీయానామాచారో వేదమూల ఏవేతి । భోజనేతు న ప్రతిగ్రాసమాచమన ప్రసక్తిః. క్వచిదపి వచనాభావాత్ ‘ఆచారాభావాచ్చ । సోమపానేపునః ‘న సోమేనోచ్ఛిష్టా భవంతి’ ఇతి వచనాదంతేఽపి నైవాచమనం అపిచైతదాచమనం శిఖాబంధనాదివత్కర్తుః సంస్కారకం. సన్నిపాతి చ అనుక్తమప్యపేక్షితమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయవిదః । తస్మాదిహోపస్తరణానంతర మాచమనం కార్యమేవ ॥

కేచిత్—బోధాయనాదిభి రుపస్తరణాపిధానయోస్తదర్థానాం చాహాం నివేదనస్య పృథగుపదేశాత్ ఉపస్తరణాదూర్ధ్వమాచమన విధానాచ్చ ఉపస్తరణాదేర్బహిరంగత్వేన కర్మాంతరత్వావగతేర్యుక్తం తేషాం ప్రాశనాత్ప్రాగప్యాచమనమ్ । అస్మాకంతు తథావిధోపదేశాభావాత్ అంతరంగత్వేన ఉపస్తరణాద్యపిధానాంతం భోజనవదేకం కర్మేతి మధ్యేశుద్ధ్యర్థమాచమనం న యుక్తమితి । నైవమ్; యత్రోఽస్మాకమపి ‘యజుర్భ్యామప ఆచామతి’ ఇతి శబ్దాంతరేణాచమనయోః

పృథగేవోపదేశః । అస్మాదేవ పృథగుపదేశాత్తదర్థానాం వపామాంసౌదనం చాక్షేప్యమ్ । అతోఽస్మాకం తేషాం చోపదేశవైయర్థ్యాభావాత్తుల్యయోగక్షేమమేవాచమనమ్ ॥

ప్రతిగృహ్యైవ రాజా స్థపతిర్వా పురోహితాయ ॥౧౭॥

రాజా స్థపతిశ్చ మధుపర్కం ప్రతిగృహ్య పురోహితాయ ప్రయచ్ఛేత్ । ఏవకారాదభిమంత్రణమకృత్వా । అభిమంత్రణాదితు ప్రాశనాంతం పురోహితస్యైవ । పునశ్చోత్తరం కర్మ రాజాదేరేవ ॥

గౌరితి గాం ప్రాహ ॥౧౮॥

ప్రాశనే కృతే, దాతా 'గౌః' ఇతి గాం ప్రాహ కథయతి । గౌశ్చ స్త్రీ 'గౌర్ధేనుర్భవ్యా' ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్ । ఏతచ్చ కథనం కిమియం గౌస్సంజ్ఞప్యతాముత్సృజ్యతాం వా? ఇతి పూజ్యాభిప్రాయ నిశ్చయార్థమ్ । స చ స్వాభిప్రాయం దాతుర్బ్రూయాత్ ॥

ఉత్తరయాభిమంత్ర్య తస్యైవపాగ్ శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాంతమేనవా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి ॥౧౯॥

యది ప్రతిగ్రహీతా సంజ్ఞపనమిచ్ఛేత్, తదా 'గౌరస్యపహతపాప్మా' ఇత్యేతయాఽనవసానయా గామభిమంత్రయతే । అముష్యేత్యస్య స్థానే చార్హయితుర్నామ విష్ణుశర్మణ ఇతి గృహ్ణాతి । తతస్సుఖమాసీత దాతురేవ వపాహోమాంతం కర్మ । అభిమంత్ర్యేతి చ క్త్వాప్రత్యయః క్రియావిధానమాత్రార్థ ఏవ, న తు సమానకర్తృకత్వార్థః । తస్యైతస్యాః సంజ్ఞపనం కృత్వా, వపాముత్ఖిద్య శ్రపయిత్వా, మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేన లౌకికేనాజ్యేనోపస్తీర్య కృత్స్నాం వపాం సకృదేవావదాయాభిఘార్య 'అగ్నిః ప్రాశ్నాతు' ఇత్యేతయా తేన పర్ణేన స్వాగ్నౌ జుహోతి । తత్ర చ మధ్యమేనాంతమేనవేతి వచనం ద్విపర్ణప్రతిషేధార్థమభావవికల్పార్థం వా । శిష్టైశ్చైవమా

నైష్ఠంస్యాత్ క్రైస్నహాన్నం భోజయేత్ । అయం చ సంజ్ఞపనపక్షః కలి యుగానాచారేషు పరిగతత్వాదిదానీం త్యాజ్యఏవ ॥

యద్యుత్సృజేదుపాంశూత్తరాన్ జపిత్వోముత్సృజతేత్యుచ్చైః ॥ ౧౭ ॥

యది పూజ్యోగాముత్సృజ్యమానామిచ్ఛేత్ । అయంచ కామవ్రి షేదనెలిట్ । తదోత్తరాన్ త్రీన్ మన్త్రాన్ 'యజ్ఞోవర్ధతామ్' ఇత్యాదికానుపాంశుజపిత్వా 'ఓముత్సృజత' ఇత్యుచ్చైః ప్రబ్రూయాదితి శేషః

కేచిత్—యజ్ఞ ఇత్యాదికాశ్చత్వారో మన్త్రా ఇతి । ఇయంచ గారుత్సర్జనపక్షేపి భోక్తురేవ ॥

అన్నంప్రోక్తముపాంశూత్తరైరభిమంత్ర్యోంకల్పయతేత్యుచ్చైః ॥ ॥౧౮॥

అధ దాతా సిద్ధమన్నం 'భూతం' ఇతి మంత్రేణ పూజ్యాయప బ్రూయాన్ని వెదయేత్ । కుతఏతత్ ? 'సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్భూతమితిస్వామినే ప్రబ్రూయాత్' (ఆప.ధ-౨-౩-౧౦) ఇతి వైశ్వదేవే దర్శనాత్ మధుపర్కప్రకరణ ఏవ 'సిద్ధేన్నే తిష్ఠన్ భూతమితి ప్రాహ' ఇతి కల్పాంతరాచ్చ । ఏవం ప్రోక్తమన్నం భోక్తా ఉత్తరైర్మంత్రైః 'భూతం' ఇత్యాదిభిః పంచభిరభిమంత్ర్య. ఓంకల్పయతేత్యుచ్చైః । అత్రాప్యనుజానీయాదితి శేషః । తతో భోజనం అన్ననివెదనస్య దృష్టార్థత్వాత్ ఆచారాచ్చ ॥ (కల్పాంతరాచ్చ)

ఆచార్యాయత్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్య ఏతత్కార్యం ॥ ౧౯ ॥

యదేతదర్హణం కూర్చాది భోజనాంతం గృహస్థేన స్నాతకాయ స్నానదివసఏవాగతాయ కర్తవ్యమితి విహితం, తదాచార్యాదిభ్యః పరిసంవత్సరాదూర్ధ్వం గృహముపతిష్ఠద్భ్యః ఉపాగతేభ్యః పునః పునః కార్యం నతు స్నాతకవత్సకృత్ । న చాప్యర్వాక్సంవత్సరాత్ । అతో చ

ఇతిశబ్దశ్చార్థః । నను ధర్మశాస్త్రే 'గోమధుపర్కార్హో వేదాధ్యాయః ఆచార్యఋత్విక్ స్నాతకో రాజా వా ధర్మయుక్తః । ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యో గౌర్మధుపర్కశ్చ । దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః పయో వా మధుసంసృష్టం । అభావ ఉదకమ్' (ఆప-ధ-౨-౮-౮..౯) ఇతి స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజే ఉపాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ దక్షిణార్థం గవా సహ మధుపర్కో విహితః । కిమర్థమిహ ప్రతిషిధ్యతే ? ఉచ్యతే । ఇహ వికల్పేన విహితస్య నివృత్తిః పాక్షికస్య చ తస్మిన్ గోమధుపర్కే అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ చ దీయమానే చ ప్రాప్త్యర్థం । యత్తు తత్రైవ 'గోమధుపర్కశ్చ' ఇతి ప్రవచనం తదాచార్యర్త్విగ్వేదాధ్యాయశ్వశురరాజభ్య ఏవ పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యః ప్రసంగపునః కార్యమ్, స్నాతకవేదాధ్యాయాతిథిభ్యస్తు సకృదేవేత్యేవమర్థం ॥

సకృత్ప్రవక్త్రే చిత్రాయ ॥ ॥౨౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నే త్రయోదశః ఖండః

పంచమశ్చ పటలస్సమాప్తః

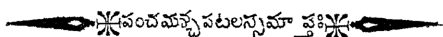
ప్రవక్త్రాయ (పదవాక్యప్రమాణాఖ్యం ప్రకర్షేణ (పదవాక్యప్రమాణైః ప్రకర్షేణ చ) వక్తిసాధుశబ్దానాముచ్చారయితా, ప్రమాణోపపన్నస్య వ్యాఖ్యాతా చేత్యర్థః । చిత్రః ప్రకాశః లోకే ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః । ఇదం ప్రవక్తురేవ విశేషణమ్ ॥ తస్మై సకృదేవైతత్ గావ్యాం గోరహితం కార్యం । అయం చ ప్రవక్తా నవేదాధ్యాయః । స హి గోమధుపర్కార్హః । యస్సషడంగం వేదమధీతే, అర్థాంశ్చ జానాతి స వేదాధ్యాయః । నను సామయాచారికే గోమధుపర్కే ధర్మా నోపదిష్టాః స కథం కర్తవ్యః ? ఉచ్యతే । నామధేయం ధర్మగ్రాహకమితి మీమాంసకాః । తేన గృహ్యేయాజ్ఞికప్రసిద్ధ్యా మధుపర్కసంజ్ఞకకర్మణి ఉప

దిష్టా ఏవ ధర్మాః। "గోమధుపర్కార్హాః" ఇత్యత్ర మధుపర్కే నామ్నా అతిదిశ్యన్తే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతివత్ । 'దధిమన్థో మధుమన్థః' (ఆప,శ్రౌ-౬-౩౧-౫) ఇత్యత్ర తు దక్షిణాద్రవ్యస్య కర్మణస్తద్ధర్మాకాఙ్క్షాభావాన్నాతిదేశః । అత్ర చ వేదాధ్యాయాతిథిపూజాయామయం విశేషః, 'దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః' ఇతి ప్రత్యక్షవిధానాదతిదేశప్రాప్తం త్రివృత్త్వం పాఙ్క్తత్వం చ బాధ్యత ఇతి । అయమత్ర నిశ్చితోఽర్థః—ఆచార్యాయర్త్విజే వేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ దక్షిణార్థాధికగవా సహ గార్హ్యః సామయాచారికో వా మధుపర్కః కార్యః । పరిసంవత్సరాదుపాగతేభ్యః పునఃపునః కార్యః । అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయాధికగవా వినా గార్హ్యః । అతిథివరాపచితేభ్యో వేదాధ్యాయిభ్యః సహ గవా ధర్మోక్తః । అవేదాధ్యాయిభ్యాం తు వరాపచితాభ్యాం స్నాతకాయ చ స్నానదిన ఏవాగతాయ గవా వినా గృహ్యోక్తధర్మోక్తో వా ప్రకాశాయ చ ప్రవక్త్రే వినా గవా గార్హ్యః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యోఽన్యేషాం సకృదేవేతి ।

కేచిత్— అత్ర యోగవిభాగమాహుః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్య ఏతత్కార్యమిత్యేకో యోగః । తేన వివాహానన్తరమాచార్యశ్వశురాభ్యాం నిమన్త్ర్యాపి పూజా కార్యా । అన్యథా సంవత్సరమపి ప్రోషితాభ్యాం సకృదపి న సిధ్యేత్ । ఋత్విజే చ కర్మణి కర్మణి పూజా కార్యా । రాజ్ఞే చాభిషిక్తాయ నియమేనైవ తథా 'పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యః పునఃపునః' ఇత్యన్యో యోగః । స్పష్టశ్చాయం సామయాచారికేషు విభాగః 'గోమధుపర్కార్హాః' ఇతి పూర్వం విధాయ పశ్చాత్ 'ఆచార్యాయ' ఇత్యాదినా పునర్విధానాత్ పూర్వస్మిన్యోగే చ శ్వశురశబ్దో నిపాతయితవ్యః । న చాత్రాన్యతరవిధ్యారమ్భో వ్యర్థః- సామయాచారికేషు సర్వవరణార్థేన విహితాయాం పూజాయాం గార్హ్యస్యాస్మదీయానాం ధర్మాతిదేశార్థత్వాత్ । న చ నామ్నా ధర్మాతిదేశః, గోమధుపర్క-

శబ్దయోః 'మధుమన్థో మధుపర్కః' ఇతివత్ ద్రవ్యాభిధాయకత్వాత్ అతోఽర్థభేదాత్ గృహ్యే ధర్మేచ విధ్యారమ్భోఽర్థవాన్। తథా వేదస్య వేదార్థస్యచ ప్రవక్త్రే చిత్రాయ ఏతత్సత్కృతాఽర్హ్యమితి తచ్చింత్యం

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే త్రయోదశః ఖండః

పంచమస్పటలస్సమాప్తః

అథ షష్ఠః పటలః

మన్త్రామ్నానక్రమేణ వివాహాదయస్సంస్కారా వ్యాఖ్యాతాః। అనంతరం తత్క్రమేణైవ సీమంతాదయో వ్యాఖ్యాయంతే ॥

సీమంతోన్నయనం ప్రథమే గర్భే చతుర్థే మాసి ॥౧॥

సీమంతోన్నయనమితి కర్మనామధేయం. యస్మిన్ కర్మణి గర్భిణ్యాస్సీమంత ఉన్నీయతే తత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః। తచ్చ ప్రథమే గర్భే. నతు గర్భే గర్భే। గర్భార్థమేవాధారస్త్రీసంస్కారః ॥ స్త్రీసంస్కారత్వాత్సకృదేవ కృతస్సీమంతస్సర్వానేవ గర్భాన్ సంస్కరోతి। చతుర్థే మాసి చతుర్థే మాసే। అల్లోపశ్ఛాందసః 'ఛందోవత్సూత్రాణి భవంతి' ఇతి స్మృతేః ॥

బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా,
గ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽనాప్రరబ్ధాయా
ముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౨॥

ఇహ బ్రాహ్మణభోజనాశీర్వచనయోర్విధానం ఉపనయనవత్క్రమార్థమ్। పాత్రాసాదనకాలే తు యథార్థం శలల్యాదీని సకృదేవాసాద్యాని। శమ్యాశ్చ పరిధ్యర్థే। ఉత్తరాః। 'ధాతా దదాతు నో రయిమ్,' ఇతి చతస్రః 'యస్త్వా హృదా కీరిణా' ఇతి చతస్ర ఇత్యష్టౌ। శేషం సుగమం.

పరిషేచనాంతం కృత్వాఽపరేణాగ్నిం ప్రాచీముపవే
శ్య త్రేణ్యాశలల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైశ్శలాలుగ్లప్సేనే
త్యూర్ధ్వం సీమంతమున్నయతి వ్యాహృతీభిరుత్తరాభ్యాంచ ॥౩॥

ప్రాచీం ప్రాఙ్ముఖీం । స్వయం తు ప్రత్యఙ్ముఖః । త్రేణీ త్రీణ్యేతాని శు
క్లాని యస్యాస్సా । యద్వా త్రిషు ప్రదేశేషు ఏనీ శ్వేతా । త్రేణీతిచరూ
పం ఛాందసం । శలలీసూచ్యాకారం శ(ల)ల్య(లో)మ । త్రేణీతి శలల్యా.
విశేషణమ్ । దర్భపుంజీలం సవిశాఖా నాడీ । శలాలుగ్లోప్సోదుంబరః
ఖరపత్రోదుంబరః, పిశాచోదుంబరఇత్యనర్థాంతరం । గ్లప్సః స్తబకః.
పిశాచోదుంబరస్యతరుణఫలసంఘాతవిశేషఇత్యర్థః । ఇత్యేతైద్రవ్యై
ర్వ్యగపద్గృహీతైరూర్ధ్వం సీమంత మున్నయతి శిరసి మధ్యే రేఖాము
దూహతి । కైర్మంత్రైః । 'భూర్భువస్సువః' 'రాకామహం సుహ
వామ్' 'యాస్తేరాకేసుమతయః' ఇత్యేతైర్మంత్రైః । చకారోబహు
మంత్రజ్ఞాపనార్థః ॥

గాయతమితి వీణాగాథినౌసంశాస్తి ॥౪॥

వీణయా గాథాం గాయత ఇతి వీణాగాథినౌ । తౌగాయతమితిసం
శాస్తి సంప్రేష్యతి ॥

ఉత్తరయోః పూర్వా సాల్వానాం బ్రాహ్మణానామితరా ॥౫॥

ఉత్తరయోః ఋచోః వీణాగాథినౌ గాయేతాం । కేషాంకతరాగా
థా? ఇత్యత ఆహ పూర్వేతి । పూర్వా 'యౌగంధరిః' ఇత్యేషా సా
ల్వదేశీయానాం త్రయాణాం వర్ణానామపి గాథా- "సాల్వీః" ఇత్యవి
శేషలింగాత్ । అన్యదేశవాసినాం బ్రాహ్మణానామితరా 'సోమ ఏవనో
రాజా' ఇత్యేషా । క్షత్రియవైశ్యానాం తు 'సోమఏవనోరాజాఽవ
తు మానుషీప్రజాః' ఇత్యాశ్వలాయనీయే దృష్టాయాం సార్వవర్ణికా
మృచిగానం కర్తవ్యం । నతు గానాభావః । గాయతమిత్యవిశేషేణ
సంశాసనవిధానాత్ ॥

కేచిత్ — సాల్వానామపి బ్రాహ్మణానామితరేతి॥

నదీనిర్దేశశ్చ యస్యాం వసంతి ॥౬॥

'సోమఏవ నో రాజా' ఇత్యస్యాం అసావిత్యస్యస్థానే 'కావేరి' 'వేగవతి' ఇతి సంబుద్ధ్యా నదీనిర్దేశశ్చ భవతి । కస్యానద్యాః? ఇతి చేత్ 'యస్యాం వసంతి' సమీపసప్తమీచేయమ్ । యస్యాస్సమీపే వసంతి తస్యా నిర్దేశ ఇత్యర్థః ॥

యవాన్విరూఢానాబద్ధ్య వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః॥౭॥

అంకురితాన్ సూత్రగ్రథితాన్ యవాన్ వధ్వాశ్శిరస్యాబధ్నాతి । శిరసీతి కుతః ? ఆచారాత్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య వత్సమన్వారభ్యవ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచంవిసృజేత్ ॥ ౮ ॥

విస్పష్టార్థమ్ । ఇహ కేచిదధ్యేతారో యచ్ఛతో విసృజత ఇతి ద్వివచనే పఠంతి । తస్మిన్ పక్షే వాగ్యమనాదిపదార్థపంచకముభౌ జాయాపతీకురుతః ॥

కేచిత్ — యవాబంధనాది సర్వంవధూరేవ, న పతిరితి ॥

పుంసువనం వ్యక్తే గర్భేతిష్యేణ ॥౯॥

పుంసవనమిత్యపి కర్మణోనామధేయం, యేన కర్మణా నిమిత్తేన గర్భిణీపుమాంసమేవ సూతే తత్పుంసవనం । వ్యాఖ్యాయత ఇతి శేషః । అత్రచావజాదేశశ్ఛాందసః । ఆశ్వలాయనస్తు 'పుంసవనమ్' ఇతి సగుణమేవ ప్రాయుఙ్క్త । వ్యక్తేగర్భే అస్తి గర్భ ఇతి నిశ్చితే । వ్యక్తిశ్చ తృతీయే చతుర్థేవా మాసే బహ్వృచాదిషు స్మృత్యంతరేషూభయథాదర్శనాత్ । యది పుంసువనంచతుర్థేస్యాత్తదా పూర్వంసీమంతం కృత్వైవ । కుత ఏతత్? పుంసువనే పశ్చాత్క్రియమాణేపి చోదితకాలానతిక్రమాత్ పశ్చాన్నస్నానసూత్రోపదేశయోరేవంక్రమార్థత్వాచ్చ

కేచిత్ — తృతీయవచ్చతుర్థేఽపి సీమంతాత్పూర్వం. నిమిత్తస్య పూర్వత్వాదితి । ఇదమపి సీమంతవత్ప్రథమగర్భ ఏవ నతు ప్రతిగర్భమ్ పిష్టపేషణ న్యాయాదేవ। ఏతచ్చ పుమాంసం జనయతీత్యత్ర వివేచయిష్యతే । తిష్యేణతిష్యనక్షత్రే పుంసువనం కర్తవ్యమితి వ్యవహితేనసమ్బంధః 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయాత్ । శుఙ్గాహరణాత్వనియమః

న్యగ్రోధస్య యా ప్రాచ్యుదీచీ వా శాఖా తతస్స
వృషణాం శుంగామాహృత్య సీమంతవదగ్నే రుప
సమాధానాది ॥ ౧౦॥

సవృషణాం వృషణాకృతికేన ఫలద్వయేన సంయుక్తాం । శుంగాం అగ్రాంకురమ్ । వ్యక్తమన్యత్ । అత్ర చ సీమంతవదగ్నే రుపసమాధానాదీత్యతిదేశాత్ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం చ తన్త్రాత్పురస్తాన్నివర్తతే । కర్మాంతే తు భవత ఏవ । 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి సామాన్యవచనాత్ 'లోకే చ భూతికర్మస్వేతదాదీన్యేవ వాక్యాని స్యుర్యథాపుణ్యాహం స్వస్తి ఋద్ధిమితి వాచయిత్వా' (ధర్మసూత్రే వాచయిత్వేతిపదం నాస్తి) (ఆప-ధ-౧-౧౩-౯) ఇతి వచనాచ్చ । పాత్రప్రయోగే చ శుంగాదీనాం కర్మోపయుక్తానాం సకృదేవసాదనమ్ । తథాత్ర పరిధయ ఏవ, నతు శమ్యాః; 'శమ్యాః పరిధ్యర్థే' ఇతి చౌలగోదానగ్రహణాత్ । తత్రైవ 'సీమన్తవదగ్నే రుపసమాధానాది' ఇత్యాదినా పరిషేచనా(న్త)న్తం)కల్పాతిదేశస్య వివక్షితత్వాదిహాపి త ఏవాష్టౌ ప్రధానహోమాః ॥

అథ సమాప్తే తంత్రశేషే కర్తవ్యమాహ—

అనవస్నాతయా కుమార్యా దృషత్పుత్రే దృషత్పు
త్రేణ పేషయిత్వా పరిప్లావ్యాపరేణాగ్నిం ప్రాచీము
త్తానాం నిపాత్యోత్తరేణ యజుషాంగుష్ఠేన దక్షిణే నాసి
కాచ్ఛిద్రేఽపినయతి॥ ౧౧ ॥

స్నానవిమిత్తస్యరజసోఽనుత్పన్నత్వాత్ యా స స్నాతా తయా అనవ స్నాతయా కన్యయా దృషదధాఽపన్నే దృషత్పుత్రే శుఙ్గాం నిధాయ దృషత్పుత్రాన్తరేణ పేషయిత్వా తద్రసం వస్త్రేణ స్రావయిత్వా తతో జాయామపరేణాగ్నిం ప్రాచీం ప్రాక్ఛిరసం । ఉత్తానామూర్ధ్వముఖీం। నిపాత్య శాయయిత్వా । 'పుగ్ంసువనమసి' ఇతి యజుషా తస్యా దక్షిణే(దక్షిణేనేత్యేవ సర్వత్రపాఠః) నాసికాచ్ఛిద్రేఽఙ్గుష్ఠేనకరణభూతేన తద్ర సమాసిఞ్చతి గర్భం ప్రాపయతి । సా రసం న నిష్ఠీవేదిత్యర్థః ॥

పుమాగ్ంసం జనయతి ॥ ౧౨ ॥

కర్మణాఽనేన సంస్కృతా అన్తర్వత్నీ పుమాంసం జనయతీత్యర్థవాదః. నిత్యత్వాత్పుంసువనస్య ।అథవా ఫలం. సూత్రకారేణోపదిష్టత్వాత్. యథా ' సహస్రం తేన కామదుఘోఽవరున్ధే' ఇతి । ఫలపక్షేపి ' ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ' ఇత్యాదివచనైస్సకృదపి పుత్రోత్పాదనస్య అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్, తదఙ్గం పుంసువనం ప్రథమే గర్భే కర్తవ్యమేవ । తత ఊర్ధ్వం తు యత్ర యత్ర గర్భే పుత్రేప్సా తత్రతత్ర కర్తవ్యం నాన్యత్ర । యస్త్వతిక్రాన్తచోదనః స్త్రీరేవ జనయేయమితి కామయతే తస్య సకృదపి న భవతి ॥

అన్యేతు—పుమాంసం జనయతీత్యేతద్వచనం గర్భే గర్భేఽస్యకర్తవ్యతాపరమితి ॥

క్షిప్రగ్ంసువనమ్ ॥ ౧౩ ॥

యేన క్షిప్రం శీఘ్రం సూతేఽన్తర్వత్నీ న చిరం కాలం పీడ్యతే తత్క్షిప్రం సువనం నామ కర్మోపదిశ్యతే ॥

అనాప్రీతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య పత్తస్తూర్యన్తీం నిధాయ మూర్ధంశ్శోష్యన్తీముత్తరేణ యజుషాభిమృశ్యైతాభిరద్భిరుత్తరాభిరవోక్షేత్ ॥౧౪॥

అనాప్రీతేన అనుదకలిప్తేన అస్పృష్టోదకేనేత్యర్థః । తథాభూతేన

శరావేణ । అనుస్రోతసం స్రోతోఽనులోమం న ప్రతీపం గృహీతముదకమాహృత్య । పత్తః తస్యాః పాదయోః తూర్యన్తీం అ(ధః(ధి)పుష్పితాఖ్యామోషధిం నిధాయ । శోష్యన్తీం ప్రసవపీడయా శుష్యమాణాం స్త్రియం "ఆభిష్ట్వాహం దశభిరభిమృశామి" ఇతి యజుషోభాభ్యాం హస్తాభ్యాం । మూర్ధన్ మూర్ధన్యభిమృశ్య । ఏతాభిరాహృతాభిరద్భిః ఉత్తరాభిః 'యథైవ సోమః పవతే' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిస్తాంసకృదేవావోక్షేత్

కేచిత్—ప్రతిమన్త్రం- దృష్టోపకారకత్వాదితి ।

తత్ర ప్రథమాయా ఋచః 'ప్రతితిష్ఠతు' ఇత్యవసానమ్ । ద్వితీయాయాః 'తథాకృతమ్' ఇతి । తృతీయాయాః "సరస్వతీః" ఇతి ॥

అన్యే తు—శోష్యన్తీతి చౌషధిః । తాం మూర్ధ్ని నిధాయ స్త్రియం యత్ర క్వచాభిమృశేదితి । తన్న. శోష్యన్తీసంజ్ఞాయా ఓషధేరప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

కేచిత్—శోష్యన్తీ నామౌషధిః యావనేషు జాయతే. వేణుపత్రోపమాని చ యస్యాః పత్త్రాణి, పుష్పాణి చ రక్తోపమాని, యాం చాగ్నిశిఖేత్యాహురితి ॥ తన్న. యతో వాచ్యవాచకభావో నోపదేశగమ్యః యథాహుర్వార్తికకారపాదాః—

'వాచ్యవాచకభావో హి నాచార్యైరుపదిశ్యతే ।
అన్యథానుపపత్త్యా తు వ్యవహారాత్స గమ్యతే' ఇతి ॥ ఇహ తు (వ్యవహార ఏవ) వ్యవహారాభావాదేవ) విప్రతిపత్తిః । సా భాష్యకారాదప్యాప్తతమప్రణీతాభిధానకోశేషు శోష్యన్తీశబ్దస్యాగ్నిశిఖాపరపర్యాయతయా పారాచ్ఛామ్యతి । న చ తథా దృశ్యతే । తస్మాద్వరం పూర్వోక్తమేవ వ్యాఖ్యానమితి ॥౧౪॥

అథాన్యద్భైషజ్యమాహ—

యదిజరాయున పతేదేవంవిహితాభిరేవాద్భి
రుత్తరాభ్యామవోక్షేత్ ॥ ౧౫ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే చతుర్దశః ఖణ్డః

యది ప్రసూతాయా స్తస్యా జరాయుః గర్భప్రావరణం నపతేత్త దా ' అనాప్రీతేన శరావేణ ' ఇత్యాదివిధినా ఽ ఽహృతాభిరద్భిః ' ఐ తు గర్భో అ(క్ష)క్షితః ' ఇత్యేతాభ్యామృగ్భ్యాంతామవోక్షేత్ ।

కేచిత్ —ప్రతిమంత్రం । తథా పూర్వస్మిన్నవోక్షణే పదవసానా స్తిస్ర ఋచః । ఇహతు ' తిలదేవ పద్యస్వ ' ఇత్యేకాఋక్ ' నిరైతు పృశ్ని ' ఇత్యపరం యజురితి ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే చతుర్దశఖండః

అథపంచదశఖండః

జాతంవాత్సప్రేణాభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా పస్థ ఆధాయోత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్య వఘ్రాణం దక్షిణేకర్ణే జాపః ॥ ౧ ॥

జాతంజాతమాత్రమ్.

ప్రాఙ్నాభివర్ధనాత్పుంసోజాతకర్మవిధీయతే (మను-౨-౨౯) ఇతి వచనాత్ । ఏతచ్చోపరిశోధ్యతే । జాతం కుమారం పితావాత్సప్రేణ ' దివస్పరి ' ఇత్యనువాకేన అంతే సకృదభిమృశ్య ' అస్మిన్నహమ్ ' ఇత్యనేనయజుషా స్వస్యోపస్థే తమాధాయ- ఉత్తరాభ్యాం ' అంగాదంగాత్ ' ' అశ్మాభవ ' ఇతి ద్వాభ్యాం తస్యాభిమన్త్రణం కర్తవ్యమ్ । తత్రైవ తాభ్యామేవ మూర్ధన్యవఘ్రాణం । ఏతయో రేవర్చోః దక్షిణేకర్ణే జాపో జప ఇత్యర్థః । వచనబలాచ్చజపాభిమంత్రణయోరవఘ్రాణలింగబాధః । అభిధానంతు జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాత్ । ఏతచ్చ ' తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే (౫-౨౬) ఇత్యత్రోపపాదితమ్ ॥

కేచిత్ —ఉత్తరాభిరితి పాఠం. నోత్తరాభ్యామితి । తేన ' అంగా

దంగాత్ ' ఇత్యభిమన్త్రణం । ' అశ్మా భవ ' ఇత్యవఘ్రాణం । ' మే-
ధాం తే దేవః ' ఇతి జపః । అత ఏవాశ్వలాయనః ' కర్ణయోరుపనిధాయ మేధాజననం జపతి ' మేధాం తే దేవస్సవితా ' ఇతి "। మధుఘృతప్రాశనంతు " త్వయి మేధామ్ ' ఇతి యజుర్భిరేవ త్రిభిరితి । తన్న. అనధీయమాన పాఠాంగీకారే అతిప్రసంగాత్ ॥

నక్షత్రనామచ నిర్దిశతి ॥ ౨ ॥

కుమారస్య యన్నక్షత్రజననాద్యన్నామ తచ్చ రౌహిణత్యాది సంబుద్ధ్యా అసౌశబ్దస్య స్థానే నిర్దిశతి । అత్ర చాయమశిక్షితవ్యాకరణ శాస్త్రాణాం రూపజ్ఞానాయ సూత్రరూపః శ్లోకః ॥

రోరేమమృజ్యేచిషు వృద్ధిరాదౌ ష్ఠాత్పేచ వాంత్యశ్రవశాశ్వయుక్షు।
శేషేషు నామ్నోః కపరస్స్వరోన్త్యః స్వాపోఽరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః॥

అస్యార్థః । రోహిణీ రేవతీ మఘా మృగశీర్ష జ్యేష్ఠా చిత్రా— ఇత్యేతేషు ఆద్యక్షరనిర్దిష్టేషు ఆదౌ వృద్ధిర్భవతి, ' నక్షత్రేభ్యో బహుళమ్ ' (పా-౪,౩-౩౭) ఇతి బహుళగ్రహణాజ్జాతార్థప్రత్యయస్య చ లుగభావః । రూపం చ రౌహిణః రైవతః మాఘః మార్గశీర్షః జ్యైష్ఠః చైత్రః ఇతి । ష్ఠాత్పేచ, ప్రోష్ఠపదేత్యత్ర ష్ఠకారాత్పరేపకారేచవృద్ధిః ' జేప్రోష్ఠపదానామ్ ' (పా.౭.౩-౧౮) ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిరిత్యర్థః । పూర్వవచ్చ లుగభావః ప్రౌష్ఠపాదః । వాంత్యశ్రవశాశ్వయుక్షు । అంత్యమా(అ)మ్నానతః అపభరణీ(ఇ)రి)త్యర్థః । శ్రవః శ్రవణం శతభిషక్ అశ్వయుక్ ఇత్యేతేషు చతుర్షు వా వికల్పేన వృద్ధిః । అత్ర చ శ్రవణాపభరణ్యోః బహుళగ్రహణాదేవలుకో వికల్పః । అశ్వయుక్ఛతభిషజోస్తు ' వత్సశాలాభిజిదశ్వయుక్ఛతభిషజో వా ' (పా-౪-౩-౩౬) ఇతి సూత్రేణ । అపభరణీ ఆపభరణః । శ్రవణః శ్రావణః । శతభిషక్ శాతభిషజః । అశ్వయుక్ ఆశ్వయుజః । శేషేషు న, ఉక్తాదన్యేషు నక్షత్రేషు న వృద్ధిః ।

' శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసు హస్తవిశాఖా-

ఖాషాఢాబహులాభ్యో లుక్ (పా-4-3-34) ఇత్యనేన- 'నక్షత్రేభ్యో బహులమ్' ఇత్యనేనచ లుగేవ భవతి। 'లుక్తద్ధితలుకి' (పా-సూ-౧-౨-49) ఇతి స్త్రీప్రత్యయనివృత్తిః। కృత్తికః తిష్యః అశ్రేషః ఫల్గునః హస్తః విశాఖః అనూరాధః ఆషాఢః శ్రవిష్ఠః। ఆమోవాఃకవరః స్వరో త్యః ఆర్ద్రామూలయోరంత్యః స్వరః కశబ్దపరో భవతి 'పూర్వాహ్ణాపరాహ్ణార్ద్రామూల' ఇత్యాదీనా వుఞ్ప్రత్యయఇత్యర్థః। ఆర్ద్రకః మూలకః। స్వాత్యాదీఘనస్సవిసర్గఇష్టః, స్వాత్యాః స్వాతీపునర్వస్వోర న్త్యస్వరో దీర్ఘస్సవిసర్గశ్చేష్టః। 'శ్రవిష్ఠాఫల్గునీ' ఇత్యాదినా లుక్ సవిసర్గత్వం చ పూర్వస్య స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తౌ హల్ఙ్యాదిలోపాభావాత్। ఉత్తరస్య తనువదుకారాంతత్వాత్। స్వాతిః పునర్వసుః। ఏవం సర్వేషాం నక్షత్రనామ్నాం ప్రథమయా నిర్దేశః। సూక్తవాకే (నామ)జాత)కర్మణి పునస్సంబుద్ధ్యా॥

తద్రహస్యం భవతి ॥ 3 ॥

నక్షత్రనామ చ రహస్యం నిర్దిశేదితి సూత్రే ప్రణతవ్యే సూత్రాన్తరకరణాత్ (యన్నామ)ఇదంనామ) నక్షత్రనిబన్ధనమ్, యచ్చదశమ్యాం కృతం తదుభయం సూక్తవాకాన్న ప్రాశనాభివాదనాదిషు నిత్యంరహస్యమేవ నిర్దేశ్యంభవతి ॥

మధుఘృతమితిసగ్ సృజ్యత ష్టిదర్భేణహైరణ్యం నిష్టక్యం బద్ధ్వావదాయోత్తరైర్మంత్రైః కుమారంప్రాశయిత్వోత్తరాభిః పంచభిస్స్నపయిత్వా దధిఘృతమితి సగ్సృజ్య కాగ్స్యేన పృషదాజ్యం వ్యాహృతీభిరోఙ్కార చతుర్థాభిఃకుమారం ప్రాశయిత్వాద్భిశ్శేషగ్ సగ్సృజ్యగోష్ఠేనినయేత్ ॥4॥

నిష్టక్యం శిఖాబంధన వత్సరంధ్రేణ గ్రన్థినా నిష్టక్యం బధ్నాతి 'ప్రజానాం ప్రజననాయ' ఇతి లింగాత్। ఉత్తరైర్మంత్రైః 'మే

ధాం తే దేవస్సవితా' ఇత్యృచా, 'త్వయి మేధాం' ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః । ప్రాశనం చతుర్ణామంతే సకృదేవ హిరణ్యేన గృహీత్వా ॥

'మంత్రవత్ప్రాశనం చాస్య హిరణ్యమధుసర్పిషాం' । (౨-౨౯) ఇతి మనువచనాత్ । ఉత్తరాభిః పంచభిః 'క్షేత్రియై త్వా నిరృత్యై త్వా' ఇత్యాదిభిస్స్నాపనమపి పంచానామంతే సకృదేవ । దధిఘృతమితి సంసృష్టం పృషదాజ్యం । తచ్చ యస్మిన్ కాంస్యే సంసృజ్యతే తేనైవ ప్రాశయేన్న హస్తేన । వ్యాహృతిభిరోంకారచతుర్థాభిః 'భూః స్వాహా' ఇత్యాదిభిః అత్రాప్యంతే సకృత్ప్రాశనం । ప్రాశితశేషమద్భిస్సంసృజ్య గోష్ఠే అధికరణౌఽన్యానినయేత్ ॥

కేచిత్ — మధుఘృతసంసర్గోఽపి కాంస్యే నియతః । ప్రాశనద్వయం స్నాపనం చ ప్రతిమంత్రమితి ॥

ఉత్తరయా మాతురుపస్థ ఆధాయోత్తరయా దక్షిణగ్ స్తనం ప్రతిధాప్యోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా సంవిష్టమ్ ॥ ౫ ॥

ఉత్తరయా 'మా తే కుమారం' ఇత్యేతయా కుమారం మాతురుపస్థ ఆదధాతి । ఇహ చ మాతృగ్రహణాదితః పూర్వం స్వోపస్థ ఏవ । అత ఏవ చ శేషనినయనమన్యకర్తృకమ్ । ఉత్తరయా 'అయం కుమారః' ఇత్యేతయా దక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయతి పాయయతి ఇదం చ మంత్రనియమయోర్విధానం ప్రథమస్తనపానవిషయం, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాత్ । తతశ్చ జాతేష్టిః 'వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి' (తై-సం, ౨-౨-౫) ఇత్యాదినా యద్యపి పుత్రజన్మాఖ్యనిమిత్తసంయోగేన శ్రుతా తథాపి క్షామవత్యాదివన్న నిమిత్తానంతరం కర్తవ్యా । కుత ఏతత్ ? రాత్రిసత్రన్యాయేన అర్థవాదికపుత్రగత బ్రహ్మవర్చసాదికామనాసంవలితస్యైవ జన్మనోఽధికారహేతుత్వాత్

భ్యుపగమాత్ 'జాతేష్టిప్రవృత్తేశ్చోత్కటజీవత్పుత్ర గతపూతతాది ఫల రాగాధీనత్వాత్ దీర్ఘకాల సమాప్త్యాయాం చేష్టా కృతాయాం పశ్చా ద్వైధస్తనపానేనతి కుమారపవ(శో)శే)ష్టి శుష్కకంఠతయా న జీవేత్। తతశ్చేష్టాయాం రాగాధీనాయాం ప్రవృత్తిరేవ న స్యాత్ । తస్మాజ్జననానం తరమేవ సంశాసనాంతం జాతకర్మైవ కర్తవ్యమ్ । ఇష్టిస్తూక్తేన న్యా యేన నిమిత్తస్వారస్య భంగస్య దుర్నివారత్వాత్ చోదకానుగ్రహా చ్చాశౌచే అపగతే పర్వణ్యేవ కర్తవ్యా । ఉత్తరాభ్యాం 'యద్భూ మేర్హృదయం' ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీంసకృదభిమృశతి యత్ర కుమా రశ్శయిష్యతే। తతస్తం కుమారం అభిమృష్టాయాం భూమౌ మాతాసంవే శయతి । అథ తంసంవిష్టం 'నామయతి న రుదతి'ఇతి యజుషాభిమృశతి

ఉత్తరేణయజుషా శిరస్త ఉదకుంభంనిధాయ స
ర్షపాన్ఫలీకరణమిశ్రానంజలినోత్తరైస్త్రిస్త్రిః ప్రతి
స్వాహాకారగ్ం హుత్వాసగ్ంశాస్తి ప్రవిష్టే ప్రవిష్టఏవతూ
ష్ణీమగ్నావావపతేతి ॥ ౬ ॥

ఉత్తరేణ 'ఆపస్సుప్తేషు' ఇత్యనేన యజుషా కుమారస్య శిరస్సమీ పే ఉదకస్య పూర్ణకుంభం నిధాయ అథ 'యత్రక్వచాగ్నిం' (ఆప.ధ- ౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య తముపని ధాయ ఫలీకరణమిశ్రాన్ సర్షపాన్ ఉత్తరైః 'అయంకలిం' ఇత్యా దిభిరష్టభిర్మంత్రైః అంజలినా ప్రతిమంత్రంత్రిస్త్రిర్జుహోతి । తత్ర తు ద్విస్తూష్ణీం । తూష్ణీకేష్వపి స్వాహాకారో భవతి, ప్రతిమంత్రమితి సిద్ధే ప్రతిస్వాహాకారమిత్యధికాక్షరాత్ । అథ సూతికాగృహాపా లాన్ సంశాస్తి ప్రవిష్టేప్రవిష్టఏవతూష్ణీమగ్నావావపతేతి।సంప్రైషస్యా యం వివక్షితోర్థః (ప్రతిప్రవేశం)ప్రతిదిశం)తదనంతరమేవ సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అంజలినా అస్మిన్నేవాగ్నౌ తూష్ణీం వాగ్యతా ఏవ ఆ వపతేతి । ఏవకారాచ్చ ప్రవేశావాపయోర్మధ్యే త్రుటిమాత్రస్యాపిక్షా

లస్య న క్షేపః । సర్షపాణామేవాంజలినా ఆవాపః, ప్రకృతత్వాత్ ॥

కేచిత్—ఏవకార ఏవమిత్యర్థే । తూష్ణీమితి చాతిదేశ(ప్రా)ప్తమ

న్త్రప్రతిషేధార్థమితి॥

ఏవమహరహరానిర్దశతాయాః ॥౭॥

యథైతదనంతరోక్తం తూష్ణీమావపనం ఏవమహరహః ఆనిర్దశతా

యాః సూతికాగృహపాలైః కర్తవ్యం । ఆఙ్మర్యాదాయామ్ । నిర్దశా

నిర్గతా దశభ్యోహోరాత్రేభ్యోయా రాత్రిస్సా।ఆదశమ్యా రాత్రేరిత్యర్థః

ఏవం జాతకర్మోక్త్వా, క్రమప్రాప్తం నామకరణమాహ—

దశమ్యాముత్థితాయాగ్ం స్నాతాయాం పుత్రస్య నామ దధాతి పితా మాతేతి ॥౮॥

దశమ్యాం రాత్రౌ దశమేహని । ఉత్థితాయాం సూతికాగృహాన్ని

ష్క్రాంతాయాం ప్రసూతికాయాం స్నాతాయాం చ సత్యామ్ । ఏవం

వదతా దశమేఽహని నిష్క్రమ్య స్నాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి । పుత్రస్య

పితా నామ దధాతి వ్యవస్థాపయతి; నతు కరోతి శబ్దార్థయోస్సంబంధ

స్య నిత్యత్వాత్ మాతాచ । ఇతి శబ్దశ్చార్థే మాతాపితరౌ సహితౌ

నామ ధత్త ఇతి । ఇమమర్థం మంత్రవర్ణోఽప్యాహ ' మమ నామ ప్ర

థమం జాతవేదః పితా మాతా చ దధతుర్యదగ్రే ' (తై,సం-౧-౫-౧౦) ఇతి॥

ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వా నామపూర్వమాఖ్యాతోత్తరం దీర్ఘాభినిష్ఠానాంతం ఘోషవదాద్యంతరన్తస్థం॥౯॥

అథ వ్యవస్థాపనీయస్య నామ్నో లక్షణముచ్యతే । ద్వ్యక్షరం చతుర

క్షరం వేతి సమాసాభిప్రాయః న తు రూఢిః, ' నామపూర్వమాఖ్యాతోత్త

రమ్ ' ఇతి పూర్వోత్తరఖండ వ్యవస్థాపనాత్ । నాపి వాక్యమ్- తస్య

ద్రవ్యవాచకత్వాభావాత్ । కుతః పునర్వాక్యసమాసయోరర్థవత్త్వము

దాయత్వావిశేషేపి సమాస ఏవ ద్రవ్యవాచకో న వాక్యమ్? ఇతి చేత్

' కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ ' (పా-సూ-౧-౨-౪౬) ఇతి సమాసగ్రహణస్య

నియమార్థత్వాత్ । నామపూర్వం, ద్రవ్యవాచకం సుబన్తం పదం నామ తత్పూర్వం యస్య తన్నామపూర్వం । తథా ఆఖ్యాతముత్తరం పదం యస్య నామ్నః తదాఖ్యాతోత్తరమ్ । నను ‘సువృధా’ ఇతి సమాసనియమాత్ ఆఖ్యాతేన తిఙన్తేన నైవ సమాసః? సత్యమ్, అత ఏవాత్రాఖ్యాతశబ్దేన ఆఖ్యాతసదృశం క్విబన్తం సుబన్తమేవ వివక్షితం । సాదృశ్యంచ క్రియాప్రాధాన్యాభావేపి క్రియావాచిత్వమాత్రాత్ ‘క్విబన్తా ధాతుత్వం నజహతి’ ఇతి ధాతుసంజ్ఞత్వాచ్చ । దీర్ఘాభినిష్ఠానాన్తం దీర్ఘశ్చాభినిష్ఠానశ్చాన్తే యస్య నామ్నః తత్తథోక్తమ్ । అభినిష్ఠాన ఇతి విసర్జనీయస్య పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా । ఘోషవాన్ వర్ణ ఆదిర్యస్య నామ్నః తద్ఘోషవదాది । ఘోషవర్ణాశ్చ ప్రాతిశాఖ్యశాస్త్రే ప్రసిద్ధాః ‘ఊష్మవిసర్జనీయప్రథమద్వితీయా అఘోషాః । సహకారః వ్యఞ్జనశేషో ఘోషవాన్’ ఇతి ॥ అన్తరన్తస్థం । అన్తః మధ్యే యస్య నామ్నోన్తస్థాః యరలవాః తత్తథోక్తమ్ । ద్వ్యక్షరస్యోదాహరణం. వార్దాః, వాః ఉదకం దదాతీతి వార్దాః గిరం దదాతీతి గీర్దాః ఇత్యాది । చతురక్షరస్య తు భాష్యోక్తం ‘ద్రవిణోదాః పరివాదాః’ ఇతి । ఏతద్ద్వయమపి ఛాన్దసం । అన్యదపి హిరణ్యదా యువతిదా ఇత్యాది ॥

అపి వా యస్మిన్ స్విత్యుపసర్గః స్యాత్తద్ధి ప్రతిష్ఠితమితి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥ ౧౦ ॥

అపి వా యస్మిన్నామ్ని ‘సు’ ఇత్యయముపసర్గః స్యాత్తన్నామ ప్రతిష్ఠితం ఆయుష్మద్యజ్ఞాదిక్రియావచ్చ భవతి. యథా సుజాతః । సుదర్శన ఇత్యాది । ఇహ బ్రాహ్మణగ్రహణాత్ ద్వ్యక్షరాదివిశేషణైః స్వితి విశేషణం వికల్ప్యతే । హి శబ్దోనర్థకో నిపాతః “అనర్థకోమితాక్షరేషు” ఇతి వచనాత్ । ఉపసర్గగ్రహణముపసర్గప్రతిరూపకాణాం సూతసోమేత్యాదీనాం వ్యుదాసార్థం । అత్ర బోధాయనో వికల్పాన్త

రాణ్యాహ—'ఋషన్యణూకం దేవతాణూకం వా యథా వైషాం పూ ర్వ పురుషాణాం నామాని స్యుః ఇతి' । అణూకమభిధాయకం ప్రకర ణాత్ । ఋషన్యణూకం వసిష్ఠః నారదః ఇత్యాది । దేవతాణూకం వి ష్ణుః శివః ఇతి । పూర్వపురుషాణాం పితృపితామహాదీనాం వా నామాని యజ్ఞశర్మా సోమశర్మా ఇత్యాదీని ॥

అయుజాక్షరం కుమార్యాః ॥౧౧॥

అయుగక్షరం విషమాక్షరం కుమార్యా నామభవతి । అయుజాక్షరమి తి ఛాందసః । అయుగక్షరత్వమేకమేవాత్రవిశేషణం; ద్వ్యక్షరాదీనా మనేన నివర్తితత్వాత్ । తద్యథా—శ్రీః గౌః భారతీ పార్వతీ కమలా పతివల్లభా కమలేక్షణా ఇత్యాది । కుమార్యా అపి జాతకాదయశ్చైలా న్తాః దేహసంస్కారార్థాః క్రియాస్తూష్ణీం కర్తవ్యా ఏవ ॥

{ అమంత్రికా తు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః ।
సంస్కారార్థం శరీరస్య యథాకాలం యథాక్రమమ్ }

(మ-స్మృ-౨-౬౬) ఇతి మనువచనాత్ । ఇహ చ ద్రవ్యనిష్ఠాభావార్థాః ప్రాశనవపనాదయ ఏవ నిష్కృష్య కర్తవ్యాః నతు హోమాః; ఏవమే వ శిష్టాచారాత్ స్మృత్యర్థసారే దృష్టత్వాచ్చ ॥

ప్రవాసాదేత్య పుత్రస్యోత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధ న్యవఘ్రాణం దక్షిణే కర్ణే ఉత్తరాన్మన్త్రాన్ జపేత్ ॥౧౨॥

ప్రవాసాదాగతో౽త్తరాభ్యాం 'అంగాదంగాత్' 'అశ్మా భవ' ఇ త్యేతాభ్యాం పుత్రస్యాభిమంత్రణం కర్తవ్యమ్ । తథైతాభ్యామేవ మూ ర్ధన్యవఘ్రాణమ్ । అసావిత్యస్య స్థానే దశమ్యాం కృతం నామ సమ్బు ద్ధ్యా గృహ్ణాతి ॥

కేచిత్—అంగాదంగాదిత్యభిమంత్రణమ్ । అశ్మా భవేత్యవఘ్రాణ మితి । తథాసతి ఏవం విభజ్యైవ వినియుంజీత క్రమేణేతి వా బ్రూయాత్

తతః పుత్రస్య దక్షిణే కర్ణే ఉత్తరాన్ 'అగ్నిరాయుష్మాన్ స వన

ఆపస్తమ్బగృహ్యే షష్ఠః పటలః.

స్రుతిభిః ' ఇత్యాదికాన్ సానుషఙ్గాన్ పఞ్చమన్త్రాన్ జపేత్ । ఏతస్య త్రయం ప్రతిప్రత్యామావర్తతే ॥

కుమారీముత్తరేణ యజుషాఽభిమన్త్రయతే ।-౩.

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పఞ్చదశఖణ్డః

ప్రవాసాదేత్యేత్యనువర్తతే । ఉత్తరేణ ' సర్వస్మాదాత్మనః ' ఇత్యనేన యజుషా కుమారీం కన్యామపత్యామభిమన్త్రయతే । కుమార్యాస్త్వే తావదేవ, నత్వవఘ్రాణజపౌ. అవచనాత్, తత్ర పుత్రస్యేతి గ్రహణాన్మన్త్రస్థపుంల్లిఙ్గవిరోధాచ్చ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పఞ్చదశఖణ్డః

అథాన్నప్రాశనముపదిశ్యతే—

జన్మనోఽధిషష్ఠేమాసి బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽ
ఽశిషో వాచయిత్వా దధి మధుఘృతమోదనమితి సగ్ంసృ
జ్యోత్తరైర్మన్త్రైః కుమారంప్రాశయేత్ ॥ ౧ ॥

జన్మనోఽధి జన్మన ఆరభ్య, దివసగణనయా షష్ఠే మాసి । తేన మార్గశీర్షశుక్లద్వితీయాయాంజాతస్య న మార్గశీర్షో మాసః ప్రాణోఽగణ్యతే । అత ఏవ జ్యోతిషే బృహస్పతిః ॥

“పఞ్చాశద్దివసాత్ త్రిఘ్నాత్పశ్చాత్ త్రిహతషష్టికాత్ ॥
అర్వాగేవోత్తమా భుక్తిః” ....

ఇతి । బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వేత్యన్వాకర్షణం । ఆశీర్వచనానన్తరం దధ్యాదిచతుష్టయం సంసృజ్య ఉత్తరైర్మన్త్రైః ' భూరపాం త్వౌషధీనాం ' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిః కుమారం సకృదేవప్రాశయేత్ । సమ్బుద్ధ్యా చ నామగ్రహణం । ద్వితీయతృతీయయోరపి ' త్వౌషధీనాం ' ఇత్యాదేరనుషఙ్గః ॥

త్రైత్తిరేణ(త్రైత్తిరీయేణ)మార్గేణేత్యర్థః ॥౨॥

వ్యాఖ్యానమేతత్ ॥

జన్మనోఽధి తృతీయే వర్షే చౌలం పునర్వస్వోః ॥౩॥

జన్మనోఽధీతి పూర్వవత్ । తతశ్చ 'గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణాం' ఇతి గర్భవర్షం న గణ్యతే । చౌళమితి కర్మనామధేయం । యస్మిన్కర్మణి చూడాసన్నిధానం తచ్చౌళం- ళడయోరభేదాత్ । పునర్వస్వోః కర్తవ్యమితి శేషః ॥

బ్రాహ్మణానాం భోజనముపాయనవత్ ॥౪॥

అత్రాపి చ 'బ్రాహ్మణానాం భోజనం' ఇతి గ్రహణమాశీర్వచనస్యాపి భోజనయోరపి ప్రదర్శనార్థమ్ । భోజనాదీత్యాదిశబ్దో వా ద్రష్టవ్యః ఉపాయనవదితి వచనాత్ । ఉపనయనమేవోపాయనమ్ ॥

సీమంతవదగ్నే రుపసమాధానాది ॥ ౫॥

అగ్నేరుపసమాధానాది లింత్రం సప్రధానహోమం పరిషేచనాంతమిహాసీమంతవదితి । తతశ్చాత్రాభ్యాధికర్మారేబ్రధానహోమాః । పాత్రప్రయోగకాలే శలల్యాదీనాం సకృదేవసాదనమ్ ॥

అపరేణాగ్నిం ప్రాంచముపవేశ్య త్రేణ్యా శలల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైః శలాలుగ్లప్సేనేతి తూష్ణీంకేశాన్వినీయ యథర్షిశిఖా నిదధాతి ॥ ౬ ॥

ప్రాంచంప్రాఙ్ముఖం । తూష్ణీం వాగ్యతః । కేశాన్వినీయవివిధం నీత్వా వక్ష్యమాణ శిఖార్థాంశ్చ పృథక్పృథక్కృత్వేత్యర్థః । యథర్షి యావంత ఋషయస్స్వప్రవరే తావతీశ్శిఖానిదధాతి । ఏకార్షేయస్యైకా శిఖా, ద్వ్యార్షేయస్య ద్వే, ఇత్యాది ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౭॥

అథవా—యథాయేన ప్రకారేణ ఏషాం కులజానాం కులధర్మః ప్రవర్తతే తథాశిఖా కర్తవ్యా ॥

కేచిత్—ఏషామితి వచనాత్ పితురన్యోపి చౌలకర్తేతి

ఉపాగ్నసగ్ సర్జనాద్యా కేశనిధానాత్సమానమ్ ॥ ౯ ॥

వ్యాఖ్యాతమేవైతత్సమావర్తనే ॥

క్షురంప్రక్షాళ్య నిదధాతి ॥ ౧౦ ॥

అత్ర ప్రక్షాళనమేవ విధీయతే. నిధానంత్వర్థప్రాప్తమ్ ॥

తేన త్ర్యహంకర్మనివృత్తిః ॥ ౧౧ ॥

తేన క్షురేణ త్ర్యహంనాపితకర్మ నివృత్తిస్స్యాత్ ॥

వరందదాతి ॥ ౧౨ ॥

వరంగాం పితా దదాతి దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ యద్యస్యా శ్చౌలకర్తా తదాత స్మై ॥

ఏవంగోదానమస్మిన్నపినక్షత్రేషోడశేవర్షే ॥ ౧౩ ॥

గోదానమితి కర్మనామధేయం యస్మిన్కర్మణ్యంగభూతం గోదానయోశ్శిరః ప్రదేశవిశేషయోర్వపనమ్ । యత్రాపి పక్షేశిఖావర్జిత సర్వకేశవపనం యథర్షిచ శిఖాః, తత్రాపి గోదానయోర్వపనం కర్తృనామధేయ ప్రవృత్తినిమిత్తం విద్యతఏవ । తద్గోదానాఖ్యంకర్మ ఏవం యథాచౌలం బ్రాహ్మణభోజనాది వరదానాంతం కర్తవ్యమ్ । తచ్చా న్యస్మిన్నపి నక్షత్రే రోహిణ్యాదౌ వర్షేచ షోడశేభవతి ॥

అత్ర పక్షాంతరమాహ—

అగ్నిగోదానోవాస్యాత్ ॥ ౧౪ ॥

అగ్నయేగోదానం యస్యసోగ్నిగోదానోబ్రహ్మచారీ । పుల్లింగని, దేశాచ్చైవం విగ్రహః । అస్మిన్పక్షే ఆజ్యభాగాంతే కృతే 'అగ్నయే గాండర్షయే స్వాహా' ఇత్యాజ్యేనైవైకా ప్రధానాహుతిః । తతోజయాది(క్షురప్రక్షాళనాంతం)వరదానాంతం)

సంవత్సరం గోదానవ్రతమేకఉపదిశంతి ॥ ౧౫ ॥

అధీతేపి వేదే అవశ్యం సంవత్సరం గోదానవ్రతం బ్రహ్మచర్యంచరితి

తవ్యమిత్యేక ఉపదిశంతి. వైకల్పికమిత్యర్థః ॥

ఉభయోరపి గోదానయోశ్చౌలాద్విశేషమాహ—

ఏతావన్నానా సర్వాన్కేశాన్వాపయతే ॥౧౫॥

ఏతావన్నానా ఏతావాన్భేదః । యదపి ధానార్థయాపి శిఖయా స హ సర్వాన్ కేశాన్ వాపయతఇతి । తతశ్చేహ వినయనాభావాచ్ఛల ల్యాదీనాంనివృత్తిః । అత్రాచ వాపయత ఇతి ణిజంతనిర్దేశాదాచార్య ఏవ గోదానకర్మణః కర్తా । వరదానంచాచార్యాయైవ । తథాత్రి శిఖాయా అపివపనం 'ఏతావన్నానా సర్వాన్ కేశాన్వాపయతే' ఇత్య స్మాదేవ వచనాత్; సత్రావత్ ॥

అన్య ఆహుః— 'రిక్తోవా ఏషోసపిహితో యన్ముండస్తస్యైతదపిధా నం యచ్ఛిఖేతి । సత్రాము తు వచనాత్ వపనగ్ శిఖాయాః' (ఆప-ధ-౧-౧-౨-F) ఇతి సత్రేభ్యోన్యత్ర శిఖాయా వపనప్రతిషేధాత్ ఇహాపి నైవశిఖాయా వపనమితి ॥

ఉదకోపస్పర్శనమితిఛందోగాః ॥౧౬॥

ఇత్యాపస్తంబీయే గృహ్యప్రశ్నే షోడశఃఖండః.

షష్ఠశ్చపటలస్సమాప్తః

సాంవత్సరిక గోదాన వ్రతపక్షే అహరహరుదకోపస్పర్శనం ఛందో గా ఉపదిశంతి. వికల్పఇత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షోడశఃఖండః

షష్ఠశ్చపటలస్సమాప్తః

అథసప్తమఃపటలః.

యజ్ఞేష్వధికరిష్యమాణస్య పురుషస్య దేహసంస్కారా వ్యాఖ్యాః ౹ తేడు 'శాలీనస్యోదవసాయ' ఇతి వచనాభావే గృహఏవ కర్తవ్

వ్యాః । విధివచ్చ నిర్మితే గృహే । విధివత్ ప్రవేశాదపేక్షితాయుర్ధనధనాది ఫలసిద్ధిః । అతో మన్త్రవ్యాసక్రమప్రాప్తౌ గృహనిర్మాణప్రవేశయోర్విధిర్వ్యాఖ్యాయతే ॥

దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణమగారావకాశముద్ధత్యపాలాశేన శమీమయేన వోదూహేన్నైతామేవ దిశముత్తరయోదూహతి ॥ ౧ ॥

యోఽగారార్థత్వేనాభిప్రేతోఽవకాశో భూమిభాగో దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణః దక్షిణాప్రతీచ్యాం నైరృత్యాం దిశి నిమ్నస్తముద్ధత్య ఖనిత్రాదినా పాంసూనుత్థాప్య పాలాశేన శమీమయేన వోదూహేన ఉదూహ్యన్తే దేశాన్తరం ప్రాప్యన్తే పాంసవో అనేనేత్యుదూహః (వాదులూక (ఫాలక (పామూలక (పాండూలక (ప్రాపక (వాధూలక) ఇత్యర్థః తేనైతామేవ కోణదిశముత్తరయా 'యమ్భామేః హ్రీమ్' ఇత్యేతయోదూహతి

ఏవం [illegible]

ఉదూహతీతి సంబంధః । అత్ర ద్వితీయతృతీయయోరప్యుదూహయోర్మన్త్రావృత్తిః ఏవమితి వచనాత్ । అన్యథా ఉత్తరయా త్రిరుదూహతీత్యేవ బ్రూయాత్, 'ఏవం త్రిః' ఇతి సూత్రాన్తరం నారభేత ॥

క్షిప్రముత్తరయాభిమృశ్యైవ దక్షిణాన్స్థూణాగర్తాన్ఖానయిత్వాఽభ్యన్తరం పాంసూనుదుప్యోత్తరాభ్యాం దక్షిణాం ద్వారస్థూణామవదధాతి ॥ ౩ ॥

క్షిప్రముదూహేన ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం ఉత్తరయా "స్యోనా పృథివీ" ఇత్యనయాభిమృశ్య స్థూణాగర్తాన్ స్థూణానాం (విభాగార్థాన్ నిఖానార్థాన్) నిఖననార్థాన్) గర్తాన్ కర్మకరైః ప్రదక్షిణం ఖానయిత్వాఽభ్యన్తరమగారస్య న బహిః పాంసూనుదుప్య ఉత్తరాభ్యాం "ఇహైవ తిష్ఠ" ఇత్యేతాభ్యాం దక్షిణాం నిష్క్రామత ఏవ న ప్రవిశతః ద్వారస్థూణామవటే అవదధాతి । అత్ర ప్రాదక్షిణ్యస్యాభ్యన్తరత్వస్య

చ విధానం పర్యంతీయాస్వేవ స్థూణాసు న తు మధ్యమాసు ॥

ఏవమితరామ్ ॥౪॥

ఇతరాం సర్వ్యాం ద్వారస్థూణానాం ఏవం 'ఇహైవ లిష్ఠ' ఇత్యేతా ధ్యామేవ అవదధాతి ॥

యథాఖాతమితరా అన్వవధాయ వంశమాధీయమానము త్తరేణ యజుషాభిమంత్రయతే ॥౫॥

యథాఖాతం ఖననక్రమేణ ఇతరాః స్థూణాః తూష్ణీమన్వవధాయైవం శం స్తూపం స్థూణాస్వాధీయమానం ఉత్తరేణ యజుషా 'ఋతేనస్థూణా వధిరోహ' ఇత్యనేనాభిమంత్రయతే ॥

సమ్మితముత్తరైర్యథాలింగమ్ ॥౬॥

సమ్మితం నిర్మితమగారం ఉత్తరైః 'బ్రహ్మచతేక్షత్రంచ' ఇత్యాదిభిః పంచభిర్మంత్రైః యథాలింగం మంత్రలింగావగతదిఙ్ముఖోభిమన్త్రయతే। తత్ర పంచమేన మధ్యమాభిముఖః (అసన్నిహితత్వాత్)

కేచిత్—షష్ఠ్యైః। తత్ర 'ధర్మస్థ్రే స్థూణారాజః' ఇతి మధ్యమం 'శ్రీస్తే స్తూప' ఇతిపృష్ఠవంశమితి ॥

అత్ర యద్యపి మంత్రైరగారావయవాస్థ్స్థూణాః స్తూయంతేతథాప్యేభిఃస్థూణావదగారమేవ స్తూయతేయథాపాదవందనేనపాదవానేవవంద్యతే

అత్రైవకేచిత్ ద్వితీయాదిషు త్రిషు మంత్రేషు వాక్యసమాప్త్యర్థం 'స్థూణాఅభిరక్షతు' ఇత్యాద్యనుషంగం మన్యంతే ॥

అన్యే తే శబ్దస్యాపి।తథా'ధర్మస్థ్రే'ఇత్యాదౌ' అభిరక్షత్విత్యస్యచ

అపరేతు నైవేహ కస్యచిత్క్వచిదప్యనుషంగః అనుషజ్య మానస్య వైరూప్యాత్ అంతేపిచ పాఠాభావాచ్చ। వాక్యసమాప్తిస్తు ప్రకృతతయా బుద్ధిస్థపదార్థాన్వయాత్సిధ్యతి యథా 'ఇషేత్వా' (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మంత్రస్య బుద్ధిస్థచ్ఛేదనాన్వయాత్। ఛ్నిన ద్మీతి వాక్యసమాప్తిరితి ॥

అథ గృహప్రవేశవిధిః

పాలాశం శమీమయం వేధ్మమాదీప్యోత్తరయా
ఽగ్నిముద్ధృత్యోత్తరేణ యజుషాఽగారం ప్రపా
ద్యోత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరయాఽగ్నిం
ప్రతిష్ఠాపయతి॥ ౭ ॥

పాలాశం శమీమయం వేధ్మం కాష్ఠమౌపాసనేనాదీపయతి । ఇధ్మమితి చ 'అగ్నిషు ప్రహరణస్యానాదధాతి' ఇతివదనియతం సంఖ్యాదికం వివక్షితమ్ । ఉత్తరయా 'ఉద్ధ్రియమాణః' ఇత్యేతయా తతస్తమగ్నిముద్ధరతి । అత్ర చ సానుషఙ్గే చతుష్పదే త్రిష్టుభౌ ద్వే ఋచౌ పఞ్చభిః పాదైరామ్నాతే । తయోరేకైకోద్ధరణార్థా । అన్యా తు వికల్పార్థా । "ఉత్తరయా' ఇత్యేకవచనేన వినియోగాత్ । వ్యవస్థితశ్చాయం వికల్పోఽభిప్రేతః, అగ్నిహోత్రవత్ । యద్యహని ప్రవేశస్తదా రాత్రిలింగయా, రాత్రౌ చేదహర్లింగయా । రాత్రౌ చ ప్రవేశశ్శిష్టాచారప్రసిద్ధ ఇతి పూర్వమేవోక్తః । ఉత్తరేణ 'ఇన్ద్రస్య గృహాః' ఇతి యజుషా । అహృతమగ్నిమగారం ప్రపాద్య అనన్తరం విధివత్సంస్కృతే ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్య తమగ్నిముత్తరయా 'అమృతాహుతిమ్' ఇత్యేతయా ప్రతిష్ఠాపయతి; యథా శ్రౌతాగ్నీనపి విధివదానీతానస్మిన్నేవ కాలేఽగారం ప్రపాద్య గృహ్యాగారే యథావిధి ప్రతిష్ఠాపయతి,

కేచిత్ — ఇహాగ్నిముద్ధృత్య అగారం ప్రపాద్యేతి ప్రకృతేఽపి పునరుక్తయోరేతయోరర్థవత్త్వాయ అగారస్యాగ్నిమిత్యన్వయాదాదీపనాది ప్రతిష్ఠాపనాన్తం వచనార్థస్య లౌకికాగ్నేరేవ నౌపాసనస్యేతి । తేషామేతత్తుల్యసూత్రే వివాహాఙ్గే ప్రవిశ్య హోమే వచనాగ్నేరేవోపసమాధానాది స్యాత్ । అథాగారశబ్దస్య శయనస్థానవాచిత్వాత్, గృహశబ్దస్య చాతథాత్వాత్, న తత్ర తుల్యసూత్రతేతి చేన్న; గృహాగారశబ్దయోరేకార్థత్వే వివాదాభావాత్, ఇహ చ 'ఇన్ద్రస్య గృహా వసుమ

త్రః' ఇతి మంత్రేష్వగృహశబ్దేనాగారాభిధానాత్, ప్రత్యుతధర్మ శాస్త్రే 'పత్న్యైఽగారస్యపత్రమేకాదశాహ్యాః ప్రాగపవర్గమ్ । ఉత్త రపూర్వవేదేఽగారస్య తత్రైవ చతుర్భిః । శయ్యాదేశే కామలింగేన' (ఆప-ధ-౨-౩-౨౨-౨౩-౨-౪-౧) ఇతి శయనస్థానస్యాగారాదన్య త్వాభిధానాచ్చ । పునరుక్తిః స్ఫుటార్థతయాపి నిర్వాహ్యా । కించాగా రస్యాగ్నిమిత్యన్వయేఽపి అగారాగ్నిః శాలాగ్నిః, గృహ్యాగ్నిరౌపాసనా గ్నిరిత్యేకార్థతయా యాజ్ఞికానాం ప్రయోగాదౌపాసన ఏవప్రతిష్ఠా ప్యతే, నపచనాగ్నిః ॥ ... ...

సూ॥ తస్మాద్దక్షిణముదధానాయతనం భవతి॥౮॥ సూ॥

తస్మాత్ ప్రతిష్ఠితాదగ్నేర్దక్షిణముదధానస్య మణికస్యాయతనం భవతి

సూ॥ తస్మిన్ప్రాచీనాగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్యోత్తరయా వ్రీహియవాన్న్యుప్యతస్మిన్నుదధానం ప్రతిష్ఠాపయతి॥౯॥ సూ॥

తస్మిన్నుదధానస్థానే ప్రాచీనాగ్రాన్ నానాదిగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, తేషు దర్భేషు 'ఉత్తరయా 'అన్నపతేఽన్నస్య' ఇత్యేతయా వ్రీహియవాంశ్చ సంయుక్తాన్న్యుప్య తేషూదధానం ప్రతిష్ఠాపయతి॥

సూ॥ తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషా చతుర ఉదకుంభానానయతి॥౧౦॥ సూ॥

తస్మిన్నుదధానే ఉత్తరేణ 'అరిష్టా అస్మాకం' ఇత్యనేన యజుషా చతురఉదకుంభానానయతి । ప్రతికుంభం మంత్రావృత్తిః ద్రవ్యభేదేన ప్రకాశ్యక్రియాభేదాత్ । యత్ర పునరర్థపకర్షప్రకాశనాదావావృత్తి విధిస్తస్యా ఏవ క్రియాయాః తత్ర సకృదేవ మంత్రః॥

సూ॥ దీర్ణముత్తరయానుమంత్రయతే॥౧౧॥ సూ॥

యది దీర్ణం మణికం స్యాత్తదా ఉత్తరయా 'భూమిర్భూమిమగాత్', ఇత్యేతయానుమంత్రయతే । ఏతచ్చ ప్రకరణాత్తదానీంతనమేవ॥

సూ॥ అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే ఉత్తరాః ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే॥౧౨॥ సూ॥

ఉత్తరా అహోరాత్రయోస్సన్ధిః ప్రధానాహుతిః । తాశ్చ 'వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహి' ఇతి ద్వే 'వాస్తోష్పతే ప్రతరణో నః' ఇతి ద్వే । ఆజ్యహవిష్ట్వం చ తన్త్రవిధానం । 'ఆజ్యభాగాన్త' ఇతి వచనం త్వాజ్యభాగానన్తరమేవ ప్రధానహోమః, నాన్యదపేక్షితమితి క్రమార్థః।

కేచిత్ — 'పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే' (ఆప-గృ-౧౭-౨) ఇతివదాజ్యభాగాన్త ఇత్యనేనైవ తన్త్రప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం 'అగ్నేరుపసమాధానాది' ఇతి వచనం. స్వపక్షేణ ప్రతిష్ఠితః పచనాగ్నిరేవేహ హోమార్థ ఇత్యేవమర్థమితి । తదయుక్తం.

'కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ' (యా. ౧-౯౭) ఇతి సర్వస్మార్తహోమానాం అవిశేషేణ ఔపాసనవిధానాత్, అస్య సూత్రస్యోక్తవిషయాన్యార్థత్వాత్, ఆస్తమీయానాం గృహ్యాన్తరీయాణాం చౌపాసన ఏవ వాస్తుహోమాచారాచ్చ ॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వోత్తరేణ యజుషా ఉదకుమ్భే
న త్రిః ప్రదక్షిణమన్తరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య
బ్రాహ్మణాన్భోజయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేనేతి ॥౧౩॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నే సప్తదశః ఖణ్డః

పరిషేచనాన్తం ఉత్తరేణ 'శివగ్ం శివమ్' ఇత్యనేన యజుషా ఉదకుమ్భేన సకృదుపాత్తేన అగారం నివేశనం వాన్తరతో న బహిః త్రిః ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేదపూపాదిభిః । ఇతి శబ్దస్సముచ్చయార్థః । సక్తూనాం తు భోజనాత్ప్రాగేవోపయోగః. మధ్యే లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్ । 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ.౨-౧౫-౧౧) ఇతి సిద్ధస్య భోజనస్య పునర్వచనమపూపాదిగుణవిధ్యర్థమ్ ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
సప్తదశః ఖణ్డస్సమాప్తః

అష్టమకండికా.

ఉత్తరేషాం మంత్రాణాం వినియోగమాహ—

శ్వగ్రహగృహీతం కుమారం తపోయుక్తం జాలేన ప్రచ్ఛాద్య కంసం కింకిణీం వా హ్రాదయన్నద్వారేణ సభాంప్రపాద్యసభాయామధ్యేఽధిదేవనముద్ధత్యావో క్ష్యాక్షాన్న్యుప్యోపక్షేషూత్తానం నిపాత్య దధ్నా లవణ మిశ్రేణాభ్యజ్యోత్తరేణావోక్షేత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమ్ ॥ ౧ ॥

యేన గృహీతః కుమారః శ్వేవ నదతి, శ్వవద్వా చేష్టతే స శ్వగ్రహః । తేన గృహీతం- శ్వగ్రహగృహీతః పిశాచిశునావాదష్టః । తపోయుక్తః యావన్నస్త్రోషమనశనాదియుక్తః పిత్రాదిః కర్తా । జాలం మత్స్యగ్రహణసాధనం । కంసం కింకిణిం లోహఘంటాం హ్రాదయన్ పురుషాన్తరేణ ధ్వనయన్ అద్వారేణ కుడ్యాద్యపోహ్య మార్గం కృత్వా । అధిదేవనం యత్ర దీవ్యన్తి కితవాః । అక్షాన్ విభీతకఫలాని ।

కేచిత్ — శారా ఇతి ॥

ఉత్తరైర్మంత్రైః " కూకురస్సుకూకురః " ఇత్యాదిభిర్ద్వాదశభిః । యద్వైకాదశభిః । తస్మిన్ పక్షే ఆదితస్తిస్ర ఋచః, తతః ' తత్సత్యం యత్త్వేంద్రః ' ' విగృహ్య బాహూ ' ఇతి ద్వే । తతో ' విభ్రన్నిష్కం ' ఇతి పంచర్చః ॥ తతః ' శ్వానమ్ ' ఇత్యేకాదశం యజురేవేతి విభాగః॥ అవోక్షణంచ సర్వేషాం మంత్రాణామంతే సకృదేవ॥

కేచిత్ — దృష్టోపకారకత్వాత్ ప్రతిమంత్రమితి ।

ఏవమేతజ్జాలపరిచ్ఛాదనాద్యవోక్షణాంతం ప్రాతరాదిషు త్రిషు ప్రయోగవిశేషేషు కర్తవ్యమ్ । అవోక్షణపర్యంతం చ హ్రాదనమ్ ॥

అగదో భవతి ॥ ౨ ॥

[illegible] 'గృహాణ' ఇత్యేతౌ చ [illegible] తా[illegible] [illegible] [illegible] సామర్థ్యా [illegible] [illegible] యిత్వా 'యస్మిన్ [illegible]' (ఆప-మం-౧-౧౧) ఇత్యాదౌ [illegible] [illegible] [illegible] ॥

కేచిత్—[illegible] కుమారస్య [illegible] [illegible], [illegible] భవతి। యస్య [illegible] తదా [illegible] కర్తవ్యం, [illegible] [illegible] పతి ॥ నైతత్. [illegible] ॥

—— శ్రీ శంఖినం కుమారం తథాయుక్త ఉత్తరాభ్యా మభి
మన్త్ర్య ద్వితీయయోదకస్యైనం త్రిస్తావన మాచామేత్ప్రత్యహ
ఘ్న్యాదినే సాయఞ్చ ॥౩॥ శ్రీ ——

శంఖోపి [illegible] మేవ [illegible] శంఖినస్స ఇతి [illegible] ఉ
త్తరాభ్యాం 'ఏత తే' [illegible] 'ఉత్తరయా 'ఋషి
బోధ [illegible]' ఇత్యేతయా త్రిస్తావన మేత్ [illegible]
ఉదకస్యైన త్రిసంధ్యమ్ ॥

—— శ్రీ అగదో భవతి ॥౪॥ శ్రీ ——

ఉత్కర్షణమ్॥

అథ సర్పబలి ర్న్యాస్తిన్యాలె మేన విధినోపక్రమ ఉపమాహ—

శ్రీ శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యా మస్తమితే స్థాలీపాకః ॥౫॥ శ్రీ

శ్రవణేన నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాసీ శ్రావణీ। అయ మాశ్రీతాప్త క్షితా, నిత్యత్వాత్సర్పబలేః। శ్రావణమాసస్య పౌర్ణమాసీత్యర్థః। నతు శ్రావణమాసస్య శ్రవణనక్షత్రం - శ్రవణస్య పౌర్ణమాసీవిశేష ణార్థత్వాత్, 'పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం'(ఆప-ప-౨-౨౦) ఇతి వచనాచ్చ ॥

అథ చాంద్రమసమాసానాం చైత్రాదీనాం, పౌర్ణమాసీనాంచ చైత్ర్యాదీనాం నిర్ణయార్థా శ్లోకాః॥

'మేషాదిస్థే సవితరి యో యో దర్శః ప్రవర్తతే । చాంద్రమాసాస్తు తదంతాశ్చైత్రాద్యా ద్వాదశ స్మృతాః ॥ తేషు యా యా పౌర్ణమాసీ సా సా చైత్ర్యాదికా స్మృతా । కాదాచిత్కేన యోగేన నక్షత్రస్యేతి నిర్ణయః ॥' ఇతి ॥ తస్యాం శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం అస్తమితే ఆదిత్యే సాయంహోమాంతే 'పత్న్యుపహంతి' (ఆప-గృ-౭-౨) ఇతి విధినా ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతః స్థాలీపాకః కర్తవ్యః ॥

పార్వణవదాజ్యభాగాంతే స్థాలీపాకాద్ధుత్వాంజలినోత్తరైః ప్రతిమంత్రం కింశుకాని జుహోతి ॥౬॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే అగ్నిముఖాంత ఇత్యర్థః, సర్వేష్వపహవిష్కేషు తంత్రవత్సు కర్మసు అగ్నిముఖస్య విహితత్వాత్ । స్థాలీపాకాద్విధివదవదాయ 'శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహా' ఇతి హుత్వా 'జగ్ధో మశకః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిరుత్తరైః ప్రతిమంత్రం కింశుకాని పలాశస్య పుష్పాణి జుహోతి ॥

కేచిత్ — పలాశసదృశస్య కంటకినః పుష్పాణీతి ॥

ఏతాని చ వసంత ఏవ సంగ్రహితవ్యాని । అత్ర చాంజలేస్సంస్కారః ఉపస్తరణాదిరవదానధర్మః, కింశుకశేషాదపి స్విష్టకృతే సమవదానం, అంజలేరపి దర్వ్యా సహ లేపాంజనం చ భవత్యేవ, ముఖ్యేన ధర్మప్రవృత్తైరుక్తత్వాత్ । విప్రతిషిద్ధం త్వన్యః కుర్యాత్ ॥

కేచిత్ — అంజలిహోమా లాజహోమవద్వ్యావృత్తధర్మాణ ఏవేతి ॥

ఉత్తరాభిస్తిసృభిరారగ్వధమయ్యస్సమిధః ॥౭॥

అథోత్తరాభిస్తిసృభిః 'ఇంద్ర జహి దందశూకం' ఇత్యాదిభిః ప్రత్యృచం । ఆరగ్వధమయ్యస్సమిధః, ఆరగ్వధవికారాస్సమిధః । కిం? । జుహోతీతి సంబంధః । తేనాత్ర సమిధాం మాంత్రవర్ణికదేవతోద్దేశేన త్యాగః కర్తవ్య ఏవ ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౭॥

ఉత్తరాశ్చతస్రః ' తస్యాం యత్రైమాహాస్యాయమానా ఇత్యేతా, నమోఽస్తు సర్వేభ్యః ' ఇతి తిస్రశ్చ॥

శ్రీ జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౯॥ శ్రీ

ఏతచ్చ వచనం జయాదీనాం ప్రాప్త్యర్థమ్, స్థాలీపాకకింశుకసమిదాజ్యాహుతీనామేకాదశానాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ । జయాద్యనంతరం స్విష్టకృదిత్యుక్తమేవ ।

శ్రీ పరిషేచనాంతం కృత్వా వాగ్యతస్సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్పయిత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసూత్తరయా సక్తూన్నివపతి ॥౧౦॥ శ్రీ

అథ తంత్రశేషం సమాప్య, సంభారానుత్తరత్రోపయోక్ష్యమాణాన్ సక్త్వాదీనాదాయ, వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం పీఠం కల్పయిత్వా తత్ర పీఠే దక్షిణస్యా ఆరభ్య ప్రాచీస్తిస్రః, ప్రతీచ్యా ఆరభ్య ఉదీచీస్తిస్రశ్చ రేఖా లిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసు షట్సు రేఖాసు లేఖనక్రమేణోత్తరయా 'నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివాః ఇత్యాదికయా ' బలిం హరిష్యామి ' ఇత్యంతయా సక్తూన్నివపతి । సకృదేవ మంత్రః । నచ స్వాహాకారః, అజుహోతిచోదితత్వాత్, నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాదిత్యుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — సర్వాసు రేఖాసు యథా యుగప (ద్వ్యా)త్ప్రాప్నుయాద్బలిః తథా నివపతి ॥

శ్రీ తూష్ణీగ్ సంపుష్టా ధానా లాజానాంజనాభ్యంజనే స్థగరోశీరమితి ॥౧౧॥ శ్రీ

సంపుష్టాః సమ్పుష్టా ఇతి ధానావిశేషణం అఖండితతండులైః కృతాః ధానా ఇత్యర్థః । స్థగరమాపణస్థం గంధద్రవ్యం । అన్యాని ప్రసి

ర్థాని ఇతి శబ్దప్రసముచ్చయార్థాః । ఏతాని పద ద్రవ్యాణి తూష్ణీం రేఖా స్వేవ నినయతి ॥

"ఉత్తరాపరస్యామపాం రిషిచ్యా ప్రతీక్షన్నాస్తీ మేత్యాపశ్వోపదేత్యేతాభ్యాముదపాత్రేణ త్రిః ప్రదక్షిణమన్తరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య బ్రాహ్మణా న్భోజయేత్ ॥ ౧౨ ॥ శ్రీ

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టాదశః ఖండః

అథ ఉత్తరైర్మన్త్రైః 'తక్షక వైశాలేయ' ఇత్యాదిభిరష్టా(భిః) దశభి(ర్వా) పంచదశభిః) మాన్త్రవర్ణికీం బలిదేవతా ముపతిష్ఠతే । తత్రచ 'ఓజస్వినీనామాసి' ఇత్యాదిషు చతుర్షు పర్యాయేషు దశభ్యః పదేభ్య ఊర్ధ్వం 'రక్షితా యశ్చాధిపతిః' ఇత్యాదేరనుషంగః । తథా 'హేతయో నామస్థ' ఇత్యాదిష్వపి పంచస్వేకాదశభ్య ఊర్ధ్వం 'వాతనామం తేభ్యో వో నమః' ఆ ఇత్యాదేః । యత్తుమధ్యే 'తేభ్య ఇమం బలిమహార్షమ్' ఇతి తత్పూర్వస్యైవబలిహరణార్థాయా ఋచః ఉత్తరభాగస్యోత్సర్జనార్థస్సన్నామః । వక్ష్యతిహి తత్ర 'అహార్షమితి బలిమన్త్రస్య సన్నామః' (ఆప-గృహ్య-౮) ఇతి । అథ న్యస్తం బలిమద్భిః పరిషిచ్య తమప్రతీక్షమాణః తూష్ణీం వాగ్యతో గృహాన్ప్రత్యేత్య 'అప శ్వేత పదా' ఇత్యేతాభ్యా మిత్యాదియథాసూత్రం కరోతి । తత్రాపి బ్రాహ్మణభోజనవచనం కర్మార్థం । ఉపనయనవద్భుక్తవద్భిరాశీర్వచనమ్ ।

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

అష్టాదశః ఖండః

అథైకోనవింశః ఖండః

ధానాః కుమారాన్ప్రాశయన్తి ॥ ౧ ॥

ధానాః యా బలిహరణశిష్టాః కుమారాన్ప్రాశయంతి । కే, శిష్టాః సామర్థ్యాత్,

॥ ఏవమత ఊర్ధ్వమాయదశనీయస్య సక్తూనాం సాయం బలిం హరేదామార్గశీర్ష్యాః ॥౨॥

అత ఊర్ధ్వం అస్యాం శ్రావణ్యాం కృతాత్పూర్వేణ ఊర్ధ్వం । ఆ మార్గశీర్ష్యాః యావన్మార్గశీర్షీ, యావదుత్సర్జనం తావదిత్యర్థః ఏతమనంతరచోదితం సక్తూనాం సంబన్ధినం బలిం । ఏవం ‘సమ్భారానాదాయ వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా’ ఇత్యాది ‘అప్రతీక్షస్తూష్ణీమేత్య’ (ఆప.గృ.౧౭-౧౦...౧౨) ఇత్యేవమంతేతి కర్తవ్యతాకమహరహః సాయంకాలే బలిం హరేత్ । యదశనీయస్య వా సంబంధినమితి వాశబ్దస్య వ్యవహితేన సంబంధః. యదశనీయస్యేత్యస్య పదస్య ధానాదీనాం నివృత్త్యర్థత్వాత్ । అగారపరిషేచనాదికం తు స్థాలీపాకస్యైవ శేషః, న బలిహరణస్య, భిన్నదేవత్వాత్ ॥

కేచిత్—ఉభయోః కాలయోర్బలిహరణం, యదశనీయస్యేతి వచనాత్, వైశ్వదేవవత్ । అశనస్య చ ‘కాలయోర్భోజనమ్’ (ఆప-ధ-౨-౧-౨) ఇతి వచనేనోభయకాలికత్వాత్ । ‘సాయం ప్రాతర్బలింహరేదా ప్రత్యవరోహణాత్’ ఇత్యాశ్వలాయనవచనాచ్చ । తథా ఏతమితిశబ్దస్యైవ అపేక్షితకృత్స్నధర్మప్రాపకత్వాత్ ఏవమితి శబ్ద ఉత్తరసూత్రార్థ ఇతి । తన్న, సమభివ్యాహృతసకలపదానాం సంభూయైకార్థ(ప్రత్యయ)త్వవ్యుత్ప(త్తి)విరోధాత్ ॥

॥ మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే స్థాలీపాకః ॥౩॥

సాకాంక్షత్వాదేవం శబ్దోऽనువర్తతే । యథా శ్రావణ్యాం స్థాలీపాకః కృతః, ఏవం మార్గశీర్ష్యామప్యస్తమితే కర్తవ్యః । పత్న్యవహన్తీత్యాది ధానాప్రాశనాంతం కృత్స్నం కర్మానుష్ఠేయమిత్యర్థః । స్థాలీపాకహోమే తు మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి విశేషః ॥

॥ అపోషమితి బలిమంత్రస్య సన్నామః

ఉక్తార్థమేతత్ ॥

॥ శ్రీ ॥ ఏతేషామన్వహం ॥౭॥ ॥ శ్రీ ॥

అత్ర పక్షద్వయేఽపి స్మృత్యన్తరపరిహారః క్రియమాణం బలి మన్వహం । న చాపి మాస్యంతే ఉత్సర్గః నిత్యత్వేన సర్వబలిస్సం వత్సరే సంసర్గే కర్తవ్యత్వాత్ ॥

యస్మిన్కర్మణ్యత్రతస్య యజుషో వినియోగస్తదాహ

॥ శ్రీ ॥ అనాహితాగ్నే రాగ్రయణమ్ ॥౮॥ ॥ శ్రీ ॥

ఉపక్రమేత ఇతి శేషః । అత్రానాహితాగ్నే గ్రహణం సశేషా ధానినోఽప్యాహితాగ్నేర్నేదం స్మార్తమాగ్రయణం శ్రౌతేన సముచ్చ యితవ్యమిత్యేతదర్థమ్ । ఔపాసనహోమాదేస్తు అగ్నిహోత్ర హోమాదినా సముచ్చయ ఏవ । పిండపితృయజ్ఞో మాసిశ్రాద్ధం చ ఆహితాగ్నేరనాహి తాగ్నేశ్చ ద్వయోరపి సముచ్చేతవ్యే । ‘ సాయమేవం విహిత ఏవానా హితాగ్నేరౌపాసనే ’ (ఆప-శ్రౌ-౮-౨౫) ఇతివచనాత్

పితృయజ్ఞంతునిర్వర్త్య విప్రశ్చంద్రక్షయేఽగ్నిమాన్ ।
పిండాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్॥

ఇతి మను (౩-౧౨౨) వచనాచ్చ । సర్వాధానినోఽపిమాసిశ్రాద్ధం హో మవర్జం కర్తవ్యమేవ ॥

ఉపదేశమతంతు — సశేషాధానినశ్చాహితాగ్నేః పార్వణస్యౌ పాసనహోమస్య చ నివృత్తిః. దర్శపూర్ణమాసాభ్యా మగ్నిహో త్రేణ చ కృతార్థత్వాత్- కాలైక్యేన విరోధాచ్చేతి ॥

ఆగ్రయణమితి కర్మనామధేయం- యేన కర్మణా అగ్రం నవద్ర వ్యం దేవాః ప్రాశయతీతి । యత్కర్మ కృత్వైవ వాగ్రయణం ప్ర థమాయనం నవాన్నప్రాశనప్రాప్తిర్భవతీతి ॥

॥ శ్రీ ॥ నవానాం స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వాగ్రయణదేవ
తాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థాభ్యో హుత్వా తండులానాం
ముఖం పూరయిత్వా గీర్త్వాఽఽచమ్యోదనపిండం సంవృ

తోమ్యత్రతేన యజమానో అగ్రయణం [illegible]

నవానాం వ్రీహీణాం యవానాం వా [illegible] శ్యామాకానాం [illegible] [illegible] [illegible] దితాభ్యాః స్విష్టకృచ్చతుర్థాభ్యః [illegible] హోతి । తత్ర ప్రథమమింద్రాగ్నిభ్యాం [illegible] స్వాహేతి జుహోతి । తథా విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహేతి । ద్యావాపృథివీభ్యాం స్వాహేతి । తతశ్శ్యామాకానాం [illegible] సోమాయ స్వాహేతి । సర్వత్రైవ స్విష్టకృదాదీనాం [illegible] । అథ లేపమార్జనాదిత్యాదిశేషః సమాప్తిః ।

నను శ్రౌతే 'ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపేత్ పురాణానాం వ్రీహీణాం' ఇత్యగ్నిః ప్రథమదేవతా । తస్మాదిమింద్రాగ్నిభ్యాం ప్రాక్ద్యావాపృథివీభ్యాం వా ప్రథమాహుతిః ! సత్యం నను దేవతాంతర స్ఫురణదేవతా సప్రధాన దేవతా ఆగ్రయణదేవతాత్వ ఇతిచ ప్రధానదేవతానామేవ సంప్రత్యయః అన్యథా అతిప్రసంగాత్ । అప్రాధాన్యం చాగ్నేః 'ఆగ్రయణం భవతీత్యాహుతాప్యాయ' ఇత్యత్రైంద్రాగ్న్యాదీనామేవోపదేశాత్ ఐంద్రాగ్నస్య ముఖ్యప్రధానత్వే చామావాస్యాతంత్రమితి తన్త్రనియమస్యాపపత్తేః, 'దశహవిషాం ద్వేస్విష్టకృతః' ఇత్యత్రాగ్నేయయోర్యాజ్యానువాక్యయోరభావాచ్చ । అత్రైవ స్విష్టకృచ్చతుర్థాభ్య ఇతి వచనం శ్రౌతవదిహ వ్రీహ్యాగ్రయణేనైవ శ్యామాకాగ్రయణస్య పాక్షికీ సమానతంత్రతా మా భూదిత్యేవమర్థమ్ । తేనానాహితాగ్నీనాం నానాతంత్రమేవ । వర్షాసు పర్వణి సోమాయ శ్యామాకాగ్రయణం కర్తవ్యమ్, ద్రవ్యదేవతాకాలానామనుక్తానామప్యాగ్రయణనామధేయాదవగతానాం ఆకాంక్షితానాం స్వీకారే విరోధాభావాత్ । అత ఏవన్యాయాచ్ఛరది వ్రీహీణామాగ్రయణం, వసంతేచ యవానాం

పక్వస్యైవ ॥

కేచిత్ — స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనాదనాహితాగ్నేః శ్యామాకాదీనాం (వేణు)యవానాం చాగ్రయణమేవ న భవతీతి । తన్న, అకృతాగ్రయణస్య నవశ్యామాకాద్యశనాభ్యవగమేఽతిప్రసంగాత్, స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనస్యోక్తార్థత్వాచ్చ ॥

తతస్తన్త్రశేషే సమాప్తే తండులానాం ముఖమాస్యం పూరయతి తండులాశ్చాకృతాః, ప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

కృతా ఇత్యపరే । 'యే మేషణా తండులాః' ఇతి దర్శనాత్ ॥

కృతపక్షే హుతశేషాత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాదపాదాయ ముఖపూరణం తతో నిత్య తండులానామాపతతి అపస్సకృత్ప్రతిపత్త్యర్థః । కర్మాంగతయా చేదమాచమనవిధానం ప్రకరణాత్ । శుద్ధ్యర్థాచమనమపి 'ఆసీనస్త్రిరాచామేత్' (ఆప.ధ.౧-౧౬-౨) ఇత్యాద్యనేకపదార్థాన్వితం శాస్త్రాన్తరప్రాప్తం కర్తవ్యమేవ । తతోఽదనేన హుతశేషేణ పిండం సంవర్తయతి యథా ఉద్ధ్రియమాణో నశీర్యతి తథా సుదృఢం కరోతి । తతస్తం పిండముత్తరేణ యజుషా 'పరమేష్ఠ్యసి' ఇత్యనేన ఉద్వి(ఘ)ద్రైత్ ఊర్ధ్వముత్క్షిపేత్ ।యథాగారస్తూపే పృష్ఠవంశే పతతి తథోద్వి(ధే)ద్ధ్రైత్ । యకారలోపశ్ఛాందసః ॥

శ్రీ హేమంతప్రత్యవరోహణమ్ ॥౮॥ శ్రీ

యస్మిన్కర్మణి హేమంతే ఖట్వాతః ప్రత్యవరోహణం తద్ధేమంతప్రత్యవరోహణం నామ కర్మోపదిశ్యత ఇతి శేషః । అస్మాదేవచయాగికాన్నామధేయాత్ 'ప్రత్యవరూఢో నో హేమంతః' ఇతి మంత్రలింగాచ్చేదం కర్మ హేమంతే ప్రథమాయాం రాత్రౌ కర్తవ్యమితి విధిః కల్ప్యతే ॥

కేచిత్ — 'మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యా మస్తమితే' (ఆప.

గృ-౧౯,౩) ఇత్యనుపఠనా త్తత్రేదం కర్తవ్యమితి ॥

ఉత్తరేణ యజుషా ప్రత్యవరుహ్యోత్తరైర్దక్షిణైః పాణిభిర్నప్రస్తరే సంవిశన్తి ॥ ౯ ॥

ఉత్తరేణ యజుషా 'ప్రత్యవరూఢో నో హేమన్తః' ఇత్యనేన గృహస్థః పత్న్యాదయశ్చ ప్రస్తరం ఆరుహ్య ఖట్వాతో హేమన్తే ప్రత్యవరోహన్తి యావద్గ్రీష్మన్తస్తావత్ఖట్వాం శయ్యాం విముచ్య ప్రస్తర(మే)వ(సంవిశే) శయీ(యా) మహీతి బుద్ధిం కుర్వన్తీత్యర్థః। న పునః పూర్వమధ్యాస్తాంతాం ఖట్వామారుహ్య మన్త్రేణ స్వస్తరం ప్రత్యవరోహన్తీతి। అనన్తరముత్తరైర్మన్త్రైః 'ప్రతిక్షత్రే' ఇత్యాదిభిః ప్రథమైః పంచభిః। నప్రస్తరే నవైః పలాశైః కల్పితే శయనీయే దక్షిణైః పాణిభిః దక్షిణానిపార్శ్వాన్యధఃకృత్వా ప్రాక్శిరసస్సంవిశన్తి।

పునరపి సూత్రద్వయేన సంవేశనమేవ విశినష్టి—

దక్షిణతః పితోత్తరా మాతైవమవశిష్టానాం జ్యేష్ఠో జ్యేష్ఠోఽనన్తరః ॥౧౦॥

దక్షిణతః పితోత్తరా మాతేతి దక్షిణోత్తరత్వ మన్యోన్యాపేక్షమ్ అవశిష్టానాం పుత్రాదీనాం మధ్యే యో యో జ్యేష్ఠః పుత్రో దుహితా వా స స దక్షిణోఽనన్తరశ్చ,యోయఃకనీయాన్ స స ఉత్తరోఽనన్తరశ్చ, ఏవమిత్యతిదేశాత్ ।ఏతదుక్తంభవతి, యస్సర్వజ్యేష్ఠస్సమాతురుత్తరోఽనన్తరః,యోద్వితీయో జ్యేష్ఠస్సర్వజ్యేష్ఠస్యోత్తరోఽనన్తరఇత్యాది కేచిత్— సర్వజ్యేష్ఠః పితుర్దక్షిణ స్తదనన్తర జ్యేష్ఠోమాతురుత్తర ఇత్యాదీతి ॥

సంహాయోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశన్తి ॥౧౧॥

సంహాయ సంగతా ఏవ శయిత్వా, న పునః పృథక్పృథక్ । తతస్స్వస్తరాదవరుహ్య ఉత్తరాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశన్తి । అత్రచమన్త్రోచ్చారణయోగ్యానామేవ,న త్వమన్త్రవతామపివాచనమ్

——— సూ. ఏవమన్వాహరణాది త్రి॥౧౨॥ సూ. ———

ఏవమేతత్సంవేశనాది సమంత్రకం జేన త్రిరాత్ర ద్రష్టవ్యమ్ । కథం పునః ' ఉపనయనపూర్వేషుషాహేషుస్వ్యాహేషు కార్యాణి ' (ఆప.గృ- ౧-౨) ఇత్యుహాః పుణ్యాహవిధానె సతి, తద్విరుద్ధం రాత్రావిదం కర్తవ్యమిత్యుపదిశ్యతె? ఉచ్యతె, నైవాత్ర సంవేశనం విధీయతె-యేనేదమహ్నాపుణ్యాహేస్యాత్ । కింతర్హి? యదేవ రాగప్రాప్తం రాత్రౌ సంవేశనం తదాద్యకృత్యమంత్రానియమార్థం విధీయంతే. యథారాగప్రాప్తం భోజనమాశ్రిత్య ఉపస్తరణ ప్రాణాగ్నిహోత్రాదయః । యథావా ' పయస్వతీరోషధయః ఇతి పురా బహిర్హాప ఆహారోజాయా పతిత్క్షిలః ' ఇత్యాది । తేన రాత్రావేవేదం కర్మేత్యుపపన్నమ్ । అంతేచ బ్రాహ్మణభోజనమ్. ' శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషుభోజయేత్ (ఆప,ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి వచనాత్ ॥

అథేశానబలిర్నామనిత్యః పాకయజ్ఞో మన్త్రామ్నానక్రమప్రాప్తో వ్యాఖ్యాయతె । తస్య చ సామాన్యవిధిసిద్ధోదగయనాదిరేవ కాలః.ఇహ సర్పబలివత్కాలవిశేషస్యానుపదేశాత్ । తతశ్చ ప్రతిసంవత్సరమిదంకర్తనానవర్తనీయమ్,సకృత్కృతేకృతశ్శాస్త్రార్థః ఇతిన్యాయాత్ కెచిత్—శాస్త్రాన్తరాత్ప్రతిసంవత్సరమావృత్తిః, సకృత్ప్రయోగశ్చ వికల్ప్యతే । తథా శాస్త్రాన్తరాదెవ గవాం శాంత్యర్థః పుత్రాదికామార్థశ్చ ప్రయోగః ప్రవర్త్యేతవ్యఇతి ॥

——— సూ. ఈశానాయ స్థాలీపాకగ్‌శ్రపయిత్వా క్షైత్రపత్యం చ,
ప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్ప
యిత్వాగ్నె రుపసమాధానాది ॥౧౩॥ సూ. ———

' ఈశ ఐశ్వర్యే ' ఇతి ధాత్వర్థస్య స్మృతేఃనిరతిశయమైశ్వర్యం యస్య స ఈశానః ప్రణవోపాసనాదిభిరుపాస్యామహేశ్వర ఇత్యర్థః। తస్మై ఈశానాయ స్థాలీపాకం హోమాదిభ్యః పర్యాప్తం పార్వణవద్

పాసనే శ్రపయిత్వా, ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కరోతి ॥

కేచిత్—ప్రోక్షణాదపర్యాణి కల్పయిత్వాగ్నిం మథ్యానీయ తత్రాబహిః ప్రతిష్ఠాప్య క్రియాణామభిఘారణమితి ॥

తతః శైత్రోపత్యం చ స్థాలీపాకం లౌకికేఽగ్నౌ శ్రపయతి, తస్యైవ అగ్నౌ ప్రదేయత్వాత్ । అథ యథార్థమిదం సంధ్యారాణాదాయ గ్రామాత్ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్యాగ్నిప్రతిష్ఠాపనాదిభ్యః స్థలం స్థండిలాది కల్పయిత్వా, తస్మిన్ ‘ యత్రక్వచాగ్నిం ’ (ఆప-ధ-౬-౧.౧౩) ఇతి విధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది తన్త్రం ప్రతిపద్యతే । తంత్రవిధానం చ క్రమార్థమిత్యుక్తమేవ ॥

అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీకృత్వా ॥౨౭॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యసూత్రే ఏకోనవింశః ఖండః

అగ్నిముఖాంతే కృతే అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీ ప్రాగ్ద్వారే ఉదగపవర్గే కృత్వా

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
ఏకోనవింశః ఖండస్సమాప్తః.

అథ వింశః ఖండః.

ఉత్తరయా దక్షిణస్యామీశానమావాహయతి ॥౧॥

అథోత్తరయా ‘ ఆత్వావహంతు ’ ఇత్యేతయా దక్షిణస్యాం కుట్యామీశానమావాహయతి । మూర్తిం (మాని) మన్నిహాగచ్ఛతీతి ధ్యాయేత్

లౌకిక్యావాచోత్తరస్యాం మీఢుషీమ్ ॥౨॥

తథోత్తరస్యాం కుట్యాం లౌకిక్యావాచా ‘ ఆయాహి మీఢుషి ’ ఇతి మీఢుషీమీశానస్య పత్నీం ఆవాహయతీత్యేవ ॥

మధ్యే జయంతమ్ ॥౩॥

కుట్యోర్మధ్యే ఆకాశే జయంతమింద్రసూనుం స్కందం వా ‘ ఆయాహి జయంత ’ ఇత్యావాహయతి ॥

అథ సూత్రే అనుక్రమవ్యాచిత్యాదావాహితేభ్య ఆసనాదిదదాతి।

॥ యథోఢముదకాని ప్రదాయ త్రీనోదనాన్
కల్పయిత్వాఽగ్నిమభ్యానీయోత్తరైరుపస్పర్శయిత్వా
ఉత్తరై స్త్రైస్వమోదనేభ్యో హుత్వా సర్వతస్సమ
వదాయోత్తరేణయజుషాఽగ్నిం స్విష్టకృతమ్॥౪॥

అథ యథోఢం యేనక్రమేణోఢా ఆవాహితాస్తేన క్రమేణ। ఉదకాని పాద్యాదీని ప్రత్యేకం స్వైస్స్వైర్నామభిర్మంత్రైః ప్రదదాతి ప్రకర్షేణ భక్తిపురస్సరం దదాతి । ఉదకగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ దీపాంతం ప్రదదాతీత్యుపదేశః । అథేశానస్థాలీపాకాదుద్ధృత్య త్రీనోదనాన్ త్రిషు పాత్రేషు కల్పయతి ఈశానమీఢుషీజయంతేభ్యో (హోమార్థమ్ బల్యర్థమ్) హోమబల్యర్థమ్) స్థాల్యాం చ బ్రాహ్మణానాం భోజనార్థం భూయాంసమోదనమవశినష్టి । తతస్తానోదనానగ్నే స్సమీపమానీయ అపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । అగ్నైతానుత్తరైస్త్రిభిర్మంత్రైః ‘ఉపస్పృశతు మీఢ్వాన్’ ఇత్యాదిభిర్యథాసంఖ్యం యథాదైవతముపస్పర్శయతి । అస్య చోపస్పర్శనవిధేర్ద్వితీయతృతీయయోరోదనయో రపనీతేశానదేవతాకయోర్మీఢుషీజయంతాఖ్యదేవతాంతరసంబంధవిధానే తాత్పర్యం, అభ్యుదయేష్ట్యాదివత్ । ప్రథమేత్వీశానసంబద్ధస్థాపనే మీఢ్వచ్ఛబ్దస్యేశానవాచకత్వాత్ । అథోత్తరైర్మంత్రైః ‘భవాయదేవాయ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తదశభిః యథాస్వమోదనేభ్యః యోయఓదనో యస్యా యస్యా దేవతాయాః స్వభూతః తస్మాత్తస్మాద్యథాలింగం పార్వణవదవదాన ధర్మేణావదాయ ప్రధానాహుతీర్జుహోతి । తత్ర భవాయేత్యష్టభిరీశానస్యౌదనాత్ । (ఉ)యు)క్తంచైతత్ భవశర్వాదిశబ్దానాం ఈశానవాచకత్వాదితి । భవస్య దేవస్యేత్యష్టాభిస్తుమీఢుష్యాస్స్యాత్। జయంతాయేతిజయంతస్యస్యాత్ తతస్సర్వతస్సర్వేభ్య స్త్రిభ్య ఓదనేభ్యః స్విష్టకృతోఽవదానధర్మేణ

సమవదాయ సహావదాయ ఉత్తరేణ యజుషా ‘ అగ్నయే స్విష్టకృతే సుహుతహుతే ’ ఇత్యనేనాగ్నిం స్విష్టకృతం జుహోతి । అత్ర సమవత్తస్య సమవదానేతి వచనం త్రియమాణమపి శ్రాద్ధాదివత్స్విష్టకృదేవావదాయస్విష్టకృదితి శంకానిరాసార్థమ్ ॥

ఉత్తరేణ యజుషోపస్థాయోత్తరైస్సహౌదనాని పర్ణాన్యేకైకేన ద్వే ద్వే దత్వా దశ దేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్యః ॥౫॥

ఉత్తరేణ యజుషా ‘స్వస్తి నః పూర్ణముఖః’ ఇత్యనేన అగ్నిమీశానం (చో)(కో)పతిష్ఠతే । ఇదం చ యథాపారం స్విష్టకృతోఽనన్తరమ్ । తతో లేపయోరిత్యాది తన్త్రశేషసమాప్తిః, ‘ పరిషేచనాన్తం కృత్వా పర్ణదానం ’ ఇతి భాష్యకారవచనాత్ ॥

కేచిత్ — ఉపస్థాన(దికం)(ది)తన్త్రశేషసమాప్తిరితి ॥

తతో యథాస్వమోదనేభ్య ఏవ యజ్ఞియేషు పర్ణేష్వవదాయ తాని సహౌదనాని ఓదనసహితాని పర్ణాన్యుత్తరైః ‘గృహాపోపస్పృశ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్దదాతీతి సామాన్యేన విధాయ విశినష్టి ఏకైకేన మన్త్రేణ ద్వే ద్వే పర్ణే ఇతి । అథ ద్వే ద్వే ఇత్యేతదపవదతి దశేత్యాదినా । దేవస్యేశానస్య సేనాః దేవసేనాః, తాభ్యో దశ పర్ణాని దక్షిణస్యాం కుట్యాం దేవస్యైవౌదనాదవదాయ దదాతి । తథా । దశైవ పర్ణాన్యుత్తరాభ్యో దేవసేనాభ్యః । ఉత్తరస్మిన్మన్త్రే ‘ యా ఆఖ్యాతా యాశ్చానాఖ్యాతాః ’ ఇతి గుణద్వయవత్యస్తా ఉత్తరా దేవసేనాః ॥

పూర్వవదుత్తరైః ॥౬॥

పూర్వం యథా ‘ గృహాపోపస్పృశ ’ ఇత్యాదిభిర్దక్షిణోత్తరకుట్యోర్మధ్యే చ స్వేభ్య ఏవౌదనేభ్యో ద్వే ద్వే పర్ణే ప్రతిమన్త్రం దత్తే, ఏవం ఉత్తరైః ‘ ద్వారాపోపస్పృశ ’ ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిర్దద్యాత్ ॥

అథ ప్రయోగః — పరిషేచనాన్తే కృతే ‘ గృహాపోపస్పృశ ’ ఇతి

దక్షిణస్యాం । గృహాప్యస్పృశత్యుత్తరస్యాం । ‘ఘోషిణః’ ఇతిమధ్యే । తతశ్చ ‘శ్వాసినః’ ఇతి దక్షిణస్యాం । ‘విచిన్వంతః’ ఇత్యుత్తరస్యాం । ‘ప్రపున్వంతః’ ఇతి మధ్యే । తతః ‘సమశ్నంతః’ ఇతి దక్షిణస్యాం । ఏతదంతం ద్వౌద్వౌ పర్ణే । తతో దక్షిణస్యామేవ ‘దేవసేనాః’ ఇతి దశపర్ణాని । తస్మైనయా ఆఖ్యాతా ఇతి దశపర్ణాని । తస్యామేవ తతః పునరపి తత్రైవ ‘ద్వారాపో వస్పృశ’ ఇతి ద్వే పర్ణే । ‘ద్వారాపి’ ఇత్యుత్తరస్యాం ద్వే ‘అన్వాసారిణః’ ఇతి మధ్యే ద్వే । ‘నిషంగిణే’ ఇతి దక్షిణస్యాం ద్వే ఇతి । అత్ర యద్యపి కేచన మంత్రా అవ్యక్తలింగకా బహువచనలింగకాశ్చ, తథాపీశానమీఢుషీజయంతా ఏవ దేవతాః । ప్రమాణం చ ‘గృహాపి’ ‘ద్వారాపి’ ‘నిషంగిణే’ ఇతి మంత్రలింగదర్శనం । దశ దేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్య ఇత్యత్ర తు సూత్రకారవచనాద్దేవస్యేశానస్య సేనా దేవసేనా ఏవ దేవతాః । మమకారాస్పదీభూతస్య చ పుత్రభృత్యాదేః పూజాపి పిత్రస్వామ్యాదిపూజైవ, పుత్రాదిపూజాయాం సత్యాం పిత్రాదేరహమేవ పూజిత ఇతి మానసప్రత్యక్షోదయాత్ । అత ఏవ చ జాతేష్టేస్సంవలితాధికారత్వమ్ । తస్మాదేవం దేవస్యాదనాద్దేవసేనాభ్యో దానం న విరుధ్యతే ॥

కేచిత్—మాంత్రవర్ణిక్య ఏవ దేవతాః । తేన గృహాపేతి దేవాయ ‘రుద్రః ఖలు వై వాస్తోష్పతిః’ (తై.సం.౩.౪.౧౦) ఇతి శ్రుతేః । గృహాపీతి దేవ్యై । ఘోషిణ ఇతి తు పంచభిర్దేవస్యానుచరేభ్యః శర్వగణేభ్యః. ఆశ్వలాయనీయే స్పష్టత్వాత్ । తతో దేవసేనాః ఇతి ద్వాభ్యాం దేవసేనాభ్యః । ద్వారాపేతి దేవస్య ద్వారపాలాయ । ద్వారాపీతి దేవ్యాః ద్వారపాలాయై । అన్వాసారిణ ఇతి దేవ్యా ఏవానుచరేభ్యః । నిషంగిణే ఇతి జయంతాయ, తస్యాప్యవాహితస్య బలినాభావ్యత్వాదితి ।

ఓదనపిండగ్ సంవృత్య పర్ణపుటేఽవధాయోత్త
రేణ యజుషా వృక్ష ఆసజతి ॥౭

అథ హోమబలిశేషేభ్యః త్రిభ్య ఓదనేభ్య ఉపాదాయ పిండం సంవర్తయతి సుదృఢం కరోతి । శేషాణాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్ ॥

కేచిత్—బయంతస్యాదానాదితి ॥

తతస్తం పిండం పర్ణపుటేఽవధాయోత్తరేణ యజుషా 'నమో నిషఙ్గిణ ఇషుధిమతే' ఇత్యేతావతైవ మన్త్రసమామ్నాయగతేన వృక్షే కస్మింశ్చిదాసజతి శిక్యే కృత్వావలమ్బయతి ॥

అత్ర రుద్రాన్ జపేత్ ॥౮॥

అత్రాస్మిన్కాలే ॥

అన్యే తు—అత్ర వృక్షసమీప ఇతి ॥

రుద్రాన్ 'నమస్తే రుద్ర మన్యవే' (తై-సం-౪-౫-౧) ఇత్యేకాదశానువాకాన్ జపేత్ చాతుస్స్వర్యేణ తత్రోత్తమానువాకే 'అస్మిన్మహతి' ఇత్యాదిష్వష్టసు 'తేషాగ్ం సహస్రయోజనే' (తై-సం-౪-౫-౧౧) ఇత్యాద్యనుషఙ్గః । తథా 'నమో రుద్రేభ్యో యే పృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యః' 'నమో రుద్రేభ్యో యే అన్తరిక్షే యేషాం వాత ఇషవస్తేభ్యః' 'నమో రుద్రేభ్యో యే దివి యేషాం వర్షమిషవస్తేభ్యో దశ ప్రాచీర్దశ దక్షిణా' ఇత్యాద్యనుషఙ్గః ॥

ప్రథమోత్తమౌ వా ॥౯॥

అథవా రుద్రాణాం ప్రథమోత్తమావేవానువాకౌ జపేత్ ॥

అథ ప్రధానహోమకాల ఏవ యత్కర్తవ్యం తదాహ-

అభిత ఏతమగ్నిం గా స్థాపయతి యథైనా ధూమః ప్రాప్నుయాత్ ॥౧౦॥

ఏతం హోమార్థమగ్నిమభితః హోమాగ్నేస్సమీప ఇత్యర్థః । గాస్స్వకీయాః స్థాపయత్యనువాతం, యథైనా గా హోమధూమః ప్రాప్నుయాత్ ॥

కేచిత్—గోశాన్త్యర్థమపీదం కర్మేత్యత్ర ఏతత్ జ్ఞాపకమితి ॥

తా గన్ధైర్దర్భాగ్రముష్టినావోక్షతి వృషా

ణమేవాగ్రే ॥ ౧౧ ॥ శ్రీ

తాగంధైశ్చందనాదినా యుక్తైః దర్భగుచ్ఛముష్టినా । దర్భాణాం గుచ్ఛముష్టిః । దర్భగుచ్ఛముష్టిః । కుశకలాపశ్ఛందసః । సన్నిబద్ధో దృఢముష్టిరిత్యర్థః । తేనావోక్షతి । తత్ర విశేషః వృషాణాం, వృషభమేవాగ్రేఽవోక్షతి । ఏవకారాత్ తస్మిన్నవోక్ష్యమాణేఽన్యా అవిప్రా ర్నావోక్ష్యేత । తతో గోచరాయ గాః ప్రస్థాపయతి ॥

గవాం మార్గే నగ్నౌ క్షేత్రస్య పతిం యజతే ॥ ౧౨ ॥

తతః ప్రస్థితానాం గవాం మార్గే మార్గే । ఛాందసో హ్రస్వః । అనగ్నౌ భూమావేవ క్షేత్రస్య పతిం యజతే ॥

శ్రీ ఈశానవదావాహనమ్ ॥ ౧౩ ॥ శ్రీ

క్షేత్రస్య పతేరావాహనమీశానవత్ ; 'ఆ త్వా వహంతు' ఇత్యేతయర్చేత్యర్థః ॥

శ్రీ చతుర్షు సప్తసు వా పర్ణేషు నామాదేశం దదాతి ॥ ౧౪ ॥ శ్రీ

చత్వారి సప్త వా పర్ణాని భూమౌ స్థాపయిత్వా తేషు క్షేత్రపత్యాత్ స్థాలీపాకాదోదనమాదాయ నామాదేశం నామచతుర్థ్యంతమాదిశ్య 'క్షేత్రస్య పతయే త్వాం దదామి' ఇతి (దధాతి) దదాతి) 'డుధాఞ్ (ధారణపోషణయోః (దానధారణయోః) ఇతి స్మరణాత్ ॥

కేచిత్ — క్షేత్రస్య పతయే స్వాహేతి దదాతి । పూర్వత్ర బలిమన్త్రేషు స్వాహాకారస్య దృష్టత్వాదితి ॥

అత్ర తు (న) సహౌదనాని పర్ణాని దేయాని, పర్ణేష్వితి సప్తమీ నిర్దేశాత్ ॥

శ్రీ క్షిప్రం యజేత పాకో దేవః ॥ ౧౫ ॥ శ్రీ

అయం చౌదనాత్మకో యాగః క్షిప్రమావాహనానంతర ముదకమేవ ప్రదాయ కర్తవ్యః । గంధాదిప్రదానం తు యాగోత్తరకాలమేవ-యతః పాకోఽల్పో దేవః । ఏతదుక్తం భవతి - అనిత్యదర్శనత్వాత్ క్షే

త్రస్య పతేః శీఘ్రమేవ బలిం దేయమితి ॥

కేచిత్—పాకః పాకః పాలస్తృణస్య । తథాగంధాది పత్రైర్వా (త్రా)పి బలిరితి ॥

ఉత్తరాభ్యాముపతిష్ఠతే ॥౧౬॥

'క్షేత్రస్యపతినావయమ్' ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాముపతిష్ఠతే ॥

'ఓదనపిండం సంవృత్య' ఇత్యాదినా హోమబలిశేషాణాం ప్రతిపత్తిరుక్తా । ఇదానీమీశానస్థాలీపాకశేషస్య ప్రతిపత్తిమాహ—

స్థాలీపాకం బ్రాహ్మణాన్భోజయేత్ ॥౧౭॥

అయం చ ప్రాకృతప్రతిపత్త్యనువాదో బ్రాహ్మణబహుత్వం విధాతుం- సర్పిష్మత్త్వం నివర్తయితుం వా ॥

క్షైత్రపత్యస్య ప్రతిపత్తిమాహ—

క్షైత్రపత్యం ప్రాశ్నంతి యే సనాభయో భవంతి ॥౧౮॥

సనాభయస్సపిండాః ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౧౯॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే వింశః ఖండః

— సమాప్తస్సప్తమః పటలః —

యద్యేషామనుష్ఠాతౄణాం అసపిండకర్తృకప్రాశనమపి కులధర్మస్తర్హి తథా వా స్యాత్ ॥

సప్తమే పటలేప్యేవం కృతం భాష్యానుసారతః । శ్రీమత్సుదర్శనాచార్యైః గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ॥ ౧ ॥ అత్రానుక్తం దురుక్తం వా యత్ప్రమాదాదిహేతుకమ్ । వేదమార్గానువర్తిత్వాత్ తత్క్ష(మ్యం విపశ్చితః) సహ్యం మనీషిభిః) ॥౨॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
వింశఃఖండః

సమాప్తస్సప్తమః పటలః

—శ్రీ*అథాష్టమఃపటలః.*శ్రీ—

పునరపి పాకయజ్ఞాంతరం పురుషత్రయ సంప్రదానకం తాదృశానా మష్టకాదీనాం ప్రకృతిభూతంమాసిశ్రాద్ధసంజ్ఞకంపిత్ర్యంకర్మోపదిశ్యతే

మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే యథోపదేశంకాలాః॥౧॥

మాసిశ్రాద్ధస్య మాసే మాసే శ్రద్ధయా కర్తవ్యస్య। అపరపక్షే, కృష్ణపక్షే। యథోపదేశం 'సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సుక్రియమాణే పితౄన్ప్రీణాతి కర్తుస్తు కాలాభినియమాత్ఫలవిశేషః' (ఆప-ధ-౨-౧౬-౭) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రసిద్ధోపదేశానుసారేణ కాలాభవంతి॥ అపరపక్షే యథోపదేశం కాలాః' ఇతి పునర్వచనస్య ప్రయోజనం, అపరపక్షే పిత్ర్యాణి' (ఆప. గృ.౧-౭) ఇత్యత్రోక్తమ్॥

కేచిత్—యస్యాం తిథౌప్రథమముపక్రమ స్తస్యామేవోత్తరే ప్రయోగాః ఇతి నియమో నాస్తి. కింతు, (అ)పూర్ణేఽపి మాసే అపరపక్షఏవ యథోపదేశం తిథ్యంతరేపి నిత్యః కామ్యశ్చ ప్రయోగఇతి॥

శ్రీ శుచీన్మంత్రవతో యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధా న్యుగ్మాన్ త్ర్యవరానన ర్థావేక్షో భోజయేత్॥౨॥శ్రీ

శుచిత్వాది గుణయుక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్, అనర్థావేక్షః ప్రత్యుపకారాది దృష్టప్రయోజనానవేక్షో, భోజయేదితి వాక్యార్థః। పదార్థస్తు శుచయోవాఙ్మనఃకాయశుద్ధాః। నచ వాచ్యంధర్మశాస్త్రే 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ-౨.౧౫-౧౧)ఇతి సర్వార్థముక్తత్వాదిహ పునశ్శుచిత్వవచనమనర్థకమితి, యతోఽల్పవిద్యానపి శుచీనేవ భోజయేత్, తదభావే వరం క్రియాలోపో, నత్వశుచినియోగ ఏవం శుచిత్వాదరార్థం। మంత్రవతో మంత్రబ్రాహ్మణవతః॥ యోని, గోత్ర[illegible]ంత్రసంబంధానిత్యత్ర 'ద్వంద్వాత్పరం శ్రూయమాణః ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే' ఇతి న్యాయేన- యోన్యాఅసంబంధాః, గోత్రై

ణౌసంబంధాః మంత్రాసంబంధాః- ఇత్యర్థో భవతి । తత్ర యోనిసంబంధాః శ్వశురమాతులమాతులేయాదయః । గోత్రసంబంధాః సగోత్రసపిండాదయః । మంత్రసంబంధాః యాజ్య యాజకాధ్యేత్రధ్యాపయితారః । యత్తు ధర్మశాస్త్రే ‘ మంత్రాంతే వాస్యసంబంధాన్ ’ (ఆప ధ-౨-౧౭-౪) ఇతి మంత్రసంబంధ వ్యతిరేకేణాంతేవాస్య సంబంధాని తూక్తమ్, తదంగాధ్యేతృశ్రోతృలక్షణ మంత్రసంబంధనిషేధాభిప్రాయమ్ ।

నను సామయాచారికేష్వేవ బ్రాహ్మణానాం మంత్రవత్త్వం యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధత్వంచ సిద్ధం తదిహ కిమర్థం పునరుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—నిత్యే మాసిశ్రాద్ధే గృహ్యోక్తగుణానపి భోజయేత్ (అలాభే) నావశ్యం ధర్మోక్తాన్ బ్రహ్మవిదోంతేవాస్యసంబంధానిత్యేవమర్థం । అయుగ్మావిషమసంఖ్యాకాః । త్ర్యవరాః త్రిత్వమవరంసంఖ్యా యేషాం తేత్ర్యవరాః।ఏతచ్చ పితృపితామహ ప్రపితామహవిషయమ్ । తతశ్చ పిత్రాదీనాం త్రయాణాం ప్రత్యేకం త్రీన్ పంచ వా(అథవా సర్వేషాంత్రీన్ పంచవా) న పునస్సప్తాదీన్,

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీనేకైక ముభయత్ర వా ।
భోజయేత్సుసమృద్ధోపి న ప్రసజ్యేత విస్తరే ॥

(౩-౧౨౫) ఇతి మనువచనాత్ । నన్వస్మిన్ మనువచనే ‘ పితృకార్యే త్రీన్ ’ ఇత్యుక్త్వా “న ప్రసజ్యేత విస్తరే ’ ఇత్యుక్తం తత్కథమితి ‘ పంచవా ’ ఇత్యుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—అయుగ్మాస్త్ర్యవరానితి సూత్రవచనాత్ । ఏవంతర్హి ‘ ఏకైకముభయత్ర వా ’ ఇతి విరుద్ధః । న । తస్యానుకల్పత్వాత్ । అత్ర యద్యపి మాత్రాదిభ్యః పృథగేవపిండదానదర్శనం, తథాపి తాసాం పృథగ్బ్రాహ్మణభోజనం నభవతి, హోమాభిమర్శనయోః పృథక్త్వాదర్శనాత్ - పితృమాత్రర్థబ్రాహ్మణసంఖ్యాసంకలనే సత్యయుగ్మత్వ విరోధాత్, ఆచారాభావాచ్చ । అపిచ-

అష్టకాసుచవృద్ధౌచ గయాయాం చ మృతేఽహని ।
మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యా దన్యత్ర పతినాసహ॥

ఇతి మనువచనాదష్టకాదిభ్యోఽన్యత్ర మాసిశ్రాద్ధాదౌ పృథక్త్వాభావస్స్పష్ట ఏవావగమ్యతే। ఇహచ సూత్రకారభాష్యకారాభ్యామనుక్తమపి విశ్వదేవార్థం యుగ్మానాం భోజనం కర్తవ్యమ్, ‘ద్వౌ దైవే’ ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యాభ్యాముక్తత్వాత్,

పిశాచారాక్షసాయక్షా భూతా నానావిధాస్తథా ।
విప్రలుమ్పంతి సహసా శ్రాద్ధమారక్షవర్జితమ్ ।
తత్పాలనాయవిహితా విశ్వేదేవాస్స్వయంభువా ॥

ఇత్యాది ఛాగలేయవచనాత్, అవిగీతవిశిష్టాచారాచ్చ । యదాత్వేక ఏవ బ్రాహ్మణో లభ్యతే, తదా తం పిత్రర్థమేవ భోజయేత్- ప్రధానత్వాత్ । అంగభూతస్య తు వైశ్వదేవస్య

యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవం తత్రకథం భవేత్ ।
అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్యచ ॥
దేవతాయతనే కృత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రకల్పయేత్।
ప్రాస్యేదగ్నౌ తదన్నం తు దద్యాద్వా బ్రహ్మచారిణే॥

(౧౧.౩౦-౩౧) ఇతి వసిష్ఠోక్తవిధినానుష్ఠానమ్ । ననుచ,

మాతామహానామప్యేవం తంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్ ॥
(యా-౧.౨౨౮), తథా
మాతామహానామప్యేవం శ్రాద్ధంకుర్యాద్విచక్షణః ।
మంత్రోహేన యథాన్యాయం శేషం మంత్రవివర్జితమ్
(వి. స్మృ. ౭౫ అధ్యా), తత్రైవ—
పృథఙ్మాతామహానాం చ వైశ్వదేవసమన్వితమ్ ।
కుర్వీతభక్తిసమ్పన్న(ః)స్తంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్ ॥

(వి.పు.౩.౧౫-౧౬) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యోః విష్ణుపురాణే చ

విధిదర్శనాత్ మాతామహ శ్రాద్ధమపి నిత్యమేవావగమ్యతే । తత్క్రమితి సూత్రకార భాష్యకారౌ నబ్రూతః । ఉచ్యతే । నైవంతత్రాపి స్మృత్యంతరేషు పిత్రోర్వర్తమానత్వస్యైవ జీవతోద్విజస్య అవశ్యం మాతామహశ్రాద్ధమపి నియమేన కర్తవ్యమితి విధిత్సితమ్. కృతేఽభ్యుదయః అకరణే న ప్రత్యవాయ ఇతి । కస్య తర్హి నియమేన కర్తవ్యమితి విధిరితి చేత్ । యః పుత్రికాకృతాయా ఆసురాది వివాహోఢాయా వా పుత్రో మాతామహేన సహ మాతుస్సాపిండ్యం కరోతి -తస్య మాతామహశ్రాద్ధం నియతమేవ, అకరణే చ ప్రత్యవాయః । మాసిశ్రాద్ధే తు మాతుః పృథక్ శ్రాద్ధాభావాన్మాతామహశ్రాద్ధాంశ భాగిత్వోపపత్తేః । అథవా యో దౌహిత్రోఽపుత్రస్య మాతామహస్యాఖిలార్థహారీ తస్యైతచ్ఛ్రాద్ధం నియతమ్ । యథాహ లౌగాక్షిః-

శ్రాద్ధంమాతామహానాంచ అవశ్యం ధనహారిణా ।
దౌహిత్రేణ విధిజ్ఞేన కర్తవ్యం విధివత్సదా ॥

ఇతి । ఇమమేవార్థం భారుచిరప్యాహ—

'యస్మిన్ పక్షే అపుత్రో మాతామహః; పుత్రికాసుతశ్చాఖిలద్రవ్యహారీ, తస్మిన్పక్షే తస్య పిండదాననియమః' ఇత్యాదినా గ్రంథేన। మాతామహశ్రాద్ధప్రయోగశ్చ స్మృత్యంతరేభ్యో న్యాయతశ్చ ప్రత్యేతవ్యః । తస్మాత్సర్వస్య దౌహిత్రస్య పితృవత్కర్తవ్యమేవేతి నియమాభావాన్నసూత్రకార భాష్యకారౌ నబ్రూతః ॥

శ్రీ అన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోతి ॥3॥ శ్రీ

అత్రాన్నశబ్దేన బ్రాహ్మణభోజనార్థమన్నం వివక్షితమ్, షష్ఠ్యా చాపాదానాపాదేయభావః । తేనాయమర్థః— బ్రాహ్మణభోజనార్థాత్సర్వస్మాద్ధవిష్యజాతాదోదనాపూపాదేర్హోమార్థమేకస్మిన్పాత్రే సహోద్ధృత్య, తస్మాత్పార్వణవదవదానధర్మేణావదాయోత్తరాభిః 'యన్మే మాతా' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ప్రత్యృచం ప్రధానాహుతీర్జుహోతి

న తు బహుమంత్రకఏకోహోమః ‘ ఏతద్వావిపరీతమ్ ’ (ఆప-గృ-౨౧-౫) ఇతి బహుత్వలింగాత్ । లింగంచ ఏతద్వేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే వ్యక్తం భవిష్యతి । అత్రప్రథమద్వితీయయో ర్మంత్రయోరముష్మా ఇత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మణఇతి చతుర్థ్యా పితుర్నామగ్రహణమ్ । ఏవం తృతీయచతుర్థయోః పితామహస్య । పంచమషష్ఠయోః ప్రపితామహస్య । సప్తమేత్వదశ్శబ్దాభావాన్నాస్తి నామగ్రహణం । అనూహశ్చాత్ర ద్విపిత్రాదికస్యాపి ‘ తస్మాదృచం నోహేత్ ’ ఇతి ఋగూహప్రతిషేధశ్రుతేః ‘ నప్రకృతావూహోవిద్యతే ’ (ఆప-ప-౩-౫౦) ఇతి ప్రకృతావూహనిషేధాచ్చ । తస్మాత్ ‘ పితావృఙ్క్ష్వ ’ ఇత్యాద్యేకవచనం (పిత్రాదిత్వ)పిత్రాదిద్విత్వ)సామాన్యపరమ్ । అతఏవ ప్రకృతౌదర్శపూర్ణమాస యోరనేక పత్నీకస్యాపి ‘ పత్నీం సన్నహ్య ’ ఇత్యేకవచనేనైవ సంప్రైషః ॥

ఊహ ఇత్యుపదేశః ప్రకృతావేవ ద్వాదశాహే “ అధ్యసుత్యామిత్యాలేఖనః ” ఇత్యూహదర్శనాత్ ॥

‘ ఏషతే తత మధుమాన్ ’ ఇత్యాదిష్వేష ఏవ న్యాయః । జీవపిత్రాదికస్తు పిత్రాదేః పిత్రాదీనాం త్రయాణాం మృతానాం నామాని గృహ్ణాతి । యస్తుప్రమీతపితృకోయం ధ్రియమాణపితామహస్స్యాత్ , స స్వపితుశ్చ తత్పితామహప్రపితామహయోశ్చ నామాని గృహ్ణీయాత్ । తథా మంత్రేషు ప్రతియోగిభేదేపి పితృపితామహప్రపితామహశబ్దానామేవ ప్రయోగః । ఊహపక్షే తు, తత్తత్ప్రతియోగినిర్దేశపూర్వకః ‘పితుః పితావృఙ్క్ష్వ ’ పితుఃపితామహోవృఙ్క్ష్వ ’ ఇత్యాదికః ప్రయోగః। నచ జీవపిత్రాదికస్యమాసిశ్రాద్ధంనాస్తీత్యాశంకనీయం

ధ్రియమాణేతుపితరి పూర్వేషామేవనిర్వపేత్ ।

పూర్వేషుత్రిషుదాతవ్యంజీవేచ్చేత్త్రితయంయది॥

(ఏ. స్మృ-౩.౨౨౦) ఇత్యాది వచనజాతాత్ । నన్వేవమపి వ్యుత్క్ర

మ ప్రమీతపిత్రాదికస్య నైవఘటతే.

'వ్యుత్క్రమాచ్చ ప్రమీతానాం నైవకార్యాస పిత్రా ' ఇతివ్యు
త్క్రమమృతానాం సపిణ్డీకరణ నిషేధేన సపిణ్డీకృత దా
నకశ్రాద్ధే(తత్ప్ర)కల్ప)త్రాదీనా మధికారాభావాత్ । మైవమ్.

పితాయస్యతువృత్తస్యాన్య జీవేచ్చాపి పితామహః ।
పితుస్సనామ సంకీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమ్ ॥
పితామహోవా తచ్ఛ్రాద్ధం భుంజీతేత్యబ్రవీన్మనుః ॥

(మ-స్మృ-3-౨౨౧-౨౨౨) ఇతి మనువచనేన వ్యుత్క్రమప్రమీత పి
త్రాదికస్యాపి శ్రాద్ధవిధానాత్ । తతశ్చ వ్యుత్క్రమాచ్చేతి నిషేధః
పాక్షిక ఇతి నిశ్చయాదధికారోపి పాక్షికోవగమ్యతే ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౪॥

ఏవమన్నహోమాన్ హుత్వా, అనంతరముత్తరాః ' స్వాహా పితృభ్యః '
ఇత్యాద్యాష్షడాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥

ఏతద్వా విపరీతమ్ ॥౫॥

యద్వా—విపరీతమేవద్భవతి ' యన్మేమాతా ' ఇత్యాద్యాః పూ
ర్వాస్సప్తాజ్యాహుతయః ' స్వాహా పితృభ్యః ' ఇత్యాద్యా ఉత్తరాష్షడన్నా
హుతయ ఇతి ॥

సర్వముత్తరైరభిమృశేత్ ॥౬॥

అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థం హవిష్యమహవిష్యం చ సర్వమన్నం
ఉత్తరైః ' ఏషతే తత మధుమాన్ ' ఇత్యేతైః త్రిభిర్మంత్రైః అభి
మృశేత్ । ఏకయత్నేన సర్వస్యాభిమర్శనాసంభవే మంత్రావృత్తిః, శే
షిపరతంత్రత్వాచ్ఛేషాణామ్ ॥

క్షప్యాన్వా ప్రతిపూరుషమ్ ॥౭॥

అథవా—పిత్రాద్యర్థేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రతిపూరుషం భోజ
నపాత్రేషు క్షప్తాన్ ప్రకల్పితాన్ భోజ్యపదార్థాన్ ఏకైకేన మంత్రే

ణ యథాలింగమభిమృశేత్ । అత్రాపి పిత్రాదేరేకైకస్య బ్రాహ్మణ బహుత్వే యుగపదభిమర్శనాసంభవే చ తత్తన్మన్త్రావృత్తిః ॥

॥ ఉత్తరేణ యజుషోపస్పర్శయిత్వా ॥౮॥

ఉత్తరేణ ‘ పృథివీ తే పాత్రమ్ ’ ఇత్యనేన యజుషా, క్షాన్నవిశేషాన్ బ్రాహ్మణాన్ హస్తే గృహీత్వోపస్పర్శయిత్వా, తం భోజయేదితి శేషః । అత్ర చ మన్త్రే యద్యపి బ్రాహ్మణానామితి బహువచనం తథాపి యుగపత్ స్పర్శయితుమశక్యత్వాత్ ప్రతిపూరుషం మన్త్రావృత్తిః, యథా—‘ వాయవస్స్థ ’ (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మన్త్రః ప్రతివత్సమ్ । ఏవం విధేషు బహువచనం ప్రయోగసాధుత్వార్థం, ఏకప్రయోగవచన ప్రయోజ్యానేకవ్యక్త్యభిప్రాయం వా ॥

॥ భుక్తవతోఽనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వైధం దక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్సంస్తీర్య తేషూత్తరైరపో దత్వోత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్పిణ్డాన్దత్వా పూర్వవదుత్తరైరపో దత్వోత్తరైరుపస్థాయోత్తరయోదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యం పరిషిచ్య న్యుబ్జ్య పాత్రాణ్యుత్తరం యజురనవానం త్ర్యవరార్ధ్యమావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వన్ద్వమభ్యాహృత్య సర్వతస్సమవదాయోత్తరేణ యజుషా శేషస్య గ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥౯॥

అథ భుక్తవతో వ్రజతో బ్రాహ్మణాన్ గృహసీమాన్తమనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకరోతి । ఏతయోశ్చ యజ్ఞోపవీతం । కథం? ప్రదక్షిణం తావత్ ‘ యజ్ఞోపవీతినా ప్రదక్షిణమ్ ’ ఇతి సాహచర్యాత్ । అనువ్రజనేఽప్యనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్యేతి ప్రదక్షిణ సాహచర్యాత్ । తన్త్రేణ చైతదుభయం (భవతి) సంభవాత్) । యది తు కారణవశాత్తన్త్రాభావః తదా పునః పృథక్ । అథ ప్రత్యేత్య ప్రాచీనావీతీ పిణ్డదానదేశే

దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ ద్వైధం ద్విధా సగ్ స్తృణాతి । తత్ర పురస్తాత్పిత్రాదిత్ర్యవర్గం పశ్చాన్మాత్రాదిత్ర్యవర్గం ఆశ్వలాయనే దర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । తతస్తేషు దర్భేషూత్తరైః 'మార్జయన్తాం మమ పితరః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః 'మార్జయన్తాం మమ మాతరః' ఇత్యాదిభిశ్చ యథాపూర్వం దక్షిణాపవర్గమపో దత్త్వా అనన్తరముత్తరైః 'ఏతత్తే తతాసౌ' ఇత్యాదిభిః 'ఏతత్తే మాతరసౌ' ఇత్యాదిభిశ్చ యథాలింగం త్రీంస్త్రీన్ దక్షిణాపవర్గాన్ పిండాన్ దదాతి । పిండాంశ్చ హుతశేషాదన్నాత్ కృతశేషాచ్చ సముదాయ కర్తవ్యాః । అత్ర పూర్వేషు త్రిషు మన్త్రేషు అసావిత్యస్య స్థానే పితృపితామహప్రపితామహానాం నామాని సంబుద్ధ్యా యథాక్రమం గృహ్ణాతి । ఉత్తరేషు తు త్రిషు మాతృపితామహీప్రపితామహీనామ్ । 'దక్షిణతోఽపవర్గః' (ఆప. గృ. ౧-౧౦) ఇతి సామాన్యవిధిసిద్ధస్య ఇహ పునర్వచనం పిండదానస్య దక్షిణాపవర్గః ద్వైధం దర్భాస్తరణేషు తు పశ్చిమాపవర్గ ఇతి జ్ఞాపనార్థం తథోభయేషాం పిండానాం ప్రత్యేకం దక్షిణాపవర్గసిద్ధ్యర్థం చ । అథ పూర్వవత్ 'మార్జయన్తాం' ఇత్యాదిభిరేవాపో దదాతి

కేచిత్ — 'తేషూత్తరైరపో దత్త్వా ఉత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్ పిండాన్ దత్త్వా' ఇత్యేతయోరపి 'పూర్వవత్' ఇతి పదమపకృష్య త్రిష్వపి సూత్రేషు చోద్యమానం పూర్వవత్ పిండపితృయజ్ఞవత్కర్తవ్యమితి వ్యాచక్షతే । ప్రయోజనం తు "త్రిరుదకాంజలీన్నినయతి" (ఆప. శ్రౌ. ౧-౭-౧౦) 'సవ్యం జాన్వాచ్య ప్రాచీనపాణిః' (ఆప. శ్రౌ. ౧-౯-౧) ఇత్యాదివిధానమిహాపి భవతీతి । తన్న, అపకర్షణస్యైవాయుక్తత్వాత్, పూర్వవదిత్యస్య పిండపితృయజ్ఞవదిత్యేవం బుద్ధ్యనుదయాచ్చ । యది త్వాచారబలాత్ 'సవ్యం జాన్వాచ్య' ఇత్యాదీహాపి కర్తవ్యమేవేత్యుచ్యేత తదా న కశ్చిద్దోషః । అథోత్తరైః 'యే చ వోఽత్ర' ఇత్యాదిభిః షడ్భిర్మన్త్రైర్యథాక్రమం యథాలింగం పితౄన్

రుపతిష్ఠతే । తృప్యతేత్యనేన త్రిరావృత్తేన ఉభయాం స్తంత్రేణ॥

కేచిత్ — చత్వారో మంత్రాః న షట్ । తత్ర ప్రథమో మంత్రః 'యేచవోత్ర' ఇత్యాదిః 'తాశ్చ వహంతామ్' ఇత్యంతః ఉభయేషా ముపస్థానార్థః । 'తృప్యంతుభవంతః' ఇతి పితౄణామ్ । 'తృప్యంతు భవత్యః' ఇతి మాతౄణామ్ । 'తృప్యతతృప్యత తృప్యత' (ఇతి త్రిరావృత్తేనో)ఇత్యు)భయేషామితి ॥

తత ఉత్తరయా 'పుత్రాన్పౌత్రాన్' ఇత్యేతయా ఉభయేషాం పిండాన్యుగపదుదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యమవిచ్ఛిన్నం పరిషించతి । సామాన్యవిధిసిద్ధస్య ప్రసవ్యస్యేహ పునర్వచనం పూర్వత్ర "ప్రదక్షిణమ్" ఇతి వచనాదిహాపి ప్రాదక్షిణ్యంస్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థమ్। అనంతరం పాత్రాణి హోమార్థాని పిండదానార్థానిచ ॥

కేచిత్ — భోజనార్థాని వోదదానార్థాని చ, న తు హోమార్థానీతి ॥

న్యుబ్య అధోబిలాని కృత్వా । తత ఉత్తరం యజుః 'తృప్యత తృప్యత తృప్యత' ఇత్యామ్నాత ఏవ త్రిరభ్యస్తమ్।అనవానంఅన(చ్ఛ్వాస సం)చ్ఛ్వసన్) త్ర్యవరార్ధ్యం త్రిరభ్యావృత్తిరవరా మాత్రా యస్యావర్తనస్య తత్త్ర్యవరార్ధ్యమ్, యథా భవతి తథావర్తయతి । తతశ్చావమాయామపి మాత్రాయాం తృప్యతేతి నవకృత్వోభ్యసితవ్యం భవతి । ఏవమనవానం యావచ్ఛక్త్యావర్త్య తతః పాత్రాణి న్యుబ్జీకృతాని ప్రోక్ష్య, ద్వంద్వమభ్యుదాహరతి । అత్రాభ్యుపసర్గాదుత్తరం కర్మ ప్రత్యుదాహరతి । తేషాం పాత్రాణాం నిరిష్టికదోషో నాస్తీతి భావః । అథ శేషస్యాన్నస్య గ్రాసవరార్ధ్యం గ్రాసావరార్ధ్యమ్॥ ఛాందసత్వాద్ధ్రస్వః । ఉత్తరేణ యజుషా 'ప్రాణేనివిష్టః' ఇత్యనేన ప్రాశ్నీయాత్ । ఏతచ్చ సర్వతస్సర్వేభ్యోన్నశేషేభ్యస్సమవదాయ కార్యమ్ । ఇదంచ ప్రాశనం భోజనేచ్ఛాయామసత్యామపి గ్రాసవ

రాఘ్యేఽమవశ్యం ప్రాశ్యం కర్మాంగత్వాత్ । ఏవం ప్రాశ్య తతశ్శుద్ధ్యర్థం యజ్ఞోపవీత్యాచామేత్ ॥

అథాత్ర సూత్రాణామపూర్ణత్వాదన్యత్ర సిద్ధానపి పదార్థాను పసంహృత్య యథాప్రతిభాసం ప్రయోగ ఉచ్యతే — పూర్వేద్యుస్సాయమౌపాసనహోమం హుత్వా ప్రాచీనావీతీ కృతప్రాణాయామః శ్వో మాసిశ్రాద్ధం కర్తాస్మీతి సంకల్ప్య శుచిత్వాది గుణసంపన్నేభ్యః శ్విత్రాదిదోషవర్జితేభ్యః కృతసాయమాహ్నికేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయేత్ । తత్ర ప్రథమం యజ్ఞోపవీతీభూత్వా ‘ శ్వో మాసిశ్రాద్ధంభవితా, తత్ర భవద్భిర్విశ్వేదేవార్థే క్షణః కర్తవ్యః ’ ఇతి విశ్వేదేవార్థేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయేత్ । తతః ప్రాచీనావీతీ ‘ పిత్రర్థే క్షణః కర్తవ్యః ’ ఇతి పిత్రర్థేభ్యః । ‘ పితామహార్థే క్షణః కర్తవ్యః ’ ఇతి పితామహార్థేభ్యః । ‘ ప్రపితామహార్థే క్షణః కర్తవ్యః ’ ఇతి ప్రపితామహార్థేభ్యః । ఏకబ్రాహ్మణపక్షే తు ‘ పితృపితామహప్రపితామహార్థే క్షణః కర్తవ్యః ’ ఇతి । మాతామహశ్రాద్ధకారీ చేత్, ఊహేన ‘ మాతామహార్థే క్షణః ’ ఇత్యాదినా నివేదయేత్ । తత్ర చాఘారయోస్తదర్థసమిధో రాజ్యభాగయోరగ్నిముఖాహుతౌ స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తాహుతౌ చ తథా విశ్వేదేవార్థేషు సర్వేషు పదార్థేషు చ ప్రదక్షిణానువ్రజనయోశ్చ యజ్ఞోపవీతమేవ । ఏభ్యోఽన్యత్రాసమాప్తేస్సర్వత్ర ప్రాచీనావీతమేవ । ఏతచ్చ ప్రాగేవోపపాదితమ్ । కర్తుశ్చాత్ర సంకల్పాదారభ్య ఆసమాప్తేర్బ్రహ్మచర్యాది వ్రతచర్యా అనశనంచ భవతి। భోక్తౄణామపి మనూక్తోఽక్రోధత్వాదిః । అథాపరేద్యుః ప్రాతస్తాన్బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయ ఆచాన్తానాసనేషూపవేశ్య పూర్వవద్ద్వితీయమామన్త్రణమ్ । అత్ర త్వద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః । ‘ పూర్వేద్యుర్నివేదనం అపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయం చామన్త్రణమ్ ’ ఇతి వచనాత్ । అథ తేషాం పాదాన్కుండేషు సకుశాక్షతతిలేష్వవనిజ్య(శవా

య్య(చామ్య),కృసరతామ్బూలాదీనిదత్వా అభ్యజ్యస్నానార్థం ప్రస్థా
పయేత్। తేచ స్నాయుః। తతస్స్వయం చ స్నాతో బ్రాహ్మణభోజనా
ర్థాదన్నాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పంచమహాయజ్ఞాంశ్చకుర్యాత్॥

కేచిత్—సమాప్తే శ్రాద్ధే ఇతి ॥

తతోఽపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ బ్రాహ్మణాన్ప్రక్షాళితపాణిపాదా
నాచాన్తానాసనేషూపవేశయతి। తత్ర విశ్వదేవార్థాన్ప్రాఙ్ముఖాన్
ప్రాక్కూలేషు దర్భేషు పిత్రాద్యర్థానుదఙ్ముఖాన్ ద్విగుణభుగ్నేషు
దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు శ్రాద్ధాగారంచ శుచౌదేశే దక్షిణాప్ర
వణే సర్వతః పరిశ్రితముదగ్ద్వారం చ భవతి। తస్యోత్తరపూర్వదేశేఽ
గ్నిరౌపాసనః। అగ్నేర్దక్షిణతః పిండప్రదానార్థం స్థండిలమ్। త
స్య దక్షిణతః పిత్రాద్యర్థానామాసనమ్। పశ్చాత్తు విశ్వదేవార్థా
నా మాసనమ్। స్థండిలేషు యథావకాశం పిత్రాదిభ్య స్త్రిషుపాత్రే
షు ఏకస్మిన్వాశాస్త్రాంతరోక్తవిధినార్ఘ్యార్థముదకగ్రహణమ్। వి
శ్వేభ్యోదేవేభ్యశ్చ యథావిధి పాత్రాంతరే। తాని గంధాదిభి రభ్య
ర్చ్య. దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్యఅథాసనగతానాంబ్రా
హ్మణానాం హస్తేషు స్వస్మాత్స్వస్మాదుదపాత్రాత్పాత్రాంతరేణావ ఆదా
య 'విశ్వేదేవాః ఇదంవోఽర్ఘ్యం' 'పితరిదం తే అర్ఘ్యం' పి
తామహేదం తే అర్ఘ్యం' 'ప్రపితామహేదం తే అర్ఘ్యం' 'పి
తృపితామహప్రపితామహా ఇదంవో అర్ఘ్యం' ఇతి వార్ఘ్యాణిదదా
తి। ఇదమేవార్ఘ్యదానం శ్రాద్ధే స్వధానినయన ముదపాత్రానయన
మితి చోచ్యతే। పురస్తాదుపరిష్టాచ్చార్ఘ్యదానాద్ధస్తేషు శుద్ధోదక
దానమ్। తతో గంధాదిభిర్వాసోభిరంగుళీయకాదిభిశ్చ యథావిభవం
బ్రాహ్మణానా మభ్యర్చనం। తతస్తాన్ 'ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచక్రియతాం
ఇత్యామంత్రయతే। తేచ 'కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చక్రి
యతాం' ఇతి ప్రతిబ్రూయుః 'ఉదీచ్యన్నమాసనగతానాం హస్తే

షూదపాత్రానయనం । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచ క్రియతామిత్యా మంత్ర్యతే। కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచ క్రియతామిత్యతిసృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ ' (ఆప-ధ.౨-౧౭-౧౭-౧౮-౧౯)ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ । ఏతచ్చోదపాత్రానయనం ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్రణం చ పాక్షికమ్, భాష్యకారేణానుక్తత్వాత్, ఉదీచ్యవృత్తిరిత్యస్య సమాసస్య ఉదీచ్యానాం వృత్తిరుదీచ్యేషు వృత్తిరిత్యుభయథాపి విగ్రహాభ్యుపగమాచ్చ । అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాత్ హవిష్యమోదనా పూపాదికం ఏకస్మిన్పాత్రే స(హో)ము)ద్ధృత్య అహవిష్యం క్షారాదిసంసృష్టమన్యస్మిన్పాత్రే ఉద్ధృత్యాన హవిష్యం ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా ' యన్మేమాతా ' ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశప్రధానాహుతీర్హుత్వా స్విష్టకృతంచ తత ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్యాఽహవిష్యం స్వాహాకారేణ హుత్వాథ ' లేపయోః ' ఇత్యాది తంత్రశేషం సమాప్య తతః ' ఏష తేతత ' ఇత్యాదిభిస్సర్వమన్నమభిమృశ్య అథ పృథక్పృథక్తృతీయమామంత్రణంపూర్వవదేవ కృత్వా । త్రిష్వపి చామంత్రణేషు " ఓంతథా ' ఇతి ప్రతివచనం బ్రాహ్మణానామ్।తతశ్చతుర్థః ప్రార్థనం ' ప్రాప్నోతు భవాన్ ' ఇతి । తతః ' ప్రాప్నవాని ' ఇత్యంగీకారో భోక్తౄణామ్ ॥

అపరే క్రమాంతరమాహుః—వైశ్వదేవ పంచమహాయజ్ఞానంతరం అపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ అగ్నేరుపసమాధానాది కరోతి । తత్ర స్వధానినయనపక్షే పాత్రసంసాదనకాలే స్వధాపాత్రాణామపి సాదనమ్ । ప్రణీతాః ప్రణీయవిధివత్స్వధాగ్రహణమ్ । తతో ' బ్రాహ్మణాన్ దక్షిణతో నిషాద్య ' ఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతే కృతే పాదప్రక్షాళనాది । ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్ర్య, అన్నముద్ధృత్య ప్రధానహోమాదయ ఇతి ॥ ఇహాపి పక్షే స్వధానినయనం పాక్షికమేవ॥

అన్యేతు —మాసిశ్రాద్ధశాస్త్రాన్తరానుసారాన్మంత్రవన్నియమన

భోజన దేశసంస్కారం విశ్వేషాం దేవానాం పి(త్రా)దీనాంచావాహనం భోజయిత్వాద్వాసనం చేచ్ఛంతి । అత్రచ పదార్థేషు క్రమేచ శిష్టాచారాదేవనిర్ణయః, సూత్రకార భాష్యకారాభ్యామనుక్తత్వాత్

అథ ప్రకృతముచ్యతే । భోజనపాత్రక్షప్తాన్నవిశేషాన్ యథాస్వం బ్రాహ్మణానుపస్పర్శయతి 'పృథివీతేపాత్రం' ఇత్యేతయా 'ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే' ఇత్యేతయా చ । తస్యాశ్చాంతే 'విష్ణోహవ్యం రక్షస్వ' ఇతి విశ్వేషాందేవానాం 'విష్ణోకవ్యంరక్షస్వ' ఇతి పిత్రాదీనాం । ఏవం స్పర్శయిత్వాథ భోజయేత్ । విభవే సతి సర్పిర్మాంసాదీని విశిష్టాని దద్యాత్. అభావే తైలం శాకమితి । భుంజానాన్బ్రాహ్మణానాహవనీయార్థేన ధ్యాయేత్, పి(త్రా)దీన్ దేవతాత్వేన, అన్నం చామృతత్వేన ఆత్మానం బ్రహ్మత్వేన। భుంజానేషు చ పరాజావృత్య(ర)రాక్షోఘ్నాన్ పిత్ర్యాన్ వైష్ణవానన్యాంశ్చ (పవి(త్రా)న్)పావమాన)మన్త్రాన్ ధర్మశాస్త్రమితిహాసపురాణాని చాభిశ్రావయతి । తృప్తాంశ్చ జ్ఞాత్వా మధుమతీశ్శ్రావయతి 'అక్షన్నమీమదంత' ఇతిచ ॥ అథ భూమావన్నం(ప్ర)పరి)కిరతి ॥

యేఽగ్నిదగ్ధాయేఽనగ్నిదగ్ధా యే వాజాతాఃకులేమమ।
భూమౌదత్తేనపిండేన తృప్తాయాంతు పరాంగతిమ్ ॥

ఇతి । అథాచాంతేషు పునరపోదత్వా 'స్వదితమ్' ఇతి పి(త్రా)ద్యర్థాన్వాచయతి 'రోచయతే' ఇతి విశ్వదేవార్థాన్ । తతో యథాశక్తిదక్షిణాం దత్వాథ సర్వేభ్యోన్నశేషేభ్యః పిండార్థం (ప్రా)శనార్థం చోద్ధృత్య 'అన్న(శేషః)శేషైః)కిం క్రియతాం'? ఇతి శేషం నివేదయేత్ ॥ తేచ 'ఇష్టైస్సహభుజ్యతాం' ఇతిప్రతిబ్రూయుః। అథకర్తా॥

దాతారో నోభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)నః ।
శ్రద్ధాచనో మా వ్యపగాద్బహుదేయం చనోస్తు ॥ ఇతి (ప్రా)ర్థయతే ॥ దాతారో నోభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)నః)శ్ర

ర్దాచ నో మాన్యగమద్బహుదేయంచ నోస్తు ॥

ఇతి తేషాం ప్రతివచనమ్ । అథకర్తా

అన్నంచనో బహుభవేద తిథీంశ్చలభేమహి ।
యాచితారశ్చ నస్సంతు మాచయాచిష్మ కంచన॥

ఇతిచ ప్రార్థయతే । ‘ అన్నంచ నో బహుభవేత్ ’ (అతిథీంశ్చ లభధ్వం । యాచితారశ్చనస్సంతు మాచయాచధ్వంకంచన) ఇత్యుచ్యే నైవ ప్రతివచనమ్ । అనంతరం ‘ ఓంస్వధా ’ ఇత్యాహ । ‘ అస్తుస్వధా ’ ఇతి ప్రతివచనమ్ । అథబ్రాహ్మణానాం పిత్రాద్యర్థానాం పూర్వం విసర్జనం ॥ విశ్వేషాం దేవానాం పశ్చాద్విసర్జనమ్ । పూర్వోక్తేషు నివేదనాదిషు సర్వేషు పదార్థేషు దైవపూర్వత్వమేవ। అథయజ్ఞోపవీతీ భుక్తవతోనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రాచీనావీతీ ‘ దైవ్యధుల దక్షిణాగ్రాన్ ’ ఇత్యాది, ‘ శేషస్యగ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ’ ఇత్యేవమంతం యథాసూత్రం కరోతి ॥

అత్ర చేదం వక్తవ్యమ్ । బ్రాహ్మణభోజనం హోమః పిండదానం చ త్రీణ్యపి మాసిశ్రాద్ధే ప్రధానాని అగ్న్యాధేయే (భాష్యకారేణ) ధూర్తస్వామినోక్తత్వాత్, వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా ఇత్యత్ర కపర్దిస్వామినోక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్—ఇహ బ్రాహ్మణభోజనమేవ ప్రధానమ్, హోమః పిండదానం చ తదంగం అనర్థావేక్ష్యోభోజయేదితి ప్రకృత్య తయోర్విధానాత్ ఇతి ॥

అథాస్య ముఖ్యకల్పాసంభవే ఆమశ్రాద్ధవిధిరనుకల్పతయోచ్యతే ।

ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థేచ చంద్రసూర్యగ్రహేతథా ।
ఆమశ్రాద్ధంద్విజైఃకార్యం శూద్రఃకుర్యాత్సదైవహి ॥

ఇతి (బృహత్ప్రచేతోవచనాత్) బృహస్పతివచనాత్) బృహస్పతిప్రచేతసోర్వచనాత్)

అత్ర వ్యాసః—

ఆవాహనంచ కర్తవ్య మర్ఘ్యదానం తథైవచ।
ఏష ఏవ విధిర్యత్ర (యత్ర (అత్ర) ఆమ) శ్రాద్ధం విధీయతే ॥
యద్యప్యదాతి విప్రేభ్యః శృతం వా యది వాఽశృతమ్।
తేనాగ్నౌకరణం కుర్యాత్పిండాంస్తేనైవ నిర్వపేత్ ॥

ఇతి । అత్ర షట్త్రింశన్మతే—

ఆమశ్రాద్ధం యదా కుర్యాత్ పిండదానం కథం భవేత్।
గృహాదాహృత్య పక్వాన్నం పిండాన్ దద్యాత్తిలైస్సహ ॥

ఇతి ప్రయోగసంక్షేపస్తు—పూర్వేద్యురపరేద్యుర్వా బ్రాహ్మణాన్నిమంత్ర్య- పూర్వాహ్ణే స్నాత్వా బ్రాహ్మణానాహూయ, పాదప్రక్షాళనాద్యర్ఘ్యదానాంతం కృత్వా, యథావిభవం గంధవస్త్రాదిభిశ్చ యథార్హమభ్యర్చ్య, అగ్నౌ కరిష్యామీత్యామంత్ర్య అథాగ్నిముఖాంతే తండులాద్యామద్రవ్యేణ హోమకరణమ్ । తతస్తంత్రశేషం సమాప్య, తండులాద్యామద్రవ్యం శ్రాద్ధార్థం దదాతి । చరోరభావాత్తద్ధర్మాణామభావః । భోజనాభావాచ్చ తత్సంబంధినామప్యభావః । తతః । పిండదానమామేన, గృహాదాహృతేన పక్వేనవేతి । అత్యంతాపదితు ‘అపిహ వా హిరణ్యేన ప్ర(దా(ధా)నమాత్రం, (ఏవముత్తరత్రాపి) అపి వా మూలఫలైః ప్రదానమాత్రమ్’ ఇత్యాదిబోధాయనాదివచనాద్ధిరణ్యాదేర్వా ప్రదానమాత్రం సమస్తధర్మరహితం కుర్యాత్ ॥ ఏవం సర్వథాపి శ్రాద్ధమవశ్యం కర్తవ్యమ్ । నతు కస్యాం చిదవస్థాయాం లోపః । అత్రచ శ్రాద్ధవిషయే యద్యపి.

వసవః పితరో జ్ఞేయాః రుద్రాశ్చైవపితామహాః ।
ప్రపితామహాస్తథాదిత్యాశ్శ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥

ఇత్యాది శాస్త్రాంతరసిద్ధం బహు వక్తవ్యమస్తి. తథాపి విస్తరభయాదుపరమ్యతే ॥

ఏవం ప్రకృతిభూతం మాసిశ్రాద్ధం వ్యాఖ్యాయేదానీం తద్వికృతిభూతం ప్రతిసంవత్సరమనుష్ఠేయం అష్టకాఖ్యం పాకయజ్ఞాంతరం వ్యాఖ్యాస్యన్, తస్య కాలమిథినూహ—

శ్రీ యా మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టా
ద్వ్యష్టకా తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సమ్పద్యతే
తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే ॥ ౧౦ ॥ శ్రీ

మాఘ్యాః మాఘమాసస్య సంబంధిన్యాః పౌర్ణమాస్యాః ఉపరిష్టాదూర్ధ్వం యా వ్యష్టకా కృష్ణపక్ష ఇత్యర్థః । తస్యాం వ్యష్టకాయాం యా అష్టమీ తిథిః జ్యేష్ఠయా జ్యేష్ఠానక్షత్రేణ సంబధ్యతే సంగచ్ఛతే తామష్టమీమేకాష్టకేత్యాచక్షతే కథయంతి బ్రహ్మవాదినః । తస్యామష్టకా కర్తవ్యేతి శేషః । ఏకాష్టకాయాం వపాహోమాది ప్రధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః । తామేకాష్టకేత్యాచక్షత ఇతి వచనం యాని వ్యన్యాన్యప్యేకాష్టకాయాం విహితాని, యథా గవామయనదీక్షా, యథా చ దీర్ఘసత్రేషు విజ్ఞానార్థమప్సూపెన కక్షస్యోపోషణం యత్రైవ చోఖాసంభరణం, తాని చ సర్వాణి యథోక్తలక్షణాయామేవాష్టమ్యాం కార్యాణీత్యేవ మర్థమ్ । అత్రాయమభిప్రాయః—యద్యపి మాఘమాసస్య సర్వా కృష్ణపక్షాష్టమీ జ్యేష్ఠయా న సమ్పద్యతే, తథాపి తస్యామేకాష్టకా కర్తవ్యైవ, పాకయజ్ఞత్వేన నిత్యత్వాత్ 'వ్యష్టకా తస్యాం' ఇత్యధికగ్రహణాచ్చేతి । జ్యేష్ఠయా సంపద్యత ఇతితు ప్రాయికాభిప్రాయమ్ । తేనాయత్రాయామపి గవామయన దీక్షాదీని లభ్యంతే

కేచిత్—యదా ద్వయోరహ్నోరష్టమీ, యస్మిన్వా సంవత్సరే ద్వౌ మాఘమాసౌ, తత్ర యా అష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే తస్యామేవ కర్మణా(మ)సమ్పన్నాయామిత్యేవ మభిప్రాయ ఇతి ॥

శ్రీ తస్యాస్సాయమౌపకార్యమ్ ॥౧౧॥ శ్రీ

త్రిపదమిదం సూత్రమ్ । తస్యా అష్టకాయా ఔపకార్యముపకార

కమ్ । ఉపకారం కరోతీతి కర్తరి యత్ప్రత్యయః ఛాందసః । అష్టకాయా అంగభూతం కర్మేత్యర్థః । సాయంపూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాః । సోమయాగస్యాగ్నీషోమీయ పశుయాగవత్తస్యా అష్టకాయా అంగభూతం కర్మ పూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాస్సాయంకాలే కర్తవ్యమితి సూత్రార్థః । నక్వేహ తస్యా(ప్రకా)అ)ష్టకాయా ఇతి సంబంధః, నవమ్యాంవ పాహోమాది ప్రధానప్రసంగాత్ । నచైతదుక్తమ్, యా మాఘ్యా ఇతి కాల విధానస్యోపకార్యార్థతోపపత్తౌ 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయవిరోధాత్ శాస్త్రాన్తరే ష్వప్రసిద్ధత్వాచ్చ ॥

అథాస్యోపకార్యస్య విధిమాహ—

అపూపంచతుశ్శరావగ్ శ్రపయతి॥౧౨॥

వ్రీహీణాం చతుశ్శరావం తూష్ణీం నిరుప్య పార్వణవత్ పత్నీ వహంతీత్యాది విధినాపూపం శ్రపయతి । అపూపః ప్రథితావయవః ప్రసిద్ధః । ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతంచ కరోతి ॥

అష్టాకపాల ఇత్యేకే॥౧౩॥

పస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకవింశఃఖండః

అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశోష్టాకపాలః । సః శ్రపయితవ్య ఇత్యేకే । పురోడాశ ఇతిచ ప్రసిద్ధ ఆకృతివిశేషః । తేన లౌకికేన ప్రకారేణ పాకః ఔపాసన ఏవ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

ఏకవింశఃఖండః.

అథ ద్వావింశః ఖండః.

పార్వణ వదాజ్యభాగాంతేఞ్జలినోత్తరయా

స్రూపాఞ్జుహోతి ॥౧॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే, స్వకీయేనావదాన ధర్మేణాపూపాత్పురోడాశాద్వావదాయ ఉత్తరయా ఋచా 'యాం జనాః ప్రతినందంతి' ఇత్యేతయాఽంజలినా జుహోతి । అంజలేస్తు 'యేనజుహోతి' ఇత్యాదిసంస్కారలేపాంజనముపస్తరణాభిఘారణ హవిరవదానాని చ విప్రతిషేధాదస్యాః కుర్యాత్ । స్విష్టకృతంతు దర్వ్యైవ జుహోతి, నాంజలినా వికృతౌ చోద్యమానా ధర్మాః ప్రధానార్థా భవంతీతి న్యాయాత్ । నచ వాచ్యమాపకార్యస్యాంగత్వాత్ప్రాధాన్యమేవ నాస్తీతి, యతోఽస్యాపి స్వాంగాపేక్షయా ప్రాధాన్యమస్త్యేవ । అతఏవ 'మంద్రం దీక్షణీయాయామనుబ్రూయాదితి వాక్యనియమస్సోమాంగభూత దీక్షణీయా ప్రధానమాత్రార్థః న తదంగ ప్రయాజాద్యర్థోఽపి । తథా 'తతస్తూష్ణీమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతి తూష్ణీకత్వమాధానాంగభూతస్య నైయమికాగ్నిహోత్ర వికృతేః ప్రధానస్యైవధర్మః న తదంగానామపీతి । ఔపకార్యస్య చౌషధిహవిష్కత్వాదేవ సిద్ధస్య తంత్రస్య పునర్వచనం ఏతద్ధానావన్నదధిహోమేఽపి ప్రాప్త్యర్థమిత్యుక్తమేవ ॥

శ్రీ సిద్ధశ్శేషస్తమష్టధా కృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి ॥ ౨ ॥ శ్రీ

అపూపస్య శేషస్సిద్ధః । ఉపహరతి ప్రాశనార్థమితి చానువాదః తం శేషం సర్పిష్మంతమష్టధా కృత్వా అష్టభ్యో బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి విధాతుమ్ । తేనేహ బ్రాహ్మణైకత్వబాధః ॥

కేచిత్ — సిద్ధః శేషః ఇతి సూత్రచ్ఛేదః । సిద్ధోఽవికృతస్తంత్రస్య శేషః । తేన దర్వ్యా హోమస్స్విష్టకృతః, జయాదిప్రతిపద్యత ఇతిచ సిద్ధమితి — తేషాం తమష్టధేత్యత్ర తమపూపమితి వ్యవహితస్య పరామర్శో భవేత్ ॥

ఏవమాపకార్యం కృత్వా మాసిశ్రాద్ధవద్భోక్తృభ్యోబ్రాహ్మణేభ్యోని

వేదయేత్ । శ్వోఽష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః ॥

శ్వోభూతే దర్భేణ గాముపాకరోతి పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమీతి ॥ ౩

అథ శ్వోభూతే అష్టమ్యామ్ బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయేత్యాద్యగ్నిముఖాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్ కృత్వా, అథ దర్భేణైకేన గాం స్త్రియం ‘ పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమి ’ ఇత్యనేన మంత్రేణోపాకరోతి ॥

తూష్ణీంపంచాజ్యాహుతీర్హుత్వా తస్యై వపాం శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాంతమేనవా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి ॥౪॥

తూష్ణీం స్వాహాకారేణాపి వినా పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి, మంత్రప్రాప్త్యభావాత్ । దేవతా చాసాం ప్రజాపతిరేవ । తస్యై వపామిత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్। ఉత్తరయా ‘ వహవపామ్ ’ ఇత్యేతయా ॥

మాంసౌదనముత్తరాభిః ॥ ౫ ॥

మాంసమిశ్రౌదనో మాంసౌదనః । తం ఉత్తరాభిః ‘ యాం జనాః ప్రతినందంతి ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్జుహోతి । ఇదం చేహావక్తవ్యం—వపాహోమాంతే గోర్విశసనం కారయిత్వాష్టకా బ్రాహ్మణభోజనవ్యంజనార్థం మాంసమవశిష్యేతరత్కృత్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వా, తదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృతేఽన్నే సంసృజ్య, తేనైవ మాంసమిశ్రౌదనేన జుహోతీతి । నచ మాంసౌదనయోస్సహపాకశ్శంకనీయః గోరాలంభాత్ప్రాగేవ హోమార్థాన్నస్యోద్ధృతత్వాత్-మాంసౌదనయోః పక్తివైషమ్యాచ్చ॥

పిష్టాన్నముత్తరయా॥౬॥

పిష్టేన కృతమన్నం పిష్టాన్నం పయసి శృతం ప్రసిద్ధమ్ । తదుత్తరయా ‘ ఉక్థ్యశ్చ ’ ఇత్యనయా జుహోతి । ఇహచ బ్రాహ్మణభోజనా

దనన్తరమన్యేన పిష్టాన్నం శ్రపయిత్వా | కృత్వా చ హోమాన్తం భేదేన పూర్వమేవోద్ధరణమ్ | మాంసౌదనస్య పిష్టాన్నస్య చ పార్వణవత్స్వకీయోపదానధర్మాః | పలాశపర్ణాన్యేవ సహోమాహుతిమాత్రే | అన్యత్పూర్వవ ॥

ఆజ్యాహుతిరుత్తరా ॥౭॥

ఉత్తరమన్త్రకరణికా ఆజ్యాహుతిరిష్టా జుహోతీత్యర్థః ॥ తే చ భూః పృథివ్యగ్నినా ఇత్యాదయః యథారూపాః ॥

స్విష్టకృత్ప్రభృతిసమానమాపిణ్డనిధానాత్ ॥౮॥

స్విష్టకృదాది తన్త్రశేషం, సర్పాభిమర్శనాది చ పాకయజ్ఞికం కృత్వా త్యేవమన్తం బ్రాహ్మణభోజనం- పిణ్డనిధానం గ్రాసవరాన్త్యం ప్రాశ్నీయాదిత్యేవమన్తం సర్వం పార్వణజాతం మాసిశ్రాద్ధవదిహాపి కర్తవ్యమేవేత్యర్థః | అత్ర చ మాంసౌదనాత్పిష్టాన్నాచ్చ స్విష్టకృతే సమవదానమితి భేదః ॥

అన్వష్టకాయామప్యేకే పిణ్డనిధానముపదిశన్తి ॥౯॥

యా శ్వో నవమ్యామన్వష్టకేతి విధాస్యతే తస్యామన్వష్టకాయామేవ పిండనిధానం- పిణ్డప్రదానం నాష్టకాయామిత్యేకే ఆచార్యా ఉపదిశన్తి॥

కేచిత్—న పిణ్డనిధానమేకే ఇతి వక్తవ్యే అన్వష్టకాయామప్యేక ఇత్యేవం వచనమేతజ్జ్ఞాపయతి—వికల్పోఽత్ర విధీయమానః కృత్స్నస్య కర్మణః సాపూపహోమస్య సాన్వష్టకస్య విషయే భవతీతి | తేన దధిహోమః కృత్స్నాన్వష్టకాం తేనాష్టకాకర్మణా వికల్ప్యత ఇతి॥

కేచిత్—అన్వష్టకాయాం యత్పిణ్డనిధానం తదేవాస్య, న పునస్తదస్మిన్ప్రదేశే పృథక్కర్తవ్యమితి వచన(స్య)ష్టకాకర్మణోఽసమాప్తత్వసూచనమ్ | తేనాన్వష్టకాయామకృతాయాం సకర్తుర్భోజనం- నాపి పఞ్చమహాయజ్ఞా ఇతి ॥

వస్తుతస్తు భాష్యకారేణాత్రార్థవిశేషస్యానుక్తత్వాత్, అన్వ

ద్రోధయోరపి పక్షయోరితి వక్ష్యమాణత్వాత్, అవాంతరప్రయోగస్య స మాప్తేస్స్పష్టత్వాచ్చ 'అన్వష్టకాయామేవైకె' ఇత్యేషోऽష్టకా యాం వే ఏ పిండవిధానం నాష్టకాయామితి ఫలాభి(ప్రా)యో వ్యపదేశ ఇతి మంతవ్యమ్ ॥

అథ యజ్ఞోపవీతప్రాచీనావీతయోర్వివేకః— ఔపకార్యేచ, మాం సౌదనహోమేషు చాదితశ్చతుర్షుఃషష్ఠేచ పిష్టాన్న హోమేచాజ్యహో మేషు చాదితష్షట్సు, దధిహోమేచ, ఆఘారాదిషుచ(ప్రాకృతేషు) యజ్ఞోపవీతం మన్త్రాణాం దేవలింగత్వాత్ । అన్యత్ర ప్రకృతి వత్ప్రా చీనావీతమేవ ॥

ననుచాత్ర కలియుగే ధర్మజ్ఞసమయాద్గోరాలమ్భో నిషిద్ధః తేన యద్యపి 'మాంసౌదనముత్తరాభిః' ఇత్యత్ర హవిరుపసర్జనీభూత మాంసాభావేపి కేవలౌదనహవిష్కహోమైః ప్రదానాంతర సహి తైః అష్టకాధికార సిద్ధేరుపపత్తిః. తథాపి వపాహో(మే)మ)స్వరూప స్యైవాభావాన్న యుజ్యతే । నైవం, ప్రమాణబలేనక స్మింశ్చిత్ప్రధానే నిషిద్ధేపి ప్రధానాంతరైరేవ విషయప్రత్యభిజ్ఞానా దధికారసిద్ధే రుపప న్నత్వాత్ । అతఏవ దర్శపూర్ణమాసయోః 'నాసోమయాజీసన్న యేత్' 'నాసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నీషోమీయః పురోడా శో విద్యతే' ఇతినిషిద్ధయోరపిసాన్నాయ్యాగ్నీషోమీయయోస్తద్వ్య తిరిక్తైరేవ ప్రదానైరధికారసిద్ధిః । ఇయాంస్తుభేదః — క్వచిచ్ఛ్రుతిర్ని షేధికా, క్వచిద్ధర్మజ్ఞసమయ ఇతి । ధర్మజ్ఞసమయోపి వేదవ త్ప్రమాణం । అథవా—ఆజ్యమేవ వపామాంసయోస్స్థానేప్రయోక్త వ్యమ్ । 'ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయేత్' ఇతి పార్వణవతే దర్శనాత్ 'ఆజ్యస్య ప్రత్యామ్నాయమవద్యేత్' ఇతి దర్శనాచ్చ । (ప్రా)ప్తి స్తు నిత్యత్వాదేవాష్టకాయాః కృత్స్నాయాః । యద్వా—గోస్థానేఛా గపవాలబ్ధవ్యః । ప్రస్తుత సమానయోగక్షేమే 'ఐంద్రాగ్నం పున

దుష్కృష్టహూతఘేత ' ఇత్యుక్తో గోః ప్రసవస్య ప్రసవస్య స్థానే ' ప్రసవిత్ర్యు
ష్టశ్యాభగః ' ఇతి భవాన్వావిత్యాదిత్యన్యనాత్ । [illegible] పేద
ధి హోమపక్షః కలియుగే న్యస్తో ద్రష్టవ్యః । ప్రహాణం చ త్రైవి
ద్యస్య ద్రాశ్మిష్ఠాపన ॥

ఏవం ముఖ్యకల్ప ముపదిశ్య, అథానుకల్పముపదిశతి ॥

శ్రీ అద్వైతవపందధ్నఏవాంజలినా జుహో

తి యయాప్రాసమ్ ॥ ౧౦ ॥ శ్రీ

యథా ' యాం జనాః ' ఇత్యేతయా అపూపం జుహోతి తయాఋ
చా దధ్నస్స్వనదాన ధర్మేణైవ వాయాంజలినా జుహోతి । పార్వణ
వచ్చాగ్ని ముఖాంతే దధిహోమః అపూపహోమవన్యాచచాసమ । 'యే
న జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతిష్ఠాప్య ' ఇత్యాదికం లేపాంజనం చాన్యేపకా
రయుతన్యమ్ । అయంచ దధిహోమోష్టమ్యాం పూర్వాహ్ణే ॥

కేచిత్—అంజలి హోమాస్సర్వే అపూర్వాః నైవ తత్ర పురస్తాదు
పరిష్టాత్తంత్రమ్, ఇతి ॥

అయం చానుకల్పోప్యపూపహోమావ్యాజ్యాహుతీరుత్తరా ఇత్యేనయో
స్తాసామేవ స్థానే వెదితవ్యః, నాన్వష్టకాయామపి; ఆజ్యాహుత్యంతరక
మధ్యవిధాయాన్వష్టకాయాః ప్రాగేవ అనుకల్పస్య విధానాత్ । అనో
భయోరపి పక్షయోరన్వష్టక్యమన్వష్టకానిత్యైవ । తేన దధిహోమపక్షే
న్వష్టకా నాస్తీతి నియమః । అయంచ దధిహోమపక్షేష్టమామే
వ స్థానే. దధ్నఏవాంజలినా జుహోతీతి జుహోతిశబ్దస్యాస్వారస్యాత్
తేనాస్మిన్నపి పక్షే బ్రాహ్మణభోజన పిండప్రదానయోరాపత్తిః । త
స్మాత్సప్తమ్యాం రాత్రౌ బ్రాహ్మణాన్నిమంత్ర్యాష్టమ్యాం హోమస్థానే
దధిహోమః, తతోపరాహ్ణే భోజనాది సర్వమవికృతం, నవమ్యామ
న్వష్టకాపీతి సిద్ధమ్ ॥

శ్రీ అతఏవ యథాధర్మం మాసిసగోష్ఠీశ్వో

ఘృతేఽన్వష్టకామ్ ॥౯॥

శ్వోభూతే నవమ్యామన్వష్టకాఖ్యం కర్మ కర్తవ్యమ్ । అత ఏవా ష్టకాయామాహృతస్య మాంసం యథార్థం యథాప్రయోజనం శిష్ట్వా ఇత్యేతదప్యుపపన్నమ్ ॥

తస్యా మాసిశ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః ॥౧౨॥

తస్యా అన్వష్టకాయాః కల్పో మాసిశ్రాద్ధవత్కర్తవ్య ఇత్యర్థః । కల్పోవిధిర్దేశాన్ప్రభృతి ఇహాప్యన్యదేవతాదికం ప్రాప్యతే । తస్మాన్నిమంత్రణాదిగ్రాసప్రాశనాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవదవికృతం కర్తవ్యమ్ ॥ అథావశిష్టానాం మన్త్రాణాం యేషామవినియోగస్తాని కర్మాణి వ్యాచష్టే

సనిమేష్యన్నుత్తరాం జపిత్వార్థం బ్రూయాత్ ॥౧౩॥

సనిర్వాఞ్ఛాభిక్షణమ్ ।

కేచిత్—భిక్షణలబ్ధం ధనమితి ॥

యా సనిః 'భిక్షేత నిమిత్తమాచార్యో వివాహో యజ్ఞో మాతాపిత్రోర్బుభూర్షార్హతశ్చ నియమవిలోపః' 'తత్ర గుణాన్ సమీక్ష్య యథాశక్తి దేయమ్' (౨-౧౦ ౧-౨) ఇతి ధర్మశాస్త్రే అవగతా- తా ముద్దిశ్య ఇత్వాగత్వా । ఉత్తరాం మంత్రం 'అన్నమివ తే దృశే భూయాసం' ఇత్యాదిం సకృజ్జపిత్వా స్వమర్థం ప్రయోజనం బ్రూయాత్, యం భిక్షేత తం బోధయతి 'ఆచార్యార్థం భిక్షామి భవన్తమ్' ఇతి । ఏవముత్తరేష్వపి భిక్షణనిమిత్తేషు ప్రయోగేషు విశేషః వివాహార్థమిత్యాదిః । సకృదేవ మంత్రోఽసావిత్యత్ర సంబుద్ధ్యా దాతుర్నామగ్రహణమ్ ॥

ఇదానీం యది యాచ్ఞయా రథాదీని లబ్ధాని, తదా కేనవిధినా స్వీకారః? ఇత్యుత్తరే విధయ ఆరభ్యంతే—

రథం లబ్ధ్వా యోజయిత్వా ప్రాంచమవస్థా
ప్యోత్తరయా రథచక్రే అభిమృశతి పక్షసీ వా ॥౧౪॥

స్సన్నైష్ఠిష్ఠః తం కర్ణేక తైరశ్వైరక్షాభ్యాం యోజయిత్వా స్వయం ప్రాదం (ప్రా)ఙ్ముఖమవస్థాప్య ఉత్తరయా 'అఙ్కౌ న్యఙ్కౌ' ఇత్యేతయా రథచక్రే ఉభే పాణిభ్యాం యుగపదభిమృశతి । అపివా పక్షసీ ఏకైకశః ॥

అన్యథాపి పదార్థమాహుః ॥

॥ ఉత్తరేణ యజుషాధిరుహ్యోత్తరయా (ప్రా)చీముదీచీం వా దిశమభిప్రయాయ యథార్థం యాయాత్ ॥౧౫॥

తత ఉత్తరేణ 'అధ్వనామధ్వపతే' ఇత్యనేన యజుషా రథం స్వీయమధిరుహ్య । దీర్ఘశ్ఛాన్దసః । ఉత్తరయా 'అయం వామశ్వినా' ఇత్యేతయా । (ప్రా)చీముదీచీం వా దిశమభిప్రయాయ ప్రస్థాయాభీష్టార్థం తతో యథార్థం ప్రయోజనానుసారేణ యాయాత్ గచ్ఛేత్ ॥

కేచిత్ — లబ్ధ్వేతి వచనాత్ క్రయాదిలబ్ధస్యాపి రథాదేః ప్రథమారోహణే విధిరయం భవతీతి । నైతత్. ప్రకృతయాచ్ఞాం వినా లబ్ధరథాదివిషయత్వేనైవాస్య వాక్యస్య అర్థవత్త్వోపపత్తేః 'యాచ్ఞయా రథాదీని లబ్ధ్వా' ఇతి భాష్యవిరోధాచ్చ ॥

॥ అశ్వముత్తరైరారోహేత్ ॥౧౬॥

అశ్వశ్చేద్యాచ్ఞయా లబ్ధః తముత్తరైర్మన్త్రైః 'అశ్వోఽసి' ఇత్యాదిభిరారోహేత్ ॥

॥ హస్తినముత్తరయా ॥౧౭॥

పూర్వవద్వ్యాఖ్యానమ్ । ఉత్తరయా 'హస్తియశసం' ఇత్యేతయా । అసావిత్యత్ర చ సంబుద్ధ్యా ఐరావతేతి గజనామగ్రహణమ్ । అత్ర యద్యపి 'వజ్రేణాభినిదధామ్యసౌ' ఇతి లిఙ్గాదఙ్కుశాభిధానార్థతా మన్త్రస్య, తథాపి 'హస్తినముత్తరయారోహేత్' ఇతి వాచనికవినియోగస్య బలవత్త్వాత్తదనుసారేణైవ మన్త్రో వ్యాఖ్యాతవ్యః ॥

॥ తాభ్యాగ్రపణే పూర్వవత్పృథివీమభిమృశేత్ ॥౧౮॥

తాభ్యాం తయోరశ్వహస్తినోః । రేషణే మరణే సతి । పూర్వవత్ హోమంచ ప్రత్యవరోహణవత్ 'స్యోనా పృథివీ' ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీ మభిమృశేత్ ॥

కేచిత్—తాభ్యాం అశ్వహస్తిభ్యాం ప్రమాదాద్యథ్వామాపతితస్య రేషణె శరీరోపమర్దే జాతె ఇతి ॥

శ్రీ సంవాదమేష్యన్సవ్యేన పాణినా చ్ఛత్రం దండంచాదత్తే ॥౧౯॥ శ్రీ

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వావింశఃఖండః

సంవాదః ఋణాదానాదివ్యవహారః.

కేచిత్—యత్ర స్థానే ప్రత్యర్థిభిస్సంవదత ఇతి । ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్వ్యవహారే జయమిచ్ఛన్నిత్యర్థః । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

—ద్వావింశఃఖండస్సమాప్తః—

అథత్రయోవింశఃఖండః

శ్రీ దక్షిణేన ఫలీకరణ ముష్టిముత్తరయా హుత్వా గత్వోత్తరాం జపేత్ ॥ ౧ ॥ శ్రీ

సవ్యపాణిధృతచ్ఛత్రదండ ఏవ దక్షిణేన పాణినా ఫలీకరణ ముష్టిముత్తరయా 'అవజిహ్వక' ఇత్యేతయా స్వాగ్నౌ జుహోతి । అసావిత్యత్ర నామశర్మేతి ప్రథమయా ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ । యావదుక్త (కర్మణశ్చా)ధర్మాచా)యం హోమ ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ ।

కేచిత్—పరిస్తరణ ముభయతః పరిషేచనం పర్యుక్షణం చ కర్తవ్యమ్, ముష్టినా చావాచీనేన హోమఇతి ॥

తతస్సంవాదదేశం గత్వా ప్రత్యర్థినం పశ్యన్నుత్తరాం 'ఆ తేవా

చం' ఇత్యేతాం జపేత్ । ఇహాపనః సంద్ర్యా నామ నిర్దేశః ప్రత్యర్థిసపత్న

శ్రీ ప్రస్థాస్యముత్తరాభ్యామభిమన్త్రయేత విక్రోధో భవతి ॥౨॥ శ్రీ

యది పరో ద్విష్టః ప్రత్యర్థీ వా వ్యవహారద్రష్టా వా, తత్క్రోధశాన్తిం చాసావిచ్ఛతి- తదా ఉత్తరాభ్యాం 'యాత ఏషా' ఇత్యేతాభ్యాం క్రుద్ధమితరం వాభిమన్త్రయేత । అనేన చాభిమన్త్రణేన క్రుద్ధో విక్రోధో విగతక్రోధో భవతి । ఫలవిధిశ్చాయమ్ । నార్థవాదమాత్రం, సూత్రకారేణ బద్ధత్వాత్ ॥

శ్రీ అసంభవేప్సుః పరేషాగ్ స్థూలాఘారికాజీవ
చూర్ణాని కారయిత్వోత్తరయానుష్ఠాయాస్స
మ్బాధ ఉపవపేత్ ॥3॥ శ్రీ

యః ప్రవత్స్యన్ గృహే వా ప్రజాతంతుం రక్షితుం స్వభార్యాయాం పరపురుష శుక్లస్య సంభవమిచ్ఛతి స పరేషా మసంభవేప్సుః । తస్యాపాయోపదేశః । స్థూలాఘారికాయా జీవన్త్యాశ్చూర్ణాన్యన్యేన కారయతి । ఆఘారికా గౌళికా సరీసృపవిశేషః, శతచరణా నామ । సా చ ద్వివిధా, గ్రామ్యా చారణ్యా చ తయోరారణ్యా స్థూలా గ్రామ్యా తన్వీ । జీవచూర్ణాని చాశ్మాదినా మహతా ప్రహారేణ మార్గ్యమాణాయాం భవతి । తతస్తాని చూర్ణాన్యుత్తరయా 'అవజ్యామివ ధన్వనః' ఇత్యేతయానుష్ఠాయా భార్యాయాః సమ్బాధే యోనావుపవపేత్ । ఏవం కృతే సంబాధ ఉపభోగయోగ్యా న భవతి ॥

అథ యదా పరపురుషశఙ్కాపైతి తదా స్వశుక్లసంభవసిద్ధ్యర్థం భైషజ్యముచ్యతే—

శ్రీ సిద్ధ్యర్థే బభ్రుమూత్రేణ ప్రక్షాళయీత ॥౪॥ శ్రీ

కపిలాయాః గోర్మూత్రేణ ప్రక్షాళయీత సంబాధమ్ ॥ అథ యస్య వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా ద్విజస్య యద్వ్యవహార్యం పణనీయం ధాన్యాన్నరత్నాద్య ప్రాణిద్రవ్యం క్షారలవణాద్యపి తస్య సిద్ధ్యర్థే వ్యవహా

అథ ధనస్య ఆజ్ఞాపకర్త్రాదీనాం లాభార్థం కర్తవ్యం కర్మాహ—

॥ ఉద్దిష్టే యద్యస్య గృహే పణ్యగన్త్యాత్తత
ఉత్తరయా జుహుయాత్ ॥౫॥ ॥

క్రియ్యద్రవ్యాసనా రేణాజ్యభాగాంతమగ్నిముఖాంతం వా కృత్వా తస్మాత్పణ్యాదవదాయోత్తరయా 'యదహం ధనేన' ఇత్యేతయా జుహుయాత్ । అత్ర తత ఇతి వచనాన్న ప్రాణిద్రవ్యాద్ధోమః, తతోఽవదానేజ్యావైకల్యాపత్తేః ।

కేచిత్—అస్యేతి వచనాదన్యేన తద్ధితైషిణా హోతవ్యం । ఏవం తేత్రాహామిత్యస్య న విరోధః స ఏవ భూత్వా సజుహోతీతి ॥

యం కామయేత నాయంమచ్ఛిద్యేతేతి జీవ
విషాణే స్వంమూత్రమానీయ సుప్తముత్తరా
భ్యాం త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥౬॥ ॥

యంభర్తారం సపత్న్యామన్యస్యాం వా ఇంద్రియదౌర్బల్యాదనురక్తం యా స్త్రీ కామయేత అయంభర్తా మత్ మత్తో న చ్ఛిద్యేత అస్య మయ్యవిచ్ఛేదేన స్నేహస్స్యాదితి సా స్త్రీ జీవవిషాణే జీవంత్యా గోర్విషాణే బలా(త్పాతి)యత్పాటి) తే స్వం మూత్రమానీయ తేన భర్తారంసుప్తముత్తరాభ్యాం 'పరిత్వా గిరేరమిహం' ఇత్యేతాభ్యాం త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ । అత్ర చానీయేతి వచనాత్పూర్వమన్యస్మిన్పాత్రే మూత్రయిత్వా శౌచంచ కృత్వా తతో విషాణేఽవనయనమ్ ॥

కేచిత్—భృత్యవిషయమేతత్ స్వామినః కర్మేతి ।

అథ భృత్యాదీనాం పలాయితానాం పునరాగమన కామస్య కర్మాహ

॥ యేనపథా దాసకర్మకరాః పలాయే
రంస్తస్మిన్నగ్నిముపసమాధాయోత్తరా ఆహు
తీర్జుహుయాత్ ॥౭॥ ॥

దాసాశ్చ భృతికర్మకరాశ్చ దాసకర్మకరాః । తే యేన పథా ప

లాయేరన్ తస్మిన్ననిఘామావేవ ఇణ్వానిలోకప్రసిద్ధానివారుమయా
న్యుపసమాధాయ నిధాయ తేష్వేవానగ్నౌ 'పదెజుహోతి' ఇతివత్
ఉత్తరాః 'ఆవర్తన వర్తయ' ఇత్యాద్యుత్తరమంత్రకరణికాశ్చత
స్ర ఆజ్యాహుతీర్జుహుయాత్ । అపూర్వంచేదంకర్మ। అత్ర యద్య
పి దాసకర్మకరా ఇతి బహువచనం. తథాప్యేకస్యద్వయోర్వా ప
లాయనేపి భవత్యేవేదంకర్మ ॥

కేచిత్—పర్ణీణ్వాన్యగ్నౌ ప్రజ్వాల్య, తత్రాగ్నావేవహోమ ఇతి॥

శ్రీ యద్యేనం వృక్షాత్ఫలమభినిపతేద్వ
యో వాభివిక్షిపేదవర్షతక్యే౯వాబిందురభి
నిపతేత్తదుత్తరైర్యథాలింగంప్రక్షాళయీత॥౭

యద్యేనం ద్విజం వృక్షాత్ఫలం అభి ఉపరినీచైరకస్మాత్పతేత్, యది
వా వయః పక్షీ పక్షాభ్యామేన మభివిక్షిపేత్ ఉపరిపక్షపాతేన(నుమ
యాత్)ధునుయాత్)యదివా అవర్షతక్యే౯ అభ్రశూన్యే నభసితస్మా
ద్బిందురపాంస్తోకః అభినిపతేత్, వ్యాఖ్యాతమ్ । తత్ఫలనిపాతాదిభి
రుపహతం శరీరాంగముత్తరైర్మంత్రై ర్యథాలింగం ప్రక్షాళయీత।త
త్ర 'యదివృక్షాత్' ఇతి ఫలాభిపాతే 'యే పక్షిణః' ఇతి వయోభి
విక్షేపే 'దివోనుమా బృహతః' ఇతి బింద్వభినిపాతే। యథాలింగ
మితి తు వచనమేకైకస్మిన్నిమిత్తే త్రిభిస్త్రిభిః ప్రక్షాళనంమాభూదితి

—అథాద్భుతప్రాయశ్చిత్తమ్—

అగారస్థూణావిరోహణే మధునఉపవేశనే
కపోతపదదర్శనేఽమాత్యానాంశరీర
రేషణేన్యేషుచాద్భుతోత్పాతేష్వమావాస్యా
యాం నిశాయాం యత్రాపాంనశృణుయాత్త
దగ్నేరుపసమాధానా ద్యాజ్యభాగాంతేఉత్త
రాః హుతి హుత్వాజయాదిప్రతిపద్యతే॥౯॥

తత్రాద్భుతాః స్వభావతఃపూర్వమభూతాస్సంతో భవంతీతి। ఉత్పా తా ఇతితు ఊర్ధ్వంభవంతి అవ్యక్తావస్థాయాంప్రాప్నువంతి అద్భు తాశ్చోత్పాతాశ్చేతి ద్వంద్వసమాసః । శబ్దభేదస్తుభౌమదివ్యభేదాభి ప్రాయః।తత్ర దివ్యాఉత్పాతాః రాత్రావింద్రధనురాద్యాః(ఉల్కా)కీల నీల)కీలాల)ఇత్యాదయః। భౌమాం స్త్వద్భుతానగారస్థూణేత్యాదినా స్వయమేవోదాహరతి।అగారస్యస్థూణాఃఅగారస్థూణాఃతాసాంవిరో హణేఅంకురోపజననే।స్థూణాగ్రహణంచాన్యస్యాపిగృహసంబంధినో వంశాదేరనిఖాతస్యాపిప్రదర్శనార్థంనిమిత్తగతవిశేషణత్వాత్ మధు న ఉపవేశన ఇత్యగారఏవ। ఉపసర్జనస్యాప్యగారశబ్దస్యయోగ్యత్వేన బుద్ధ్యా విభజ్య సంబంధః ఆరామాదిష్వనద్భుతత్వాత్। కుప్తుఃచుల్లీ భ్రాష్ట్రమంబరీషమిత్యనర్థాంతరం । తస్యాం కుప్త్వాంపచనాగారఇ త్యర్థః । కపోతస్యా ప్యారణ్యస్య పక్షివిశేషస్య(పద)పాత)దర్శనే కుప్త్వామిత్యపి ప్రదర్శనార్థంఅంతర్గృహేప్యస్యాద్భుతత్వాత్॥ అ మాసహ వసంతీత్యమాత్యాః ఏకపాత్రభోజనాఃపుత్రభ్రాత్రాదయస్తే షాం బహూనాం సంతతం శరీరరేషణేశరీరనాశనే మరణఇత్యర్థః ॥

కేచిత్ — అమాత్యానాం యుగపద్వ్యాధావపీతి ।

అన్యేషు చాద్భుతోత్పాతేషుఉక్తేభ్యోన్యేషుగృహమధ్యవల్మీకజ ననాది ష్వద్భుతేషు ఉత్పాతేషుచదృష్టేషుసత్సుతత్సూచితదురితశాం త్యాదికామోమావాస్యాయాం నిశాయాం రాత్ర్యంముహూర్తాద్వ యామార్ధ్వమ్ ॥

కేచిత్ — ద్వితీయే యామఇతి ।

యత్రాపాం వహంతీనాంశబ్దంనశృణుయాత్ ।

కేచిత్ — కుమ్భైరుదధానేష్వనీయమానాస్వితి।

తథాభూతే దేశేఅగ్నేరుపసమాధానాదితంత్రం ప్రతిపద్యతే। తంత్రవిధానంచాస్య ఆజ్యహవిష్ట్వాత్। ఆజ్యభాగాంతఇతి త్వర్థః క్వ

త్యపర్యతి షేధార్థమ్। ఉత్తరాత్రిహుతీః 'ఇమం మేవరుణ... తత్త్వాయామి' ఇత్యేకాదశాహుతీర్హుత్వా వచనబలాజ్జయాదిప్రతిపద్యతే। అత్ర ప్రజాపతయ ఇతి ప్రతీకేన 'ప్రాజాపత్యా వ్యాహృతీః' ఇతివత్ 'ప్రజాపతేన త్వదేతాని' ఇత్యేషైవ గృహ్యతే ॥

పరిషేచనాంతంకృత్వాభిమృతేభ్య ఉత్తరయాద
క్షిణతోశ్మానం పరిధిం దధాతి దధాతి॥౧౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే త్రయోవింశఃఖండః
సమాప్తశ్చాష్టమశ్చపటలః
సమాప్తశ్చాయమాపస్తమ్బ గృహ్యప్రశ్నః

తతః పరిషేచనాంతం తంత్రశేషం కరోతి। శమ్యాఃపరి పూర్వమేవోక్తమ్

కేచిత్—ఆజ్యభాగాన్త ఇత్యనేనతంత్రప్రాప్తౌసిద్ధాయామగ్నేరుపసమాధానాదివచనమగ్నిమాత్రస్య ఉపసమాధానార్థమ్। తేనౌపాసన శూన్యస్యేదం కర్మలౌకికేపి భవతి। అన్యాన్యప్యేవంప్రకారాణి దృష్టఫలాని నైమిత్తికానివణ్యహోమాదీని, అస్యసర్వాన్తేఅగ్నివిధానస్య సర్వార్థత్వావగమాదితి

అభిమృతేభ్యఇత్యాదినా 'అమాత్యానాం శరీరరేషణే' ఇత్యస్మిన్నుద్భూతే కశ్చిద్విశేషోభిధీయతే।అభిమృతాఅభిముఖ్యేనమృతా(అ)యోగ్యతయా జీవన్తఏవ అమాత్యానాంసంతతమరణదర్శనేనస్వయమపి మరణాద్భీతాఇత్యర్థః। తేభ్యస్తదర్థం సంతతమరణభయనివృత్త్యర్థం ఉత్తరయా 'ఇమంజీవేభ్యః' ఇత్యనయాపరిధింమృత్యోర్వ్యవధానభూతం అశ్మానం దక్షిణతోనిదధాతి। ఏతచ్చతంత్రశేషాంతే కృత్వేతి క్త్వాప్రత్యయబలాత్ ॥

కేచిత్—నిదధాతిప్రతిష్ఠాపయతి। పరిధివచనాచ్చ తస్యాశ్మనః ప్రచ్యావనం నకర్తవ్యమితి॥

దధాతి దధాతీతి ద్విరుక్తిః ప్రశ్నసమాప్తిసూచనార్థా ॥

ఇత్థం సుదర్శనార్యేణ గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ।
కృతం భాష్యానుసారేణ యథామతి యథాశ్రుతమ్ ॥*॥
అత్రానుక్తం దురుక్తం వా మతేర్మాంద్యాచ్ఛిశోస్య వా ।
సన్మార్గప్రవణానాం నః క్షంతుమర్హంతి పండితాః ॥*॥

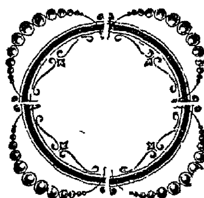
ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్య విరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

శ్రీ త్రయోవింశఖండః శ్రీ

అష్టమశ్చ పటలస్సమాప్తః

హరిః ఓం తత్సత్.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమదాపస్తంబమహర్షయే నమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తికవిద్వజ్జనమనః ప్రసాదనద్వారక

శ్రీభగవన్ముదే ప్రవృత్తత్వాన్నానాదేశానీత ప్రాచీ

నానేకవిద్వత్పుస్తకసాహాయకాద్యథామతిపరిశోధ్య

పరిష్కృతా శ్రీమత్త్రాళ్వంత నివాసికృతా

శ్రీమదాపస్తమ్బగృహ్యాండపిళ్ళాఖ్యప్రయోగవృత్తిః

శ్రీమహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యరత్న

సింహాసనారూఢ శ్రీమచ్చామరాజేంద్రాశ్రితేన

☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ

మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం

విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయామ్.

స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్

ముద్రాపితాసతీ విజయతేతమామ్

ఇదానీమేతన్మూల్య మర్ధరూప్యమ్

సఙ్గిరతే

యథావస్థితమాతృకాలాభాత్ క్వచిత్ప్రమాదిక
దోషాభవేయుః । తేచదోషజ్ఞైర్మహాత్మభిః పరి
శోధ్య పరిహరణీయా ఇత్యర్థయే

శ్రీతాళవృంతనివాసికృతాండపిళ్ళైక్ష్యపద్యోగ

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౨౧౪	౩	నిమార్జనవం	నిమార్జనం
౨౧౬	౩	క్రియతెతతః	క్రియతైంతతః
౨౭౬	౫	ప్రోక్షార్థ	ప్రోక్షార్ఘ్య
౨౧౬	౨౧	ఇత్యృవా	ఇత్యృచా
౨౧౭	౧౩	కర్త్రార్థర	కమార్థం
	౧౭	అథవా	అథవా
	౨౫	అపహ్యత్యోడా	అపహ్యత్యోవా
౨౨౦	౧౦	యథోత్తరః	యథోత్తరః
	౧౨	జపిత్వా	జపిత్వా
౨౨౧	౭	ధాయాం.	థాయాం
	౧౪	నివృజ్య	నిమృజ్య
	౧౬	మధ్యే	మధ్యే
	౨౪	ససావ	సంస్రావ.
౨౨౩	౬	దాతిథ్యం	దాతిథ్యం
	౧౯	మపదాయ	మవదాయ
౨౨౪	౨౦.	బ్రాహ్మసదనే	బ్రహ్మసదనే
౨౨౫	౯	స్వథా	స్వధా
౨౨౬	౪	త్యృవాచ	త్యృచాచ
౨౨౭	౯	ప్రాజాపత్యం.	ప్రాజాపత్య
౨౨౯	౨	దాఇత్యు	తాఇత్యు
	౧౫	అథాస్య	అథాస్య
	౨౩	వ్యథవా.	వ్యథవా

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
	౨౪	వ్రఘాతె	ప్రఘాతే
	౨౫	పత్సం	వత్సం
౬౩	౮	స్టాపనం	స్థానం
	౨౨	వ్రధనుతః	ప్రథమతః
	౨౪	ప్రతపతె	వ్రతపతే
౨౩౭	౯	విశ్వే।అసాౙ్రి	విశ్వేఅస్యాౙ్రి
	౬౧	మపరా	మవరా
౨౩౨	౧౭	సమంజతు	సమఀజంతు
	౨౫	హానుహావం	అనహావం
౨౩౫	౧౫	పిత్రిధాౙనాం	పిత్రిధాౙనాం
౨౩౬	౨౩	ఋఘ్యతాం	ఋఘ్యతాం
౬౪౦	౧	ప్రిష్ఠా	బ్రిష్ఠా
	౬౫	నిప త్త్రియం	నిష త్త్రియం
౬౯౧	౭	మేధాఅప్సరా	మేధామప్సరా
	౨౫	మేధాంమెదేప స్సవితె	మేధాంమఇం ద్రిఇ
౨౯౭	౫	దా।శుషే	దాశుషె
౨౫౮	౨౦	పృధివీ	పృథివి
౬౬౨	౭	త్రిౙ	త్రిౙ

ఆండపిళ్ళాళ్ఖ్యగృహ్యప్రయోగవృత్తివిషయసూచికా

విషయానుక్రమణికా

షష్ఠపటలే.

సప్తమేపటలే.

అష్టమపటలే

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీతాళపృంతనివాసికృతాండపిళ్ళాఖ్య ప్రయోగప్రాగ్వష్ఠః

శ్రీమదాపస్తంబీయ గృహ్యప్రయోగో వక్ష్యతే

(౧) ‘అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే’ అథానంతరమాచారాద్యాని కర్మాణి గృహ్యంతే జ్ఞాయంతే కర్తవ్యత్వేన తానికార్యాణి । తత్ర— (౨) ‘ఉదగయనపూర్వపక్షాహః పుణ్యాహేషు కార్యాణి’ । ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః । పుణ్యాహాస్తు ‘దేవస్య సవితుః ప్రాతఃప్రసవః ప్రాణః’ (తై.బ్రా.౧-౫-౩) ఇత్యస్మిన్ననువాకే పఞ్చపుణ్యాహా ఉక్తాః ప్రాతస్సఙ్గవమధ్యందినాపరాహ్ణాదిశబ్దవాచ్యాః నాడికాత్రయం నాడికాతృతీయాంశశ్చైకః పుణ్యాహః । తేషు తాని కర్తవ్యాని చౌళాదీని । సీమంతోన్నయనాదీనాం నైమిత్తికానామపి పూర్వపక్షపుణ్యాహో భవంతి నతూదగయనాదయః । (౩) సర్వం ‘యజ్ఞోపవీతినా’ కర్తవ్యం ॥ (౪) యథాప్రదక్షిణం భవతి తథా కర్మాణి కరోతి । (౫) సర్వత్ర పురస్తాదుదగ్వా కర్మణాముపక్రమః (౬) తథాపవర్గోఽపి పురస్తాదుదగ్వా భవతి । అపవర్గస్సమాప్తిరిత్యర్థః ॥ (౭) అపరపక్షే పిత్ర్యాణి కర్మాణి కర్తవ్యాని । ఉదగయనాదిర్న భవతి ॥ (౮) ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి కర్తవ్యాని । (౯) యథా ‘ప్రసవ్యం’ తథా చ కరోతి । (౧౦) ‘అపవర్గశ్చ దక్షిణతః’ భవతి ॥ (౧౨) అగ్నిమిద్ధ్వేతి ॥ అత్ర ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినాగ్నిప్రతిష్ఠాపనమ్ ॥ కింపునస్తత్— ‘నిత్యం లోక ఉపదిశన్తి యత్ర క్వచాగ్నిముపసమాధాస్యన్ స్యాత్తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో లేఖా లిఖిత్వాద్భిరవోక్ష్యాగ్నిముపసమిన్ధ్యాత్ ॥ ఉత్సిచ్యైతదుదకముత్తరేణ పూర్వేణ వాన్యదుపదధ్యాత్’ (ఆప-ధ-౨-౧-౧౨-౧౩)

ఇతి । తస్యాయమర్థః — నిత్యంలోకే ఏతతుర్వాపదిశంతి వృద్ధాః స ధర్మే కేచాధర్మే కేచాగ్నౌ । యత్ర క్వచాపి గృహే ప్రవాసే రణ్యే వాగ్నిప్రతిష్ఠాపనం కుర్వన్ స్యాత్ తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖతి ప్రాచీ రేఖాః పూర్వం దక్షిణస్యామారభ్యోదగపవర్గాః కరోతి। ఉదీచీః పశ్చాదారభ్య ప్రాగపవర్గాః కరోతి। అవాగ్భూతేనహస్తేనావోక్ష్యాగ్నింప్రతిష్ఠాప్య అవోక్షణశేషతోయముత్సిచ్య ప్రాగుదగ్వా అన్యత్తోయం నిదధాతి । తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ శ్రుతిస్మృతిప్రచోదితం కరిష్యతే యదా తదా । స్వకర్మయత్తదాదితో యతాసురాగురంవదేత్ (ఆగూస్సంకల్పః) ప్రాచీః పూర్వముదక్సంస్థం దక్షిణాగంభమాలిఖేత్ । తథోదీచీః పురస్సంస్థం పశ్చిమారంభమాలిఖేత్ ॥ అవాక్కరోభ్యుక్ష్య నిధాయవహ్నిముత్సిచ్య తేవోక్షణశేషతోయమ్ । ప్రాక్తోయమన్యన్నిదధాత్యుదగ్వాయథాబహిస్స్యాచ్చ పరిస్తరాణామ్ ॥—॥ తతోగ్నిముపసమాధాయ ప్రాగగ్రైరుదగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి యథా "ఉత్తరేణపూర్వేణవా" ఇత్యుపహితముదకం బహిర్భవేత్తథా పరిస్తృణాతి సర్వదిక్షు 'ప్రాగగ్రైర్వా ప్రాగగ్రాః దక్షిణోత్తరా ఉదగగ్రాః పశ్చాత్పురస్తాచ్చ । దక్షిణపరిస్తరణానుత్తరాన్కరోతి ఉత్తరానధరాన్ ॥ (౧౪) పిత్ర్యేషు దక్షిణాగ్రైః (౧౫) దక్షిణాప్రాగగ్రైర్వాపరిస్తరణమ్ । (౧౬) ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్ సంస్తీర్య తేషు కుశేషు దైవానిపాత్రాణి ద్వంద్వం న్యఞ్చి ప్రయునక్తి, ద్వేద్వే అధోబిలే ప్రయుజ్యాదిత్యర్థః ॥ తస్యప్రయోగః — హోమసాధనీ దర్వీ ఆజ్యస్థాలీ చ సహప్రయోక్తవ్యే ప్రోక్షణీధానీ ప్రణీతా చ ఉపస్తరణాభిఘారణార్థాః దర్వీ ఇధ్మదారూణి చ తత్ర శ్లోకః ॥—॥

దర్వ్యాజ్యపాత్రేణ సహప్రయోజ్యా వైకజ్యశ్రీప్రోక్షణభా
జనీస్రుక్ ॥ ప్రణీతి పాత్రేణసహేధ్మదారూణ్యుపస్తృతేశ్చా
భిఘృతేశ్చ దర్వ్యా ॥

(౧౭) మానుషాణి పాత్రాణి సకృదేవ ప్రయునక్తి । (౧౮) పిత్ర్యాణి పాత్రాణ్యేకైకశః ప్రయోక్తవ్యాని ॥ (౧౯) తతో దర్శపూర్ణమాసవత్పవిత్ర సంస్కారం ప్రోక్షణీసంస్కారం పాత్రప్రోక్షణం చ తూష్ణీం కరోతి । తస్య ప్రయోగః— సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ తృణం కాష్ఠం వాన్తర్ధాయ ఛిత్వాఽద్భిరనుమృజ్య ప్రోక్షణీధాన్యాం పవిత్రే నిధాయ తత్రాప ఆనీయ త్రిరుత్పునాతి । పాత్రాణి పర్యావృత్య ఇధ్మం చ విస్రస్య త్రిః ప్రోక్షతి । (౨౦) అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితే పాత్రే ఉప ఆనీయ త్రిరుత్పూయ ప్రణీతాస్సమముద్ధృత్య ఉత్తరేణాగ్నిం పునస్తూష్ణీం దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య (౨౧) బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాద్య (౨౨) ఆజ్యంవిలీనమప్యస్మిన్నగ్నౌ విలాప్య అపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరుప్య ఉదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్య జ్వలతా తృణేన అధోగామిన్యా దీప్త్యావద్యోతయతి । ద్వే దర్భాగ్రే ఛిత్వా ప్రక్షాల్య యుగపత్ప్రత్యస్య పునర్జ్వలతా తృణేన త్రిః పర్యగ్నికరోతి । అవద్యోతనపర్యగ్నికరణాయ యదా నిరూఢాదేవాగ్నేర్భవతః తదా తయోస్తస్మిన్నేవ ప్రక్షేపః । అన్యస్మాచ్చేత్త్యాగః । ఉదగుద్వాస్యాఙ్గారాన్ ప్రత్యూహ్య ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ పవిత్రే ప్రాగగ్రే అనుప్రహరతి ॥

ద్వితీయః ఖండః

(౧) యేన జుహోతి అంజలినా దర్వ్యా వా తదగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భైస్సంమృజ్య పునః ప్రతితప్య ప్రోక్ష్య నిధాయ దర్భానద్భిస్సంస్పృశ్యాగ్నౌ ప్రహరతి । (౨) శమ్యాః పరిధ్యర్థే భవన్తి వివాహోపనయన సమావర్తన సీమన్త చౌళ గోదాన ప్రాయశ్చిత్తేషు అగ్నిం పరిషించతి (౩) అదితేఽనుమన్యస్వేతి దక్షిణతః ప్రాచీనం అనుమతేఽనుమన్యస్వేతి పశ్చాదుదీచీనం సరస్వత్యనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః ప్రాచీ

నం దేవసవితః ప్రసువేతి సమస్తమ్ ॥ (౪) పైతృకేషు మా
సిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సమస్తమేవాప్రదక్షిణం పరిషించతీత్యా
ష్టీమ్ । (౫) తతః ఖాదిరం పాలాశం వా పఞ్చదశదారుక మా
జ్యాక్తమిధ్మమగ్నావాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమా
సవత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య దక్షిణాప్రాఞ్చ
మృజుం సన్తతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకా
ష్ఠాని సంస్పర్శయతి । దక్షిణం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య ప్రాఞ్చ
ముదంచమిత్యాది ॥ ఆఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా । అథవా ప్రథ
మస్య ప్రజాపతిర్ద్వితీయస్యేంద్రః । (౬) అథాజ్యభాగౌ జుహోత్య
గ్నయే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే ప్రాగుదీచ్యాం । అగ్న
యఇదం । సోమాయస్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే దక్షిణపూర్వ
స్యాం సమంపూర్వేణ । సోమాయేదం (౭) యథోపదేశం ప్రధా
నాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం
వ్యాహృతీర్విహృతాః సౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యథోపదేశంయో
నయేన మన్త్రోహవిరవదానాదినావివాహాదిషు ప్రధానాహుతయఉ
పదిష్టాః తేనతేన విధానేనతాస్తాహుత్వా । జయాః 'చిత్తంచస్వాహా '
ఇతి త్రయోదశ । 'అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావత్వస్మిన్' ఇతి
సానుషఙ్గా అభ్యాతానా అష్టాదశ తత్ర 'పితరఃపితామహాః' ఇత్య
స్మిన్మన్త్రే జీవపితృకస్య పితరఇత్యస్య లోపః 'పితామహాః పరేవ
రే' ఇత్యేవమన్త్రః జీవపితామహస్య పితామహఇత్యస్య లోపః ॥
జీవపితృపితామహస్యోభయోర్లోపః । కేచిదవికృతం జుహ్వతి; జీవ
పితృకాణాం చ విశేషానాస్తీత్యాహుః । రౌద్రీపిత్ర్యౌచాపాముప
స్పర్శనమ్ । ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతః పర్యాయేణ హూయన్తే ॥
'ప్రజాపతేన త్వదేతాని' ఇతి ప్రాజాపత్యా । భూర్భువస్సువరితివ్యా
హృతయో విహృతాః, నసమస్తాః । యదస్య కర్మణఇతి సౌవిష్టకృ

తే । (౯) ప్రాక్పరిషేచనమన్వమంస్థాః ప్రాసాదికాత్రిమన్త్రైస్స్నా మాః కర్తవ్యాః అగ్నేరుపసమాధానాదిత్రయోదశపదార్థాః (గృ-౧-౭) లౌ చేష్యన్తే ఉపనయనాదిషు వచనాద్భవన్తి ॥ అగ్నిముఖస్విష్టకృతౌ చ దర్భోషధిహవిష్ట్వైవ వివాహే లాజహోమం వర్జయిత్వా 'సర్వ పాకే ఫలీకరణమిత్యాద్యే' (గృ-౧౪-౬) 'దక్షిణేన ఫలీకరణముష్టిమ్' (గృ-౨౩-౧) ఇత్యత్ర పాకహోమవైశ్వదేవయోశ్చ యావదుక్తమ్। వ్రతాధ్యాయోపాకరణోత్సర్జనేషు సాగ్నిముఖం తన్త్రం జయాద్య యశ్చ ॥ తత్ర శ్లోకాః—

తన్త్రమోషధిమత్స్వదర్భస్వపి ప్రోక్ష్యతే వచనాదితేతః ॥
స్విష్టకృచ్చ తథాగ్నిముఖం భవేల్లాజహోమమపాస్య కపదిజ
నా ॥ సర్వపాకేషు తత్రైవహవిష్యగ్రేవైశ్వదేవే ఫలీకరణా
హుతౌ ॥ యావదుక్తమవేహి జయాదికం నాస్తి యత్రోపచ
స్తర తత్రతు ॥ ఉత్సృజౌ సముపాకరణే వ్రతేష్వపి సాగ్ని
ముఖం చ జయాదిచ ॥

(౧౦) పార్వణాష్టకామాసిశ్రాద్ధ సర్పబలీశానబలిషు (౧౧) ద్విజన్ హోతి ద్విర్నిమార్ష్టి ఇత్యాదివిధిః । లేపావదానే మన్త్రాత్ 'లేప యోః ప్రస్తరవత్' ఇత్యపి వికల్పేన లభ్యతే । హృదయేఽసంగతః స్థా లీపాకాదన్యకర్మసు చ నిత్యం లేపయోః ఇతి ।—। తత్ర శ్లోకాః ॥

అష్టకాభవసర్పబలిష్వథో పార్వణపిత్ర్యకర్మణి మాసికే ॥ అ
గ్నిహోత్రిక ఏషవిధిర్భవేత్ ఔపదేశమతాదపి లేపయోః ॥
అన్యకర్మసు సాగ్నిముఖేష్వయం లేపయోరపి నిత్యమిష్య
తే ॥ ప్రజ్వాల్య వహ్నిం
జలేన సమ్యక్ ॥ దర్భైః పరిస్తీర్య యథోక్తమస్య పశ్చాచ్చ
బర్హిస్తృణుయాత్పురోగ్రమ్ ॥ సమ్యగ్యదర్భైః
ప్రధాన తత్స్విష్టకృత్వా హోమలక్షణార్థమ్ ॥ నేష్టా విహోప

స్తరణాభిఘారౌ ప్రధానహోమాం స్తతఏవహుత్వా ॥ తతో
గృహీత్వా నిమృజేచ్చ లేపం బర్హిషః యథస్విష్టకృతశ్చ హో
మః ॥ (ప్రా)చీనమా(వీ)వృ)త్యనిగృహ్య లేపం నిమార్జనం ద
క్షిణతశ్చ భూమ్యామ్ ॥ (ప్రా)శ్య (త)స్త)ప)ఏవాచమనం పు
నశ్చ నిష్క్రమ్య శేషస్యభవేచ్చభక్షః ॥ సంలిహ్య దర్వ్యా
చమనం తతస్స్యాత్ సధర్మకోయంవిధిరాగ్నిహోత్రః ॥

నిత్యవద్వివాహాదిషు వృత్తేష్వాశీర్వచనం ॥ ధర్మశాస్త్రవచ్చ భూతి కర్మసు ' (ఆప-ధ-౧-౧౩-౯) ఇతి । ఉపనయనాదౌ యత్రవచనమస్తి తత్రక్రమార్థం వచనమ్ । తథా ' శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ ' (ఆప-ధ-౨-౧౫,౧౧) (తథా)ఆరమ్భే'బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా'ఇతి క్రమార్థముపనయనాదౌ వచనమ్॥తత్రశ్లోకః ॥—

యదాశిషాం స్మృతివిహితం హివాచనం తదన్తతో భవతి వి
వాహకాదిషు ॥ క్రమాయ తద్ధ్యుపనయనాదికే వచః త
థైవ తద్ద్విజవరభోజనం భవేత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తకారికాః—

గార్హ్యేషు కర్మస్వపరాధదృష్టావబ్రాహ్మణోక్తేషు సుని
ష్కృతిస్స్యాత్ ॥ ఏకాహుతిర్వ్యాహృతిభిర్హుతాస్స్యా
త్తేష్వనాదేశ ఇహానుయామః ॥ యత్కర్మణి బ్రాహ్మణశబ్ద
ఉక్తో భ్రేషాస్తిచేత్తత్ర (య)త)థోపనీతౌ ॥ తత్కర్మణ
వశ్యైభువ ఆహుతిస్స్యాత్ భవేదనాజ్ఞాతవిధిద్వయం వా॥
ఆచారలక్షణేయస్మిన్ బ్రాహ్మణగ్రహణం స్మృతమ్ ॥
భ్రేషేనగ్నైయదిత్వస్మిన్నాజ్ఞాతజపో భవేత్ ॥

ఇతి గృహ్యప్రయోగవృత్తౌ

—ప్రథమఃపటలః—

పాణిగ్రహణకర్మోచ్యతే । పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య సుహృదస్సమవేతాన్తత్రవతో వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ॥ సుహృదో మిత్రాణి ॥ సమవేతాన్ ఏకకార్యవతః వరం ప్రతి మంత్రవతో మంత్రబ్రాహ్మణవతః ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేదిత్యర్థః । తాన్ ప్రసుగ్మంతేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమంత్రయేత్ । అభిమంత్రణ మాభిముఖ్యేన మంత్రస్యోచ్చారణం ॥ అనుమంత్రణమప్యనేనైవ వ్యాఖ్యాతం ॥ అనుమంత్రితం ద్రవ్యగతేన చిత్తేనేత్యేతావాన్విశేషః । తే ప్రేషితాః వరాః కన్యాదాతారం బ్రూయుః వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే గౌతమీం జనితాం ధర్మప్రజార్థం వృణీమహ ఇతి॥దదామీతి దాతా౽౽హ॥ఏవముక్తే సంగతాయ వరాయ కన్యా ముదకపూర్వకం ప్రయచ్ఛతి గౌతమీంజనితాం వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీత్యుక్త్వా ప్రయచ్ఛతి । ఫక్ప్రత్యయే సతి వాత్స్యాయనాయేతి భవతి ॥ ఏవం సర్వత్ర ॥ తాం ప్రతిగృహ్య వరో యత్ర క్వచాగ్నిమితి విధినా వివాహస్థానే అగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి తత్ర కన్యాఆస్తేగౌ మధుపర్కం గృహ్ణాతి వరో వేదాధ్యాయశ్చేత్ నో చేద్గవా వినా గృహ్ణాతి । వరస్య యే ఆచార్యాదిః పూజ్యాః తస్మా అపి వేదాధ్యాయాయ కన్యాప్రదో గో మధుపర్కం దదాతి । అత్రాప్యశాయవినాగవా॥ వేదాధ్యాయః షడంగవిత్ । తతో౽భ్రాతృఘ్నీ మిత్యృచం కన్యాం దృష్ట్వా జపతి ॥ దృష్ట్వైవోపసంహరతి చక్షుః॥అఘోరచక్షురిత్యృచా తస్యాః దృష్టౌ దృష్టిం నిపాతయతి ॥ అవయవశో నిరీక్షతే । అత్ర వరవధ్వోస్సంకల్పః॥ దర్భానుదగగ్రానాస్తీర్య తేషు వధూవరావుపవిశ్య ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యాః ఇతి బ్రూయాతాం ॥తతోంగుష్ఠేనోపమధ్యమయాచాంగుళ్యా

దర్భాన్ సంగృహ్య ఇదమహమితి యజుషా తస్యాః భ్రువోరంతరం సం
మృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥ అప ఉపస్పృశతి ॥ ప్రాప్తే నిమిత్తే
జీవాం రుదంతీత్యృచం జపేత్ । నిమిత్తం చ రోదనం ॥ యస్మిన్ కాలే స్త్రి
యో మాత్రాదయో వధూర్వా వియోగమనుస్మృత్య రుదంతి తదా జపే
దిత్యర్థః ॥ యది వరణకాలే కన్యా రోదితి తస్యా వరణమేవ న కర్త
వ్యమ్ ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ ప్రాణసంయమనం ప్రథమం భవేత్ప్రేష
ణం సుహృదామభిమంత్రణమ్ । సంగతాయవరాయసమర్పణే తేస్వా
మీ లాతు వధూజలపూర్వకం ॥ స్థాప్యతే చ వివాహమహీతలే పావకో
విధివన్మధుపర్కకః ॥ సోత్రిగో సహితో ఽసహితోపి వా దీయతే వర
వృత్తసమీక్షయా ॥ ఏవమేవ పరావచితాయ చాభ్యాత్మమంత్రజపోథ
సమీక్షణమ్ ॥ అత్ర చాగురణం వరకన్యయోః భ్రువోంతరం యజుషా పరిమృ
జ్యతే ॥ కన్యకా స్వజనో యది సాపి వా యది హా రోదితి బంధువియోగ
తః ॥ తర్హి జీవవతీం తు జపేదృచం కన్యకావరణం పరివర్జనమితి ॥ త
తః పూర్వోక్తలక్షణాన్ స్వగ్నాన్ వృక్షతూర్యిరమిత్యృచాద్భిః ప్రహిణు
యాత్ ప్రేషయేత్ ॥ తృణావకాద్యపనీయాప ఆనయంతి అస్యాః
స్నానార్థం అవీరఘ్నీః అవీరఘ్నాతిన్య ఇత్యర్థః ॥ అర్యమ్ణ ఇతి యజుషా త
స్యాః శిరసి పుశేణ్వం నిధాయ । ఇణ్వం నామ కుంభధారణార్థం తృ
ణపుంజమ్ । ఖేనస ఇత్యృచా ఇణ్వదక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య శం
తే హిరణ్యమిత్యృచాభిదే హిరణ్యనిధానమ్ ॥ యాః పూర్వమానీతా
ఆపస్తాభిస్సువర్ణసహితాభిః హిరణ్యవర్ణా ఇతి పంచభిఋచ ఉక్త్వా త్రై
స్నాపయతి వధూమ్ ॥ పరిత్వాగిర్వణో గిర ఇతి వాససాచ్ఛాద్యాచాం
తాం వధూమాశాసానేత్యృచా యోక్త్రేణ సన్నహ్యతి ॥ అథైనాం తూ
ష్ణీం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా పూషా త్వేతో నయత్విత్యృచాగ్ని మాభి
ముఖ్యేన నయతి ॥ అపరేణాగ్ని ముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్ కటే
[illegible]పవిశతః । యథా వర ఉత్తరో భవతి ॥ అగ్నిమిద్ధ్వాత్వాద్యప్రతిప

ద్య తే॥ పాత్రీ ప్రయోగేవధ్వంజలింహోమవిధానదర్వీంచ సాదయతి తత్ర శ్లోకౌ ॥—॥ స్నాపనాదితు యద్బహుమంత్రకం కర్మతత్క్రియతే తతఏవహి ॥ గృహ్యతేఖలుపాణిరమంత్రకం గమ్యతేజ్వలనస్తు సమంత్రకమ్ ॥ వధ్వంజలిం హోమవిధానదర్వీంద్వితీయదర్వీం చ సహాజ్యధాన్యా • ప్రోక్షార్థపాత్రేణ సహప్రణీతామిధ్మంచశమ్యాస్సహలాజమశ్మా । వధూహస్తయోః ప్రోక్షణసంమార్జనతపనాది కరోతి ॥ వివాహేసర్వత్రశమ్యాః నపరిధయోభవంతి । సత్వగ్నిదైవత్యే చరౌ । ఆజ్యభాగాంతే సోమఃప్రథమఇతిద్వాభ్యామృగ్భ్యామేనామభిమంత్రయతే గృభ్ణామితఇత్యేతాభిస్చతసృభిర్గృగ్భిర్దక్షిణేనహస్తేనవధ్వా దక్షిణహస్తంగృహిత్వాఅగ్నేరుత్తరతఆరభ్యప్రాచీముదీచీంవాదిశ మభిప్రక్రమయతి ఏకమిషఇతి సప్తసప్తభ్యోహోత్రాభ్యో విష్ణురిత్యేవమంతేన విష్ణుస్త్వాన్వేత్వితి సర్వత్రానుషజ్యతే । యథాదక్షిణపాదః పూర్వోభవతి తథాపశ్చాత్సవ్యోనీయతే । సఖాసప్తపదాభవేత్యాదిపవిహీసూనృత ఇత్యేవమంతం సప్తమేపదేజపతి। ప్రాగ్గత్వాచాగ్నిం ప్రదక్షిణమగ్నింకృత్వా యథాస్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాం సోమాయజనివిదేస్వాహేత్యేతైష్షోడశాజ్యాహుతీర్జుహోతి। సర్వత్రప్రధానహోమేష్వేవాన్వారంభణం । ఏనాం దక్షిణేనపాదేనఆతిష్ఠేత్యృచాశ్మానమాస్థాపయతి । అథాస్యాఅంజలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానావాప్యాభిఘారయతి । పంచావత్తినాంత్రిః। తస్యాస్సోదర్యోలాజానావపతీత్యేకే।సర్వత్రలాజేషుహవిః ప్రత్యభిఘారణంనేష్యతే । ఇయంనార్యుపబ్రూతఇత్యృచాజుహోత్యవధ్వంజలినాఽభిన్నేజుహోతినముఖేన। లాజేష్వపి మంత్రోచ్చారణంవరస్య। తుభ్యమగ్నఇతి తిసృభిఃప్రదక్షిణమగ్నిం కరోతి పూర్వవదాస్థాపనం। అర్యమణంనుదేవమిత్యృచాలాజహోమశ్చ పూర్వవత్ప్రదక్షిణం పూర్వవదాస్థాపనం । త్వమర్యమేత్యృచాలాజహోమశ్చ। పూర్వవత్ప్రదక్షిణంకరోతి । అగ్నిముఖస్విష్టకృతౌన

స్త్రః । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి నాత్రలేపకార్యం పరిషేచనాంతే పవిత్రే ముంచామీతి ద్వాభ్యాం యోక్త్రం విముంచతి తత్ర శ్లోకాః ॥ ప్రధానహోమే యద్వ్రతాది హోమే ప్రవిశ్య హోమే చ వివాహశేషే । వివాహ ఏతేషు భవంతి శమ్యాః నచాగ్నిదైవత్యచరో భవంతి । నేష్యతేగ్నిముఖం నచ లేపయోః స్విష్టకృన్నహ(విఃప్రత్య)భిఘారణం । స్యాద్వరో జమదగ్నిసముద్భవస్తస్య పంచగృహీతమపీష్యతే । అన్వారంభః ప్రధానేషు హోమేష్వన్యత్ర నేష్యతే । యత్రాస్త్రిచోదనా తత్ర సాన్వారంభస్తు హోమకృత్ । అభిన్నవద్వాంజలినా తు హోమో యథా జుహ్వావన్నముఖేన హోమః । సంమార్జనప్రోక్షణసాదనాని యథా జుహ్వావన్నచలేపకార్యం । తాంతతః ప్రవాహయేదశ్వేన రథేన వా ప్రవాహేరయిత్వా మనుష్యయానేన భాండే వివాహాగ్నిం సమోప్యానుహరంతి । అగ్నేరవ్యవాయేన వధూః పురోనీయతే । ఏష ఔపాసనాగ్నిర్యావజ్జీవం ధార్యః । సర్వాచారలక్షణకర్మార్థం అనుగతో మంథ్యః । తేభ్య ఏవావక్షాణేభ్యః । యద్యసమర్థాన్యవక్షాణాని తదా వివాహకాల పరిగృహీతారణౌ భస్మనా సగ్ స్పర్శే మంథితవ్యః । అధీతవేదస్య గృహాద్వాఽఽహార్యః । ఇయమగ్న్యుత్పత్తిః ప్రాయశ్చిత్తముపవాసో భార్యాయాః పత్యుర్వా । అన్యతరస్యహోమకాలస్య (సాయంప్రాతరన్యతరసంబంధీ ఉపవాస ఇత్యర్థః) అథవాఽయాశ్చేతి జుహుయాన్నోపవసేత్ । నాశౌచహృతయోరుపవాస ఏవ నవికల్పహుతిః । తస్య ప్రయోగః । ఔపాసనాగ్నిమాధాస్యే విచ్ఛిన్నసంధానార్థమితి సంకల్ప్య । నిర్మంథ్య అధీతవేదస్య గృహాద్వా అగ్నిం గృహీత్వా యతః క్రవ్యాగ్నిమిత్యాదినా అగ్నిమిద్ధ్వాఽఽజ్యం సంస్కృత్య అగ్నిం పరిస్తీర్య అయాశ్చేతి జుహోతి । సర్వప్రాయశ్చిత్తం చ జుహోతి ॥ నష్టేపహృతే చేదమేవ ప్రాయశ్చిత్తం ॥ అనుగత ఏవాహుతిః । యది నష్టోపహృతో వా ఉపవాస ఏవ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ అధీతవేదస్య గృహాద్వ

హుత్వా నిధాయపిష్టం పిధాయసమింధే । ... సక్తు
గ్భిహుత్వా పరిస్తృతేఽగ్నౌ జుహుయాదయాశ్చ । — । ... సంధానం
యదిరథేసప్రవాహయతి సత్యేనే... మంత్రః । యుంజంతి
బ్రధ్నం యోగేయోగ ఇతి ద్వాభ్యాం వ్యాఖ్యాతెకైకంవా సవ్యాయన
స్త్రి దక్షిణమగ్రియనస్త్రి సుకింశుకమితి చతసృభిర్మార్గే... మ
భిమంత్రయతే ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఉక్తంభనాదిస్త్రినర్తలైర్వాక్ తాపు
దసానేత్రి మనుష్యయానే । ఉపర్త్రరాదిత్రయమేకఅపూర్వమేకమం
త్రవపినాభవేతాం ॥ నీలలోహితే ఇత్యేవ ... వధ్వా గృహ
ల్స్తరణం వర్తన్యోః । నీలందక్షిణస్యాం లోహితముత్తరస్యాంనామే
వధ్వ ఇతి తిసృభిర్ఋగ్భిః సూత్రే అభియాతి । తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతి
క్రమేతామందసానేత్యేతా మవిక్షతాం జపేత్ । తీర్థం నద్యాదిః స్థా
ణుః గవాం కండూయనార్థం నిఖాతః । చతుష్పథః ప్రసిద్ధః అ
న్యతమవ్యతిక్రమేఽపి సమస్తాయాజపః । ... దివ్వాదేవత్యాచ
అయంనోమహ్యా ఇత్యృచానావమనుమంత్రయతే । యదినావాతరతి అ
స్యపారఇత్యృచంతీర్త్వా జపేత్ శ్మశానాదివ్యతిక్రమే ... వా
రిష్టౌ ఖాండంవద్ధ్వా అల కటకాది । తస్మిన్రథేవారిష్టే తస్మిన్నేవకాలే
జౌపాసనాగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాపరిష్కర్తేఽన్యధాగాంతే
న్వారబ్ధాయాం యద్ఋతే చిదభిశ్రిష ఇతి సప్తభిర్ఋగ్భిః సప్రాజ్యాహుతీర్జు
హోతి । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి । క్షీరిణామన్యే
షాం వాలక్షణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాంచ వ్యతిక్రమే
యేగంధర్వా ఇతి ద్వాభ్యాం యథాలింగం జపేత్ క్షీరిణః క్షీరవంతః లక్ష్మ
ణ్యాః సీమాంతిత్రిణ్యాదిః ఏతద్వ్యతిక్రమే యేగంధర్వా ఇత్యృచంజప
తి । వృక్షస్థా గంధర్వా అప్సరసశ్చోచ్యంతే । నదీనాం ధన్వనాంచవ్య
తిక్రమేయా ఓషధయ ఇతి కృత్స్నైయాజపః । ధన్వశబ్దేనభూస్తంబ
ఉచ్యతే । సంకాశయామీత్యృచాఆత్మగృహాన్ జ్ఞాతి ధనయుక్తాన్ ...

శయతి । ఆవామగన్నితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం వాహనౌ విముంచతి ॥
దక్షిణమగ్రే ॥ శర్మవర్మేత్యృచా మధ్యే గారస్య చర్మాస్తరణం కృ
త్వా గృహాన్ భద్రానిత్యృచం వధూం వాచయన్ గృహాన్ ప్రవేశయతి,
దక్షిణేన పదా । నచ దెహళీమభితిష్ఠతి వధూః । అగారస్యోత్తరపూర్వ
దేశే యత్ర క్వచేత్యాదికృత్వాగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మిన్నేవ దేశే నిత్యం ధార్యతే॥ పరిస్తరణాద్యాజ్యభాగాంతే ఉత్తరత్రాయామ
గోష్ఠమితి త్రయోదశభిరృగ్భిస్త్రయోదశాజ్యాహుతీర్జుహోతి ఆదితో
ద్వయోరగ్ని గృహపతి దేవతా యథాక్రమేణ । జయాదిప్రతిపద్య
తే పరిషేచనాంతం కృత్వా ఇహగావ ఇత్యృచా యుగపచ్చర్మణ్యుప
విశతః । యథోత్తరో వరో భవతి । సోమేనేత్యృచా వధ్వా అంకేయాం
పుంప్రసూర్భవతి తస్యాః పుత్రముపవేశ్య ప్రసృష్ట ఇతి యజుషా పు
త్రాయ ఫలాని ప్రదాయ ఇహ ప్రియమితి ద్వాభ్యాం జపిత్వా వాచం
యచ్ఛత ఆనక్షత్రేభ్యః॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముప
నిష్క్రమ్య ధ్రువక్షితిరిత్యృచా ధ్రువం దర్శయతి వధూం సప్తఋ
షయ ఇత్యృచారుంధతీమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయః పటలః॥

అరుంధతీదర్శనానంతరం వధూమాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజ
యతి ॥ తస్య ప్రయోగః ॥ కృతప్రాణాయామః ఏనాం ఆగ్నేయేన స్థా
లీపాకేన యాజయిష్య ఇతి సంకల్ప్య పత్న్యవహంతి వ్రీహీన్ యవా
న్వా । శ్రపణాద్యౌపాసన ఏవ వరః । లౌకికేనాజ్యేనాభిఘారణం ఉ
దగుద్వాస్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య అగ్నేరుపసమాధానాది । నాత్రశ
మ్యాః॥ అగ్నిముఖాంతే ఉత్తరత్రాయాం స్థాలీపాకాజ్జుహోతి॥ దర్వ్యా
ముపస్తీర్య హస్తేన ద్విరవద్యతి పూర్వం మధ్యాత్ మధ్యసమీపాత్ ।
ప్రాగ్ద్వితీయం త్రిజామదగ్న్యానాం తేషాం మధ్యమస్య పశ్చిమభా
గాత్ దర్శపూర్ణమాస వదవత్తమభిఘార్య క్షతమభిఘారయతి । అ
గ్నయే స్వాహేతి మధ్యే జుహోతి ॥ అగ్నయ ఇదం । త్యజామీతి వదతి ॥

పునర్దార్వ్యముపస్తీర్య ఉత్తరార్ధాత్స్రుక్పదపద్యతి ద్విర్జుహమదగ్ని నాం ద్విరభిఘారయతి । నాత్రక్షతాభిఘారణం । అగ్నయేస్విష్టకృతే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే జుహోతి । అగ్నయేస్విష్టకృత ఇదం త్యజామీతి వదతి । నాత్రజయాదయః కేచిజ్జుహ్వతి లేపయోః ప్రస్త రవత్తూష్ణీం బర్హిరక్త్వాగ్నౌ ప్రహరతి । యేషుకశేషు పాత్రాణి ప్ర యుక్తాని తే బర్హిర్న్యస్తేనోచ్యంతే । బర్హిరంజనస్య ప్రయోగః । ద ర్వ్యామగ్రమనక్తి ఉపస్తరణాభిఘారణార్థాయాం మధ్యమూలే । ఏ వం ద్విస్త్రిర్వా । అథవా మూలముపస్తరణార్థాయామక్త్వా మధ్యా గ్రే హోమార్థాయాం । ఏవం చేత్సకృత్ । అథవా దర్వ్యామగ్రం ఉ పస్తరణార్థాయాం మధ్యమాజ్యస్థాల్యాం మూలం ॥ ఏవం త్రిర్ద్వి ర్వా । ఆజ్యస్థాల్యాదేర్వా ఉపక్రమస్సకృద్వా భవతి । అక్తస్య బర్హి షస్తృణమపనీయ నిధాయావశిష్టం కరద్వయేన దర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య స వ్యం కరం నిరస్య దక్షిణకరేణాగ్నౌ ప్రహరేత్ తత్ర త్రిరుద్ధృత్య తృణం ప్రహరతి త్రిరంగుళ్యా నిర్దిశ్య అగ్నిమభిమంత్ర్య భూమౌ నిమృ జ్య పరిధీన్ ప్రహరతి । సంస్రావం జుహోతి ॥ బర్హిరంజనాది సం స్రావాంతం తూష్ణీం కరోతి ॥ తతః పరిషేచనాంతం కరోతి ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥

దర్వ్యామనక్త్యగ్రమథేతరస్యాం మధ్యం సమూలం త్రిరిహాపి వా ద్విః ।
పక్షే ద్వితీయే సకృదేవ మూలం ద్వితీయదర్వ్యామితరే చ దర్వ్యామ్ ॥
అనక్తి దర్వ్యా రపి వాగ్రమధ్యే స్థాల్యాం తు మూలం త్రిరిహాపి వా ద్విః ।
పక్షే తృతీయే సకృదేవ మూలం స్థాల్యాముపక్రమ్య సమంజనం స్యాత్ । అ క్త్వాపనీయాక్తతృణం నిధాయ దర్వ్యాం ప్రతిష్ఠాప్య కరద్వయేన । నిరస్త సవ్యః ప్రహరేత్ప్రహృత్య త్రిరత్ర చోద్ధృత్య తృణప్రహారః । నిర్దేశ నం చాగ్న్యభిమంత్రణం చ భూమౌ నిమృష్టిః పరిధిప్రహారః । సవ్యేతర స్యైవ కరస్య తర్జన్యా తు త్రివారం ప్రతినిర్దిశేచ్చ । సంస్రావహో మాంతమమంత్రకం స్యాత్పాత్రప్రయుక్తం తృణమత్ర బర్హిః । తతశ్చ

పరిశిష్టేన చరుణా సర్పిష్మతా దక్షిణతో దర్భేషు నిషణ్ణాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ వర్షావరాపచితాయ ఋషభం దదాతి । అపచితః పూజ్యాః వరస్యాపచితస్తస్మై దక్షిణత ఆసీనాయ వరదానం । ఆగ్నేయస్థాలీపాకాన్మాఘ్వర్ణం యత్ప్రర్వాగచ్ఛతి తస్మిన్నుపక్రమః । పౌర్ణమాస్యామేవ పంచదశ్యాం ॥ తస్య ప్రయోగః ॥ పంచదశ్యాం ప్రాతః కాలే ఔపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః పౌర్ణమాసేన స్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తత ఇధ్మాబర్హిషోస్సంనహనం వ్రతచర్యా చ ॥ శ్వోభూతే ప్రతిపది స్థాలీపాకః । తత్ర (త్రా) స్వారంభ దక్షిణేన స్తః పూర్ణపాత్రో వా దక్షిణా । ఆగ్నేయస్థాలీపాకానంతరమేవ ఔపాసనహోమ ఆగమ్యనీయః యద్యనతీతః కాలః । అతీతే త్వస్యాయం కాల ఏవ ॥ తస్య ప్రయోగః । అగ్నిహోత్ర (ప్రా) దుష్కరణకాలే కృతప్రాణాయామః ఔపాసనమారభ్య తేన యావజ్జీవం హోష్యామీతి సంకల్ప్య ॥ తతస్సాయమౌపాసన హోష్యామీతి సంకల్ప్య ॥ పరిస్తృతశ్చేత్ పరిస్తరణం పరిషేచనం చ ॥ అగ్నయే స్వాహేతి పూర్వాహుతిః హస్తేన తండులైర్వ్రీహిభిర్వా హోమః ॥ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేత్యుత్తరపూర్వార్ధే హోమః ॥ తత పరిషేచనం । (ప్రా) తస్తు ప్రాతరౌపాసనం హోష్యామీతి సంకల్ప్య సూర్యాయ స్వాహేతి పూర్వాహుతిః శేషం పూర్వవత్ । ఏవమహరహరగ్నిహోత్రకాలేషు ॥—॥

——సమాప్త ఔపాసనహోమః——

పార్వణేనాతోన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతానాచారాద్యాని గృహ్యంతే పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన అతోన్యాని అస్మాదన్యాని సర్వబల్యాదీని యాన్యాచారాద్గృహ్యంతే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని । తేష్వేవం ధర్మా ఇతి దేశ ఇత్యర్థః । యథోపదేశం దేవతాః యథోపదేశం సర్పబల్యాదిషు యాశ్చ యావత్యశ్చ యేన ప్రకారేణ మంత్రవిధానాదినోపదిష్టాః దేవతాస్తా ఏవ భవంతి న పార్వణదేవతా న తేషు పా[illegible]ప్రధానం సముచ్చేతవ్యమిత్యర్థః ॥ అగ్నిం స్విష్టకృతం చాంతరేణ,

యస్యోపదేశదేవతా (ప్రయోకేచిద్) సంస్కృతా ఉపదిష్టాః ప్రధానహోమాః తేఽగ్నిం స్విష్టకృతంచాన్తరేణ । అగ్నేర్యథాపిష్టక్తోత్తరేభ్యో హోమమ యో మధ్యే భవేయుః । సర్వహోమేభ్యః పశ్చాత్ స్విష్టకృద్ధోమః దర్వి హోమే చోపాకరణ సమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నిముఖే స్విష్టకృతి ఆజ్యేనాగ్నిముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యః ప్రధానహోమేభ్యః పూర్వం జుహుయాత్ । అపక్వ తమాతిథ్యం ఆతిథిభ్యః కర్మణోఽని మిత్తం తదాతిథ్యాంగవాలం [illegible] । [illegible] వస్యాత్ । నాత్రాగ్నిమిద్ధ్వతాద్యాదిసామాన్యమపి తంత్రమ్ ॥—॥

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః వైశ్వదేవమితి కర్మనామధేయం విశ్వే సర్వే దేవాః అత్రేజ్యంత ఇతి తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వా ఏవ దేవతాః ప్రధానదేవతాః ॥—॥ అస్య ప్రయోగః ॥—॥ సమావర్తనజపాంతే వివాహోసమాప్తౌ వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగ ఉద్దిష్టమ్ । ద్వాదశాహమథవా త్ర్యహం బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణవర్జనం చోక్తమస్యైక రాత్రముపవాస ఇతి తత్సర్వం సపత్నీకశ్చరిత్వా పరస్మిన్నహని వైశ్వదేవారంభం కుర్యాత్ । అథ గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తత్రాహోమార్థం హవిష్యమన్నమేకస్మిన్ పాత్రే కల్పయతి అహవిష్యం క్షారలవణాదియుక్తం ద్వితీయే హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞపితృయజ్ఞభూతయజ్ఞార్థం తృతీయే సర్వతస్సమవదాయాగ్రార్థం చతుర్థే సర్వత ఏవ సమవదాయ మనుష్యయజ్ఞార్థం పంచమే యది బ్రాహ్మణతర్పణం సావకల్పతే మనుష్యేభ్యో యథాశక్తి దానమితి వచనాత్ । తతో యత్రక్వచాగ్నిమితి ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా ఔపాసనాగ్నిం పచనాగ్నిం వా ప్రతిష్ఠాప్య మమోపాత్తదురితక్షయద్వారా శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్యర్థం పంచసూనాపనుత్తయే గృహే సిద్ధేనాన్నేన వైశ్వదేవం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య పూర్వకల్పితాన్యన్నాన్యగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్ । పర్యుక్షణన్నగ్నిస్సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేదితి వచనాత్ ।

తతోన్నమాజ్యేన దధ్నాపయసావోపసిచ్యాగ్నిం పరిసమూహ్య ప ర్యుక్ష్యాదితేనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ప్రథమపరికల్పితాద్ధవి ష్యాదస్మా ద్వ్యథాహుతిమాత్రమంగుష్ఠపర్వమాత్రమవదాయావదా య హస్తేన జుహోతి అగ్నయేస్వాహేత్యాదిభిష్షడాహుతీర్హుత్వా అథోదుచీనముష్ణంభస్మాపోహ్యతస్మిన్నహవిష్యంక్షారలవణాదియుక్తం స్వాహాకారేణ జుహోతి । యస్యాగ్నౌనక్రియతే నతద్భోక్తవ్యమితి వచనాత్ । అదితేఽన్వమగ్స్థా ఇత్యాదిభిరుత్తరపరిషేచనంకృత్వాష డాహుతిశేషం అహవిష్యహోమ శేషేణసంసృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తవి ధినా రౌద్రాంతం బలీన్హరేత్ । బలీనాందేశేదేశే సమవేతానా గ్హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్యన్యుప్యపశ్చాత్పరిషేచనం కుర్యాత్ । అపరేణాగ్నిం హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్య ధర్మాయస్వాహా ధర్మా యస్వాహేత్యేతాభ్యాం ఉదగపవర్గం బలింన్యుప్యద్వయోస్సకృదేవ పరిషేచనం॥ఏవ మన్యత్రాపి సర్వత్రతూష్ణీం సమంతంపరిషేచనమేవా అద్భ్యః స్వాహేత్యుదధానసన్నిధౌపరిషేచనం మధ్యేగారస్య దశమై కాదశాభ్యాం ఓషధివనస్పతిభ్యస్స్వాహారక్షోదేవజనేభ్యస్స్వాహేత్యే తాభ్యాం ప్రాగపవర్గం పరిషేచనం ఉత్తరపూర్వదేశేగారస్యోత్త రైర్గృహ్యాభ్యస్స్వాహేత్యాదిభిశ్చతుర్భిఃగపరిషేచనం । శయ్యాదే శే కామాయస్వాహేతి పరిషేచనం దేహళ్యామంతరిక్షాయస్వాహేతి పరిషేచనంయదేజతిజగతినామ్నేస్వాహేత్యభిధాన్యాంపరిషేచనంపృ థివ్యైస్వాహేత్యాద్యభ్యః బ్రహ్మణస్వాహేత్యంతైర్దశభిర్బ్రహ్మసద నేఅగ్నేర్దక్షిణతఇతికేచిత్ । ప్రాచీనావీతీస్వధాపితృభ్యస్స్వాహేతి దశభ్యోదక్షిణతః అవాచీనపాణిఃకుర్యాదప్రదక్షిణంపరిషేచనంచకృత్వా యజ్ఞోపవీత్యపఉపస్పృశేత్ । నమోరుద్రాయపశుపతయేస్వాహేతిస్వ ధాపితృభ్యస్స్వాహేత్యస్యోత్తరతః యజ్ఞోపవీతీప్రదక్షిణంపరిషేచనము దకస్పర్శనంచ । ఉత్తమేనవైహాయసంయేభూతాఃప్రచరంతీత్యనేన।అ

గ్రం బ్రాహ్మణాయదదాతి యస్యకాగ్రం సమీయతే ఋచోభక్షిస్యమితి వచనాత్ । దేవయజ్ఞేనయక్ష్య ఇతిసంకల్ప్య విద్యుదసి స్పృష్ట్వా ఉపస్పృశ్య అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ఔపాసనే పచనేవా స్వార్థ పరికల్పితాదన్నాద్దేవేభ్యస్స్వాహేతి హస్తేన జుహోతి । అదితేఽన్వమగ్గ్ంస్థా ఇత్యాదిభిః పరిషేచనం । వృష్టిరసీత్యపఉపస్పర్శనంచ । ఓం వషట్కారపశో మే మనవిద్యుద్వృష్టిరిత్యపి దేశః । అథప్రాచీనావీతిపితృయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా । విద్యుదసి ఇతి శుచౌ భూమౌ అగ్నేర్దక్షిణతః దేవయజ్ఞశేషాదన్నాద్ధస్తేనాంగుష్ఠ ప్రదేశిన్యో రంతరేణపితృభ్యస్స్వధాస్త్విత్యాహుతి మాత్రం దద్యాదప్రదక్షిణం పరిషేచనం వృష్టిరసి । యజ్ఞోపవీత్యపఉపస్పృశేత్ । భూతయజ్ఞేనయక్ష్య ఇత్యుక్త్వా విద్యుదసి అగ్నేరుత్తరతశ్శుచౌ భూమౌ భూతేభ్యోనమ ఇతి పూర్వశేషాదన్నాదేవ దద్యాత్ పరిషేచనం వృష్టిరసి । అథవాఽస్య హోమతుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీ మనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా విద్యుదసి బ్రాహ్మణతర్పణం క్షారలవణాది యుక్తస్య పూర్వపరికల్పితస్య దానం వృష్టిరసి ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞః ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞంచ పూర్వమేవకుర్వీత । అగ్నిహోత్రమౌపాసనం వాహుత్వా ఉదిత ఆదిత్యే ఇతివచనాత్ । తస్యక్రమోఽచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యే విద్యుదసి త్రిరాచమ్యాద్భిః పరిమృజ్య సకృదుపస్పృశ్య దక్షిణేన పాణినా సవ్యం ప్రోక్ష్య పాదౌ శిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్ చక్షుషీ నాసికే శ్రోత్రే హృదయమాలభతే । ఉపస్థం కృత్వా ప్రాఙ్ముఖ ఆసీనః దక్షిణోత్తరౌ పాణీ పాదౌ కృత్వా సపవిత్రావోమితి ప్రతిపద్యతే । అథసావిత్రీం త్రిరన్వాహ పచ్ఛోఽర్ధర్చశోఽనవానం యుచోఽక్షరశ ఇతి త్రిః పఠిత్వా వేదస్యాదిత ఆరభ్య యథాధ్యాయమధ్యయనం కృత్స్నస్య వేదస్యాసమాప్తేః వాచామనసావా యావచ్ఛక్యమధీయీతనమో బ్రాహ్మణ ఇతి పరిధానీయాం త్రిరుక్త్వా వృష్టిరసీత్యపఉపస్పృశేత్ । ఏవమహరహః

కృతాంతాదారభ్య యావత్సమాప్తో వేదః సహైకాగ్నికాండేన సమ
స్తమధీత్యవైశ్వదేవమంత్రానధీత్యతతః ప్రసుగ్ంతేతి ప్రశ్నద్వయమ
ధీయీత । యద్యనేకశాఖాధ్యాయీతతో నేనైవ విధినాద్వితీయం పు
నరధీయీతఋగ్యజుస్సామ్నాంక్రమేణాధ్యయనే । యద్యనధ్యాయ
స్స్యాత్ తద్వైకామృచమేకంవాయజు రేకం సామవాకృతాంతాదే
వారభ్యాభివ్యాహరేత్ యథాబ్రాహ్మణస్యక్రమఃతథాభూర్భువస్సు
వస్సత్యం తపశ్శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవంబ్రహ్మ
యజ్ఞం యావజ్జీవంకుర్వీత । ఏవమృతేమహాయజ్ఞేభ్యస్సాయంవైశ్వదే
వం రౌద్రాంతంకృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలిం కుర్వీత ఇతి
వైశ్వదేవ పంచమహాయజ్ఞాః ॥—॥ ఉపాకరణమ్ ॥—॥ ప్రకృతమను
సరామః । పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీయస్యాం క్రియతే । య
స్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాంమార్గశీర్ష్యాంచ స్థాలీపాకఃక్రి
యతే తస్య సైవపౌర్ణమాసీదేవతా। ఉపాకరణే సమాపనేచ ఋ
షిర్యః ప్రజ్ఞాయతే సదసస్పతిర్ద్వితీయః । అధ్యాయోపాకరణస్యప్ర
యోగోవక్ష్యతే । శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామాచార్యస్సహశిష్యైః
కృతప్రాణాయామోధ్యాయోపాకర్మకరిష్యఇతిసంకల్ప్య। మాహా
నదముదకముపస్పృశ్యస్నాత్వాపవిత్రపాణిర్నవఋషీగ్ స్తర్పయేత్।
ప్రజాపతిం కాండఋషింతర్పయామి। ఇతిద్విః। సోమంకాండఋషింతర్ప
యామిఅగ్నింకాండఋషిం తర్పయామి। విశ్వాన్ దేవాన్ కాండఋషీ
గ్ స్తర్పయామి। సాగ్ంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి॥ యాజ్ఞికీర్దే
వతా ఉపనిషద స్తర్పయామి। వారుణీర్దేవతా ఉపనిషద స్తర్పయామి। బ్రహ్మా
ణగ్ంస్వయంభువంతర్పయామి। సదసస్పతింతర్పయామి। తతస్స్థండిలోల్లేఖ
నాద్యగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాంతే। అన్వారబ్ధేష్వంతేవాసిషునవా
జ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయేకాండఋషయేస్వాహా । సోమాయ
కాండఋషయేస్వాహా । అగ్నయేకాండఋషయేస్వాహా। విశ్వేభ్యో

దేవేభ్యః కాండఋషిభ్యస్స్వాహా । సాగ్ంహితీభ్యో దేవతాభ్య ఉప
నిషద్భ్యస్స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా । వా
రుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా ॥ బ్రహ్మణస్స్వయంభువే స్వా
హా । సదసస్పతిమిత్యుపవాచ । తతస్సర్వే ఆచార్యప్రముఖా దర్భేష్వా
సీనా దర్భాన్ ధారయమాణాః వేదస్య ఆదితశ్చతురోవరాధ్యాయాన
నువాకానధీయతే । జయాదిపరిషేచనాంతే బ్రాహ్మణతర్పణం మాసం
ప్రదోషే నాధీయీత తిలభక్షణంచ । శ్వోభూతే బ్రహ్మచారిభిస్సహ మా
హానదముదకముపస్పృశ్య సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాదధ్యాత్ త
స్య ప్రయోగః । స్థండిలాద్యగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య కృ
తప్రాణాయామః । సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాస్య ఇతి సంకల్ప్య పరి
షిచ్య ఘృతేనవయసావ్యాసమిన్ధో క్త్వా సావిత్ర్యా ఆదధ్యాత్ తతః ప
రిషేచనబ్రాహ్మణభోజనే । సమిదభావే సామర్థ్యాభావే వా జపః ॥—॥

ఉత్సర్జనమ్ ॥—॥ ఏవమేవోత్సర్గః తస్య కాలః తైష్యామిత్యా
ది ఉపాకరణోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య స్నానాదిహోమాంతం.
కృత్వా । అత్రైవ స్వాధ్యాయం విసృజేత్ । తతో జయాదిపూర్వవత్ ॥
తత్ర శ్లోకౌ ॥—॥ ఉపక్రమోత్సర్జనయోస్సశిష్యః ఆచార్య ఆప్లుత్య
మహాపగాసు । సంతర్ప్య వార్యంజలిభిర్మునీగ్ స్తానేభ్యస్తు హోష్యం
త్సదసస్పతించ । కేంద్వగ్ని విశ్వాంశ్చ నిషత్స్వయంభుం హుత్వా ప్రము
ఖాంతే సదసస్పతించ । ఆద్యానువాకాంశ్చతురోవరాధ్యాయానధీయతే
తత్ర తతో జయాదిః । ప్రతీచాముదగయనాదికాలః । తేషాం ప్రయో
గః । ప్రాజాపత్యస్య తావత్ । ఇమం యజ్ఞకర్మాణాం ప్రాజాపత్యవ్ర
తేన సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । శిష్యస్తు ప్రాజాపత్యవ్రతం చరి
ష్యామీతి ॥ సహశిష్యేణ మాహానదముదకముపస్పృశ్య స్నాత్వా తర్ప
యేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషిం । సాగ్ంహితీత్యాదిత్రయం బ్రాహ్మణగ్
స్స్వయంభువం సదసస్పతించ । తతో గృహం గత్వాగ్నిరుపసమాధా

నాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధేవ్రతిని జుహోత్యాచార్యః । ప్రజాపత యే కాండఋషయే స్వాహా । ప్రజాపతే నత్వదితి సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ప్రజాపతే నత్వదేతాని । రయీణాంపతిం యజతం బృహంతం ప్రజాపతే త్వాం నిధిపాః పురాణాః । తవ వేలాకాః ప్రదిశో దిశశ్చ ప్రజాపతిం ప్రథమం । యో రాయఈశే ॥ ఇతి షడృచః ॥ సాగ హోత్రీభ్యః ॥ యాజ్ఞికీభ్యః ॥ వారుణీభ్యః ॥ బ్రహ్మణే స్వయంభువే ॥ సదసస్పతి మిత్యృచా చ హుత్వా మాణవకః ప్రత్యఙ్ముఖాయ దేవతా అభిసంధాయ అగ్నిపురోగాన్ప్రతస్రో దేవతా ఉపతిష్ఠతే ॥ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిస్యః । ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతాం. ఏవం వాయో వ్రతపతే । ఆదిత్య వ్రతపతే । వ్రతానాం వ్రతపతే ఇతిసుత్వా ప్రసృజ్యతే । జయాదిపరిషేచన బ్రాహ్మణభోజనాని । ఏవమేవోత్సర్జనం । సంవత్సరే పర్యవేతే ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । ఉపస్థానే విశేషః ॥ ప్రాజాపత్యవ్రతమచారిషం । తదశకం తన్మే రాధీతి ॥ సౌమ్యస్యోదగయనే పర్వణి పూర్వపక్షే పుణ్యనక్షత్రే కృతప్రాయామిమం యజ్ఞశమార్గాణం సౌమ్యవ్రతేన సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి ప్రకేశాన్తశ్ర వాపయిత్వా । తర్పణేవిశేషః । సోమం కాండఋషిం । ఉపనిషత్ప్ర యాదిపూర్వవత్ ॥ అపరాహ్ణే ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య ష్య అరణ్యే అచ్ఛదిదర్శే అగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగ విశేషః ॥ దేవపాత్రాణాం మంత్రేచ తస్రో ఔదుంబరీస్సమిధో వాసశ్చ ముదంత్వా సహ ప్రక్షిప్య ప్రణీతాప్రణయనాత్ కృత్వా మదంత్యా జలానయనం తత బ్రాహ్మణం దక్షిణత ఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధే వ్రతిని సోమాయ కాండఋషయే స్వాహా । సోమోధేనుమితి షడృచేన షడాహుతీర్జుహోతి । సోమో ధేనుం । అషాఢం యుత్సు । త్వం సోమక్ర[illegible] ॥ యా తే ధామాని హవిషా ॥ త్వమిమా ఓషధీస్సోమవిశ్వాః ॥

యాతే ధామాని దివి యా పృథివ్యాం ॥ ఇతి పఞ్చ ॥ సాగ్పీఠీ దేవ
దానాత్ప్రపహోమాన్ సదసస్పతిం చ ॥ మాణవకో మదంతీరుపస్పృశ్య
నమో వాచ ఇతి ప్రథమేనానువాకేన శాంతింకృత్వా ॥ చతస్ర ఔదుంబ
రీస్సమిధో ఘృతేన మూలాదారభ్యాగ్రాదక్త్వా పృథివ్యాదిభిరాదధీత ॥
పృథివీ సమిత్ ॥ అంతరిక్షగ్ం సమిత్ ॥ ద్యౌస్సమిత్ ॥ ప్రజాప
త్యామే సమిదసీత్యేతైర్మంత్రైః । అథ దేవతోపస్థానం ॥ అగ్నే వ్ర
తపతే కాండఋషిభ్యః ॥ సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామి ॥ తచ్ఛకేయంతన్మే
రాధ్యతాం ఏవం వాయో వ్రతపతే ॥ ఆదిత్య వ్రతపతే ॥ వ్రతానాం వ్రత
పతే । తతో వ్రతినం శుక్రియమంత్ర బ్రాహ్మణయోరనువాకానామాదిప
దాని వాచయతి । యుంజతే సవితేతి వాపదద్వయం । జయాదిపరిషేచ
నాంతే మాణవకో మదంతీరుపస్పృశ్య శంనో వాత ఇత్యనువాకేన శాం
తింకృత్వా తతస్సాంమిలితవాచం యచ్ఛతి తతోఽహతేన వాససా ప్ర
దక్షిణం సముఖగ్ం శిరో వేష్టయిత్వా అస్తమితే గ్రామం ప్రాపయతి। వా
గ్యత ఏతాగ్ం రాత్రిం తిష్ఠత్యాస్తే వా॥ శ్వోభూతే బిల్వచ్ఛదిర్దశే స్థండి
లేఽగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య అథాస్య షట్త్రయమభిదర్శ
యతి సప్తత్రయమిత్యేకే । అగ్నిమాదిత్యముదకుంభమశ్మానంవత్సం మ
హానగ్నాం హిరణ్యం సప్తమం ॥ అపివాదిత త్రీణి దర్శయిత్వా యథో
పపాదమితరాణి దర్శయతి । మహానగ్నా కన్యకా । అత్ర గురవే వేష్టన
వాసో దత్వా వయస్సుపర్ణా ఇత్యాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ తతో బ్రాహ్మణ
భోజనం ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ సామహూక్తనిషత్సదసస్పతిం తంత్రివ
జ్ఞాహుయాత్సలిలం నమః ॥ శుక్రియే సమిధోఽగ్న ఇతి వ్రతీయుంజతే సవి
తా జయవారిశం ॥ మిలనేయత వాక్ శిరస్స్కృతే వేష్టనేఽస్తమితే
గృహమావిశేత్ ॥ స్థీయతేంధవదవ్యథవాస్య లేవాగ్యతేన తతోభ్యుదిత
క్రియా॥ తతః ప్రభాతే తు బహిర్గృహాణాం వహ్నించ సూర్యంచ తథోద
కుంభం॥ ఆకాశముద్వీక్ష్య గిరిం చ వత్సం పశ్యేద్ధిరణ్యం చ వయస్సుపర్ణాః

(దద్యాద్వరం చైవ వయస్సుపర్ణాః) అథాస్య బ్రహ్మచ(ర్యమధి)కాది) నిత్యమాచరితవ్యం ॥ ఉత్సర్జనే విశేషః కృతప్రాణాయామో యజ్ఞశర్మాణం సామ్యవ్రతస్యోత్సర్జనేన సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ఉత్సర్జనం చరిష్యామీతి వ్రతీ ॥ వపనస్నానతర్పణాదిపూర్వవత్ ॥ తతః ప్రాచీముదీచీం వేత్యాదిప్రాక్సమిదాధానాత్కృత్వా ॥ సమిదాధానే విశేషః ॥ ద్యౌస్సమిదిత్యాద్యావృత్తైర్మంత్రైః సమిధ ఆదధాతి ॥ ద్యౌస్సమిత్ ॥ అంతరిక్షమ్ ॥ పృథివీ ॥ ప్రాజాపత్యా వే సమిదిత్యావృత్తా మంత్రాః । అథ దేవతోపస్థాపనం ॥ ఆదిత్య వ్రతపతే వ్రతమచారిషం తదశకం తన్మేరాధి ॥ ఏవం వాయో ॥ అగ్నే ॥ వ్రతానాం వ్రతపతే ॥ యుంజతే సవితేతి వర్జయిత్వా జయాదిపరిషేచన మదంత్యుపస్పర్శన గురువరబ్రాహ్మణభోజనాని ॥ తతస్స మీలనాదివర్జయేత్ ॥ సామ్యస్యోత్సర్జనం సమాప్తమ్ ॥ ఇతి ద్వితీయ శుక్రియవ్రతం ॥ సర్వవ్రతేషు మాణవక కర్మాణ్యేతాని ॥ వపనస్నానతర్పణ దేవతోపస్థానాని సామ్యే పునః వపనస్నానతర్పణ ప్రథమేన మదంత్యుపస్పర్శన చతుస్సమిధాధాన యుంజతే సవితేతి వచనోత్తమేన మదంత్యుపస్పర్శననిమీలన వాగ్యమనాగ్న్యభిదగ్ధన వాసో దానాదిత్యోపస్థానాని ॥ అన్యదాచార్యేణ కర్తవ్యం ॥ ఆగ్నేయస్య విశేష ఉచ్యతే ॥ ఇమం యజ్ఞశర్మాణమాగ్నేయేన వ్రతేన సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ స్నానాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణే విశేషః ॥ అగ్నిం కాండఋషిం తర్పయామీతి ప్రథమతః అగ్నిముఖాంతే అగ్నయే కాండఋషయే స్వాహేతి ॥ అగ్నే నయేతి సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ అగ్నే నయ సుపథా ॥ ప్రవశ్నకాణ్వియ ॥ అచ్ఛాగిరః ॥ అగ్నే త్వమస్మత్ ॥ అగ్నే త్వం పారయ ॥ ప్రకారవః ॥ సాగ్ంహితీత్యాదిపూర్వవత్ ॥ తత ఉపస్థానమ్ ॥ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ॥ ఆగ్నేయవ్రతం చరిష్యామి ॥ తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతాం ॥ ఏవం వాయో వ్రతపత ఇత్యాది

సమానం ॥ ఉత్సర్జనేవిశేషః ॥ కృతప్రాణాయామోయజ్ఞశర్మాణః ఆగ్నేయవ్రతోత్సర్జనం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానేవిశేషః ॥ అచారిషంఅశకంతన్మేరాధీతి అన్యత్సర్వంసమానమ్ ॥ వైశ్వదేవస్యాయమేవ విశేషః ప్రాజాపత్యాత్ ॥ యజ్ఞశర్మాణం వైశ్వదేవవ్రతేనసగ్ంస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ స్నానాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణేవిశేషః ॥ విశ్వాన్ దేవాన్ కాండఋషీగ్ంస్తర్పయామి ॥ సాగ్ంహితీరిత్యాదిపూర్వవత్ ॥ తతోగ్నిముఖాంతే విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాండఋషిభ్యఇతిహుత్వా ॥ ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతుదేవాఇతిసూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ ఆనోవిశ్వేఅస్క్రాగమంతు దేవాః ॥ శంనోదేవాః॥యేసవితుః ॥ అగ్నేయాహి ॥ ద్యౌఃపితః॥విశ్వేదేవాశ్శృణుతేతి షడృచః సాగ్ంహితీభ్యోదేవతాభ్యఇత్యాది ॥ ఉపస్థానేవిశేషః ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః వైశ్వదేవవ్రతంచరిష్యామి ॥ తచ్ఛకేయం తన్మేరాధ్యతా మిత్యాదిజయాదిశేషంసమానమ్॥ ఉత్సర్జనేవిశేషః ॥ యజ్ఞశర్మణో వైశ్వదేవవ్రతోత్సర్జనం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానేవిశేషః ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః వైశ్వదేవవ్రతమచారిషం ॥ తదశకంతన్మేరాధీతి ॥ అన్యత్సమానం ॥ తత్రశ్లోకా ॥ ఋషీన్ముఖాంతే జుహుయాద్వ్రతేషు సూక్తేనహోమాంస్సదస్పతించ ॥ ఉపస్థితిశ్చాపిచదేవతానాంజయాదయో బ్రాహ్మణతర్పణంచ ॥ వ్రతేషుచాపరోవిధిర్నసూక్త చిత్తమాదికం ॥ ఉపస్థితిర్నదేవతాగణస్యశుక్రియాదృతే ॥ వేదవ్రతానిసమాప్తాని ॥ స్త్రియాఽనుపేతేనచ హోమోనకర్తవ్యఃపచనాభావే॥ క్షారలవణాభ్యామపరాన్నేనచసగ్ంసృష్టస్య హోమోనకర్తవ్యః ॥ ఇదంతుసాధారణంవచనం ॥ యథోపదేశం కామ్యానిబలయశ్చసర్వత్రేతివచనాత్ ॥ సర్వేష్వాచారలక్షణేషు కర్మసుప్రసృతేషు ॥ యత్రాగ్నిర్విహరణాభావేపి స్వయమేవప్రజ్వలతి తత్రప్రాయశ్చిత్తం ॥ ఏకంపిహోమేషుసా

హోకారో వికల్పేన ॥ ఉద్దీప్యస్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం సమిధావాధాయ ॥ ఆపస్తా(త్రిః)(త్రి)మార్గాదితి హా సమిధావాదధాతి ॥ పూర్వయోర్జాతవేదా దేవతా ॥ ఆగ్నేయస్థాలీపాకాదూర్ధ్వం త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమష్టాంగం క్షారలవణవర్జనంచ ॥ తయోశ్శయ్యామంతరేణ దండో గంధలిప్తో నైయగ్రోధ ఆశ్వత్థః ప్లాక్ష ఔదుమ్బరో వా వాససా సూత్రేణ వా పరివీత స్తిష్ఠతి ॥ తంచతుర్థ్యామపరరాత్రే త్రిభాగావశిష్టే ఉదీష్వా తఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం దండముత్థాప్య ప్రక్షాళ్య నిధాయాగ్ని రుపసమాధానాది శమ్యాః పరిధ్యర్థ ఆజ్యభాగాంతే ఉచ్యార్ధాయామగ్నే(ప్రా)యశ్చిత్త ఇతి సప్తాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ అగ్నే(ప్రా)యశ్చిత్తే వాయో ఆదిత్య ప్రజాపతే త్వం దేవానామిత్యనుషంగః ॥ ప్రసవశ్చ మధుశ్చ చిత్తంచ జయాది పరిషేచనాంతం కృత్వా అపరేణాగ్నిం వధూముపవేశ్య తస్యాశ్శిరస్యాజ్యశేషాత్ కించిదాజ్యమానీయ భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓగ్ం స్వాహేత్యేతావదుక్త్వాంతే ఆనయతి ॥ అపశ్యం త్వేతి ద్వాభ్యముభయోః పరస్పరంయుగపదీక్షణం ॥ ప్రథమమంత్రో వధ్వాః ఉత్తరమంత్రో వరస్య ॥ వధూమన్వ్యవాచయతి ॥ సమంజన్త్విత్యృచాజ్యశేషేణ దంపత్యోర్హృదయదేశౌ సమజ్య ప్రజాపతే తన్వమ్మ ఇతి తిసృభిఋచో జపిత్వా ఆరోహోరుమిత్యనువాక శేషం సమావేశన కాలే జపేత్ ॥ ఋతుమధిగమ్య స్నాతాయాం సమావేశనకాలే విష్ణుర్యోనిమిత్యారభ్య తం మే వాయో సమర్ధయేత్యంతేన వధూమభిమంత్రయతే । యదిచతుర్థీసంవేశన మృతుసంవేశనంచ యుగపత్ప్రాప్నుతః ॥ తదా ఆరోహోరుమితి జపిత్వా విష్ణుర్యోనిమిత్యభిమంత్రయతే ॥ చతుర్థ్యాదివసా దారభ్య షోడశాదృతుదివసాః ॥ అథయస్య కస్యచిత్ప్రయోజనార్థం గచ్ఛత ఉపక్రమవేళాయాం పరిష్వక్ష్యతే పరిహాసనేచ ॥ అనుహావమితి ద్వయోః ఋచోర్యథాలింగం జపతి ॥ అనుహావమితిద్వ

తేఽనుహూతమితికాసేఅరాత్రిఇత్యృచాచిత్రియంవనస్పతిం నమస్కృ
కృత్సదే ఇత్యారభ్య మాహిగ్ంసీరిత్యంతేన శకృత్సంతతిం సిగంసీతి
మామాహిగ్ంసీరిత్యంతేనసిగ్వాతం ॥ ఉద్ధాతేవేత్యృచాశయనిమతోఽథ
నవోదితం ॥ జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కర్తుమిచ్ఛన్ త్రి
రాత్రావరం బ్రహ్మచర్యంచరిత్వా పునర్యస్యావకృత్ప్రాణాయామః
జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ తయోరౌ
పాసనేస్థాలీపాకగ్ం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘార
ణాంతంకృత్వాఅగ్నిముఖాంతేఽన్వారబ్ధాయాగ్ం స్థాలీపాకాత్ ప్రాతర
గ్నిమితిప్రత్యృచం సప్తాన్నాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘార
ణం ॥ అగ్నయేస్విష్టకృతేస్వాహేతి స్విష్టకృత్ జయాదిప్రతిపద్యతే
తయోరితిచ ॥ తతఃపరిషేచనాంతేస్థాలీపాకేనసర్పిష్మతాద్వ్యవరాన్
బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వాసిద్ధింవాచయీత ॥ ఓంకర్మసిద్ధింభవంతో
బ్రువంత్వితికర్తా ॥ ఓంకర్మసిద్ధిరస్త్వితితరేబ్రువతేతతఃపారంపరికే
ఇతి ॥ పాఠామేకవింశత్యాయువైస్సర్వతోవేష్టయతి ॥ యదివారుణ్యాసి
వరుణాత్త్వానిష్క్రీణామియదిసౌమ్యసిసోమాత్త్వానిష్క్రీణామీతి॥త్వో
భూరేఖిమాంఖనామీత్యనయా పాఠాముద్ధృత్య ఉత్తానపర్ణా ఇతి తిస్ర
భిఋగ్భిరభిమంత్ర్యస్వైవపత్నీ అహమస్మీత్యృచా ఆవరణార్థేన కంబ
ళేన ప్రతిధన్నాంహస్తయోరాబధ్నాతి ॥ అసామర్థ్యేదన్యోబ
ధ్నాతి తస్యాపిమంత్రోచ్చారణం ॥ ఉపతేఽధామిత్యృచాశయ్యాకాలే
బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాత్ ॥ ఉపధానలింగమేతిజ్ఞా
నంకర్మాంగం వశ్యోభవతిభర్తా ॥ సపత్నీబాధనస్య చైతత్కర్మ
భవతి ॥ అథసాపత్నీప్రాగ్భోజనకాలాత్ప్రియతాసతీ ఉదపానమార్గస్థ
గాదిత్యనువాకేన సదాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ యాపిరాజయక్ష్మగృహీతా
అన్యైర్వస్తాదాదిభిర్గృహీతావాతాంబ్రహ్మచర్యయుక్తోభర్తావమసం
పతేర్యావాతేః అక్షిభ్యాంతేఇతి యుద్ధాలింగ మంగాన్యసంస్పృశ్య ప్రతి

చీనం నిరస్యేత్ సర్వత్రవిస్పష్టమిత్యంతేన సంమార్జనం అంగా
గాదిత్యవశిష్టాంగం ఏతత్కర్మ సమంత్రార్థవాదం యో వేద తస్మై
బ్రాహ్మణాయ పరాదేహీత్యవశిష్టేన మంత్రేణ వధూవాసో దద్యాత్ ॥

ఇత్యాపస్తంబగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ తృతీయః పటలః

అథ ఉపనయనకర్మోచ్యతే

కృతప్రాణాయామ ఇమంయజ్ఞశర్మాణముపనేష్య ఇతి సంక
ల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ నాందీశ్రాద్ధవిధినా ॥ నాందీశ్రా
ద్ధం ధూర్తస్వామినాయథోక్తం ప్రదక్షిణముపచారః । యవాస్తిలార్థే
బదరీమిశ్రం దధ్యోదనం ప్రదాయ ॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యః పితా
మహేభ్యః ప్రపితామహేభ్యః స్వధాస్త్వితి స్వధాకారం యుగ్మానాం
సంకల్పః ॥ నాందీముఖాః పితరః ప్రీయంతామితి వాచనం ॥ నాందీముఖేభ్యః
పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామహేభ్య ఇతి పిండాన్ప్రాచో దధ్యోద
నేన దద్యాత్ ॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యః పితామహేభ్యః ప్రపితామహే
భ్యస్స్వధాస్త్వితి స్వధాకారం కేచిన్న కుర్వంతి ॥ నిత్యశ్రాద్ధస్యా(గా)గ)
మినోవికారః ॥ నవికారఇత్యుపదేశః ॥ ఏషవిధిః సర్వత్రశ్రౌతస్మా
ర్తేషు ॥ నతు నిత్యః ॥ ఆపస్తంబేనానుక్తత్వాత్ ॥ శౌనకీయమభ్యుద
యశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి అథాతోభ్యుదయశ్రాద్ధమహం వక్ష్యామి శౌన
కః ॥ ఆమంత్రణం ద్విజాగ్ర్యాణాం కుర్యాత్పూర్వేద్యురేవహి । శు
చిర్భూత్వాంతికం గత్వా భోజ్యానామగ్రజన్మనాం ॥ స్వయమేవాథవా
న్యోవా కుర్యాత్తేషాం నిమంత్రణమ్ ॥ ద్వౌ నిమంత్ర్యయతే విప్రౌ
విశ్వేదేవార్థమాదితః ॥ పితృభ్యస్తు యథాశక్తియుగ్మాన్ గుణవతో ద్వి
జాన్ ॥ అథాపరేద్యురాసీన బ్రాహ్మణాంస్తు నిమంత్రితాన్ ॥ స్నా
నదప్రైః కృతస్నానాన్ క్రోధాన్ దేవపూర్వకాన్ ॥ శుద్ధపాదాన్ ద్వి
రాచాంతాన్ బ్రాహ్మణానుపవేశయేత్ ॥ ఆసనేషూపక్లృప్తేషు పిత్ర్యాం
ప్రామాత్ ॥ యజ్ఞోపవీతకర్తాన్ స్యాత్సర్వేషాం కర్మణాం

మితి ॥ తిలస్థానేయవాన్ప్రాహ్య ఉపచారైఃప్రదక్షిణం ॥ ఇష్యతేప్రా
ఙ్ముఖత్వంచ కర్తురస్యోపలభ్యతే ॥ పితృపూర్వమృజూన్దర్భాన్ వి
ష్టరార్థందదాతిచ ॥ అథోదగగ్రాస్తైరాద్యాస్సర్వేషాంవాహనేవిష్ట
హ అపోదదాతిసర్వేభ్యః పునరేవయథాక్రమం ॥ యవగంధోద
కైః పూర్వందేవానామర్ఘ్యమగ్రతః ॥ విశ్వేదేవాఇదంవోఽర్ఘ్యం
ప్రోక్ష్య తాంశ్చసద్విజాన్ ॥ అథదర్భాంస్తుసంస్తీర్య ప్రాగగ్రాన్వై
విచక్షణః ॥ ఏకద్రవ్యాణిపాత్రాణి తేషాందద్యాత్సమాహితః ॥ అం
తర్ధాయయవదర్భాన్వై తేషుసించేదపస్తథా ॥ శంనోదేవీరిత్యనయా
కర్తాతాననుమంత్రయేత్ ।పృథక్పృథగ్యవానాసుప్రక్షిపేదప్సుమం
త్రతః ॥ యవోసిసోమదేవత్యోయవమంత్రస్సమూహ్యతే ॥ పాత్రా
ణిమాః క్రియాస్సర్వాఃప్రాక్సంస్థాఇతినిశ్చయః ॥ రక్షాంవిధాయపా
త్రాణాం పితృభ్యోఽర్ఘ్యంప్రయచ్ఛతి ॥ గృహీత్వాసకృదర్ఘ్యస్య
దానం ప్రత్యేకమేవతు ॥ పిత్రాద్యపేక్షయాత్రిస్స్యాత్సన్నిపాతనమితి
స్థితిః ॥ సనివేద్యార్ఘ్యపాత్రస్థాపస్స్వధార్ఘ్యఇతిక్రమాత్ ॥ అ
న్యాఅపోనిషేక్తవ్యాః పిత్రాదీనాంద్విజన్మనాం ॥ పర్ణేనవాగృ
హీత్వాథపితృపాత్రగతాఅపః ॥ సవ్యేహస్తగృహీతేన దక్షిణేనతుపా
ణినా ॥ అత్రద్వైవన తీర్థేనదానమంత్రః ప్రతిద్విజం ॥ ఉక్త్వాపిత
రిదంతేఽర్ఘ్యమితి పిత్రేనివేదయేత్ ॥ ప్రధానమంత్రేవాసావేవం
కుర్యాత్సమాహితః । యాదివ్యాఇతిమంత్రేణప్రత్యేకమనుమంత్రణం
ఏవమేవార్ఘ్యదానంతు కుర్యాదుత్తరయోర్ద్వయోః ॥ అపిస్త్రియాః
క్రియాస్సర్వాః కర్తవ్యాఅక్రమాదిమాః ॥ ఆపదిద్వౌనియుక్తౌచేత్త
యోరేవార్ఘ్యకల్పనమ్ ॥ త్రయాణాంతుయథాయోగమితి యజ్ఞవి
దాంమతమ్ ॥ ఆసిచ్యప్రథమేపాత్రేహ్యర్ఘ్యశేషోదకంతయోః ॥ అ
ద్భ్యస్సుఖం పుత్రకామస్త్వాభిరద్భిర్యథావిధి (అపిదద్యుస్తుభార్యాయాః
ప్రథమస్యపదంపితుః) విధానంతత్ప్రయోగజ్ఞైస్తృతీయేనేతికథ్యతే

వతత్త్రాప్యత్రమచాల్యంస్యాద్యావత్కర్మసమాప్యతే ॥ అస్మిన్నా
గంధాద్యైర్విప్రాణాం పూజనంభవేత్ । భోజనస్థానమానీతాదన్నా
దాదాయసర్పిషా ॥ అనక్త్వాన్నముపాత్తేతుసర్వమేవ విచక్షణః
ఆదాయాన్నంగృహీత్వాతు మేకస్థానవిచక్షణః ॥ పిత్రర్థానాం
తు సర్వేషాంపాణౌహోమముశంతిహి ॥ అగ్నావేకవ్యవాహనాయ
తథాసోమాయపిత్రుమతే ॥ ఇతిస్యాతాం హోమమంత్రౌలేపభుక్తా
స్స్వధాహుతిః ॥ యథేష్టంభోజయేద్విప్రానన్నంవ్యంజనసంయుతమ్॥భు
క్త్వాతాన్ శ్రావయేత్పశ్చాంత్సర్వాన్మధుమతీరృచః ॥ అక్షన్నమీమదం
తేతి బ్రాహ్మణాంశ్చ్రావయేత్పునః ॥ సంపన్నమితి పృష్టాస్తేబ్రూ
యుస్సంపన్నమిత్యథ । శిష్టమన్నంనివేద్యాథసర్వానాచామయేద్బు
ధః(మనోన్వాహ్వామహ ఇతి దర్శేష్వపి)ముఖాన్వీక్షేదథ(ఆశ్వేషా)ముచ్ఛిష్టాన్నాని
నక్షయేత్॥ ఏతేషన్నంపరికేర్యాథపాత్రంవివృణుయాత్పితుః। త్స్వతి)
అభ్యర్చ్యదక్షిణాదానైఃపితౄన్పూర్వంవిసర్జయేత్ ॥ఓంకారేణాథసం
ధాయపిత్రాదీంశ్చసన్వధోచ్యతామ్ ॥ ఇత్యుక్త్వావిసృజేత్పూర్వమే
షాం ప్రత్యుక్తిస్స్వధా ॥ ప్రియతామిత్యయంశబ్దోపిశ్వేదేవపుర
స్సరః ॥ వాచ్యః కర్త్రావిధిజ్ఞేన విపర్యాసేనలైంగపి ॥ ఏవమిచ్ఛంతి
పూర్వేద్యుస్సర్వేషూదయకర్మసు ॥ ఇతి శౌనకీయమాభ్యుదయిశ్రా
ద్ధసమాప్తమ్ ॥—॥ మాణవకేన సహప్రాఙ్ముఖఉపవిశ్యసంకల్పః
కర్తవ్యః ॥ అథాశీర్వచనమాపస్తమ్బేనోచ్యతే । ఓం కర్మణఃపు
ణ్యాహంభవంతోబ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం పుణ్యాహంకర్మణోస్త్వి
తి ప్రార్థితాః ॥ ఓంకర్మణస్స్వస్తిభవంతోబ్రువంత్వితికర్తా। ఓంక
ర్మణస్స్వస్తీతిప్రార్థితాః॥ ఓంకర్మణఋద్ధింభవంతోబ్రువంత్వితి
కర్తా ॥ ఓంకర్మఋధ్యతామితీతరే ॥ ఏవమేకైకంత్రిస్త్రిః సకృ
త్సకృద్వా ॥ అత్రయజ్ఞోపవీతం పరమంపవిత్రం ప్రజాపతేర్యత్స
హజం పురస్తాత్ ॥ ఆయుష్యమగ్రియం ప్రతిముంచశుభ్రం యజ్ఞోప

వీతం బలమస్తు తేజః ఇతి యజ్ఞోపవీతం మాణవకేక్షిపత్యాచార్యః॥తత్ర
శ్లోకః ॥ యజ్ఞోపవీతకాలస్స్యాద్వాచనేకృతలశిషాం ॥ పురస్తాత్సమి
దాధానాచ్ఛివసావమి మహేన్నతు ॥ క్షారాదివర్జం మాణవకం భోజ
యిత్వాచమయ్యోచ్ఛ్వాసవాయావితి యజుషా ఉపాఅపశ్నీతాసావనీయ ఆ
పఉందుత్వీత్యృచా కుమారస్య శిరఉనత్తి ॥ త్రిర్గ్రస్త్రీన్ దర్భానం
తర్ధాయయేనావపదిత్యృచాపురస్తాద్వపతి ॥ అసావిత్యస్యస్థానే య
జ్ఞశర్మేతి నామగ్రహణం యేనపూషేతిదక్షిణతః ॥ యేనభూయఇతి
పశ్చాత్ ॥ యేనపూషేత్యుత్తరతః ॥ అసౌస్థానేయజ్ఞశర్మన్నితి సం
బోధనేన నామగ్రహణం దక్షిణతోవస్థితామాతాతద్భావే బ్రహ్మచా
రిణా వాపంతమాచార్యం యత్క్షురేణేత్యృచానుమంత్రయతే। అనుమంత్ర
ణం ప్రథమవపనానంతరమేవ ॥ ఆనడుహే శకృత్పిండే యవాన్నిధా
య తస్మిన్ సర్వాన్కేశాన్ప్రక్షిప్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా ఉదుంబర
మూలే దర్భస్తమ్బే వా నిదధాతి ॥ ఉప్త్వాయకేశానిత్యృచా ॥ తతః
కుమారస్స్నాతి ॥ ఆచాంతముపవేశ్యతతోగ్నేరుపసమాధానాది పా
త్రప్రయోగేతు దైవానిపాత్రాణి ప్రయుజ్యపశ్చాత్కుశకూర్చవస్త్రా
శ్మదండాజినమేఖలాః సహప్రయుంజీతోవనేతాశమ్యాః పరిధ్యర్థే
స్నాతంకుమారంపాలాశీం సమిధమాయుర్దాదేవేత్యృచా ఆధాపయ
తిఆచార్యస్స్వయమంత్రఃఆతిష్ఠేత్యృచాఅశ్మానమాస్థాపయతి । రేవతీస్త్వేతి
ద్వాభ్యామృగ్భ్యాంవాసోభిమంత్రయతే । యాఅకృంతన్నితితిసృభి
ర్వాసః పరిధాప్య పరీదమిత్యృచా పరిహితమనుమంత్రయతే । ఇ
యందురుక్తాదిత్యృగ్భ్యాం మౌంజీం పరివీయ కుమారం వాచయ
తి ॥ ఏవమేవ కృష్ణాజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనేష్వ ॥ — ॥
తత్రశ్లోకః ॥ మౌంజ్యాజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనానితు ॥ సమం
త్రమేతాన్యాచార్యః పూర్వం కృత్వాథవాచయేత్ ॥ మిత్రస్యేత్యృ
చాకృష్ణాజినం । పాత్రప్రయోగేనిహితాందక్షానుత్తరేణాగ్నిం సంస్తీ

ణ్యలేమకుశేషు అగంత్రేత్యృచా మాణవకమవస్థాపయిత్వాచార్యః స్వ
దక్షాంజలిం కుమారాంజలౌ తూష్ణీమానీయ సముద్రాదూర్మిరిత్యృ
చా మాణవకం త్రిఃప్రోక్ష్య అగ్నిష్టే హస్తమిత్యారభ్యాచార్యస్తవేత్యం
తమృక్త్వాంజలౌ కుమారస్య హస్తం గృహీత్వా అగ్నయే త్వా పరిదదామి
యజ్ఞశర్మన్నిత్యాదిపృథివ్యై త్వేత్యంతైః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యః ప
రిదానమ్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ అంతే తు సర్వమంత్రాణాం హస్తగ్రహణమి
ష్యతే । దేవతాభ్యః పరీదానం రక్షణాయ పృథక్పృథక్ ॥ కుమారం ద
క్షిణేహస్తే గృహీత్వా దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఉపనయే యజ్ఞశర్మన్ని
త్యుత్సకాశమానీయ సుప్రజా ఇతి యజుర్దక్షిణకర్ణే జపేత్ ॥ బ్ర
హ్మచర్యమాగామిత్యారభ్య ప్రసూత ఇత్యంతం కుమార ఆహ । కో నామా
సీత్యాచార్యః ॥ యజ్ఞశర్మా నామాస్మీతి కుమార ఆహ ॥ కస్య బ్రహ్మ
చార్యసి యజ్ఞశర్మన్నిత్యాచార్యః ॥ ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మీతి కు
మారః । యజ్ఞశర్మన్నేష తే దేవ సూర్య బ్రహ్మచారీత్యాది స్వస్తిమనుసం
చర యజ్ఞశర్మన్నిత్యంత మాచార్యో జపతి ॥ అధ్వనామితి కుమారం
వాచయతి ॥ అత్రైవ కుమారం యోగే యోగే తవస్తరమితి ఏకాదశ
భిః ఋగ్భిః ప్రత్యృచం వాచయన్నేవ హావయతి ॥ ద్వితీయచతుర్థమం
త్రావాచార్యో బ్రూయాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ యోగాదీన్వాచయన్నేవ కు
మారం హావయేత్సుధీః ॥ ద్వితీయచతుర్థౌ బ్రూయాదాచార్యో జుహుయా
ద్వటుః ॥ ఆచార్యో జయాదిపరిషేచనాంతం కృత్వా మాణవకదత్తం కూ
ర్చమాదాయ రాష్ట్రభృదసీతి యజుషా తస్మిన్నుపవిశతి ॥ కుమార ఆ
చార్యస్య దక్షిణం పాదమన్వారభ్యైవమాహ ॥ సావిత్రీం భో అనుబ్రూ
హీతి । తస్మా అన్వాహాచార్యః ॥ ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం ॥ ఓం భు
వః భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓగ్ం సువః ధియో యో నః ప్రచోదయాత్
ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ॥ ఓం భువః ధి
యో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ ఓగ్ం సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో

దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ ఏవం కుమారోఽస్య
స్వాహా ॥ తృతీయేతు వాచనే సమర్థస్య కుమారస్య సర్వాముక్త్వా ॥ త
తః కుమారో స్వాహా ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ పచ్ఛో భూస్తత్పచో భగస్సు
వర్ధీయ ఇతీష్యతే ॥ అర్ధర్చశో భూస్తత్పచో ధియస్సువస్తదస్య థా ।
అథ కుమారః అవృథమిత్యాదిగాయత్ర్యా తేనా లోమకమోష్ఠముపస్పృ
శ్యాచామేత్ ॥ నాత్ర స్నానేన నామగ్రహణమస్తి ॥ ఏవం కర్ణోప
స్పర్శనాదిత్యోపస్థానదండదానే చ కుమారస్యాసమంత్రకం కుర్యా
త్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఓష్ఠశ్యావాంతపర్యంతం స్పృశేత్ వృథమిత్యథ ।
ఆచామేన్నేహ నామాస్తి కరాభ్యాం యుగపచ్ఛ్రుతీ ॥ కర్ణోపస్థానదిత్యో
ప దండానాం సమంత్రం భవతు దేవతు ॥ బ్రహ్మణ ఆణీస్థ ఇతి కర్ణావుప
పదుపస్పృశేత్ ॥ సుశ్రవ ఇతి భూయా సమిత్యంతేన దండమాదత్తే ॥
స్మృతంచ మ ఇతి సర్వవ్రతో భూయాసమిత్యంతం కుమారం వాచయతి
గురుః ॥ గురో వరం తే దదామీతి కుమార ఆహ ॥ ఆచార్యస్స ప్రతివక్త్ర
త్యోం స్వాహా స్యద్దేవస్య త్వేతి మంత్రేణ ద్రాయోగామిః చోక్త్వా గాం ప్రతి
గృహ్ణీయాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥—॥ ప్రత్యగాశిషమన్యేషాం భవేద్వాక్య
స మేవతు । గురో వరం తే దదామీత్యుక్త్వా ఉపాస్యయజ్ఞాదితమ్ ॥ గృ
హ్యాతేనావిశ్రీముక్త్వా వరోరుద్రాయగామితి ॥ ఉదాయుషేతి యజుషో
త్థాపయతి కుమారం వాచయతి తచ్చక్షురితి సూర్యం దృశే ఇత్యంతేన ఆది
త్యముపతిష్ఠతే కుమారః ॥ యస్మిన్ గురో వేదాశక్తో ధ్యాపయితుం వ్యా
ఖ్యాతుం చ స నాయమప్యద్భేత్యనేన కామేన కుమారం దక్షిణే హస్తే
యస్తికా భూతి మిశ్రేత్యుచాగృహ్ణీయాత్ ॥ యజ్ఞోపవీతమన్నాతి సంబోధ
నేన నామగ్రహణం ॥ ఉపనయనాగ్నిం తత్స్వహం ధారయతి ॥ పరిస్తీ
ర్యోపచారపరితస్సంమృజ్య అగ్నిం పరిషించతి ॥ అగ్నయే సమిధమితి
ద్వాదశభిస్స్వాహాంతైః సమిధ ఆదధాతి అగ్నిర్దేవతా । పరిసమూ
హ్య పరిషేచనం ఏవమహరహస్సాయంప్రాతరాదధాతి ॥ అదణ్ణా

దేధానాహృత్య। తతో మాణవకం బ్రహ్మచార్యసీతి సంశాస్యాచార్యః।
బాఢమితి మాణవకః ప్రతివచనం కుర్యాత్ । అపోశానేత్యాచార్యః ॥
పూర్వవత్ప్రతివచనం కుమారః। కర్మ కుర్విత్యుక్తే పూర్వవత్ ॥ మా
సుషుప్థా ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ భిక్షాచర్యంచరేత్యుక్తే పూర్వవత్ ఆ
చార్యాధీనో భవేత్యుక్తే పూర్వవత్ ॥ మంత్రార్థఉచ్యతే ॥ బ్రహ్మ
చార్యసి బ్రహ్మచర్యాశ్రమం ప్రాప్తో౽సి । అపోశాన మయానుజ్ఞాతః అప
ఏవ పిబ ॥ కర్మ కురు ॥ యథాశక్తి శ్రౌతస్మార్తం కర్మ కురు ॥ మాసు
షుప్థాః ॥ పూర్వోక్తాయా యాజకస్య సంవేశభూమ్యాః భిక్షాచర్యంచర॥
కేనచిన్నిమిత్తేనాభుంజానో౽పి అస్మదర్థం భైక్షంచర ॥ ఆచార్యాధీ
నో భవ మయాననుజ్ఞాతో యాజనాధ్యాపనాదికస్యచిత్ మాకార్షీః
చతుర్థే౽హని సప్తదశకృత్వో వా హన్య యస్యత ఇత్యృచా పూర్వపరిహి
తం వాసః ఆదత్తే ॥ అన్యత్పరిధాప్యాత్రియంకరోతీత్యర్థః ॥ తత్ర శ్లోకః ॥
స ప్తదశకృత్వో వా స్యాచ్చతుర్థే౽హని గృహ్యతే । యస్యేతి గురుణా
పూర్వం వాసో౽స్య పరిధాప్యతు ॥ త్ర్యహాంతే౽ముల భైక్షంచరేత్ ॥ మౌం
జ్యజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనక్రియా ఆచార్యః కుర్యాద్వటుమం
త్రా న్ముచ్చరేదితి శివస్వామ్యాహ ॥ అనుపాకృతవేదేన బ్రహ్మచారి
ణా బ్రహ్మయజ్ఞేకర్తవ్యే వేదస్థానే గాయత్రీ నిగద్యతే ॥ కాండఋషిత
ర్పణంనిత్యం నివీతినా కర్తవ్యమ్ ॥ కాండఋషయః ప్రజాపతిస్సోమో
అగ్నిర్విశ్వేదేవాస్సాగ్ంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీర్హవ్యవాహా వి
శ్వేదేవాః బ్రహ్మస్వయంభూర్విశ్వేదేవా అరుణాః సదసస్పతిరిత్యేతే
తత్ర శ్లోకాః ॥ మౌంజ్యజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనక్రియాః ॥ కు
ర్యాత్ప్రోవటుమంత్రం శివస్వామి మతేనతు। అనుపాకృతవేదేనక
ర్తవ్యబ్రహ్మయజ్ఞకే । వేదస్థానే తు గాయత్రీ గద్యతే౽స్యత్వసంభవాత్
కాండఋషితర్పణంనిత్య ముపవీతేన నివీతినా । వార్యంజలిభిరన్యై
శ్చ కార్యం పర్వాష్టమీషుచ। ప్రజాపతిం సోమమథాగ్నిం విశ్వాన్నివత్రి

యంచాపిచ హవ్యవాహమ్ ॥ విశ్వాంత్స్వయంభూః పునరేవ విశ్వాన్
తతోఽరుణాన్నైవసదసస్పృతించ (అజినం)వసనం)మేఖలాదండౌ భైక్షచ
ర్యవ్రతానిచ । నివర్తంతే ద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ మె
ఖలామజినం దండముపవీతం కమండలుం । అప్సుప్రాస్య వినష్టాని గృ
హ్ణీయాన్నాన్యాని మంత్రవత్ ॥ కుమారస్య మంత్రా ఉచ్యంతే ॥ ఇయందురు
క్తాన్నిత్రిస్యాగంత్రా సముద్రాయామిః బ్రహ్మచర్యం యజ్ఞోపమాం ప్రా
ణస్యాత్స్వాంయో గయో గౌతమి స్మేధా అప్సరాణమంమే వరుణ తత్త్వా
యామి త్వన్నో అగ్నే సత్వన్నో అగ్నే త్వమగ్నే అయాసి సావిత్రీం
భూ స్తత్సవితుర్వృణం బ్రహ్మణస్సత్రిపః స్మృతం గురోపరముచ్ఛాయు
షా తచ్చక్షుః పరిత్వాగ్నే బాధమ్ —— సమాప్తముపనయనమ్ ॥ ——

కేచిత్పాలాశంకర్మకుర్వంతి। సదారశ్యాదేధానాహృత్య త్రిరాత్రో
పోషితశ్చతుర్థేహని గ్రామాత్ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య బ్ర
హ్మవృక్షస్యాధస్తాత్ స్థండిలం కల్పయిత్వా ప్రణవశ్రద్ధామేధానా మ
ర్చనం కృత్వా త్రిమధురేణ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయి
త్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే సమంత్రాదపూపైరగ్నిం
పరిశ్రిత్య యశ్ఛందసామితిచ్ఛందస్సూక్తం వాచయిత్వా హావయేత్ జయాది
ప్రతిపద్యతే॥ పరిషేచనాంతం కృత్వా । అత్ర మేఖలాదీని పాలాశాని వశ్యా
న్యానినవాని గృహ్ణీయాదుత్తరయా సగ్ శా స్తివాసశ్చతుర్థీముత్తరయా
దత్తైఅస్యత్పరిధాప్య (ఇత్యాంధ్రాచారః)॥ కేచిత్పాలాశంకర్మకుర్వంతి।త
దుచ్యతే॥ చతుర్థేహన్యన్నసంస్కారేణాన్నం సంస్కృత్యాచార్యేణ
సహ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వేణోత్తరేణ వా పా
లాశం త్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలాని కల్పయిత్వా తేషు యథాక్రమం ప్ర
ణవశ్రద్ధామేధాభ్యోఽర్ఘ్యపాద్యగంధమాల్యధూపదీపాదీన్ దత్త్వా య
శ్ఛందసామృషభ ఇత్యనేనశ్రుతం మేగోపాయేత్యంతేన ప్రణవముపతిష్ఠ
తే॥ శ్రద్ధయాగ్నిస్సమిధ్యత ఇతి సూక్తేన శ్రద్ధామ్ (మెధాదేవీ) మేధాం మే

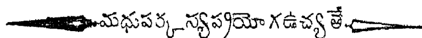
దేవస్య త్వేత్యనువాకేన మేధాం ॥ తతః పలాశమూలే దండం విసృజ్యాన్య
మాదత్తే। వాసశ్చ। ఇతి ద్రామిడాచారః॥ అథాచార్యః పూర్వధృతం వాస
ఆదత్తే॥ అథ బలిశేషమాచార్యపురోగాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ ఆ
చార్యేణానుజ్ఞాతస్స్వయం భుంజీత అథాచార్యేణ సహాచార్యగృహం గ
చ్ఛతి॥ —— సమాప్తం పాలాశకర్మ

॥ ఇత్యాపస్తంబీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ చతుర్థః పటలః॥ ——

వేదమధీత్య స్నాస్యన్ మధ్యాహ్నే యథాప్రధానహోమా భవంతి
తథా పూర్వముపక్రమః ॥ తస్య ప్రయోగ ఉచ్యతే॥ కృతప్రాణాయామః
స్నానం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్యాంతర్లో
మ్నా చర్మణా ద్వారమపిధాయాస్తే। నైనమేతదహరాదిత్యోభితపేది
తి వచనాత్॥ తతః కాలే ప్రాప్తేఽగ్నేరుపసమాధానాది। పాత్రప్రయో
గవిశేషః ॥ ద్వైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య సూత్రద్వయం వస్త్రద్వ
యం సౌవర్ణమణిః స్రజః సుగంధిచందనం ప్రవర్తద్వయం శీతజలం త
ప్తజలం యవాః క్షురం కటం ఛత్రం దండం మాల్యమంజనమాదర్శం ఉ
పానద్ద్వయం కుశాః శకృత్స్నానచూర్ణమౌదుంబరకాష్ఠంచ స
హ ప్రయుంజీత ॥ తత్ర శ్లోకః॥ సూత్రే వస్త్రే మణియుగం స మితః స్రక్సుగం
ధః ప్రవర్తౌ శీతోష్ణాంబు క్షురకటయవచ్ఛత్రదండాంజనాని । యా
నోపానద్ద్వయకుశశకృత్స్నానచూర్ణోదపాత్రం స్నాస్యన్ యుంజ్యా
త్సకృదిహ నరః కాష్ఠమౌదుంబరం చ ॥ శమ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభా
గాంతే ఇమగ్ స్తోమమిత్యృచా పాలాశీగ్ సమిధమాదధాతి ॥ అత్రాగ్ని
ర్దేవతా ॥ అపరేణాగ్నిం కటే ఏరకాయాం వోపవిశ్య త్ర్యాయుషమి
త్యృచా క్షురమభిమంత్ర్య శివో నామాసీతి యజమానస్తై ప్రయచ్ఛతి
ఉష్ణేన వాయ ఉదకేనేత్యాది కేశనిధానాంతముపనయనవత్॥ పశ్చిమా
ర్ధే వ్రజస్యోపవిశ్య విస్రస్య మేఖలాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥
[illegible] మేఖలాం స బ్రహ్మచారీ ఉదుంబరమూలే దర్భస్తంబే వా ఇదమహం

యజ్ఞశమలం గార్గ్యాయణస్య పాప్మానముపగూహామ్యుత్తరో యజ్ఞ శమలాద్ద్విషద్భ్యః ॥ ఇత్యుపగూహతి॥ ఫక్వ్రిర్యదేసతి గార్గ్యాయ ణస్యేతి భవతి ॥ ఏవంసర్వత్ర ॥ ఆపోహిష్ఠేతిషడ్భిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః స్నానం॥ అన్నాద్యాయేత్యృచౌదుంబరకాష్ఠేనదంతధావనం। స్నా నచూర్ణేనస్నానం ॥ సోమస్యతనూరసీతి యజుషావాసః పరిధత్తే ॥న మో గ్రహాయచేతి యా అభిగ్రాహిణీరిత్యంతైర్దేవతాభ్యోగంధప్ర దానం ॥ అప్సరస్స్విత్యృచాఽఽత్మనోఽనులేపనం॥ మణిగ్ం సౌవర్ణగ్ం సో పధానగ్ం సూత్రప్రోతమాదాయ । ఇయమోషధఇత్యృచాఉదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణంపరిప్లావ్య । అపాశోఽస్యురఇతిపుణ్యాయేత్యంతముక్త్వా గ్రీవాస్వాబధ్యతథో బాదరమణిం సూత్రోతమాదాయోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం తూష్ణీంపరిప్లావ్య సవ్యేపాణావాబధ్యాహతముత్తరంవా సో రేవతీస్త్వేతి ద్వాభ్యా మృగ్భ్యాం స్వయమేవాభి మంత్ర్యయా అక్తం తన్నితితిసృభిర్యజ్ఞోపవీత వత్ప్రదేశముత్తరీయ వత్కృత్వా పరిదంవాసఇత్యాత్మానమనుమంత్ర్య ఏవంతస్యవాససోదశాయాంప్ర వర్తౌ కుండలే ప్రబధ్యదర్వ్యా అగ్నౌస్థాపయిత్వా కుండలయోరా జ్యమానీయాయుష్యం వర్చస్య మిత్యష్టభిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహో తి ॥ షష్ఠసప్తమౌస్వాహాకారాంతౌ మంత్రౌపరిశిష్టాఋచః ॥ తతః ప్రవర్తౌవాదాయనిధాయ జయాదిపరిషేచనాంతే ఏకంప్రవర్తమా దాయైతాభిరేవాయుష్యమిత్యష్టాభిర్దక్షిణేకర్ణే ఆబధ్నీత॥ ఏతా భిరేవ ప్రవర్తంసవ్యేకర్ణే ఆబధ్నీత । శుభికేశిరఇత్యృచాస్రజశ్శి రసిధారణం॥యామాహరదిత్యుత్తరయావా । యదాపూర్వయాకృతం తదోత్తరస్యాలోపః ఉత్తరయాచేత్పూర్వస్యాలోపః ॥ యదాంజనమి త్యృగేకా ॥ మయిపర్వతపూరుషమితిచత్వారియజూంషి॥ఏతైఃపంచ స్వేకేనమంత్రేణాంజనమక్ష్ణోః।యన్మేవర్చఇత్యృచాఆదర్శావేక్షణం ప్రతిష్ఠేస్థఇతి సంతాప్రమిత్యంతేనోపానహౌప్రతిముంచతి । ప్రజాప

తేరితియజుషా ఛత్రమాదత్తే ॥ దేవస్య త్వేతి యజుషా వైణవందండమాదత్తే ॥ తతో వాచం యచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ఉదితేషునక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీంవాదిశముపనిష్క్రమ్య దేవీష్షడుర్వీరిత్యర్ధర్చేన దిశ ఉపస్థాయ ॥ మా హా స్మహీత్యుత్తరార్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమసంచోపతిష్ఠతే ॥ రాతినామిత్రేణ సంభాష్యయథార్థంగచ్ఛతి॥ ఈశ్వరసమీపం ॥ అథవాయస్మిన్నాశ్రమేపురుషార్థసిద్ధిస్తమాశ్రమమ్ ॥ అథాపరంస్నానమాపద్విషయమ్ ॥ కృతప్రాణాయామః స్నానంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ తూష్ణీంతీర్థేస్నాత్వాతర్పణంకృత్వా యత్ర క్వచాగ్నిమిత్యాదిపరిస్తరణాంతంకృత్వా ప్రాదేశమాత్రీంపాలాశీగ్ సమిధంప్రజాపతిం మనసాధ్యాయన్ తూష్ణీమగ్నావాదధాతి। తతో బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥—॥స్నానద్వయంసమాప్తమ్॥—

మధుపర్కస్యప్రయోగఉచ్యతే.

యస్మిన్గృహే పూజాంకరోతి॥తత్రరాష్ట్రభృదస్యాచార్యాసందీమాత్వదోష్యేమితికూర్చఉపవిశతి బ్రాహ్మణః॥రాష్ట్రభృదసిసమ్రాడాసందీతిక్షత్రియః ॥ రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసందీతిస్థపతిః వైశ్యఇత్యర్థః। మాత్వదోష్యేషమితి మంత్రాంతః ॥ అస్యపాదప్రక్షాళనాయ ఉపహృత్యాపః ॥ ఆపఃపాద్యాఇతిమధుపర్కదఃప్రాహ ॥ ఆపఃపాదావనేజనీరిత్యృచాఽపఇతరోభిమంత్రయతే॥యదిబ్రాహ్మణః పాదప్రక్షాళయితా తదాప్రక్షాళనార్థం దక్షిణంపాదంపూర్వంప్రయచ్ఛతి శూద్రశ్చేత్సవ్యంప్రథమం ॥ ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్య బాహాదక్షిణామయిమహఇతియజుషాత్మానం ప్రత్యభిమృశ్యాపఉపస్పృశేత్॥ అథస్తాదుపరిష్టాచ్చ కూర్చాభ్యాంపరిగృహీతేన మృన్మయేన పాత్రేణాపఉపహృత్య ॥ అర్హణీయాఆపఇతి దాతా ప్రాహ ॥ ఆమాగన్నిత్యృచానోభిమంత్రయతే । తతో దాతాతాసామపాంఏకదేశం తస్యాంజలావానయతి ॥ తస్మిన్నానీయమానే విరాజోదోహోసీతియ

జురితోఽజపేత్ ॥ శేషమస్యపురస్తాద్ధాతానినయతి । తదితరః సము
ద్రంవ ఇత్యృచానుమంత్రయతే ॥ అత్రయథాశక్తిదేయం॥దధిమ(ఘృతి)
ధ్వాది) సగ్ంసృజ్యకాగ్ంస్యేన వర్షీయసాపిధాయ కూర్చాభ్యాంప
రిగృహ్య మధుపర్క ఇతి దాతా ఆహ ॥ ఇతరస్తంపరిగృహ్యోపనీయాపి
ధానంత్రయ్యావిద్యాయా ఆమాగన్నితిచ ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమం
త్ర్యనిధాయామృతోపస్తరణమసీత్యపః పీత్వాచమ్య యన్మధున ఇత్యృ
చా త్రిర్మధుపర్కస్య ప్రాశ్నాతి॥ఆచమ్యతతోమృతాపిధానమసీత్య
పః పీత్వాఆచమ్య శేషమనుకంప్యాయప్రయచ్ఛేత్॥అనుకంప్యోనుగ్రా
హ్యః పుత్రాదిః తస్మై శేషం ప్రయచ్ఛతి । రాజ్ఞః స్థపతేశ్చ ప్రతిగ్ర
హణమేవ ॥ అభిమంత్రణాదిపురోహితస్య । గౌరిత్యాదిరాజస్థపత్యో
రేవ ॥ గౌరిత్యుక్తే గౌరసీత్యభిమంత్రణం । అముష్యస్థానే యజ్ఞశర్మ
ణశ్చేతి దాతుర్నామగ్రహణం ॥ లౌకికేనోపాయేన పశోస్సంజ్ఞప
నం ॥ అగ్నిః ప్రాశ్నాత్విత్యృచావపాహోమః । అగ్నిర్దేవతా ॥ యు
ద్యుత్సృజేత్ ॥ యజ్ఞోవర్ధతామితి మంత్రాంతే త్రిరనుపాగ్ంశు జపిత్వా
ఓముత్సృజతేత్యుచ్చైర్వరః ప్రబ్రూయాత్ ॥ ఉత్సర్గేపి భోక్తారేవ
గాః । అన్నంప్రోక్తంభూతమితి సా విరాట్ ఊర్జంధా ఇత్యంత్యైరు
పాంశ్వభిమంత్ర్య ఓంకల్పయతేత్యుచ్చైః ప్రతిబ్రూయాత్ ॥ తతో
భోజనంకుర్యాత్ ॥ ఆచార్యాదిభ్యః పూర్ణే సంవత్సర ఏషమధుప
ర్కః పునః కార్యస్సకృత్ నార్వాక్సంవత్సరాత్ ॥ ధర్మశాస్త్రేపిస
హగవామధుపర్క ఆచార్యాదిభ్య ఉక్తః॥తస్యాప్యయమేవ ప్రయోగః
తత్రత్వధికాగౌర్దీయతే ॥ మధుపర్కయోర్వినియోగః క్రియతే ॥
స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజేవేదాధ్యాయాయశ్వశురాయరాజ్ఞేచ
సహగవామధుపర్కోగార్హ్యేధర్మ ఉక్తోవా। అవేదాధ్యాయాయ
శ్వశురాయగవావినాప్రవక్త్రిచిత్రాయచసహగవాగార్హ్యః ॥ వే
దాధ్యాయః షడంగవేదమధీతవానర్థజ్ఞశ్చ తస్మై ప్రవక్త్రే। సప్రవ

త్రా। యస్సత్యం ప్రకర్షేణ వక్తి సాధుశబ్దానుచ్చరతి వ్యాచష్ట ఇత్యర్థః
తస్యైవ విశేషణం త్రిష్వపి। యః ప్రకాశో లోకే నసచిత్రః॥ స్నాతకాయ,
స్నానపూర్వక ఆగతాయైవ నాన్యత్ర। స్నాతక వేదాధ్యాయాతిథిప్రవక్తృ
భ్యః సకృత్సకృత్ గార్హ్యర్ణః॥ దధ్యన్నాస్థానేపయోవికల్పేనలభ్యతే॥ అ
భావ ఉదకంచ॥ తత్ర శ్లోకాః॥ ఆచార్యాయర్త్విజే రాజ్ఞే మధుపర్కో
గవాసహ॥ గృహ్యోక్తో ధర్మ ఉక్తో వా పూర్ణే సంవత్సరే పునః। వే
దాధ్యాయస్స్నాతకశ్చ తత్సస్మై చాపి తద్భవేత్॥ తస్మై త్వవేదా
ధ్యాయాయ భవేద్గార్హ్యో గవా వినా॥ వేదాధ్యాయాయాతిథయే ధ
ర్మ ఉక్తో గవాసహ॥ తత్రైవ వేదాధ్యాయాయ వరాయాపచితాయ
చ॥ తాభ్యాం త్వవేదాధ్యాయాభ్యాం వినైవాన్యతరో గవా। ప్రవ
క్త్రే చాపి చిత్రాయ భవేద్గార్హ్యో గవాసహ॥ అధీతే యష్షడంగం
తు వేదం జానాతి చార్థతః। వేదాధ్యాయస్సతు ప్రోక్తః ప్రకాశశ్చి
త్ర ఉచ్యతే॥ స్నాతో గోమధుపర్కార్హ ఇత్యస్మిన్ దక్షిణాతు గాః॥
మధ్యే తు మధుపర్కస్య సాతిథ్యానర్హదైవతు॥ స్నాతకాయ గృహే మ
ధుపర్కో గార్హ్యక స్మృతిమచోదిత ఏవహి॥ స్నాతకే తు చరితే దిన ఆ
గతే తస్య కార్యమతిథావితరత్ర న। వరస్య యస్య యా శాఖా తచ్ఛాఖా
గృహ్యమార్గతః॥ మధుపర్కః ప్రదాతవ్యస్సర్వశాఖి దాతరి॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ పంచమః పటలః॥

సీమన్తప్రయోగ ఉచ్యతే

గర్భే చతుర్థే మాసి కృతప్రాణాయామ ఇమాం యజ్ఞదాం సీమం
తోన్నయనేన కర్మణా సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ బ్రాహ్మణాన్ భోజయి
త్వా శిష్టాన్వాదయిత్వాఽగ్నిరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగాన్తాని
పాత్రాణి ప్రయుజ్య యవాన్ వినా ధాన్యాని శలలీం త్రీన్ దర్భపుం
ఉగ్లప్సాయవానాం బంధనంచ సకృదేవప్రయుంజీత॥ త

త్రిశ్లోకః ॥ యవాని యూథాన్ శలలీస పుంజాన్ గ్లహాన్ యవానామపి బంధనంచ
పత్రాణి సీమంతవిధౌ ప్రయుంజ్యాత్ పాత్రాణి సాకం ఖలు మానుషాణి ॥
మ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభాగాంతే అన్వారబ్ధాయాం ॥ ధాతా దదాతు నో
రయిమీశానః ధాతా ప్రజాయా ఉత రాయ ఈశే । ధాతా దదాతు నో రయిం
ప్రాచీం । ధాతా దదాతు దాశుషే వసూని । యస్త్వా హృదా ॥ యస్మై త్వగ్
సుకృతే । త్వే సు పుత్ర శవసః । ఉక్థ ఉక్థే సోమ ఇంద్రం ॥ ఇత్యేతాభిరష్టాభిః
ఋగ్భిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ జయాదిపరిషేచనాంతే అపరేణా
గ్నిం ప్రాచీం వధూముపవేశ్య త్రిశ్వేతాని శ్లక్ష్ణాని యస్యాః సంతి
సా త్రైణీ యలోపశ్ఛాందసః । తయా శలల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైః శలా
లుగ్లప్సేన సపత్రకోదుంబరఫలస్తబకేనేత్యర్థః ॥ తేన భూర్భువస్సువరి
తి వ్యాహృతిభిః రాకామహం యాస్తే రాకే ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం
చోర్ధ్వం సీమంతమున్నయతి । పశ్చిమస్యాం దిశి శలల్యాదీన్ ప్రక్షి
ప్యాప ఉపస్పృశ్య । తతో గాయతమితి వీణాగాథినౌ సంశాస్తి । సా
ల్వదేశవాసినాం క్షత్రియాణాం వర్ణానాం సీమంతే యౌగంధరిరిత్యస్యా
ఋచో గానం ॥ అన్యదేశనివాసినాం బ్రాహ్మణానాం సోమ ఏవ న ఇత్య
స్యా గానం ॥ అసౌ స్థానే తత్తద్దేశనదీనిర్దేశః కర్తవ్యః ॥ తీరేణ క్షీర
నదితవ ॥ తీరేణ కావేరితవ ॥ గంగే తవేత్యేవమాది ॥ తతో యవాన్ విరూ
ఢాన్ సూత్రే బద్ధ్వా పత్న్యాః కంఠే ఆబధ్య వాచం యచ్ఛత్యానక్ష
త్రేభ్యః ॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వాది శముపనిష్క్రమ్య
వత్సమన్వారభ్య వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచం విసృజేత్ ॥***

ఇతి సీమంతమ్ — అథ పుంసవనమ్ ॥

వ్యక్తే గర్భే తృతీయే మాసి కర్తవ్యం చతుర్థే వా । చతుర్థే చేద్వ్య
క్తాపరేత మేవ పూర్వం సీమంతం కుర్యాత్ । కృతప్రాణాయామః ఇమాం
యజ్ఞదాం పుంసువనేన కర్మణా సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సీ
మంతవదగ్నేరుపసమాధానాది సర్వం పరిషేచనాంతమ్ ॥ పాత్రప్ర

యోగద్దేవానిపాత్రాణిప్రయుజ్య ఫలద్వయసంయ క్తాంవటశుంగాం దృషత్సుతౌపావనం వస్త్రంచసకృత్ప్రయుంజీత ॥తత్రశ్లోకః ॥ ఫలద్వయేనసంయుతంవటాంకురందృషత్సుతౌ । సుపావనంచవస్త్రకం క్షిపేత్సహైవపుంసవే ॥ అత్రపరిధయఏవభవంతినశమ్యాః॥ అంతేబ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ నేష్టాఃపుంసువనేశమ్యాః గృహ్యాత్పరిధీనిహ ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయేదంతే వాచయిత్వాశిషస్తథా । పరిషేచనాంతే అప్రాగుదగ్భ్యాతరజసాకుమార్యాదృషత్పుత్రే వటాంకురంనిధాయాన్యేన దృషత్పుత్రేణ పేషయిత్వావస్త్రేణ పరిస్రావ్యాపరేణాగ్నింప్రాచీముత్తానాం నిపాత్యదక్షిణేనహస్తేన రసంగృహీత్వా దక్షిణేనాసికాచ్ఛిద్రే రసమంగుష్ఠేనా పినయతిగర్భంప్రాపయతి ॥ తతోబ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనంచ॥సమాప్తంపుంసువనం

క్షిప్రంసువనముచ్యతే।— పుంసువనేకృతేయస్యాగర్భిణ్యా రోగేణవాశోషేణ వాగర్భేణసహజరాయు పతితుమిచ్ఛతి స్వకాలాదర్వాక్ ॥ తదాకృతప్రాణాయామః క్షిప్రంసువనంకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ అనుపహతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య తస్యాః పాదయోస్తూర్యంతీమధః పుష్పికాఖ్యామోషధింనిధాయ గర్భిణీంప్రసవపీడయాశుష్యంతీంశోష్యమాణామాభిష్ట్వాహమితి యజుషామూర్ధన్యభిమృశతి । హస్తద్వయేన యథైవసోమ ఇతితిసృభిరేతాభిరద్భిరవోక్షేత్॥ ప్రతితిష్ఠత్వేత్యవసానం ప్రథమాయాఋచః । తథాకృతమితిద్వితీయాయాః ॥ సరస్వతీరితితృతీయాయాః । గర్భేనిర్గతేజరాయునామకించిత్స్రీణాముదరాత్పతతి తద్యదికస్యాశ్చిత్కేనచిత్కారణేన నపతేత్॥ ఏతుగర్భ ఇత్యృగ్భ్యాంపూర్వోక్తాభిరద్భిరవోక్షేత్

అథజాతకర్మోచ్యతే.

కృతప్రాణాయామోజాతం కుమారంజాతకర్మణాసంస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్యతం కుమారం నాళాలమ్భనాత్ప్రాగేవ దివస్పరీత్యను

వాకేనాభిమృశతి ॥ అస్మిన్నహమితి యజమానఆత్మనఉపస్థఆధాయాం
గాదం గాదిత్యృగ్భ్యామభిమంత్రణమేతాభ్యామేవ మూర్ధన్యవ
ఘ్రాణమేతయోరేవదక్షిణేకర్ణే జపః ॥ అసావిత్యత్ర జన్మనక్షత్ర
నామగ్రహణం సంబోధనేన। కృత్తికాసుజాతస్య కృత్తికఇత్యాదినిర్ది
శతి । తతోదక్షిణేకర్ణే రహసినక్షత్రనామపునరేవ నిర్దిశతి ॥ అ
త్రసంబుద్ధిర్న భవతి ॥ నిర్దేశప్రకారఉచ్యతే । కృత్తికః - రౌహి
ణః ॥ మార్గశీర్షః- ఆర్ద్రకః ॥ పునర్వసుః- తిష్యః ॥ ఆశ్రేషః
మాఘః । ఫాల్గునః- ఉత్తరఫల్గునః ॥ హస్తః ॥ చైత్రః ॥ స్వాతిః। వి
శాఖః । అనూరాధః । జ్యైష్ఠః । మూలకః । ఆషాఢః । ఉత్తరాషా
ఢః । శ్రవణః।శ్రావణః।శ్రవిష్ఠః।శతభిషక్।శాతభిషజః।ప్రోష్ఠపాదః। ఉ
త్తరప్రోష్ఠపాదః । రైవతః ॥ అశ్వయుక్ ॥ ఆశ్వయుజః ॥ అపభరణః।
ఆపభరణః ॥ తత్రశ్లోకాః ॥ కృత్తికోరౌహిణోశ్వయుక్తిష్యశ్చైత్రః
పునర్వసుః । మాఘోపభరణశ్చైవ తథాశతభిషక్పునః । విశాఖో
రైవతోహస్తః స్వాతిరాశ్వయుజోపివా ॥ అనూరాధశ్రవిష్ఠశ్చ శ్రవ
ణఃశ్రావణోపివా । ఆషాఢఃప్రోష్ఠపాదశ్చ ఫల్గునశ్చతథాపునః । జ్యై
ష్ఠశ్చశాతభిషజస్తథా శ్రేషశ్చమూలకః । ఆర్ద్రకోమార్గశీర్షశ్చ
సూక్తవాక ఇమానివై ॥ రోరెమమృజ్యేనిషువృద్ధిరాదౌస్యాత్పచ
వాంత్యశ్రవిశాశ్వయుక్షు ॥ శేషేషునామ్నఃకపరస్వరోంత్యస్యాప్య
ప్వోరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః ॥ మధుఘృతమితి సగ్ంసృజ్య । దర్భేణ
హిరణ్యంనిష్టక్యర్ణం బద్ధ్వా తస్మిన్నవధాయమేధాంతఇత్యాది సూ
ర్యోభ్రాజోదధాత్విత్యంతముక్త్వా తేనహిరణ్యేనాంతే(ప్రా)శయతి ।
క్షేత్రియైత్వేతి పంచభిః ఋగ్భిఃస్నాపయతి దధిఘృతమితి సగ్ంసృ
జ్యతత్పృషదాజ్యం కాంసేఆసీయతే నకాంసేనవ్యాహృతిభిరోంకా
రచతుర్థాభిరంతేకుమారం ప్రాశయతి ॥ (ప్రా)శితశేషమద్భిస్సగ్ం
సృజ్య గోష్ఠేనినయేత్ ॥ మాతేకుమారమిత్యృచామాతురంకస్థాపనం

అయంకుమారఇత్యృచాదక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయేత్ ॥ యద్భూమే ర్హృదయమితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశతి ॥ యత్రకుమా రశ్శేతే | నామయతీతియజుషాసంవిష్టంకుమారమభిమృశతి | ఆపస్సుప్తే ష్వితియజుషాశిరస్త ఉదకుంభం నిధాయ యత్రక్వచాగ్నిమిత్యాదిలౌ కికమగ్నిముపసమాధాయ పరిస్తీర్యతస్మిన్ హోమః అయంకలిమిత్య ష్టాభిర్మంత్రైః స్వాహాకారాంతైః ప్రతిస్వాహాకారంసర్షపాన్ఫ లీకరణమిశ్రానంజలినాత్రిస్త్రిర్జుహోతిసకృన్మంత్రేణద్విస్తూష్ణీంస్వా హాకారస్సర్వత్ర | తతస్సగ్ శాస్త్రిప్రవిష్టెప్రవిష్టఏవ తూష్ణీమగ్నావాప తేతి | ఏవమహరహరితి సంప్రైషాతిదేశః | అయంకలిమిత్యైర్మంత్రైః ప్రథమదివసే | అన్యేష్వహస్సుతూష్ణీంప్రక్షేపః | ఆనిర్దశతాయాః ఆఙ్ మర్యాదాయాం | తేనదశమేహనిరాత్రౌనిగచ్ఛతి | తతో బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥ ఉపనయనాత్ప్రాగ్జాతకాది సం స్కారాః స్త్రియాఅపి కర్తవ్యాః దేహసంస్కారత్వాత్ ॥ కింతుతత్ర మంత్రవర్జమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ జాతకాదిషుసంస్కారణం స్త్రియాఉ పనాయనికాదర్థఇష్యతే | దేహసంస్కారణాయయథాక్రమంకాలఏవ సమస్తమమంత్రకం ॥ కర్మస్వేషు నిష్క్రామ్యకర్తవ్యాః ప్రాశ నాదయః ॥ న హోమాదిరితి స్త్రీణామస్యాస్సర్వమమంత్రకమ్ ॥ ***

ఇతిజాతకర్మ——ప్రకరణమ్

దశమ్యాం నామకరణం కుర్యాత్ పితామాతాచస్నాతౌయా మా రోహిణీనక్షత్రే జాతస్య కుమారస్య నామధాస్య వపుదప్యస కి[illegible] ద్వ్యక్షరంచతురక్షరంవా నామభవతి ॥ నామపదపూర్వమాఖ్యాతపదో త్తరంచదీర్ఘాభినిష్ఠానాంతంఘోషవదాద్యంతరం అంతస్థంభవతి|ద్వ్య క్షరంచేత్పృథానావాదాన ఇతి భవతిచతురక్షరంచేత్ యుపతిదాహి రణ్యదా ఇతిభవతి | అథవా అయుజాక్షరస్య నామ్నః పూర్వత్ర ప్ర తిషేధః ॥ సుకుమారఇత్యాది ॥ అయుజాక్షరమేవకుమార్యాః నామ

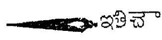
పూర్వోత్తరాదివిశేషో నాస్తి । యశోదా పుణ్యదా ఇత్యాది ॥ అస్య తాతాభ్యుదయం పుణ్యాహంచ ॥ పుణ్యాహవాచనే యజ్ఞశర్మణ స్స్వస్తినపంతో బ్రువంత్వితి మధ్యమయాచనే ॥ యజ్ఞశర్మణస్స్వస్త్యస్త్వితి ప్రతివచనమ్॥ ——సమాప్తం నామకరణమ్—— ప్రవాసాదేత్యఙ్గాదంగాదశ్మా భవేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పుత్రస్యాభిమంత్రణమ్।ఏతాభ్య ఏవమూర్ధన్యవఘ్రాణం। అత్రయజ్ఞశర్మన్నితిసంబోధనేననామగ్రహణం॥ తేనత్రిపుత్రస్యాభిమంత్ర్యతియయూవఘ్రాణంకుర్వంతి॥ అస్మిన్రాయస్పోషం పంచనహస్తేన ఢ్ఢుకావకాశేణ జపేత్।తేనత్వాయుషేతిసర్వత్రాప్యుపహవః॥ సమ్రాజ్ఞీతియజమానా కుమారీమభిమంత్రియతే॥ పుణ్యాహవాచనే చాస్మిన్ యజ్ఞశర్మణస్స్వస్తివాచనే। ఉక్త్వాబాలకనామ్నాస్మైస్వస్తిత్యన్యప్రముంభపేత్॥.. . .. .

——ఇతి ప్రవాసాగతపిత్రకార్యం——అథాన్నప్రాశనం——

జన్మనఇతి వచనాత్ ॥ యస్మిన్మాసే యానంతో జననాఽఽరితాః । తతః సప్తమేమాసితావంతో లభ్యంతే । కృతప్రాణాయామ ఇమంయజ్ఞశర్మాణంఅన్నప్రాశనేనకర్మణాసంస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య।బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఆశిషోవాచయిత్వా దధిమధుఘృతమోదనమితిసంసృజ్య భూరపామిత్యస్యసమాసేనచతుర్ణాం మంత్రేప్రాశయేత్ ॥ యజ్ఞశర్మన్నితినామగ్రహణం। చత్వారః॥ భూరపాం,భువోఽపాం,సువరపాం, భూర్భువసువరపామితి మంత్రాదయః ॥——ఇత్యన్నప్రాశనం——

అథచౌలముచ్యతే

చౌలంపునస్త్వసోవ్వికర్తవ్యం తృతీయేవర్షే। తస్యప్రయోగః॥కృతప్రాణాయామఇమంయజ్ఞశర్మాణంచౌలేనకర్మణాసంస్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య॥ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం కుమారభోజనంచోపనయనవత్కరోతి అగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగే ద్వైవానిపాత్రాణి ప్రయుజ్య శీతోష్ణకాయోఽసించకృత్ త్రీఞ్శలలీంకౌశేయపుంజీ

లయవాగ్ధసశాగ్ర శలాలుగ్లప్సంచస హైవప్రయుంజీత ॥ తత్రశ్లోకః ॥
శీతాప్తతోయాసేశకృచ్ఛలల్యాకౌశేయపుంజీలయవాగ్ధశాంశ్చ । గ్లప్సంశలాలౌరితి సంప్రయుంజ్యాత్సాత్రాణిచౌశి సహామానుషాణి ।
తతఃపవిత్రసంస్కారాది పరిషేచనాంతం సీమంతవత్కరోతి । పరిషేచనాంతే। అపరేణాగ్నిం ప్రాంచంకుమారముపవేశ్య త్రేణ్యాదినాత్రతూష్ణీం కేశాన్వినయతి । వినయనంవివిధంస్థాపనం । తచ్చశిఖార్థం తత్కుమారాస్యాసి। యథర్షిశిఖాస్థాపయతి ॥ త్ర్యార్షేయస్యత్రిః ప్రః। పంచార్షేయస్యపంచ। ఏవమన్యత్రయథాకులధర్మస్స్యాత్। త్రైణ్యాదీన్ సీమంతవన్నిరస్యాపఉష్ణేనవాయఉపిత్యాదినాభిహితాస్స్వనీమేత్యాదికమారభ్య ఉప్త్వాయకేశానితి కేశనిధానాంతం। ఉపనయనవత్కరోతి ॥ క్షురంప్రక్షాళ్యనిదధాతి । తేనత్ర్యహంకర్తృనివృత్తిః ॥ వరందదాతికర్త్రే ॥ పితాకర్తాచేద్దక్షిణత ఆసీనాయబ్రాహ్మణాయవరందదాతి ॥ ఇతిచౌ

అథగోదానస్య ప్రయోగఉచ్యతే

షోడశేవర్షేపునర్వసోస్వేకర్తన్యం। అన్యస్మిన్నక్షత్రేవాసర్వంచౌలవత్కరోతి। పాత్రప్రయోగేతు శలాలుగ్లప్సపుంజీలాన్ప్రక్షించ వర్జయేత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ పాత్రప్రయోగేఖలు యోజనీయోగోదానకర్తణ్యపి చౌలవత్సః। నగ్లప్సపుంజీలశలల్య ఇష్టాః అత్రార్థలుప్తాని భవంతి(త)య)స్మాత్ ॥శిఖాభావాద్వినయనాభావః। సర్వాన్కేశాన్వాపయేత్ ॥ఛందోగగోదానస్య ప్రత్యామ్నాయః। కృతప్రాణాయామ ఉదకోపస్పర్శనేన సగస్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనమ్ ॥ కుమారముదకం స్పర్శయిత్వా స్నాపయిత్వేత్యర్థః ॥—॥ తదంగతర్పణంవక్ష్యతే ॥—॥ ఔదుంబరగంతర్పయామి ప్రాజాపత్యంతర్పయామి ॥ బ్రాహ్మణంతర్పయామీత్యనుషంగః ॥ ఇతిఛందోగవతతూద్యాత్ ॥

॥ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ షష్ఠఃపటలః॥

అథ గృహసమ్మానస్య కర్మోచ్యతే

కృతప్రాణాయామో గృహసంమాననం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ యదాదక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణం గృహాంతదాఽగారావకాశముద్ధత్య పాలాశేన శమీమయేన వోదుమ్బరేణ వా తేనైవ దిశం దక్షిణాప్రతీచీం దిశం యజ్ఞ్యాయ మే రిత్యృచా దూర్వాహూతి । ఏవం త్రివారం మంత్రావృత్తిశ్చ భవతి యథా ప్రాగుదక్ప్రవణం భవతి తథో ద్యూహతి ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం స్యోనా పృథివీత్యృచా భిమృశతి। ప్రదక్షిణం స్థూణాగర్తాన్ ఖాన యిత్వాభ్యంతరం పాంసూనుద్వపేత్ ఉత్తరాభ్యాం దక్షిణద్వారస్థూణా మవదధాతి ॥ ఉపమిమ్మా శ్రియం దక్షిణబాహుసమీపాత్ ఇహైవ తిష్ఠ త్యృగ్భ్యాం ద్వారస్థూణా మవదధాతి । ఏవమితరాం యథా భాగమి తరా అన్వవధాయ వంశమాధీయమానమృతేన స్థూణా విరియజుషాఽభి మంత్రయతే । సంమితం గృహముత్తరైర్యథా లింగమభిమంత్రయతే ॥ బ్రహ్మచత ఇతి పూర్వార్ధం యజ్ఞశ్చేతి దక్షిణార్ధం ఇష శ్చోర్జశ్చే తి పశ్చిమార్ధం మిత్రశ్చ వరుణశ్చేత్యుత్తరార్ధం ధర్మస్త ఇతి మధ్యమం

ఇతి గృహసంమాననమ్, అథ గృహప్రవేశః ఉచ్యతే.

కృతప్రాణాయామో గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ పో పా స నే పాలాశం శమీమయం వేత్యమాదీప్య ఉద్ధ్రియమాణ ఇత్యాది మం చతస్త్రాదిత్యంతయాబుచా సర్వమగ్ని ముద్ధరతి । ఇంద్రస్య గృహా ఇతియ జుషా అగారం పత్న్యా సహ ప్రపాద్యోత్తరపూర్వదేశేఽగారస్య యత్రి క్వచాగ్ని మిత్యాదికృత్వా అమృతాహుతి మిత్యృచా తస్మిన్నగ్నిం ప్ర తిష్ఠాపయతి । తస్మాదగ్నే ర్దక్షిణత ఉదధానాయతనం భవతి । తస్మి న్నుదధానాయతనే విమాచీనాగ్రాన్ నానాదిగగ్రాన్ దర్భాంస్తీర్త్వా స్తీర్య । తేషు దర్భేషు వన్న పత ఇత్యృచా వ్రీహియవానోప్య తత్రో దధానం ప్రతిష్ఠాపయతి । తస్మిన్నుదధానే అరిష్టా ఇతి యజుషా చతుర

ఉదకుంభానానయతి । ప్రతికుంభం మంత్రావృత్తిః । బ్రాహ్మణభోజన పరిసమాప్తేః ప్రాక్ జీర్ణాంచేత్ భూమిర్భూమి మిత్యృచానుమం త్రయతే ॥ చతురుదకుంభానయనానంతరం కృతప్రాణాయామో వాస్తుహోమంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్య భాగాంతే వాస్తోష్పతఇత్యృగ్భ్యాం ద్వేఆహుతీహుత్వా వాస్తోష్ప తే ప్రతరణోనఏధీత్యృగ్భ్యాంచ ద్వేఆహుతీహుత్వా జయాదిప్రతిప ద్యతే పరిషేచనాంతంకరోతి చతుర్ణాం ప్రధానహోమానాం వా స్తోష్పతిరేవ దేవతా ॥ పరిషేచనాంతేశివగ్‌శివమితియజుషోదకుంభే నత్రిః ప్రదక్షిణమంతరతోగారంనివేశనంవా పరిషిచ్యబ్రాహ్మణాన్భో జయేదవప్రాప్తైస్సక్తుభిరోదనేనేతి । తతఆశీర్వచనమ్ ॥ **********

ఇతిగృహప్రవేశః - అథశ్వగ్రహశాంతిః

శ్వేవనాదంముంచతి యోగ్రహః సశ్వగ్రహః తేనగృహీతంకుమా రం పిశాచినంశునావాదష్టం కశ్చిత్ప్రత్యాసన్నః ॥ పూర్వేద్యురేవత పోయుక్తఉపోష్య శ్వగ్రహగృహీతస్య శాంతింకరిష్యఇతిసంకల్ప్య జాలేనప్రచ్ఛాద్య సవ్యేపాణావాబధ్యకగంసంలోహం కింకిణీంవాఘం టాం ప్రాదయన్ అన్యేన పురుషేణధ్వనయన్ కుమారమాదాయా ద్వారేణ సభాంప్రవిశ్య సభ యామధ్యేధిదేవనముద్ధత్యావోక్ష్య విభీతకఫలాన్యోప్య తేషు కుమారముత్తానం నిపాత్యదధ్నాలవణమిశ్రే ణాంజలినా కూర్కురఇత్యాదిభ్యముసలేనావహన్యుల్ఖలఇత్యంతాభి ర్దశభిరవోక్షేత్ । ఏవంప్రాతర్మధ్యందినే సాయంత్రిష్వపి ప్ర వేశనాది ప్రోక్షణాంతం కర్మానువర్తయేత్ ॥ అగదోభవతి ఆరోగోభవ తి కుమారః ॥

అథశంఖగ్రహశాంతిః

శంఖినంకుమారం శంఖఇవనాదంముంచతి యోగ్రహస్సశంఖః తేనగృహీతం కుమారం కశ్చిత్పూర్వవత్తపోయుక్తః కృతప్రాణాయామః శంఖగృహీతస్యశాం తిం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ హతశ్శంఖఇత్యృచాభిమంత్ర్య ఋషి

బోధాయనేత్యృచా శిరస్తఉదకుమ్భమానయతి ఏవం త్రిష్వపి కాలేషు కుర్యాత్ ॥ అగదో భవతి కుమారః

అథసర్పబలిరుచ్యతే.

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే సాయమౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః సర్పబలిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఔపాసనే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణం చ కృత్వాగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగ దేవపాత్రేణా మంత్రేద్వితీయదర్వ్యౌ సహ స్వయోరంజలిః ప్రయోక్తవ్యః అంజలేశ్చ ప్రోక్షణమాజ్యనిర్వపనాని కరోతి । అగ్నిముఖాంతే శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి చరోర్జుహోతి । అత్ర శ్రావణీ పౌర్ణమాసీ దేవతా । జగ్ధో మశక ఇతి స్వాహాకారాంతైర్మంత్రైః ప్రతిస్వాహాకారమంజలినా కింశుకాని పలాశపుష్పాణి జుహోతి ॥ అత్రాపి ద్వితీయదర్వ్యాం నోపస్తరణాభిఘారణాని । అశక్తౌ పత్న్యైవా కర్తవ్యానీత్యుక్తమ్ । అంతేక్షతాభిఘారణమ్ కింశుకహోమేషు సర్పా దేవతాః । ఇంద్రజహీతి తిసృభిస్తిస్ర ఆరగ్వధమయీస్సమిధ ఆదధాతి । అత్ర ప్రథమర్చ ఇంద్రో దేవతా । తత్సత్యమితి చతసృభిః ప్రత్యృచమాజ్యాహుతీర్జుహోతి । ఆసాం సర్పా ఏవ దేవతాః । తతో జయాది । యదస్య కర్మణ ఇతి హుత్వా తతః కింశుకేభ్యశ్చరోశ్చావదాయ స్విష్టకృతః । అప్రాగ్వః కింశుకహోమః । పరిషేచనాంతం కృత్వా వాగ్యతస్సంభారానాదాయ సక్తూన్ ధానాలాజానాంజనాభ్యంజనే స్థగరోశీరమితి సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య శుచౌ దేశే పీఠం కృత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా లిఖిత్వా ॥ లేఖాకరణప్రకారః పూర్వమేవోక్తః ॥ తాస్వద్భిరుపనినీయ నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిం హరిష్యామీత్యంతైర్లేఖాసు లేఖాక్రమేణ సక్తూన్నివపతీతి సకృద్దేవమంత్రః । సంపుష్కాధానాలాజానాం జనాభ్యం జనస్థగరోశీరమిత్యేతాని తూష్ణీం నివపతి తక్షక వైశాలేయేతి తిసృభిః సమీచీనామాసి ప్రాచీదిక్షైంతయోనామస్థే

తి ద్వాదశభిః పర్యాయైశ్చోపతిష్ఠతే। ద్వాదశపర్యాయాణాముపస్థాన
ప్రకార ఉచ్యతే। సమీచీనామాసీత్యనువాకమారభ్య తం వాం జంభే దధా
మీత్యంతముక్త్వా। సమీచీ నామాసి ప్రాచీ దిక్తస్యాస్తేఽగ్నిరధిపతిరసితో ర
క్షితా యశ్చాధిపతిర్యశ్చ గోప్తా తాభ్యాం నమస్తౌ నో మృడయతాం తే యం
ద్విష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తం వాం జంభే దధామి। ఓజస్వినీ నామాసి దక్షి
ణా దిక్తస్యాస్త ఇంద్రోఽధిపతిః పృదాకూ రక్షితా యశ్చాధిపతిరిత్యాది పూ
ర్వవత్। ప్రాచీ నామాసి ప్రతీచీ దిక్తస్యాస్తే సోమోఽధిపతిస్స్వజో రక్షితా య
శ్చ। అవస్థావా నామాస్యుదీచీ దిక్తస్యాస్తే వరుణోఽధిపతిస్తిరశ్చ రా
జీ రక్షితా యశ్చాధిపతిః। అధిపత్ని నామాసి బృహతీ దిక్తస్యాస్తే
బృహస్పతిరధిపతిశ్శ్విత్రో రక్షితా। వశినీ నామాసీయం దిక్తస్యాస్తే య
మోఽధిపతిః కల్మాషగ్రీవో రక్షితా యశ్చేత్యాది యథాపాఠం తం వాం జం
భే దధామీత్యంతముక్త్వా। హేతయో నామ స్థ తేషాం వః పురో గృహా అగ్ని
ర్వ ఇషవస్సలిలో వాతనామం తేభ్యో వో నమస్తే నో మృడయత తే యం ద్వి
ష్మో యశ్చ నో ద్వేష్టి తం వో జంభే దధామి। నిలింపా నామ స్థ తేషాం వో
దక్షిణా గృహాః పితరో వ ఇషవస్సగరో వాతనామం తేభ్యో వో నమస్తే
నో మృడయతేత్యాది పూర్వవత్। వజ్రిణో నామ స్థ తేషాం వః పశ్చాద్గృ
హాస్స్వప్నో వ ఇషవో గహ్వరో వాతనామం తేభ్యో వో నమస్తే నో మృడ
యతేత్యాది పూర్వవత్। అవస్థావానో నామ స్థ తేషాం వ ఉత్తరాద్గృహా
ఆపో వ ఇషవస్సముద్రో వాతనామమిత్యాది పూర్వవత్। అధిపతయో
నామ స్థ తేషాం వ ఉపరి గృహా వర్షం వ ఇషవోఽవస్వాన్ వాతనామం తే
భ్యో వ ఇత్యాది పూర్వవత్॥ క్రవ్యా నామ స్థ పార్థివాస్తేషాం వ ఇహ
గృహా అన్నం వ ఇషవో నిమిషో వాతనామమిత్యాది యథాపాఠం। ఏవం
ద్వాదశపర్యాయైరుపస్థాయాపః పరిషిచ్య ప్రతీక్షస్త్రాష్ణీమేత్యాప
శ్వేతపదేత్యేతాభ్యాం మృగాభ్యముదకుంభేన త్రిః ప్రదక్షిణమంతరతో
గారం నివేశనం వా పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్॥ ధానాః కుమా

ధాః ప్రాశయంతి ॥ సమాప్తం సర్పబలికర్మ ॥

ఏవమత ఊర్ధ్వమహన్యహని ఓదనేన సక్తుభిర్వా బలిం హరేదోత్సర్గాత్ । ఉత్సర్గాత్పూర్వాన్న కర్తవ్యమ్ । తస్యాహన్యహని కర్మణః ప్రయోగః । అహన్యహని సాయమౌపాసనహోమం హుత్వా వాగ్యత ఓదనం సక్తూన్వా ఆదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలాదికం కృత్వా నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిం హరిష్యామీత్యంత ముక్త్వా సక్తుభిరశనీయేన వా బలిహరణం । తక్షకేత్యాదిభిరుపస్థానమ్ । తతః పరిషేచనమ్ ॥ అప్రతీక్ష ఇత్యాది గృహాన్గచ్ఛతి ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ వాగ్యతస్య గృహాద్వ్రజనం బలేస్సక్తుభిర్హరణం త్వితరేణ వా ॥ తక్షకాదిపునస్స్వజనాంతికమ్ నిత్యమోత్సర్గణాదిదమిష్యతే ॥......

॥ తస్యోత్సర్జనస్య ప్రయోగః ॥

మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యాం మృగశీర్షేణ ఆర్ద్రయా వా పౌర్ణమాసీ సంగతా మార్గశీర్షీ । తస్యామస్తమితే సాయమౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ॥ సర్పబలేరుత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సర్పబలివత్ స్థాలీపాకాద్యగ్నిముఖాంతే స్థాలీపాకాదవదాయ మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి హుత్వా దర్వ్యా స్విష్టకృతం జుహుయాదిత్యాది పరిషేచనాంతం కృత్వా పూర్వవదోదనం వా సక్తూన్వా ఆదాయ ప్రాచీముదీచీం వేత్యాది బలిప్రక్షేపే విశేషః ॥ తేభ్య ఇమం బలిమహార్షమితి మంత్రసన్నామః । తత ఉపస్థాయాపరిషిచ్యేత్యాది । అత్రైనముత్సృజతి తతో బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వాచనం చ ॥

॥ సర్పబల్యుత్సర్జనం సమాప్తం ॥

॥ అథాగ్రయణముచ్యతే ॥

వర్షాసు శ్యామాకాగ్రయణమ్ ॥ శరది వ్రీహీణాం శ్యామాకానాం సమాసేన లభ్యతే ॥ వసంతే యవానాం పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా ప్రాతరౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ఆగ్రయణ

ణంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ పత్న్యవహంతీత్యాది॥నవానాం స్థాలీపాకఞ్శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతంకృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే దర్వ్యాముపస్తీర్య స్థాలీపాకాన్మధ్యాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య ఇంద్రాగ్నిభ్యాగ్ స్వాహేతి మధ్యే జుహోతి ॥ పునశ్చైవమవదాయాభిఘార్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహేతిహుత్వా ॥ పునశ్చైవ మవదాయాభిఘార్య క్షతాభిఘారణం కృత్వా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ స్వాహేతి హుత్వాతతస్స్విష్టకృత్ అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహేతి । లేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే తండులానాంనవానాం పక్వానాంముఖం పూరయిత్వాతైరాస్యం పూరయిత్వేర్థః॥ భక్షయిత్వాచమ్యచరుణాకించిదోదనపిండగ్ంసంవృత్య పరమేష్ఠ్యసీతి యజుషాగారస్య పృష్ఠవంశఉద్విధ్యేత్ ॥ శ్యామాకాగ్రయణేసోమఏవ ప్రధానదేవతా ॥ ——సమాప్తమాగ్రయణమ్——

॥అథహేమంతప్రత్యవరోహణముచ్యతే॥

హేమంతతౌ ప్రత్యవరోహణం కర్తవ్యమ్ । కృతప్రాణాయామోహేమంతప్రత్యవరోహణంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ ప్రత్యవరూఢోనోహేమంతఇత్యేతావదుక్త్వా ఖట్వాదేః ప్రత్యవరుహ్య శయనదేశేనవా పల్లవా సంస్తీర్య ప్రతిక్షత్రఇతిత్రిభిర్మంత్రైః దక్షిణైః పార్శ్వైః నవస్వ స్తరేసంవిశంతి । దక్షిణతః పితోత్తరతోమాతామధ్యేకర్తా ॥ ఏవమితరే జ్యేష్ఠాదయస్సహితాః స్వస్తరేసంవిశంతి।స్యోనాపృథివీబడిత్థాపర్వతానామితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశంతి । ఏవగ్ంసంవేశనాదిపృథివ్యభిమర్శనాంతం సర్వేషాం మంత్రావృత్తి(స్త్రీ)ం

॥సమాప్తంహేమంతప్రత్యవరోహణమ్॥

ఈశానబలిరుచ్యతే॥—॥ఉదగయనాదిషు కృతప్రాణాయామ ఈశానబలిం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ ఈశానమాత్మని బుద్ధ్వా ఔపాసనే స్థాలీపాకంశ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాం

తం కృత్వా । యావంతస్సపిండాస్తేషాంభోక్తుంపర్యాప్తంబ్రహ్మద్భా
డ్లౌ లౌకికేగ్నౌ శ్రైశ్రపత్యంచరుం శ్రసంఋత్వాభిఘార్యౌపాసనా
గ్నిమాదాయయేన చాన్యేనదర్వ్యేణార్థీభవతి తానిసర్వాణ్యాదా
యపత్న్యాదైస్సహప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య బహి
ర్గామేశుచౌదేశే నదీతీరే శైలాగ్రేవాస్థండిలం కల్పయిత్వా అ
గ్నేరుపసమాధానాది । పాత్రప్రయోగే విశేషః ॥ దేవపాత్రాణామ
న్యైకం సపాత్రత్రయం ద్విచత్వారింశత్పలాశపర్ణానిచద్వంద్వం ప్ర
యుజ్యప్రతికం సపాత్రంపలాశపర్ణానామపిపృథక్పృథక్ప్రసంమా
ర్జనప్రతిపనప్రోక్షణాదీనికర్తవ్యాని అగ్నిముఖాంతే అపరేణా
గ్నిం ద్వేకుటీ ప్రాగ్ద్వారే కృత్వాద్వయోర్మధ్యేజయంతాయ యథా
వకాశో భవతి తథాకుటీంకరోతి ॥ ఆత్వావహంత్విత్యృచాద్వయోః
కుట్యోర్దక్షిణస్యాంకుట్యామీశానం మహాదేవ మావాహయతి ఉత్త
రస్యాంకుట్యాం మీఢుషీముమాదేవీమావాహయతి । ఆయాహిమీఢు
షీతి లౌకిక్యావాచాఆవాహయతి । మధ్యేఽనకాశే॥ ఆయాహిజయం
తేతి సుబ్రహ్మణ్యం జయంతమావాహయామీత్యావాహ్య । ఈశానా.
యమీఢుష్యైజయంతాయేత్యావాహనక్రమేణ గంధపుష్పాదిదదాతి।
కంసత్రయమాదాయాపరేణాగ్నింకుట్యోః పుస్తాదావాహనక్రమే
ణ నిధాయ తేషు త్రిషు కాంస్యేషు ఈశానస్థాలీసాకాదవానకల్పయి
త్వా ఓదనసహితాన్ కాంస్యానాదాయాగ్ని సమీపేహోమార్థం
యథావాహనంనిధాయ। ఉపస్పృశతుమీఢ్వాన్ మీఢుషేస్వాహేతిఈ.
శానం స్వమోదనముపస్పృశ్య ॥ ఉపస్పృశతుమీఢుషీ మీఢుష్యై
స్వాహేత్యుమాదేవీం స్వమోదన ముపస్పృశ్య ॥ జయంతోపస్పృశ.
జయంతాయ స్వాహేతి జయంతమ్ స్వమోదనముపస్పృశ్య ॥ ద
ర్వ్యాస్యసుప స్తీర్య ఈశానౌదనాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య, భవాయదే
వాయస్వాహేత్యష్టభిస్స్వాహాకారాంతైర్మంత్రైరిష్టావాహుతీర్జు

హోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘారణం। ఏవంమీఢుష్యౌదనాద్ద్విరవదా
యభవస్య దేవస్యపత్న్యై స్వాహేత్యష్టాభిస్స్వాహాకారాంతైర్మన్త్రైర
ష్టావాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘారణమ్ ॥ జయంతాయ
స్వాహేతి మధ్యాదోదనాద్ధుత్వాక్షతాభిఘారణంచకృత్వా॥ పూర్వదర్
వ్యామువస్తీర్య సర్వతః సకృత్సకృదవదాయద్విరభిఘార్యాగ్నయే
స్విష్టకృతఇతి యజమానస్విష్టకృత్ ॥ సర్వాసామాహుతీనాం నిర్దిష్టా
ఏవదేవతాః ॥ స్వస్తిసినఃపూర్ణముఖః పరిక్రామత్వితి యజమానైతావతీ
ఉపతిష్ఠతె। తతోలేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే పలాశపర్ణాన్యాదా
యసమీపేనిధాయఏకంపర్ణమాదాయోపస్తీర్యఈశానౌదనాదవదా
యాభిఘార్య గృహానోపస్పృశ గృహపాయస్వాహేతి ఈశానాయ
దక్షిణస్యాం కుట్యాందత్వాపునరపి పర్ణాంతరేపూర్వమంత్రైరీశా
నాయదత్వా। ఏవమితరయోరప్యావాహనక్రమేణ ఉత్తరస్యాంగృ
హాప్యుపస్పృశేతి ద్వేపర్ణే దాతవ్యే। ఘోషిణఉపస్పృశతేత్యనేన
మంత్రేణమధ్యే ద్వేపర్ణే దాతవ్యే॥ పునశ్శ్వాసిన ఉపస్పృశతె
తి దక్షిణస్యాం ద్వేదాతవ్యే ॥ విచిన్వంత ఇత్యుత్తరస్యాం ద్వే॥ ప్రపు
న్వంతఇతిమధ్యేద్వే ॥ సమశ్నంతఇతి దక్షిణస్యాంద్వే। దేవసేనాఇ
తి దక్షిణస్యామేవ దశపర్ణాని సౌదకానిదదాతి ॥ యాఆఖ్యాతాఇ
తి దశకృత్వస్తస్యామేవ కుట్యాం పునరపిదదాతి। ద్వారాహోపస్పృ
శేతి దక్షిణస్యాంద్వే। ద్వారాప్యుపస్పృశేత్యుత్తరస్యాంద్వే ॥ అ
న్వాసారిణఇతి మధ్యేద్వే ॥ నిషంగిన్నితిదక్షిణస్యాంద్వే ॥ ఏవంయ
థాస్వమోదనేభ్యః పర్ణదానమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ త్రిభిర్వ్యధోధంపరి
దాయమంత్రైస్తథాపరైర్ముఖ్యకుటౌ త్రిభిస్తు ॥ త్రిభిర్వ్యధోఘ్నం
పునరంతిమేన ముఖ్యస్యసందేష్టికపర్ణ శిష్యః ।· పర్ణదానశేషాద
నం పిండీకృత్యపర్ణపుటేవధాయ · నమోనిషంగిణఇషుధిమతఇత్యంతం
వృక్షఆసజ్జతి అస్మిన్కాలేనమస్తేరుద్రమన్యవఇత్యేతం

హోశ్నం జపేత్ । ప్రథమోత్తమానువాకౌవా । ఉత్తమానువాకే విశేషః । సహస్రాణిసహస్రశ ఇతిదశసుమంత్రేషు లేషాగ్‌సహస్రయోజనేవధన్వానితన్మసీత్యనుషంగః ॥ పశ్చాదయంవిశేషః ॥ నమోరుద్రేభ్యోయేపృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యోదశేత్యాది జంభేదధామీత్యంతం జపతి । నమోరుద్రేభ్యోయేంతరిక్షే యేషాంవాతఇషవస్తేభ్యోదశేత్యాదిపూర్వవత్ ॥ నమోరుద్రేభ్యోయేదివి యేషాంవర్షమిషవస్తేభ్యో దశప్రాచీరిత్యాదిపూర్వవజ్జపః ॥ అభితపతమగ్నింగాస్థాపయతి ॥ యథాప్రధానహోమకాలపశ్చైనాగ్‌గాఃధూమఃప్రాప్నుయాత్ తథాస్థాపయతి । తస్మిన్కాలేతాగాశ్చందనాదినా గంధేనదర్భముష్టినావోక్షతి । వృషాణమేవాగ్రేవోక్షతి । సేచనసమర్థమేవైనమవసుహామవోక్షతీత్యర్థః ॥ అనగ్నౌ క్షేత్రస్యపతింయజతిభూమావేవశుచౌదేశే ఆత్వావహంతు హరయస్సచేతసఇత్యృచావాహ్యకూర్చం నిధాయ లౌకికపర్ణానిచత్వారిసప్తవాదాయ సమీపేనిధాయైకం పర్ణమాదాయోపస్తీర్య క్షేత్రపత్యాదన్నాదవదాయాభిఘార్యోదంసౌదనంపర్ణం క్షేత్రస్యపతయేదదామీతిదత్వా ॥ ఏవంత్రిఃకృత్వః కర్తవ్యఃషట్కృత్వోవా ॥ ప్రతిపర్ణం మంత్రావృత్తిః తతోగంధాదిదత్వా । అథక్షేత్రస్యపతినావయమిత్యృగ్భ్యాం క్షేత్రస్యపతిముపతిష్ఠతే ॥ ఈశానస్థాలీపాకస్సంతిష్ఠతే తేనసర్పిష్మతాబ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ తతఆశీర్వచనమ్ ॥ తతస్సపిండాస్సస్త్రీకాః క్షైత్రపత్యం చరుం ప్రాశ్నంతి ॥ తతఔపాసనాగ్నిమాదాయగృహాన్నిత్వాయతఃక్వచాగ్నిమిత్యాదినాప్రతిష్ఠాపయతి ॥ ..ఇతీశానబలిః..

..ఇతిగృహ్యప్రయోగవృత్తౌసప్తమఃపటలః..

శ్రీ అథమాసిశ్రాద్ధముచ్యతే శ్రీ

అపరపక్షేయస్మిన్నహనిక్రియతే తతఃపూర్వేద్యురేవసాయమౌపాసనహోమేహుతేకృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీశ్వఃమాసిశ్రాద్ధం

కర్తాస్మీతి మనసా సంకల్ప్య తస్మిన్నేవ కాలే కృతసాయమాశనాన్ బ్రాహ్మణానయుగ్మాన్నిమంత్రయతే ॥ నిమంత్రణప్రకార ఉచ్యతే ॥ శ్వః మాసిశ్రాద్ధం భవితా తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇత్యుక్తే కరిష్యామ ఇతి బ్రాహ్మణాః బ్రూయుః సంకల్పాదారభ్య అంజనాభ్యంజనమైథునాని నివర్తంతే ॥ సంకల్పాది ప్రాచీనావీతీ స్యాత్ సమాప్తేః ॥ అపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయమామంత్రణం ॥ తస్య ప్రయోగః ॥ ద్వౌ బ్రాహ్మణౌ విశ్వదేవార్థే ఆమంత్రయతే పిత్రర్థే త్రీన్ । ఆమంత్రణప్రకార ఉచ్యతే ॥ ప్రథమం యజ్ఞోపవీతీ భూత్వా బ్రాహ్మణమేకం నమస్కృత్య గంధపుష్పతాంబూలాని ప్రదాయ అద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవతా దేవార్థం ప్రసాదః కరణీయ ఇతి కర్తా ॥ కరిష్యామీతి ప్రతివచనమ్ ॥ అథ ప్రాచీనావీతీ పితౄణామేకం గత్వా పూర్వవద్గంధాదీన్ప్రదాయ నమస్కృత్య అద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవతా పిత్రర్థే ప్రసాదః కరణీయ ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥ ఏవం పితామహం ప్రపితామహం పునర్దేవం చ సర్వత్ర దైవే యజ్ఞోపవీతీ । ఇత ఆరభ్యోక్తార్థానాం పదార్థానామేవం దైవాదిక్రమః ॥ తతోఽంగణే వటద్వయం ఖాత్వా మాతామహాదిరస్తి చేత్త్రయో వటాః ॥ ఉత్తరే వటే ఉదగగ్రాన్ పిత్రర్థే దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాంత్సంస్తీర్య తేష్వవటేషు యథాక్రమం బ్రాహ్మణపాదాన్ ప్రక్షాళయేత్ ॥ ఉత్తరే వటే దేవార్థాన్ అన్యత్ర పిత్రర్థాన్ । దైవే చ ప్రాఙ్ముఖాన్ పిత్ర్యే ప్రత్యఙ్ముఖాన్ గంధాది తాంబూలం కృసరం చ ప్రత్యేకం ప్రదాయాభ్యంజనైస్సంమృజ్య స్నాత్వా ఆగచ్ఛతేత్యుక్త్వా స్వయమపి స్నాత్వా బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పంచమహాయజ్ఞాంశ్చ కరోతి కేచిత్సమాప్తే శ్రాద్ధ ఇతి ॥ అపరాహ్ణే బ్రాహ్మణభోజనార్థమౌపాసనే పాకః ॥ శ్రపణాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణం చ కృత్వా తస్మాద్ధోమార్థం [illegible] ॥ ద్వితీయే మహాహవిష్యార్థమన్నమాదాయాభి

ఘూర్య । బ్రాహ్మణానాహూయాగ్నే రుపసమాధానాది ప్రాచీనావీ
తినా సర్వం కర్తవ్యం పరిస్తరణాన్ పశ్చాత్పురస్తాచ్చ దక్షిణా
గ్రాన్ కరోతి ॥ ఏకైకశః పాత్రప్రయోగః తూష్ణీం ప్రసవ్యం
సకృత్పరిషించతి । ఆఘార సమిధో రాఘారయో రాజ్యభాగయో
రగ్నిముఖే స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తేషు క్రవతాం ప్రదక్షిణేనువ్రజ
నేన యజ్ఞోపవీతీస్యాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఆఘారదార్వగ్నిముఖా
జ్యభాగ ప్రదక్షిణానువ్రజనేషు చిత్తే ॥ ఆఘారయోస్స్విష్టకృతి ప్రసిద్ధం
యజ్ఞోపవీతం హి కపర్దినోక్తమ్ ॥ అగ్నిముఖాంతే ఽవనేషు ప్రక్షాళి
తపాదాన్ ఆచాంతాన్ భోజనస్థానే క్రమేణాసనాని దత్వా తేషూప
వేశయేత్ ॥ దైవా ప్రాఙ్ముఖా ॥ పిత్ర్యాసుదఙ్ముఖాన్ । తతో యజ్ఞోపవీ
తీ దేవార్థస్య దక్షిణహస్తమన్వారభ్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యో భవతా
క్షణః కర్తవ్యః ఇత్యుక్తే ఓంతథేతి ప్రతివచనం । ప్రాప్నోతు భవానిత్యు
క్తే ప్రాప్నవానీతి ప్రతివచనం । ప్రాచీనావీతీ పిత్రర్థస్య దక్షిణహస్త
మన్వారభ్య శ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥
ఏవమితరయోః ॥ అస్మిన్కాలే మాతామహాదీనామపి క్షణః కర్తవ్యః
త్ర్యవరాన్ బ్రాహ్మణానాహూయ శుచౌ దేశే పాదప్రక్షాళనం కృ
త్వా ॥ మాతామహశ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యాది ప్రశ్నః ప్రతివచనం
చ ॥ బ్రాహ్మణాన్ గంధాదిభిరభ్యర్చ్య హిరణ్యకౌశేయవాసాంసి ద
త్త్వా ॥ సంకల్పసిద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తు సంకల్పసిద్ధిరితి ప్రతివచనమ్ ॥ త
తో హస్తేష్వర్ఘ్యం ప్రదాయామంత్రయేత్ । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌ చ
క్రియతామితి కర్తా కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చ క్రియతామిత్యతి
సృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ అర్ఘ్యాదీనాం లోపో వా అథ దర్వ్యాము
పస్తీర్య ద్విరవదాయ సకృదభిఘార్య యన్మే మాతేత్యృచా జుహోతి ॥
అముష్మా ఇతి పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మణే స్వాహేతి చతుర్థ్యం
తేన । అత్ర పితా దేవతా ॥ ద్విమాతృకస్య యన్మే మాతరౌ ప్రలులుభతు

శ్చరత్యావననువ్రతే ఇతివిశేషః ॥ బహుమాతృకస్య యస్మైమాతరఃప్ర
లులుభుశ్చరత్యోననువ్రతాః ॥ ఇతివిశేషః॥ పూర్వవత్పునరవదాయ
యా స్తిష్ఠంతీత్యృచాహోమః । అత్ర ప్రపితురేవ నామగ్రహణం య
జ్ఞశర్మణేస్వాహేతి। సఏవదేవతా చ। పునరవదాయ యస్మైపితామహీ
త్యృచాహోమః ॥ అత్రపితామహస్య నామగ్రహణంపితామహోదే
వతా । ద్విపితామహీకస్య ॥ యస్మైపితామహ్యాబహుపితామహీకస్య
యస్మైపితామహ్య ఇతివిశేషః ॥ పునరవదాయ అంతర్దధేపర్వతైరి
త్యృచాహోమః॥ అత్ర ప్రపితామహస్య నామగ్రహణంసఏవదేవతా
పునరవదాయ యస్మైప్రపితామహీత్యృచాహోమః ॥ అత్రప్రపితామ
హస్య నామగ్రహణం ॥ ప్రపితామహోదేవతా ॥ ద్విప్రపితామహీ
కస్యబహుప్రపితామహీకస్యచపూర్వవదూహః। కేచిదూహంనేచ్ఛం
తి ॥ తస్మాదృచంనోహేదిత్యాశ్వలాయనవచనాత్ ॥ ఏవమవదాయాం
తర్దధుఋతుభిరిత్యృచాహోమః ॥ పూర్వవన్నామధేవతే । పునర
వదాయాభిఘార్యక్షతాభిఘారణం కృత్వా।యేచేహపితరఇత్యారభ్య
స్వధయామదంతు స్వాహేతి జుహోతి । అత్ర విజ్ఞాతపితరో దేవతాః
స్వాహాపిత్రే ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః ప్రతిమంత్రంషడాజ్యాహుతీర్జుహోతి॥
ఆజ్యాహుతీనామంత్యరహితానాంపితాదేవతా ॥ అంత్యస్యాగ్నిఃకవ్య
వాహనోదేవతా ॥ యజ్ఞోపవీతిస్విష్టకృతమవదాయ హుత్వా ప్రాచీ
నావీతీ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య అహవిష్యాత్కించిదవదాయస్వా
హేతిహుత్వా ॥ తతోయజ్ఞోపవీతీ ప్రాయశ్చిత్తంకృత్వా ॥ ప్రాచీ
నావీతీ లేపయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే ఏషతే తతేత్యాది యజు
ర్గషిలేమహేమేత్యంతముక్త్వాన్నం వ్యంజనానిచాభిమృశతి ॥ అసంభ
వత్యభిమర్శనే మంత్రావృత్తిః ॥ అథ బ్రాహ్మణానామంత్రయతే ద్వై
వేక్షణః కర్తవ్యఇత్యాది ॥ యజ్ఞోపవీతీహవిష్యాద్దైవైకంగ్రాసమా
దాయ విశ్వదేవకాంస్యేనిధాయవిశ్వేదేవాశ్శృణుతేమగ్ంహవమిత్యృ

చాభిమృశతి ॥ ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యాది సమూఢమస్యపాంసురఇ
త్యంతేనచ విష్ణోహవ్యగ్ం రక్షస్వేత్యంతేనచ తదన్నం విశ్వాదేవానుప
స్పర్శయిత్వా ॥ తతః ప్రాచీనావీతీగ్రాసమాదాయ పితృకాంస్యేని
ధాయ పృథివీతేపాత్రమిత్యాది మైషాంక్షేష్ఠాఅముత్రాముష్మిన్ లోక
ఇత్యంతేన ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యాదిపాంసురఇత్యంతేన విష్ణోక
వ్యగ్ం రక్షస్వేత్యంతేనచ పితరంగ్రాసముపస్పర్శయిత్వా ॥ ఏవంపితా
మహాప్రపితామహౌ ॥ పునర్యజ్ఞోపవీతీ దేవస్య ప్రథమముపస్పర్శనం
తతోన్నానిప్రక్షిప్య విభవేసతి సర్పిరాదిబహుద్రవ్యాత్ ॥ పరిషేచ
నకాలే సత్యంత్వర్తేనేతి ప్రతిపురుషంవదతి ॥ తతోఽమృతోపస్తర
ణమసీత్యుక్త్వా ప్రాణాహుతివేళాయాం ॥ శ్రద్ధాయాంప్రాణేనివిష్టో
మృతంజుహోమి ॥ శివోమావిశాప్రదాహాయ ॥ ప్రాణాయస్వాహే
త్యాది పంచకంవదతి ॥ తతోభుంజానాన్ బ్రాహ్మణానాహవనీయా
ర్థేన ధ్యాయేత్ ॥ పిత్రాదీన్ దేవతాత్వేన అన్నంచామృతత్వేన ఆ
త్మానంచ బ్రహ్మత్వేన భుంజానేషు పరాజ్యావృత్యరక్షోఘ్నాన్ పై
తృకాన్ వైష్ణవాన్ అన్యాంశ్చ పావమానమంత్రాన్ ధర్మశాస్త్రే
తిహాసపురాణానిచ భుంజానాన్ బ్రాహ్మణానభిశ్రావయతి ॥ యుంజ
తేమనః॥కృణుష్వపాజః । రక్షోహణః। సోమాయపితృమతే ॥ ఉశంత
స్త్వా॥ ఆపూర్యాస్థఇత్యనువాక శేషమ్ ॥ అగ్నఉదధఇత్యాదిపంచమం
త్రాన్ ॥ యాతఇషురిత్యాదిపంచస్వనుషంగః ॥ శిరోవాఏతద్యజ్ఞస్య।
అసావాదిత్యోస్మిన్ ॥ సంతతిర్వై ॥ ఏకవింశః ॥ ఇంద్రోవృత్రగ్ం
హత్వా ॥ వైశ్వదేవేనత్వావరుణప్రఘాసైః । అగ్నయేదేవేభ్యః ॥ ఉ
శంతస్త్వాహవామహ ఆనోఅగ్నేసుకేతునా । అయంవావయః పవ
తే।ఉశన్హవైవాజశ్రవసః। తగ్ంహైతమేకేపశుబంధః॥ఋచాంప్రాచీ
మహతీదిగుచ్యతే ॥ బ్రహ్మమేతుమాం ॥ బ్రహ్మమేధయా ॥ బ్రహ్మమే
ధవా ॥ మేధాదేవీ ॥ మేధామ్మఇంద్రః ॥ ఆమాంమేధాసురభిః ॥మ

యిమేధామిత్యనువాకాన్ శ్రావయేత్ ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వామధుమతీ
శ్శ్రావయతి ॥ అక్షన్నమీమదంతేతిచ । భోజనాంతేఅమృతాపిధాన
మసీతి జపిత్వాఅపోదత్వా ॥ అథయేఅగ్నిదగ్ధాయేనగ్నిదగ్ధాయేవాజా
తాః కులేమమ ॥ భూమౌదత్తేనపిండేన తృప్తాయాంతుపరాంగతిమితి
మంత్రేణశేషాదన్నాత్పిండం పితృభోజనదేశే దర్భేషునిధాయ జలం
చదదాతి ॥ తతఆచాంతేషు యజ్ఞోపవీతీ అమాత్యైస్సహప్రదక్షిణీకృ-
త్య ప్రాచీనావీతీ శుచౌదేశే ద్వైధంపృథక్పృథక్ దక్షిణాగ్రాన్ ద
ర్భాంత్సంస్తీర్య పూర్వస్మిన్నాస్తరణే మార్జయంతాం మమపి
తరఇతి త్రిభిఃప్రతిమంత్రం దక్షిణాపవర్గం పిత్రాదీనాం యథాక్ర
మమపోదత్వా ఏవంమార్జయంతాం మమమాతరఇతి త్రిభిః ప్రతిమ
న్త్రంపశ్చిమాస్తరణేమాత్రాదీనాం ఓదనాద్వ్యంజనేభ్యశ్చపిండాన్
కృత్వా ఏతత్తేతతాసౌయేచత్వామన్వితి తిసృభిః ప్రతిమంత్రందక్షిణా
పవర్గం పిండత్రయంఏకైకం పూర్వస్మిన్నాస్తరణేపిత్రాదీనాం ద
దాతి ॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశ
ర్మన్నితిసంబోధనేన ॥ ద్వితీయేపితామహస్యతృతీయేప్రపితామహ
స్య ॥ పశ్చిమాస్తరణే ఏతత్తేమాతరసావితి త్రిభిఃమాత్రాదీనాం దక్షి
ణాపవర్గం పిండత్రయం॥ ప్రథమమంత్రేఅసావిత్యత్రమాతుర్నామ
గ్రహణం ॥ ఏతత్తేమాతః యజ్ఞదేయాశ్చత్వామనుఇతి ॥ ద్విమాతృక
స్య ఏతద్వాం మాతరౌయజ్ఞదేవిష్ణుజనిదేయాశ్చవామను । బహు
మాతృకస్య ॥ ఏతద్వోమాతరోయజ్ఞదాః మిత్రజనిదాఃయాశ్చవోను
ద్వితీయమంత్రే అసావిత్యత్ర పితామహీనామగ్రహణమ్ ॥ ఏతత్తేపి
తామహీయజ్ఞజనిదేయాశ్చత్వామన్వితి।ద్విపితామహీకస్య ఏతద్వాంపి
తామహ్యౌ యజ్ఞమిత్రజనిదేయాశ్చవామను ॥ బహుపితామహీ
కస్య । ఏతద్వః పితామహ్యోయజ్ఞదా మిత్రజనిదావిష్ణుజనిదాయా
శ్చవోను । సర్వత్రస్త్రీనామాంతేదాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః ॥ జనిదే

త్యాది ॥ ఏవమేవసర్వేషామ్ ॥ పునర్మార్జయన్తామిత్యాదిమేచ వా తేత్రితి మంత్రేణ పితృపిండాన్ యాశ్చ నో త్రేతి మాతృపిండాన్ తే చవహంతామితి పితృపిండాన్ తాశ్చవహంతామితిమాతృపిండాన్ తృప్యంతుభవంతఇతి పితృపిండాన్ తృప్యంతుభవత్యఇతి మాతృపిండాన్ తృప్యతతృప్యతతృప్యతేతి సర్వేషాముపస్థానమ్ ॥ పుత్రాన్నాత్రీనిత్యృచాత్రిః ప్రసవ్యం పిండాన్పరిషించతి ॥ న్యుబ్జపాత్రాణియస్మిన్ పిండార్థమన్నం గృహీతం తదపి న్యుబ్జం తృప్యతేతి యజురనవానం జపేత్ ॥ త్ర్యవరార్ధ్యమావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వంద్వమభ్యుదాహృత్య సర్వాన్ స్వసదాయ ప్రాణేనివిష్టోఽమృతం జుహోమి బ్రహ్మణిమఆత్మామృతత్వాయేతి శేషస్యగ్రాసావరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥ మధ్యమంపిండం పత్న్యై ప్రయచ్ఛతి ॥ తం పత్నీ ఆధత్తపితర ఇతి మంత్రేణ ప్రాశ్నాతి । పత్న్యనేకత్వేపి మధ్యమం పిండం విభజ్య సర్వాభ్యః ప్రయచ్ఛతి । ప్రతిపత్నిమంత్రావృత్తిః ॥ ఆధత్తపితరో గర్భంకుమారం పుష్కరస్రజం ॥ యథేహపురుషోసత్ ॥ తం పత్నీ ప్రాశ్నాతి । పుమాగ్ంసంజనయతి ॥ ॥ ఇతి మాసిశ్రాద్ధం సమాప్తమ్ ॥

అథాష్టకోచ్యతే

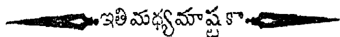
యామాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టాద్వ్యష్టకా । ఆశ్రేషామఘావాయయాపౌర్ణమాస్యాసంగతాసామాఘీ । ఏతస్యా ఉపరిద్వ్యష్టకా కృష్ణపక్షే ॥ తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయాసంపద్యతే । తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే । తస్యామష్టకాకార్యా ॥ అసంయోగే సంయోగేపి తస్మిన్మాసి జ్యేష్ఠయాక్రియతే ॥ ఏవం సప్తమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా, కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ అష్టకాం కరిష్యే ఇతి సంకల్ప్య ॥ యజ్ఞోపవీతీ చతుశ్శరావమపూపం శ్రపయతి । శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా ॥ అగ్నేరుపసమాధానాదిఅంజలిదర్వ్యోః స్రుక్సంస్కారః ॥ అగ్నిముఖాంతే యాంజనా ఇత్యృచా అంజలినా అపూపాన్

జుహోతి దర్వ్యాస్విష్టకృతమ్। లేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే॥ అపూపశేష మష్టధాకృత్వాబ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి॥********

॥ ఇతిప్రథమాష్టకా ॥

తదానీమేవ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోమధ్యమాష్టకాం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానామంత్రయతే। శ్వోమధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్రభవద్భిఃప్రసాదః కరణీయఇతి॥ ఇతఃప్రభృతి ప్రాచీనావీత్యేవ॥ శ్వోభూతే ద్వితీయతృతీయామం త్రిణకృత్వాగాముపస్పర్శయతి। పితృభ్యస్త్వాజుష్టముపాకరోమీతి, తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి। స్వాహాకారోపినాస్తి॥ ఉపాకరణంచ పశుధర్మాణాం ప్రయోజకమ్॥ అతస్సర్వధర్మాన్ కరోతి॥ తేషాంప్రయోగః అగ్నేఃపురస్తాత్పదమపి తూష్ణీమవటంఖాత్వా॥ తస్మిన్నవటేఖాదిరం పాలాశంవా యూపంప్రతిష్ఠాప్య త్రివృతా యూపం తూష్ణీంపరివీయ పశురశనామపి తూష్ణీమాదాయపశోర్దక్షిణబాహౌ తయారశనయాపరివీయోర్ధ్వముత్కృష్య దక్షిణే శిరసిపాశేనాక్ష్ణయాప్రతిముచ్య పితృభ్యస్త్వాజుష్టం నియునజ్మీత్యుత్తరతో యూపస్యనియునక్తి। ప్రోక్షామీతి ప్రోక్షతి। తూష్ణీంపర్యగ్నికృత్వా యూపాత్పశుం విసృజ్య శమిత్రాసంజ్ఞపనం కారయిత్వా సంజ్ఞప్తం పశుంప్రక్షాళ్య ప్రాయశ్చిత్తస్య భవితవ్యదోషనిర్ఘాతార్థం పలాయనస్యపూర్ణవద్యదస్యపారఇతి హుత్వాయస్మాద్భీషాకృత్కరోషీతి హుత్వా సంజ్ఞప్తహోమం తూష్ణీంహుత్వా ద్విశూలామేకశూలాంవాదాయ పితృభ్యస్త్వాజుష్టాముత్కృంతామీతి వపాముత్ఖిద్య వపాధర్మేణవపాం శ్రపయిత్వాఽపరేణాగ్నిం దర్భాంత్సంస్తీర్య ప్లక్షశాఖాయాం వపాంనిధాయ పశుంవిశస్యావ్యష్టకార్థం మాంసమవశిష్యఇతరత్కృత్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వాతదేకదేశంమాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాదష్టోమార్థముద్ధృత్యోద్ధృతేన్నేమాం సగ్ంస

గ్నృజ్యమాంసమిశ్రంచరుం శ్రపయిత్వా అపరంపిష్టాన్నంచరుం పయసి శ్రపయిత్వాఉభయత్ర శ్రపణాభిఘారణప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానాహూయపాదప్రక్షాళనం కృత్వాక్షణవిశేషః ॥ మధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తే ఓంతథేతి పూర్వవత్ తతస్సంకల్పసిద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తుసంకల్పసిద్ధిః । ఉద్ధ్రియతామిత్యుక్తే కామముద్ధ్రియతామితిప్రతివచనమ్ ॥ తతఃపలాశవర్ణఉపస్తీర్య హిరణ్యశకలమవధాయకృత్స్నాంవపామవదాయహిరణ్యశకలముపరిష్టాత్కృత్వాభిఘార్యవహవపామిత్యృచావపాంజుహోతి॥ అస్మిన్వపాహోమే పితరోదేవతా॥యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య మాంసౌదనం ద్విరవదాయాభిఘార్య యాంజనాఇతి సప్తభిఃప్రత్యృచంసప్తాహుతీర్జుహోతి ॥ యాంజనాఇతిచ తస్యామౌలూఖలా ఇత్యేతస్యాం చోక్త్యాదిషు సప్తసుయజ్ఞోపవీతీస్యాత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ యాంజనాద్యాశ్చతస్రోయాయాశ్చైకౌలూఖలాఇతి । యజ్ఞోపవీతమేవస్యాదుక్త్యాదిషుచసప్తసు । యాంజనాదిసప్తస్వేకాష్టకాదేవతాపిష్టానాం । పిష్టకృతమలవణంతస్మాదవదాయ ఉక్థ్యశ్చేత్యృచాజుహోతి ॥ మాంసపిష్టలాదేవతా ॥ భూః పృథివ్యగ్నినేత్యష్టాభిః ప్రతిమంత్రమష్టాహుతీర్జుహోతి తతఃస్విష్టకృదాదిగ్రాసావరార్ధ్యప్రాశనాంతంసర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్పిండవర్జంవా ॥

ఇతిమధ్యమాష్టకా

అథైతదపరం దధ్నఏవాంజలినా జుహోతి ॥ అథప్రథమమధ్యమాష్టకయోః ప్రత్యామ్నాయః అష్టమ్యాం ప్రాతరాపాసనేకృతే యజ్ఞోపవీతీకృతప్రాణాయామో దధ్యంజలిహోమం కరిష్యామీతిసంకల్ప్య అగ్నేరుపసమాధానాది ప్రతిపద్యతే । అంజలిదర్వ్యోస్సంస్కారః ॥ అగ్నిముఖాంతే అంజలావుపస్తీర్య దధ్నో ద్విరవదాయాభిఘార్య । యాంజనాఇత్యృచాముఖేన జుహోతి ॥ దర్వ్యాస్విష్టకృతంజుహోతి।తె

పయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే। అస్మిన్నపి పక్షే నవమ్యామన్వష్టకా కర్తవ్యా ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ హోమోదధ్యంజలేః ప్రాతరష్టమ్యాముపవీతినా । పక్షే చాస్మిన్నవమ్యాంతు భవేదన్వష్టకాక్రియా ॥ ఇతిదధ్యంజలిహోమః॥ అథాన్వష్టకా ॥ అష్టమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా ॥ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సర్వంమాసిశ్రాద్ధవత్కరోతి ॥ వరణేవిశేషః ॥ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి ॥ తత్రభవద్భిఃప్రసాదఃకరణీయఇతి ॥ క్షణేవిశేషః ॥ అన్వష్టకాశ్రాద్ధే క్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తే ॥ ఓంతథేత్యాది ॥ ఇత్యన్వష్టకా ॥—॥ అథయాచ్ఞాలబ్ధరథాదిపరిగ్రహః ॥—॥

ఆచార్యార్థంయాచ్ఞాంకర్తుమిచ్ఛన్దాతారంప్రాప్య ॥ అన్నమిషలేద్భృశఇత్యారభ్య యశోఽసీత్యేతదంతాన్మంత్రాన్జపేత్ ॥ అసావిత్యస్యస్థానేదాతుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మన్నిత్యాదిసంబోధనేన ॥ అథ ఆచార్యార్థం భవంతం యాచామీతిబ్రూయాత్ ॥ రథోలబ్ధశ్చేత్తమశ్వైర్యోజయిత్వా ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య అంకౌన్యంకావభిత ఇత్యృచారథచక్రేపక్షసీవాఽభిమృశతి ॥ అధ్వనామితియజుషారథమారుహ్య ॥ అయంవామిత్యృచాప్రాచీముదీచీంవాదిశమభిప్రయాయ తతోయథాకామంగచ్ఛేత్ ॥ అశ్వశ్చేల్లబ్ధః ॥ అశ్వోసిహయోసీత్యారభ్య పత్వాన్నిరోహేత్యంతముక్త్వా ఆరోహతి ॥ హస్తీచేల్లబ్ధః ॥ హస్తియశసమిత్యృచాఽఽరోహతి । అసావిత్యస్యస్థానే ఐరావతేతి లబ్ధహస్తినోనామగ్రహణమ్ ॥—॥ అశ్వహస్తినోరేషణే । స్యోనాపృథివిభవేత్యాపర్వతానామితిద్వాభ్యామృగ్భ్యాంభూమిమభిమృశేత్ ॥

సమాప్తంసన్నిగమనమ్

సంవాదమేష్యన్ బ్రహ్మౌదనాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్కృతప్రాణాయామః ఫలీకరణహోమంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ అగ్నింపరిస్తీర్య సవ్యేనపాణినాఛత్రం దండంచాదత్తే ॥ దక్షిణేనఫలీకరణముష్టిం,

గృహీత్వా అపరిహ్వాకనిజహ్వాకేతి జుహుయాత్ ॥ అసావిత్యస్యస్థానే
ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణం ॥ తతో వ్యవహారసభాం గత్వా అతివాద
మిత్యేతాం జపేత్ ॥ అత్రాప్యసావిత్యత్ర ప్రత్యర్థినో నామగ్రహ
ణమ్ ॥ క్రుద్ధశ్చేత్ప్రత్యర్థీ ॥ యాతపషాంరాట్యాతినూరితి ద్వా
భ్యామృగ్భ్యాం తమభిమంత్రయేత్ ॥ క్రోధరహితో భవతి సః ॥—॥
అసంభవేప్సుః పరేషామ్ ॥ స్వభార్యాయాం పురుషాంతరసక్తస్యాసం
భవమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ యస్యాభర్తా యదిప్రవత్స్యన్గృహేనావస్థితేః
సః స్థూలాఘారికాజీవ చూర్ణాని కారయిత్వా అవజ్యామివేశ్యృచా సు
ప్తాయా భార్యాయా యోనౌ చూర్ణాన్యావపతి ॥ ప్రవాసాదేత్య పర
పురుషశంకాయాం కపిలామూత్రేణ యోనిం ప్రక్షాళయీత పునరపి సిద్ధ్య
ర్థే ॥—॥ యదస్య గృహే పణ్యగ్స్యాత్తత ఆదాయాగ్నిం పరిస్తీ
ర్య యదహం ధనేనేత్యృచా జుహుయాత్ ॥ వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా
స్యాద్గృహే పణ్యం పణనీయం ధాన్యతిలవస్త్రాదిద్రవ్యాణి । తస్యాగ్ని
ముఖాంతే యదహం ధనేనేతి పణ్యాదపదాయ జుహోతి । స్విష్టకృదాది
పరిషేచనాంతం— యం భర్తారమన్యం వా ప్రీతియుక్తం మత్తోనేచ్ఛే
ద్యతేతి యా స్త్రీ కామయతే సా జీవంత్యా గోశ్శృంగే నస్వం మూత్రమానీ
య సుప్తం పతిం పరిత్వేతి ద్వాభ్యాం త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥—
యేన పథా దాసకర్మకరాః పలాయేరన్ గచ్ఛేయురిత్యర్థః తస్మిన్పథి
భూమావగ్నిమిద్ధ్వా ఆవర్తనవర్తయేతి చ తస్మిన్ ఆజ్యాహుతీర్జుహో
తి— యద్యేనం ద్విజం వృక్షాదేః ఫలమభినిపతేత్ తద్దేశం యది వృక్షా
దితి ప్రక్షాళయీత ॥ కంకాదికుత్సితపక్షిపక్షాఘాతోద్ధూతశరీర ప్ర
దేశం యే పక్షిణ ఇతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ నవగసాదీనా మసతి నిమిత్తే య
ది బిందురభినిపతతే త్తం దివో ను మేతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ అగారస్థూణా
విరోహణే అగారప్రవమదున ఉపవేశనే కుప్తాయాం చుల్లికాయాం కపోత
దర్శనే పుత్రాదీనాముపర్యుపరిమరణే అన్యేషు చాద్భుతోత్పాతేషు

ధూమకంపరాత్రీంద్రధనుర్దర్శనాదిషు అమావాస్యాయాం నిశాయాం
ముహూర్తద్వయదర్శనాదూర్ధ్వం యత్రా ప్రాంశబ్దం నశృణుయా
త్తస్మిన్ దేశే అగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థే ॥ ఆజ్య
భాగాంతే ॥ ఇమంమేవరుణేతి దశాహుతీర్జుహోతి । జయాదిప్రతి
పద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి అభిముఖ్యానమృతేభ్యః దక్షిణతః ॥
ఇమంజీవేభ్యఇత్యశ్మానం పరిధిందధాతి । జీవతాంత్రాణార్థమ్॥***

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ అష్టమఃపటలః.

అనుక్తమత్యుక్తమయుక్తియుక్తంవ్యక్త్యంతరోక్తంబహుయుక్తియుక్తం
తత్సర్వమార్యాః పరిశోధయంతు గృహ్యప్రయోగాఖ్యనిబంధనంచ ॥

ఇతి శ్రీతాలవృంతనివాసికృత-ఆండపిళ్ళాళ్వీయ
గృహ్యప్రయోగస్సమాప్తః.

